

XK

KORUNK

FÓRUM • KULTÚRA • TUDOMÁNY



2

III. FOLYAM
2016.
FEBRUÁR

1926–2016

XXK

KORUNK

FÓRUM • KULTÚRA • TUDOMÁNY

HARMADIK FOLYAM • XXVII/2. • 2016. FEBRUÁR

TARTALOM

KOVÁCS KISS GYÖNGY • Korunk – 90 5

■ 1926–1940

DIENES LÁSZLÓ • Beköszöntő 8

ELEKES MIKLÓS • Korunk neurózisa 11

KASSÁK LAJOS • Az új művészet él! 12

HATVANY LAJOS • A polgár válaszüton 13

NYÍRÓ JÓZSEF • Vasárnap (*novella*) 14

GAÁL GÁBOR • Tíz év európai álarcosbál 17

LIGETI ERNŐ • A paradox Kolozsvár 19

MOHOLY NAGY LÁSZLÓ • A szelet embertől az egész emberig 20

DÉRY TIBOR • A költő beszéde egy köszenthez (*vers*) 21

JÓZSEF ATTILA • Elégia (*vers*) 22

RADNÓTI MIKLÓS • Kedd (*vers*) 23

FÁBRY ZOLTÁN • Korparancs 24

MÉLIUSZ JÓZSEF • A prágai E. F. Burianszínház 25

FALUDY GYÖRGY műfordításai • Landsknechtnóta
a XVI. századból (*vers*) 26

LUKÁCS GYÖRGY • Az irodalmi alakok intellektuális fiziognómiája 27

NAGY ISTVÁN • Ószer-irodalom 28

B. Z. • Világ szemle (A II. világháború első évének számadása) 28

■ 1957–1989

BALOGH EDGÁR • Új humanizmus őrhelyén 30

TORDAI ZÁDOR • Jegyzetek „Az ember tragédiájá”-ról 32



SZILÁGYI DOMOKOS • A halál árnyéka (vers)	33
LÁSZLÓ FERENC • Schweitzer doktor, a muzsikus	35
PÁSKÁNDI GÉZA • Az abszurd „helyi színei”	36
BRETTNER GYÖRGY • Ikarosz legendája	38
RÁCZ GYŐZŐ • Mítosz és valóság	43
KÁNYÁDI SÁNDOR • Kérdések (vers)	44
VICTOR VASARELY • Beszélgetés az op-arttról (kérdezett: Gera György)	45
LÁSZLÓFFY ALADÁR • Az alexandriai könyvtár égése (vers)	46
TAMÁSI ÁRON levele Amerikából	48
LÁNG GUSZTÁV • A XX. századi magyar irodalom történetének korszakolása	49
KÓS KÁROLY • Régi emlékek, új tapasztalatok	51
KERÉNYI KÁROLY • A mítosz és a technika lényegéről	52
JUHÁSZ FERENC • Szervátiusz	52
ARADI JÓZSEF • Sztárhelyzet	53
SZILÁGYI ISTVÁN • Ady	54
FARKAS ÁRPÁD • Taps (vers)	55
RITOÓK JÁNOS • A „háromlábú szék” tanulsága	55
GÁLL ERNŐ • Nemzedéktől nemzedékig	56
ILYÉS GYULA • Szövetségünk: Bartók	58
PALOCSAY ZSIGMOND • Szisz-kapitány vackorfája (vers)	59

■ 1990–2015

KÁNTOR LAJOS • K mint Korunk – k mint kötés	60
MIRCEA DINESCU • Tánc (vers, Lászlóffy Aladár fordítása)	62
FEJTŐ FERENC • Kolozsvár vagy Strasbourg	62
FRANZ HODJAK • Törvényszerűség, Minden határokon át (versek, Jancsik Pál fordításai)	63
SZILÁGYI JÚLIA • Az én Európám	64
CS. GYIMESI ÉVA • Aki képtelen gyűlölni	65
BAJOR ANDOR • Nem értem a kurdotkat (próza)	66
BENKŐ SAMU • Toleráns nemzeti kultúrák	66
IMREH ISTVÁN • Sokszínű erdélyiség	68
JAKÓ ZSIGMOND • Erdélyiség vagy összmagyarország?	68
MARKÓ BÉLA • Az erdélyi macska	70
BÁLINT TIBOR • Zokogjon-e vagy röhögjön a majom? (próza)	71
OTTO VON HABSURG • Közép-Európa, Páneurópa	72
JEAN-FRANÇOIS LYOTARD • Intellektuális divatok	74
POMOGÁTS BÉLA • Nehéz örökség. Kelet-Európa politikai hagyományai	75
CSIKI LÁSZLÓ • A kősvatag szöglete (próza)	77
MÉSZÖLY MIKLÓS • Európa, Közép-Európa – csődök és esélyek?	78
BÁNYAI JÁNOS • Kisebbségi író: Közép-Európa „vándora”	79
POSZLER GYÖRGY • Magyar irodalom – világirodalom	81
ANDRÁS SÁNDOR • Négy Nagy Imre-vers	82
HANKISS ELEMÉR • A proletár reneszánsz	84

LÁZÁRY RENÉ SÁNDOR • Mátyás király Kolozsvárott (<i>vers</i>)	85
JOHN LUKÁCS • Félelem és gyűlölet	86
HANS-GEORG GADAMER • „Rítusok nélkül nehezebb lenne az életünk” (Hajdú-Farkas Zoltán interjúja)	87
PAUL RICOEUR • A fordítás paradigmája	89
Beszélgetés BODOR ÁDÁMMAL	90
CSEKE PÉTER • Mikó Imre élet- és pályaképe	92
BALÁZS IMRE JÓZSEF • Emlékeztető: Gaál Gábor és a Korunk viszonya az avantgárdhoz	93
CS. SZABÓ LÁSZLÓ • Erdélyi városok	95
RAINER M. JÁNOS • Nagy Imre hagyatéka ma múzeumi darab	96
EGYED PÉTER • A gyűlölet kora	97
SORIN MITU • Szakítás a nacionalizmussal	99
ROMSICS IGNÁC • Az etnikai ellentétek kezelésének technikái	101
VAJDA MIHÁLY • A Szellem és a szellemek	103
ZALÁN TIBOR • Az a nap, az a Hold (<i>vers</i>)	104
GYARMATI GYÖRGY • Hatalmi elit Magyarországon a 20. század második felében, 1945–1989	105
GYÁNI GÁBOR • Demokrácia – hatalom. Az elit fogalma és történelmi változékonysága	107
EGYED ÁKOS • Gróf Mikó Imre (1805–1876)	110
KOVÁCS KISS GYÖNGY • A huszonegyedikről?	111
CZESŁAW MIŁOSZ • Emberi történetek (<i>vers</i> , Gömöri György fordítása)	113
RIGÁN LÓRÁND • Zentai Napló	113
DÁVID GYULA • Hét esztendőm első két hónapja	115
HORIA-ROMAN PATAPIEVICI • A Román Ortodox Egyház és a modernitás	118
CSAPODY MIKLÓS • Király utca 14. Bánffy Miklós utolsó kolozsvári éve (1944–1949)	119
SALAT LEVENTE • A politikai közösség kérdése a többség-kisebbség viszonyának a nézőpontjából	122
ESTERHÁZY PÉTER • A Kántor-napló	124
KOVÁCS ANDRÁS • A gyulafehérvári Batthyaneum	126
GÖMÖRI GYÖRGY • 1620, Lőcse: Bethlen Gábor levele lovaskatonáihoz (<i>vers</i>)	128
UJVÁRY GÁBOR • Pozitív válaszok Trianonra. Klebelsberg és Hóman Bálint kulturális politikája	129
ILIA MIHÁLY • Egy zöldfülű Kolozsvárt – 1959-ben	131
OPLATKA ANDRÁS • „A bőrünket a lehető legdrágábban adjuk el”. Svájc a második világháborúban	132
VISKY ANDRÁS • Két sírkőre, Szünetjel (<i>versek</i>)	133
MISKOLCZY AMBRUS • Cioran nagy színeváltozása	134
HERMANN RÓBERT • Kollaboránsok a magyar történelemben – egy kényes téma elé	135
ZELEI MIKLÓS • Tanksimogató	137



VASILE SEBASTIAN DÂNCU • A diaszpóra évszázada? Interkulturális párbeszéd a román diaszpóra identitása kapcsán	138
HORVÁTH ANDOR • Száz nap – kétszáz év	139
ZSOLDOS ATTILA • Táltosok és királyok	140
KÁNTOR LAJOS • Hosszú történet	141
■ ABSTRACTS	143

■ KÉP

DEÁK FERENC

A borítót Deák Ferenc grafikájának felhasználásával SZENTES ZÁGON készítette.



ALAPÍTÁSI ÉV 1926

Sustinem
CLUJ-NAPOCA 2021
Capitală Culturală Europeană
oraș candidat

Kiadja a Korunk Baráti Társaság ■ Elnök: KÁNTOR LAJOS ■ Tiszteletbeli elnök: DEGENFELD SÁNDOR
Főszerkesztő: KOVÁCS KISS GYÖNGY (történelem) ■ A szerkesztőség tagjai: BALÁZS IMRE JÓZSEF
(főszerkesztő-helyettes, irodalom), CSEKE PÉTER (médiatudomány), RIGÁN LÓRÁND
(filozófia, a Korunk–Komp-Press Kiadó felelős szerkesztője)

■ Gazdasági vezető: KOVÁCS GÁBOR ZSOLT ■ Grafikai arculat: KÖNCZEY ELEMÉR, SZENTES ZÁGON
■ A Korunk grémiuma: DERÉKY PÁL, EGYED PÉTER, ILIA MIHÁLY, POMOGÁTS BÉLA, ROMSICS IGNÁC,
TETTAMANTI BÉLA, ZALÁN TIBOR

■ A megjelenéshez támogatást nyújt a bukaresti Művelődési Minisztérium, a Bethlen Gábor Alap,
a Kolozsvári Városi Tanács, a Kolozs Megyei Tanács, a Nemzeti Kulturális Alap,
a Romániai Magyar Demokrata Szövetség és a Communitas Alapítvány, az Új Budapest Filmstúdió.

■ Szerkesztőség: Kolozsvár, Str. gen. Eremia Grigorescu (Rákóczi út) 52.

Telefon: 0264-375-035; Fax: 0264-375-093 ■ Postacím: 400750 Cluj, OP.1. cp. 273, Románia;

Internet: www.korunk.org; e-mail: korunk@gmail.com; korunk@korunk.org

■ Nyomda: ALUTUS, Csíkszereda, Hargita út 108/A. Tel./fax: 0266-372-407

■ Előfizetést a szerkesztőség is elfogad: egyévi előfizetés 50, félévi előfizetés díja 26 RON.

A KORUNK magyarországi terjesztését Tóth Ernő Béla E. V. végzi;

a lap megrendelhető a következő telefonszámon: 0036-709-429-332, illetve e-mailen: erno.toth.deb@gmail.com.

■ Revistă finanțată cu sprijinul Ministerului Culturii

■ Proiect realizat cu sprijinul Primăriei – Consiliului Local Cluj-Napoca

Proiectul susține candidatura orașului Cluj-Napoca la titlul de Capitală Culturală Europeană 2021.

■ Revistă editată de Asociația de Prietenie Korunk

(400304 Cluj-Napoca, str. gen. Eremia Grigorescu nr. 52.; Cod fiscal 5149284)

■ ISSN: 1222-8338

KOVÁCS KISS GYÖNGY

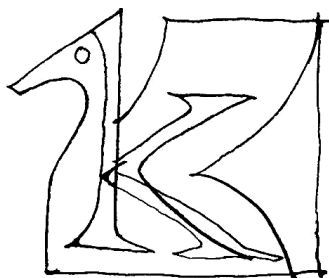
KORUNK – 90

A *Korunk* kilencvenéves. A megállapítás szűkszavú, mögöttes tartalma azonban jóval gazdagabb, mint amit a szikár megfogalmazás sejtetni enged. A Kárpát-medence egyik legrégebbi, ma is megjelenő magyar nyelvű társadalomtudományi/kulturális/irodalmi folyóirata ugyanis nemcsak az erdélyi magyar tudományos és művelődési életben, közgondolkodásban játszott megkerülhetetlen szerepet, hanem az európai értékeknek a transzszilván kultúrába való beemelésében is.

Az 1926 februárjától 1940 szeptemberéig havonta jelentkező lap alapítója és első szerkesztője, Dienes László, aki az első szám *Beköszöntőjében* „a kor szellemi keresztmetszetét” ígéri, programnyilatkozatában az új sajtóorgánumnak két feladatot jelöl meg: egyrészt az erdélyi belső viszonyok szakszerű feltárását, másrészt az erdélyi magyar közösségnek az európai eszmerendszerbe és kultúrkörbe való bekapcsolását. Ezt az örökséget – egyes időszakokban szektás elfogultsággal – viszi tovább Gaál Gábor.

A *Korunkkal* a Dienes által megrajzolt és a továbbiakban Gaál által továbbfejlesztett lapprofil révén a kezdeti „kísérletező eklekticizmust” követően olyan új, a korszerűen differenciált szellemi élet egészét átfogni kívánó, folyóirattípus honosul meg, amely mind az ideig hiányzott a romániai magyar művelődési életből, és amely „négyországi folyóiratként” szinte minden lapszámához több országból szólítja meg szerzőit – az erdélyieken túl az első folyam évében többek között Hatvany Lajost, Kassák Lajost, József Attilát, Illyés Gyulát, Déry Tibort, Fábry Zoltánt vagy Moholy-Nagy Lászlót és Lukács Györgyöt az emigrációból.

A folyóirat tizenhat év kihagyás után 1957 februárjában indítja második folyamát Gáll Ernő főszerkeszté-



Az évfordulóknak nem kell feltétlenül harsányaknak lenniük, ezek sokkal inkább számvetési lehetőségek, a *hogyan* és a *miért* kérdések megválaszolásának/ megválaszolhatóságának lehetséges pillanatai.

KK
KORUNK
FÓRUM • KULTÚRA • TUDOMÁNY

ADORJÁN PISNA
L. BALOGH IRENI
BARTA RÓBERT
FRÖJDMOVICS KINGA
GYARMATI GYÖRGY
HORNYÁK ÁRPÁD
KOLONTÁRI ATTILA
MAGYARÉES TAMÁS
MAJORS SIVYÁN
MOLNÁR ZSÓFIA
MURÁDIN JÁNOS KRISTÓF
NÉMETH ISTVÁN
POMOGÁTS BÉLA
RÉSZEGH HOFOND
ROMSICS KINÁC
SIMON ATTILA
TÁRNOK ATTILA
TÓTH LÁSZLÓ

5

1945: VÉG ÉS KEZDET

III. FOLYAM
2015.
MÁJUS

sében, Balogh Edgárral felelős szerkesztőként. A lapkonceptió tengelyét ekkor – a szerkesztőségi szándék szerint – a hagyományos profil és tematika felújítása, illetőleg a nemzeti-nemzetiségi sajátosságok összefüggéseinek az „egyetemesség koordinátái közé illesztése” kellene hogy képezze. Az 1956-os magyar forradalom leverését követően egyre erőteljesebbé váló cenzúra azonban tesz arról, hogy a második indulás reményt keltő törekvései lassanként elszűrüljenek, és a folyóirat szerepe a pusztá keretek megőrzésén túl a nagyvilág szellemi életének megtűrt bemutatására korlátozódik. Az 1960-as évek második felétől azonban, a politikai klíma enyhülésével beköszönt a *Korunk* valóban „jó periódusa”, az új formákkal, új szerkesztőségi koncepciókkal való kísérletezések révén, nem utolsósorban a tematikus súlypontokban rejlő lehetőségek kiaknázásával. Ezeknek az éveknek a lap-számaiban szerencsésen ötvöződik az erdélyi tematika és a világ szellemi életének bemutatása. Megjelennek a *Korunk Évkönyvek*,

létrejön az idővel szinte külön intézménnyé vált *Korunk Galéria*, megindul a *Korunk-dél-előttők* sorozata. E vállalkozásaival a lap nemcsak az erdélyi magyar értelmiség hiánypótló fórumává, hanem tudatformáló, nemzetiségi önismeretet adó intézményévé válik. Ez a korszak az 1980-as évek elejéig tart.

1984 után, amikortól a politikai rendszer represszív jellegzetességei egyre meghatározóbbakká válnak, a lehetőségek – a többi értelmiségi intézmény, műhely mozgásteréhez hasonlóan – egyre jobban beszűkülnek. A lap működése ekkortól valójában csupán a belterjes szerkesztőségi munkára korlátozódik. (Ebben az időben a főszerkesztői funkciót Rácz Győző töltötte be.) A folyóirat szellemiségével ellentétes „kötelező anyagok” túlsúlya és a fokozott cenzúra jellemzi ezeket az éveket, amelyekben a szerkesztőség abszurd játékok tanújává, részesévé és szenvedőjévé válik.

A harmadik folyam – 1990 januárjától – Kántor Lajos főszerkesztésében indul, aki az előző folyamat lezáró vezércikkében leszögezi: „Számaltanszor csalódtok, becsapott olvasóink [...] várják a korral szembenézést lapot.”

A *Korunk* jelenlegi folyamában is változatlanul értelmiségi fórum, a tudományos eredmények közvetítője kívánt és kíván maradni, ugyanakkor olyan orgánumnak tételezi magát, amely megőrizve a hagyományos profilt, egyrészt ötvözte az erdélyiségnek és európaiságnak – a globális és lokális kérdések elemzésével –, másrészt egyfajta híd szerepét képes betölteni az erdélyi és az egyetemes magyar szellemi élet szegmensei között. Az utóbbi több mint két és fél évtized egyértelműen a magyar és az európai szellemiség kívánja szolgálni – sajátosan kisebbségi szemléként, nemzetiségi intézményként. Elsősorban társadalomtudományi (történelmi, filozófiai, szociológiai, politológiai, néprajzi, irodalomelméleti, -történeti) és művészeti tanulmányokat jelent meg, ám anyagai közül nem hiányzik a szépirodalom sem. Szerzői között 1990 óta is jelen vannak az erdélyi és az azon kívüli Kárpát-medencei, nyugat-európai és tengerentúli magyar tudományosság irányadó képviselői. Ezzel párhuzamosan tág teret kínál az erdélyi és magyarországi egyetemek diákjainak, magiszteri hallgatóinak és doktorandusainak.

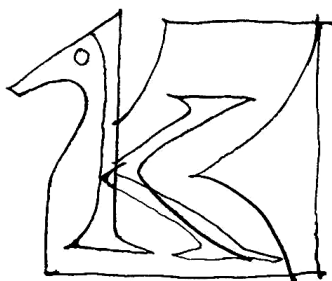
1990 januárjától a *Korunk* újra ellát a szerkesztőségi tevékenységen túlmutató feladatokat is. *Korunk Akadémia* névvel 2007-től évről évre szabadegyetemi előadásorozatot

szervez, *Korunk Stúdiógaléria* néven képzőművészeti galériát tart fent az egykor betiltott, majd 1990-ben újraindított *Korunk Galéria* utódaként. A folyóirat mellett működik a *Komp-Press Kiadó*, amely többnyire a folyóirat szellemiségéhez és anyagaihoz társuló köteteket publikál. A túlnyomórészt magyar nyelvű kötetek mellett az évek során román, angol és német nyelvű antológiákkal is jelentkezett.

A kilencvenedik évforduló kétségtelenül ünnep számunkra. Az évfordulóknak azonban nem kell feltétlenül harsányaknak lenniük, ezek sokkal inkább számvetési lehetőségek, a *hogyan* és a *miért* kérdések megválaszolásának/megválaszolhatóságának lehetséges pillanatai. Februári lapszámunk töredékes korpusza egy szöveghagyaték virtuális hosszvagy még inkább keresztmetszete, másként horizontális/vertikális megközelítése. Ilyen olvasatban számvetési kísérlet, paradox módon azonban olyan, amely bizonyos értelemben nem vesz tudomást az ünnepről. A szándék szerint ugyanazzal az elfogulatlansággal, szakmaisággal és ha úgy tetszik, ráérősséggel járja körül a témát, mint bármikor. És lehet, hogy valójában ilyen az igazi ünnep, vagy másként fogalmazva – ilyen is lehet.



1926–1940



**Az sem lesz talán
mindenkinek kedvére,
hogy e szemle hasábjain
nemritkán különböző
felfogások
megnyilatkozását, sőt
egymással ellentétes
világnézetek
ismertetését fogja
találni, és bizonyára fel
fog hangoztatni
a kritika,
hogy a szemle nem
hirdet egységes
világfelfogást.**

DIENES LÁSZLÓ

Beköszöntő

(Részlet)

[...] Korunk gondolkodása, akárhova nyúl, mindenütt problémát talál. Mi a probléma? Egy megoldatlan kérdés. Egy kérdés, amelyre nem tudunk meggyőző feleletet találni. S ma csupa ilyen megoldatlan kérdések vesznek körül.

Problemátikus lett körülöttünk az egész világ. Problemátikus életünk gazdasági alapja, az egyszerű kenyérkereset, amelynek szintén elvesztettük szilárd bázisát, problemátikusak társaséletünk alapformái, amelyek megrázkódtak, sok helyen megnyíltak alattunk, problemátikusak szellemiségünk kiélés módjai, amelyek vagy kiapadtak, vagy idegen vágányra terelődtek. Problemátikus a tudomány, amely saját maga alatt vágja szigorú önkritikájának baltájával a megtámadhatatlannak látszott alapot, problemátikus a művészet, amely csak keresést tud felmutatni, de elért eredményt nem, problemátikus a vallás, amelynek hagyományos formáiból kiszikkadt az élet, s amely új formát a lélek transzcendens vágyainak adni még nem tud, problemátikus maga az élet, amelynek tartalmát és célt csak a problémákat lebíró hit és meggyőződés adhat.

Nyúljunk bármihez, a legkisebbhez vagy a legnagyobbhoz, problémává válik kezünkben minden. Olyanok vagyunk, mint a görög monda Midás királya, akinek pénzsóvár kívánságát túlságosan meghallgatta az ég, s minden arannyá vált kezében, amihez ért. Úgy vagyunk mi is. Mintha értelmünket megátkozta volna egy isten, hogy minden, amihez hozzá-

nyúlunk, apró darabokra hulljon szét, amelyeket egészbbe összeforrasztani azután többé soha ne tudjunk.

S miként Midás király, úgy mi is túlságos nagy sóvárságunk büntetéseképpen jutotunk idáig. Felfedeztük a logikus értelem fényét, beleszerettünk csillogásába annyira, hogy most már csak benne megvilágítva akartunk látni mindent. Neki adtuk néhány évszázadon át teljes magunkat s csak mikor már mindenünket végletekig kiélezett racionalizmusunk romjaivá változtattunk, csak akkor ébredtünk rá, hogy a csillogás, amely elvakított, csak a hasogató fejszéből kipattanó szikra s nem a világot egyesítő élet derűs állandó fénye volt.

Renaissance-nak nevezzük ma is még azt a kort, amelyben az európai emberi lélek e negatív oldalra való kiélezése megkezdődött. A Renaissance tényleg az az idő, amikor az európai emberiség azt a meggyőződést nyeri, hogy a dolgok megértéséhez csak úgy lehet eljutni, ha előbb szétszedi őket. S azóta három évszázadon át nem csinál egyebet, mint élesíti az értelem boncoló szerszámát s szétszed, felvág, kinyit mindent, amihez csak hozzá tud férni.

S a racionalista analízis segítségével tényleg óriási eredményeket ért el a részletismerekekben: mindentről megtudta, mint a bábuját szétszedő gyermek, hogy nincs belől semmi. A pozitivista-természettudományi kutatás legnagyobb eredményének annak felismerését tekinti, hogy a dolgok látható részei mögött nincs láthatatlan mag, amely összetartja őket, az érzéki-tapasztalati jelenségek mögött nincs metafizikai, a fizikai eszközök hatáskörén túl fekvő szubsztancia, amelynek a jelenségek csak megjelenési formái volnának.

A mindent szétvágó értelmi analízisnek ez volt s csak ez lehetett az eredménye: jelenségek színes, változó világa, amelyet nem tart össze semmi. Egy végtelenül gazdag, ezer formájú káosz, amelyben hiába keresünk egységet.

Egy századokig tartó, hosszú analitikus-kritikus korszak nagyszerűen véghezvitt destrukciójának eredményei vagyunk mi magunk, s ami körülöttünk van, minden alkotásunk. Anyagi és szellemi romok vesznek körül: régi termelési formák, amelyekről kitűnt, hogy csak a kizsákmányolásra válnak be, de nem a társadalmi termelés problémájának megoldására, régi társas együttélési formák, századokon át intézményekbe kijegecesedve, amelyek alkalmatlanoknak bizonyultak az embernek emberhez való viszonyát kielégítően megoldani, régi stílusok, amelyek nem tudják kifejezni többé mai meglátásainkat, régi kutató módszerek, amelyek nem tudnak választ adni mai problémáinkra, régi hitek, amelyekben ma már nem tudunk hinni, mert nem felelnek meg lelkünk legmélyebb vágyakozásainak.

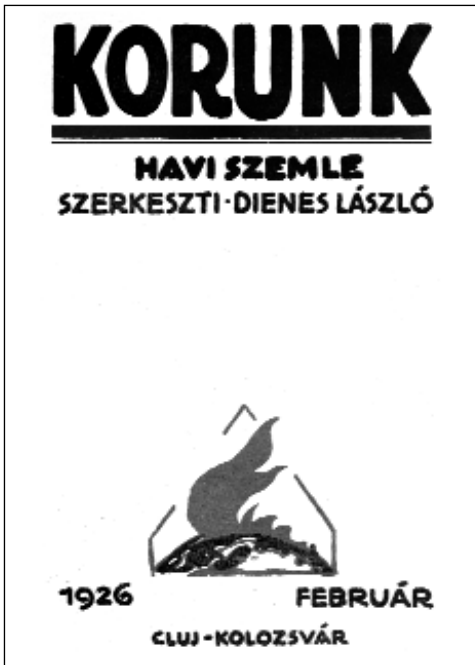
A bomlás sivár képe, amelyet korunk úgy anyagi, mint szellemi téren nyújt, nem egy gondolkodót hangolt pesszimizmusra. Megjósolták és megjósolják a nyugati világ alkonyát: kultúránk felbomlóban, társadalmi testünk feloszlóban, gazdasági vérkeringésünk megzavarva, lelki egyensúlyunk megbomolva, gyors iramban sietünk a pusztulás felé.

Jogosult-e e sötét pesszimizmus? [...]

Az új szintézisnek tehát, amelynek jönnie kell, hogy Európában új életerős kultúra fakadhasson, szüksége van a most lezáruló analitikus kor eredményeire, de szüksége van éppen úgy arra is, hogy az európai lélek kiszabaduljon a túlzottan egyoldalú analitikus beállítottságból, s felébredjenek a szintézisre nélkülözhetetlen intuitív képességei.

Annak tehát, aki egy alkotó jövő eljövételét akarja, két irányban kell dolgoznia: egyrészt igyekeznie kell kiválogatni a múlt eredményeiből azokat az elemeket, amelyek a jövő épületének építőköveiül felhasználhatók, másrészt pedig hozzászoktatni saját magát és kortársait az új szintézis szükségességének gondolatához, s ami ezzel együtt jár, felébredtetni az ehhez szükséges pozitív alkotó lelki képességeket.

A jelen füzettel útjára induló szemle ehhez a munkához akar hozzájárulni erejéhez képest. Fő rendeltetésének azt tekinti, hogy a Nyugattól e kissé félreeső helyen, a maga szerény hatáslehetőségei között, ráébressze az embereket azokra a nagy problémákra, amelyek megoldása nélkül nyugodt építő jövő el nem jöhet, s adalékokkal hozzájáruljon ahhoz, hogy a nagy nyugati szellemi áramlatok közvetlen érintésétől elzárt, de gondolkodó és tételődő emberek könnyebben tisztázhassák önmagukban azokat a fájó kér-



déseket, amelyek elől egy igaz ember sem zárkozhatik el.

A feladat természetéhez képest a szemle tevékenységének igen sokrétűnek kell lenni. Mint mondtuk, a korunk lelki krízisét okozó ellentét a legkülönbözőbb területeken, a politikában és gazdasági életben éppen úgy, mint a vallásban és a művészetben egyformán megnyilatkozik, s mindenkinek azon a területen tudatosítható a legjobban, ahol a legotthonosabb. Ha tehát az építő lelkiismeret felrázása és a köztudat megtisztítása a célunk, nem korlátozhatjuk magunkat egy speciális területre, hanem mindenütt ott kell lennünk, ahol a ma nagy problémája megnyilatkozik. Ez bizonyos tarkaságot fog okozni, amit talán félre fog érteni az, aki nem érzi meg a szemle igazi intencióit, de amit, úgy véljük, örömmel fog fogadni az az olvasó, aki mindenben meg tudja érezni a problematikusát.

Az sem lesz talán mindenkinek kedvére, hogy e szemle hasábjain nemritkán külön-

böző felfogások megnyilatkozását, sőt egymással ellentétes világnézetek ismertetését fogja találni, és bizonyára fel fog hangzani a kritika, hogy a szemle nem hirdet egységes világfelfogást. S a külsőségek szerint a kritikának igaza is lesz. Mert amennyiben egységes világfelfogás alatt a tantételek egységes rendszerét értik, amelyekre esküdni kell, annyiban tényleg ez a szemle nem fog egységes világfelfogást képviselni. Nem pedig azért, mivel meggyőződésünk, hogy ilyen értelemben ma senkinek sincs egységes világnézete Európában. Aki mégis állítja, hogy van, az vagy önmagát, vagy a világot csalja meg. Tartalmában kiegyenlített, egységes világnézete csak annak lehet ma, aki a tények bizonyos része előtt szándékosan behunyja szeméit. Az ilyen egyoldalúsága miatt egységes világnézetből mi nem akarunk, mivel ez nem szolgálhatja a jövőt, amely csak a jelen ellentéteinek szintézisében épülhet fel.

A világnézeti egység azért mégsem fog hiányozni a szemléből. De ez az egység nem külső lesz, hanem belső. Nem arra törekszünk, hogy bizonyos tételeket addig ismételjünk olvasóink előtt, amíg azokat elfogadják. Senkire sem akarunk a régi dogmák helyére újakat ráerőszakolni. Szándékunk szerényebb, de egyúttal hasznosabb is: az olvasó elé akarjuk tárni közérthető, egyszerű szavakkal azt a materiát, amelyből önmaga belső világnézeti egységének felépítésén dolgozhatik. A szemlének egységét nem a papíron, hanem az olvasók lelkében akarjuk megvalósítani. Mert célunk erőnkhez képest azon dolgozni, hogy Európa mai papirosegysége helyébe az európai lélek eleven alkotó egysége szülessék meg, amely megteremtse majd a mai ellentéteket grandiózus szintézisbe foglaló új európai kultúrát.

(1926. 1.)

Korunk neurózisa

(Részlet)

Nem kell sem szociológusnak, sem politikusnak lenni ahhoz a megállapításhoz, hogy korunk az egyensúlyzavarnak nyugtalanító állapotában van. Minden kornak megvoltak a maga bajai, mindig voltak elégületlen és magukat kiélni nem tudó embercsoportok a társadalmi rétegződésen belül, tehát minden kornak megvolt a maga betegsége. De ma az, ami régebben csak részjelenség volt, általánossá vált. Válság van. Gazdasági életnek, politikának, szociális együttélésnek, végső elemzésében az emberi életnek válsága. A szociológus hajlandó az egészet a gazdasági élet megbomlására visszavezetni, a politikus a politikai élet erőviszonyainak eltolódására. Mindezek lehetnek igazak és helytállóak – de végeredményében az emberi lélek hozzájárulása nélkül nem jöhetnek volna létre és hatásaikban is az emberi lélekre verődnek vissza. A kínzó nyugtalanság és bizonytalanság érzésében enyhítő volna valamivel tisztábban látni az okokat és eredményeket, megcsinálni a kor lelki mérlegét, nemcsak azért, mert a megismerés kíváncsisága hajt erre, hanem mert a tájékozódás egyben lehetőséget nyújt a jövő kilátásainak megítélésére.

Amikor válságról beszélünk, akkor természetesen nem egy lokális jelentőségű jelenségre gondolunk, hanem egész Európának válságára, melyet a különböző fekvésű országok különböző mértékben mutatnak fel. Ha ezt a különbözőséget tekintetbe vesszük, mindjárt szemünkbe ötlük, hogy szoros összefüggésben van az országoknak háborúban való részvételével és ennek mértékével. Egy dél-amerikai polgár, aki a háború kitörése óta csak nemrégiben látta viszont Európát, megdöbbenve állapította meg, hogy a háború Angliát érintette, Franciaországot megsebezte és Közép-Európát lesújtotta. Fokozatot látott, amely a háború okozta veszteségekkel egyenes arányban áll. [...]

Konstatáltuk, hogy korunk beteg, és feladatunk, hogy tüneteit elemeire bontsuk szét és megállapítsuk, milyen részeiben és milyen mértékben tért el az egészségestől. Ha korunk jellemző tünetére akarunk rámutatni, kétségkívül első helyen áll az *erőszakosság-nak feltűnő előretörése*. Az emberi életnek, szabadságnak, morális és testi épségnek régen volt akkora veszedelme, mint ma. A politikában ezt a diktatúrák fejezik ki. Fascizmus, bolsevizmus és más nemű diktatúrák szükségképpen következményei a kor lelki állapotának. Politikai gyilkosságok Németországban épp úgy, mint Bulgáriában megszokott módszere lettek a politikai érvényesülésnek. Az „egyéni akció” hírhedt megjelölése csak enyhe kifejezés, eufémia arra a lelki regresszióra, amelyet az ember végigcsinált, amikor érdekeinek életüket áldoz fel. Mert éppen az különbözteti meg a primitív embert a fejlettől, hogy ösztönös akarásait alá tudja rendelni mások életérdekeinek. Van azonban még egy aggasztó jelenség korunkban s ez az, hogy *nemcsak egoisztikus érdekek azok, amelyek veszedelmes tettekre ragadnak embereket, hanem az erőszakosság maga öncéllá vált, valóságos szadizmussá fajult*, s a kegyetlenkedési hajlam tömegeket tud mozgósítani más embercsoportok ellen. Ez ébredt föl a háború kitörésekor lelkesedő tömegek lelkében, ez fűtötte a harctér minden szörnyűségében az egymás ellen rohanó feleket. Valami elemmentáris és primitív ösztön, mely ott szunnyadt az emberiség lelkében, mint egy rég elfelejtett emlék az őskor egymással küzdő vadjainak életéből, amint alkalmá adódott, feltört a mélyből és elfoglalta mindazokat a pozíciókat, melyeket addig a kultúra építményei tartottak megszállva. Rá kell mutatnunk hangsúlyozottan erre, mert ez egyik jellemzően neurotikus vonása korunknak. [...]

(1926. 1.)

[...] Majdnem két évtized kellett ahhoz, hogy az új művészgeneráció újabb és újabb teoretikus kísérletek után az új stílus kialakításának szükségességét felismerje. Kétségtelen, hogy a mi nemzedékünk évszázadok meghajszoltságát kínlódtá át ez alatt a két évtized alatt. De bizonyos, hogy a mi fiatalságunkkal új fejezete kezdődött el az emberi közösség fejlődésének.

Ennek az átalakulásnak a tünetei a művészet területén mutatkoztak meg először. Néhéz volt rajtunk a múlt s a huszadik század szelleme kegyetlenül, barbár élniakarással felkiáltott: Gyújtsátok fel a könyvtárakat és romboljátok le a múzeumokat! Milyen gyekekromantikának és vadember rikácsolásnak tűnik fel előttünk ma. És mégis azokat illeti a legnagyobb dicséret, akik nemcsak a könyvtárak megkövesedetten erős életét, hanem a velük szembenálló maguk gyöngességét is észrevették és világgá hirdették. Marinetti első manifesztumából, ha még olyan kiválasztottan erős szavakat használt is, nem a felszabadult öröm, hanem a kétségbeesett vergődés kiáltott, S ez az artikulátlan kiáltás csodálatosan erős visszhangra talált az egész világ fiatal művészeinél. A világ érett volt a megváltozásra. Ami a polgári társadalom tudattalanjai alatt rágódott, ami meglazította a családi élet patriarkális szokásait, ami elbetegítette a kisipart, ami megérezte velünk a kivilágított lagúnák bűzét, az most hangot és színt kapott a többé összeférni nem tudó erőttől. Nem a filozofikus tudás, hanem az ösztönös tett volt ez a felkiáltás. Nem új rendet követelő forradalom, hanem a saját bajaira ráeszmélt ember minden meglévő ellen való lázadása. Mint amikor a fiú először találkozik a nemiségével, elveszti kiiskolázott fejét és megtalálja helyette teljes önmagát, Marinettiék 1909-ben lerészegedetten, egy bolond autókirándulásra így találkoztak az uralkodó törvényekből kiszakadt ösztönös magukkal. A halott Róma előtt felfedezték magukban és a pókhálók és esztétikai dogmák alá rejtett világban a mozgást. S ha nem is tudatosan, de magában ebben a tényben már benne volt az új művészet mai hitvallásának a magja: az ember és a kozmosz. Természetesen ez a hitvallás semmivel sem újabb, mint amilyen régi maga a művészet.

De végre, hogy visszaérkeztünk a művészethez!

Tudjuk, hogy milyen keveseknek sikerül semlegesíteniük magukban az iskolában be magolt leckéket és így a felraktározott múltból eljutniuk önmagukhoz. A legtöbb gyerek, aki két látó szemmel jött a világra, az iskolákban elveszti látóképességét, s idegen sémákban éli ét az életet, anélkül, hogy csak egyszer is folytatni tudná azt a tiszta és öröms embert, aki diáksága előtt volt. És hány „művész” van olyan, aki a könyvekbe és múzeumokba konzervált idegen erőkn kívül még semmit sem vett észre a világban. A futuristáké a dicséret, mert bennük az új művésznemzedék elérkezett önmagához. Néhány esztendőn át Amerikában és Párisban csakúgy, mint az ázsiai Oroszországban élt és verekedett a múlttal önmaga életenergiáinak az érvényesüléséért a futurizmus. Még nem fekszik előttük az egyenesre sikerült út isten országa felé, de a kapuk nyitva vannak. Fusson, akinek futhatnékja van. Ahogyan később a társadalom gazdasági és politikai területein életre-halálra menő tétekben indult meg az osztályharc, ugyanúgy a művészet területén is talán még soha nem látott vehemenciával tört ki az öregek és fiatalok, a múlt és jelen közötti küzdelem. Nyílt sisakkal a teljes győzelemért indult meg a harc. S most a rosszakarátúakkal együtt megállapíthatjuk, hogy a futurizmus nem ért el a győzelemig.

De nemcsak rosszakarátúnak, hanem valóban süketnek és vaknak is kell annak lennie, aki el nem ismeri, hogy a klasszikus művészet hatóerői az utóbbi húsz esztendőben erősen a háttérbe szorultak, s nincs ország és nincs város, ahol az új művészeti törekvéseknek művelői és elismerői ne lennének.

De továbbmehetünk és azt mondhatjuk: az új művészet ma már nemcsak az esztétika merev törvényei alól szabadította föl magát, de ami erejét, elhivatottságát, időszerűségét leginkább bizonyítja, nagy hatással van életünk egész stílusára, a mesterember

munkái, a tömegáruk, mindennapi használati tárgyaink sem tudták kivonni magukat hatása alól. [...]

Valaki azt veti ellenem, hogy gondoljam meg, az utóbbi húsz év alatt legalább kétszer annyi új iskola hirdette ki magáról az egyedül üdvözítő igét, és uram isten, hol vannak azóta valamennyien ezek az izmusok, hát jelenthet ez egyebet, mint az új művészet csődjét? Ettől a nagyon okos ellenérvelőtől egyszerűen azt kérdezem: tudja-e, hogy a Lux mosópor feltalálása óta évenként hoznak forgalomba újabb és újabb mosóporokat s az egyik vevő az egyiket, a másik a másikat, végül együttesen szidják és átkozzák az összes mosóporokat – s hogy ebből azt következteti-e az ellenérvelő, hogy az asszonyok hamarosan vissza fognak térni a szapulófához? Nem, semmi kétség, az átkozott mosóporok egymásra licitálása nem a szapuláshoz való visszatérést fogja eredményezni, ellenkezőleg már eddig is eredményezte azt, hogy a mosónő felényi fáradtsággal, fele idő alatt kétszer annyi ruhát tud megfehéríteni, mint mondjuk, tíz év előtt, mikor még csak az „Asszonydicséret” elnevezésű mosóport ismerték. Itt tehát egy szinte ugrásszerű fejlődést, a már meglévő értékeknek újabb és újabb értékévé való összevonását kell látni. A kérdés nem a mosóporok csődje, hanem a mosásnak minél könnyebbé tétele. Azt hiszem, ezzel a nagyon is profán példával sikerült megvilágítanom az új művészet saját iskoláit öltő fejlődését. Mert itt sem az a kérdés, hány iskola változását kell a halottsiratók örömeire összeadnunk, hanem hogy produkált-e kész eredményeket az új művészet, s hogy az emberi szellem fejlődésében mit jelent az a maga egészében. Van, él és az új embertípus lényegében gyökeredzik. Az iskolák pusztulása nem az új művészet halálát, hanem türelmetlen élni akarását, még mindig ki nem merített erőit dokumentálja. Egy generáció életén belül tucatnyi úton tucatjával indultak meg a keresők, hogy megtalálják kinyilatkozni akarásuk egységes formáját, amit a művészet legdestruktívabb szakasza, az impresszionizmus az orruk előtt kevert el értelmetlen és rendszertelen masszává. [...]

(1926. 2.)

HATVANY LAJOS

A polgár válaszüton

(Részlet)

[...] 1918 egynémely kommunista kísérleteinek félelmes közép-európai emlékéből s az orosz kommunista uralom immár nyolc esztendejének minden polgári társadalmat visszariasztó eleven példájából szívja életerejét a polgárság kárára a polgári reakció. Ezt a félelmet a szocialista is érzi. Ő, aki a háború előtt még fennen gúnyolta a liberális polgárt s a háború utáni nagy világalakulásra készülődött fel, kormányban és ellenzékben ma éppolyan bénult, mint a polgári demokrácia. Ezzel az általános tehetetlenséggel szemben mit ér a történelem ismerete? Mit ér, hogy nem csupán az eseményeket tudom, de értem a törvényt is, mely az eseményeket uralja?

Marx szerint 1848 jelentősége abban áll, hogy az osztályokat engesztelhetetlen harcban egymással szembeállította.

Lassalle szerint 1848 februárjában kezdődő történelmi korszakban egyetlen olyan állam sem tud fennállani, akár demokratikus, akár köztársasági szervezetű, amely a munkásosztály politikai alapelvét nem akarja érvényesíteni vagy megtartani a társadalomban.

A Heinék, Börnék, Michelet-k, Lamartine-ok, Victor Hugók szabadelvű polgári forradalmasságának 1848 óta nincs folytatása. A mai polgári gondolat megtagadja a racionalizmust és a klerikalizmussal ölelkezik. Egy rajnai protestáns nehéziparos mondotta nekem, hogy katolikus lesz, mert csak a papság bír a munkássággal.

Az engesztelhetetlen harcban mint ez a nehéziparos, mint a jövő ellen szegülő osztálytudatos polgár álljak-e ki a proletár ellen? Avagy pedig érvényesítsem alapelvét annak az osztálynak, mely a magam osztályának nem csupán tőkéjét és hatalmát, hanem in-

dividualizmusra berendezett lényegét, valósággal életelvét igyekeznek megsemmisíteni? Lehet-e kacérkodni a halállal? Szabad-e?

– Színt kell vallanod – mondja a filiszter –, ezek olyan idők, hogy fehérnek kell lenni vagy vörösnek.

Nem lehetek fehér. Nem lehetek vörös.

A polgárságomat megtagadni annyi, mint önmagamat megtagadni. A polgárság mellett kitartani annyi, mint a jövőt megtagadni. A polgár ama rémes dilemma előtt áll, hogy vagy önmagához, vagy pedig a korához lesz hűtelen.

(1927. 1.)

NYIRŐ JÓZSEF

Vasárnap

Napokig tombolt Wesselényi a dühtől, szégyentől, undortól, kimeríthetetlen boldogtalanságában. Folyt a jobbágyok vére, zuhogott a bot és sebzett a fegyver minden semmiség miatt. Élő embert nem bocsátott maga elé. Rájött a veszett órája. Marta önmagát, kínozza lihegve. Felszabadult minden gyilkos dühe. Talán öntudatánál sem volt. A kastély rémségektől remegett. Az emberek messzi elkerülték, az urak a kapuból visszafordultak, galamb sem mert a házra szállani és nem volt senki, ki be merje ablakán kiáltani:

– Vasárnap van!

Rétyi uram, a pap palástot, főveget tett, hóna alá csapta a vastag bibliát s komor léptekkel elindult a kastélyba. Öles, szikár, sasorrú ember volt, titokte, fekete képű, elszánt, mint egy hatszáz esztendőös holló, mely önmaga felett gondolkodik. A kapuban álló istrázsára rárvallt:

– Mi dolog ez? A Wesselényiek vasárnap töltött fegyverrel várják a papot? Elhord magad! – és kemény léptekkel áthalad az életben be az úrhoz.

Wesselényi zilált hajjal, tépett öltözetben, komoran, teljes apátiában könyökölt a karján. A pap áll felette hangtalan s csak a szemek meredeznek. De a prédikátor erős, magvető fél karját kifeszíti, hatalmas mellét teleszívja haraggal:

– A templomba!

Wesselényi csak meghökken.

– Bolond ez a pap?

A hollóorrú ember ám nem retten meg, hanem megnyitja száját, csak úgy dől belőle a szigorú feddés.

– Te megátalkodott, konok, bűnös, elherdált életű, szerencsétlen ember! Te Isten rossz fia! Azt várod-e, hogy az Úr maga személyesen jöjjön? Meddig sínylődöl a test és szenvedély rabságában? Tönkre tetted tested-lelked, maholnap sem hazád, sem nemzeted. Szégyent hozol idvezült atyádra, anyádra, egész nációdra. Te...

Wesselényi felugrott, de azonnal lecsüggedt. Homloka elfeketedett, és rekedten, fáradtan pihegte önmagának:

– Nem tudom, mi van velem, mért nem tudom megölni. Olyan vagyok, mint a megszállott... Hagyj békén, te pap – és elkerekült bolond nézéssel motyogta ki tudja hányodszor: – A császár szeretője lett... Undorodom tőle, de nem tudom feledni.

A vénülő, ezüstderes pap megenyhült. Átölelte, támogatta.

– Ébredj, Miklós fiam! Hát már többet nem akarsz boldog ember lenni? Nem akarsz vigaszt?... Jön még ide csicsergő szépasszony, ki megvidámítja e házat. Húséges feleség, tiszta, szeplőtlen. Hiszen olyan sokan vannak. Csak te nem ismernél ilyen?

A férfi elkápráz. – Cserei Heléna! – ejti ki enyhén a nevet.

És mintha furcsa zengés volna a palotában. Mi történt az éjszaka?

– Na jó – egyezik bele –, menjünk hát a templomba.

Még nem tért teljesen magához. Csak az utcán veszi észre, hogy a pap kezénél fogva vezeti, mint bárány farka a csecsemőt. Csoda, hogy a vén bibliát nem az ő hóna alá nyomta – Mi is történt? – eszmélt.

Mégis furcsa, állapítja meg restelkedve. De jólesett a szigor, meleg volt a feddés, ez a halálmadár riasztás. Mégis bátor ember Rétyi uram. Nem afféle csontképző, német egyetemeken szárított lelkű, borhasú ember, hanem pap a javából. Nekem való, tetszik a pap, s már a régi hangon fordul hozzá.

– Milyen nap vagyon ma, Rétyi uram?

– Vasárnap, felel a pap.

Milyen furcsán mondotta ezt is. Vagy csak nekem furcsa?

A pap nem felel.

A réten gyermekleánykák virágból játékelmlőt, tesznek. Rongyosak, de szépek. Hajuk töve arany, a kedvük tudatlan, mellükben fehér szívecske dobog. A rozszant tornácokon elkésztett férfiak borotválkoznak, s a figyelő kutya két hű szeme a tükrük. A rothadt zsuppos vityilló tövében üngös gyermekek melegszenek, mintha az eszterhéj cseppentette volna oda. A nap süt és csend van.

– Tehát vasárnap – ismétli Wesselényi.

Már húzódik is a templomba a nép. Egy része az úton, más része a mennybejáró ösvénykén. Nem cifra istenháza ez, hol a tömjénfüsttől a szentek tüsszentenek. Nincsen neki nappal-csókolózó magos tornya. Csak egyszerű kálvinista templom. Fekete gerincén töredezt már a csipkés viharos, s kerékagy-likon eresztett kötéllel csángatják két apró harangját; de szeret benne lakni az Isten. Nem az az Isten, ki elől a gazdagoké, hátul a szegényeké, hanem maga az Isten, ki még haragjában sem csapja be gyermekeit, mint a szél a templomajtót.

A pap székébe vezeti az urat, görnyedt, nyomorult emberek között. Rétyi uram maga a papi székbe ül és rázendít a lassú zsoltárra. Az is kínosan vánszorog versről versre, de szívből, igazán. Az arcok átszellemlenek, ég felé néznek és megjelenik életük első mosolya.

„Mindenedet megtartó örök Isten...” kezdi a pap.

Mindenki alázatosan meghajlik, csak Wesselényi veti fel indulatosan a fejét, hogy neki elég, de a pap összevonja nagy szemöldökét és azt mondja:

– Uram!

Nem tudja, neki mondotta-e, vagy az Istennek, de a pap vele fordul szembe.

– Idvezült úrasszonyunk, jószágos pátronánk, édesanyád halála óta im most köszönhetlek először ez helyről, hogy átadjam öröködet...

Az úr megrezzen. A jobbágyasszonyok felszepegnek, az üstökhajú férfiak zsiabdattan ülnek. Csak a pap bátor.

– Vedd át tehát öröködet!... Lásd, itt görnyednek előtted. Riadtan nézik félelmes urukat. Szegény, esett, jobbágyemberek, igahúzó, szenvedők, kik alatt még a föld is sír és szegényében saját árnyékába rejti arcát. Emberek ők, kiknek értelmük és szabad akaratuk nincs, csak testük vagyon. Az is megtörött és fáradt...

– Ha a madár elfárad, prédikálja rendületlen tovább –, az is falevélen pihenteti nyelvét. A föld és zengő levegő minden oktalan állatkája boldog... Csak nekik nem szabad megállani, bár csak a virágra nézni. Eső, vihar, tűz, víz, betegség nem számos s csak gyermekük és ebük vonít, ha kidülnek az élet jászla mellől. Szeresd őket, uram!

Merész, lázadó, túlságos beszéd. Harag fojtogtja Wesselényit, a szeme szikrázik, mintha ördögök tépnék szeme szőrét. A törött ablakon befúj a szél és megforgatja a pap előtt a hatalmas biblia avult leveleit. A fekete prédikátor elnéz a messzeségbe és tovább folytatja a vésztes magvetést.

– Pedig magyarok ők, kik verejtékükkel ragadnak e földhöz és csak Krisztus, a Szenvedő szereti annyira, hogy a kedvükért tán maga is jobbágy lett. Sok millió elrontott istenképe, koldus magyar, Kárpátok kutyái... A te örökséged. Szeresd őket, uram!

A látás könnyekbe törik, az agy tüzes, a fülekben az ige sír, de csak loppal merik befogadni nagy sorsuk szavát. A pap forró ajkkal repül tovább, mintha tüzes katedrán állana.

– Ébredj fel hát, urunk, és ismerj reánk, árva magyarokra! Lásd meg bajainkat, ne hagyj itt magunkra! Hiszen itt játszottál mint gyermek is közöttünk. Légy hát édesapánk, s mi szeretni fogunk. Ébredj fel jó urunk, Wesselényi Miklós!...

Sokáig néma csend maradt a beszéd után. Nincs ki énekelje a záró éneket s a pap is elhagyja. A nép félve lopakodik ki a szentegyházból.

Wesselényi Miklós leborult székére. Nem hallja az áment, hogy mindennek vége van, s már madarak szálltak a templom tetejére. Ül és gondolkodik.

– Igaza van a papnak.

Eszébe jut minden. A víg katonaélet, anyja temetése, méltatlan kedvese, a trón körül hasznat leső urak, szerelmek, szenvedélyek s végül a szegény, szenvedő országnépe, hazát fenyegető veszedelmek, amikkel ő nem mérkőzhetik, mert az ő élete is céltalan, üres, újabb veszedelem...

A pad megreccsen alatta. Körülnéz. A szüette fatrónus üres, a vénhedt templomi bútorok fölött pókháló csüng és rideg, fehér néma falak veszik körül.

– Nem érdemes. Nincs mit kezdeni – és ingerülten ő is elhagyja a templomot.

Az ajtóban újból papjába ütközik. Kedvetlenül, hidegen rázza le magáról:

– Gondolkodtam a beszédén, Rétyi uram. Sok igaza vagyon. A népen valóban kellene segíteni. Küldjön embereket, hogy a kastélyban adjanak ki élelmiszert a falu számára.

A pap keményen visszautasította: – Köszönjük. Nem kell!

– Nem kell? – lepődött meg az úr. – És mért nem kell?

– Mi becsülést, komoly munkát várunk, az ember jogainak megértését, ez földnek megmentését s szeretetet, nem ajándékot. Wesselényi elborult.

– Ember, én már nem tudok szeretni!

– Akkor várunk – szólott a pap.

Megfordult és hóna alá csapta öreg bibliáját.

Vége a vasárnapnak.

Esteledik.

Gondülte fővel visszatért sodrába a nép. A virágosföld elenyészik, hogy egy ember fél markával megfojthatná haldokló harmóniáját. A sok kicsi élet elrejtőzik. A Szamoson túl, a fák között a hold felleheli széles sugarait. A házak lassan egymásba folynak. A szegény jobbágnép fél a viskókban, s nem meri meggyújtani a hőlgyagos bendőlámpát. A sötétség névtelen és észrevétlen. Az élet száját cserél a halállal, de még egyszer elfújja az altató himnuszt a világ fölött.

„Tanuljatok meg szeretni!...”

Wesselényi töprengve megy az utcán. Egyszerűen van. Csak a láncakról eleresztett ebek ugatják a sarkát és dühösen beszívják az út fehér porát.

– Szeretni... De hogyan kell ezt csinálni?...

A szokatlan templomi jelenettől egész nap nem szabadulhatott. Űzte, hajszolta a mérész beszéd. De nem tudott rá haragudni, mert tényleg igaza volt.

Nem vágyott haza. Kószált, merre az út vitte. Így ért ki a rétre, ahol síró gyermek jött szembe vele. Alig hároméves kis parasztleányka. Látta is őket játszani, mikor templomba ment. Úgy látszik, eltévedt vág elaludt. Szelíden megszólítja:

– Miért sírsz, kicsi?

A gyermek érzi a jóembert. Nagy fénylő szemeit ráveti:

– Vigyen haza, bácsi!

– Hol lakol?

– Nem tudom.

Megfogja a kezét és visszaindul a falu felé. A gyermek alig győzi a lépést. Fáradt is, álmos is.

– Vegyen fel, bácsi!

Először meglepi a kívánság. Hogy ölbe vegyen egy rongyos jobbágykölkyöt. De mıt tegyen. Az úton nem jár senki. Felemeli óvatosan. A kicsi bizalommal átkarolja a nyakát és ıde arcocskájával hozzásimul. A vad nagyúrnak jólesik. Olyan jólesik.

Haladnak. Wesselényinek hirtelen eszébe jut, hogy most másodszer visz nőt az ölében. Az első Cserei Heléna volt, akit Kolozsváron átvitt a sáron. A melle elszorult.

– Heléna.

– Bácsi, ne szorítson! – esdekelt a gyerek. – Hát szorítlak? – ujjong fel boldogan, mert eszébe jut, hogy milyen jó volna, ha Heléna látná.

Most már érti a Rétyi uram beszédét is és lelkesülten úgy érzi, hogy e gyermek képében egész népét viszi az ölében.

A faluban a leányka ráismer házukra. Wesselényi óvatosan leteszi a földre, s kinyitja a kaput. Most a gyermek két karját kinyújtja.

– Meg akarom csókolni a bácsit.

– Hát csókolj meg, kicsi – és újra ölbe kapja.

A gyermek édesen orcájára hajlik s megcsókolja.

A nagy, vad Wesselényi elpirul. Különös a gyermekcsók. Mintha gondok, terhek szakadtak volna le a szívéről. Pedig a más gyermeke csókja volt. Szennyes kis paraszt-leánykáé, és mégis milyen messze hangzott a csattanása... Hogy megvilágosodott az agya tőle.

– Csókolj meg még egyszer...

Tettereje visszatért.

– Igaza van Rétyi papnak. Célok és kötelességek várják itthon az embert. Át kell venni a magyar sorsot. Tenni kell valamit... Holnap megyek Krasznára és feleségül veszem Cserei Helénát.

A gyermek beszaladt a kapun. Könnyen, frissen, ő is hazasiet.

– Milyen könnyű szeretni!...

Jókedve felveri a kastélyt, és órák telnek bele, amíg ő is elcsendesedik.

Öreg este van.

A fekete ködbe vesző Rákóczi-hegy tetején nyugvó székében leül az Úristen, s lassan sas száll a térdére. Szánakozón nézi az ember elhagyatottságát, nyomorát, a düledező földet, a végtelen szenvedést, ami csak akkor szűnik meg, mikor az emberi fő szennye a gondolat végleg elpihen... Vagy még akkor sem. Mıt tegyen?...

– Tanuljatok meg szeretni! – ismétli ő is.

Nem felel rá senki.

Vége a vasárnapnak.

Egyedül van az Isten, mint amikor a világot teremtette.

(1927. 12.)

GAÁL GÁBOR

Tíz év európai álarcosból

(Részlet)

[...] Tele szorongással és félelemmel, mert ebben a kavargásban valami mégis van. A hitele vesztett, megingott régi s két szirénszavú új: a régi jó-európaiaság megbolygatott eszményei, s két új: – az amerikanizmus és Oroszország. S a konvulzív, kereső európai tudat mind a kettőtől fél. Az elmúlt tíz év alatt ennek a kettőnek a heroldjai, tünetei, relációi, tartozékai és atmoszférikus nyomásai szivárogták, lazították és lázították keresztül-kasul az európai tudatot. Amerikai pénz és oroszországi propaganda vagy legalábbis az Oroszországban lerealizálódott európai eszmék növelték a Kételyt a régiben és a Félelmet az

újban. Az az európai tudat, mely egykor a humanizmus világképében gyönyörködött s a jó európaiság eszménye volt most egyformán retteg Amerikától és Oroszországtól. Mind a kettő a halála. Viszont a jó-európaiság humanizmusának már szintén vége Európában. Már nem is foltozza magát. Ölbe tett kezekkel vár, elrejtözve e két rettegett világ elől, mely egyre szivárog és jön, illetve nő az európai füvekkel, csendben és láthatatlanul. Így azután az egykori európai humanista tudat ma hontalan esztéticizmus és gyökértelenség, kaland és illúzió, kék levegő és száraz dohogás...

Csak lapozz bele egy igazán jó európai íróba; a békésekbe és kiegyenlítőkbe, a világnézeteken felül állókba, azokba tehát, akiket az elmúlt tíz év megoldáskeresése konstruált nagygyá. Csupa ellenmondás és csupa esztétika valamennyi. Csak nézz bele minden jó európaiba; csupa tépelődés és komplexum és zavar. Csak érv egy életformához, amely még igazán európai: csupa omladék és kompromisszum. Semmi és senki sincs a helyén. És ugyanakkor minden „orientálódás” szorongásos és bizonytalan. De lapozz bele egy mai jó amerikaiba és lapozz bele egy mai jó oroszba: azaz írókba, akiket a föld két, egymástól végtelen messze vetett felén lökött fel az idő, s hallasz egy azonos zöngét, valami egzaktságot és kemény szót, mely egy új tisztaság és egyszerűség körül zeng... A jó európai hallja ezt a hangot, s ez a hang sziréni. Óh, ezek a csábítás pillanatai! A történelem egy pillanatra lekapja a maszkot. Mondd, ki mosolyog rád?

Egy egész egyszerű ember, aki elfelejtette a múltját.

De azután megint áll a bál s az európai tudat karneválja. Az európai szerzési és emlékezési düh és a minden gyökeret átrágó sznobizmus nem bírja ki a régi káprázatok, a régi maszk nélkül. Inkább összebonyolítja tudatát Amerikával és Oroszországgal, vagy legalábbis próbálja s a szociális alázat és meggondolás gyógyszerével kendőzi be létét. Számol és racionalizál. Az elmúlt tíz év alatt a minden téren megindult európai szociális standardizálódás csak úgy termi az új életlehetőségeket, hogy a megoldásokkal együtt újabb valóságkríziseket idéz fel. Úgy ad munkát, hogy munkanélkülivé tesz. Úgy ad szabadságot, hogy diktatúrákba kényszerít. S úgy ad hitet, hogy elveszi a reményt. Így azután minden csupa vágy a félelmeken (azaz Amerikán és Oroszországon) túli menekülésre. Ezért mindent újra értékkel. Hátha akad még valami, amire lehajthatja a fejét. S legvégül menedékkül európai tudatának legmélyére nyúl: a középpontba. Ha minden mozog és elmozdult, akkor mi a lényeg? S filozófiájában (mely a legjellemzőbb az elmúlt tíz évre) megérkezik a lényegismerethez, mely az emberiség valamely új és egyetemes Szótáraként vizionálódik, amellyel gyakorlatilag rendbe hozható volna a felborult tudat. A művészetekben a megfagyott és ugyanakkor forró absztrakciók imaginációihoz fut, mert ha a valóság megoldhatatlan, akkor mindig felvonulnak az absztrakciók. Azonban ezeket is elnyúvni s az irodalomban kísérletet tesz arra, hogy kimondja azt, amiről szó van. De lejátssza az „expresszié” kergetését is. S így az elmúlt tíz év alatt minden európai irodalomban bezárul és uralkodó lesz az a nyelv-, fogalom-, szín-, és atmoszféra-újítás, mely a század elején vette kezdetét. Mindenütt új szintakszisok és poétikák kelnek forrongásba és velük együtt kavargog minden emberi érzület és lelkület a kifejezés síkján. Van-e megoldás? Van-e zugoly megbújni és bizonyos lenni? Valamiben csak! Valami egész csekélyben? Avagy az egyetemes kétely és kétségbeesés kiáltozása ez csupán izgatott papírok közt egy ugyancsak papírokból épített szobán!?

Nem! Ez a gondolat fel se vetődhet. Mert minden egzaktságot és nem egzaktságot ismeret szemléleti formájává épp ezekben az években lett általánossá „a dinamikus” látás s a „minden mozog” s a „sohasem lépünk még egyszer ugyanabba a folyóba” mithológiája. S ez még a kisebbik baj volna, ha az ember nem állna szembe a folyóval. De szembeáll, s a valóság dolgai minden téren szembefutnak sz emberrel. Elmerül? Nem. Csupán a páni félelem lett és marad – egyelőre – az eleme. S ez a situáció azért komisz és azért rettenetesen szép, mert a dolgok e zuhatagával szemben a lélek nem menedék. Sőt az új lélektanok (a freudista frakciók!) szerint a lélek a rosszaságok fészke. Az új lélektanok mélyén sötét hátterek és alkonyati rettegetések ijesztik az embert és módszerük nyomán egy zörgő holbeini lény indul feléd kitisztítani a lelked és tudatod, melyet nem állítanak talpra gnózi-

sok, misztikák, spiritizmusok, indiai fakírok és Messiások, akik autókon és csatahajókon rohannak Európa felé, valami nem európai számára való belladonnával. Túlkomplikálódott és összezavarodott minden. A lélektan s vallási rituálék ceremóniáival kereng körülötted: s gyóntat, tisztít és feloldoz! Mindez a sok önmagunkról való tudás még tovább küszöböli belőlünk, illetve csökkenti bennünk az istenekben és az önmagunkban való hitet. Az istenek közül csak a jók múltak el és vannak múlóban, mert a babonák istenei még élnek, s ami a legjellemzőbb: a legkülönbözőbb területeken bukkannak fel. Minden „jelentés” és „szimbólum” és titokzatos és rejtélyes korrespondenciákra utaló „jel.” Az arc, a járás, a fekvés, a kézírás, a hang – mindezek ma sokkal többet mondanak, vagy legalábbis annyit, mint a régi, ősi és primitív kinyilatkoztatások. Az európai eszmék nagy bálja tele van cigányasszonnyal, látnokkal és jóssal. A csillagászati matematika a mágusok kockajátékának köntösére került. [...]

(1929. 1.)

LIGETI ERNŐ

A paradox Kolozsvár

(Részlet)

[...] Kolozsvárnak marad Erdély, Temesvárnak marad a Bánság. A politikai centralizálás törekvése már kevesebb akadályokba ütközött. Kolozsváron tekintélyes magyar intézmények működtek már a múltban is, EMKE, EME, itt van az erdélyrészi református és unitárius püspökség székhelye, itt székel a római katolikus státus, Kolozsvár nagy múltú magyar város, szinte automatikusan vették hát tudomásul, hogy Kolozsváron székeljen a Magyar Párt is, és innen irányíttassék a tagozatok élete. Ebbe a megoldásba a tudat küszöbe alatt belejátszott az a körülmény is, hogy a románság az összes erdélyi városok között éppen. Kolozsvárt akarta leginkább elrománosítani, és hogy Gyulafehérvárról az erdélyi románság Kolozsvárra tette át a főhadiszállását. Immár két erdélyi nemzet is centrumává avatja Kolozsvárt, mi sem természetesebb, hogy a magát külön nemzetiséggé deklaráló zsidóság – amely elhatározás természetesen Erdély zsidóságának csak törpe hányadát öleli fel – hasonlóképpen itt vélte helyesnek felállítani a Zsidó Nemzeti Szövetség centrumát. Kolozsvárra került át a szociáldemokrata munkásság vezetősége is és minden ilyen politikai és parlamenti párt képletét magára öltő megmozdulás önmaga körül kitermelte a központi sejtet, az Erdélyre szóló intézmények egész sorát. E pillanatban Kolozsvár palettájának minden más erdélyi és bánági várostól megkülönböztethető színkeveréke, hogy itt az új nyugati országgrész politikai tűzhelye, és innen lehet legjobban hallani Erdély és Bánát szívverését. Egyedül a szászok mellőzik érthető okokból Kolozsvárt, noha e városnak megvan a maga szásznémet hangja, ha mindjárt erőtlennül is. Ezek a különböző politikai erőfeszítések a városban bizonyos feszültséghez vezetnek, bizonyos lappangó polgárháború-féléhez, amely fellángol, vértelen formájában, valahányszor választásokon vagy nem választásokon, de a népi érvényesülés lobogóját kell győzelemre vinni. Minden más városban, ahol megfordultam, nagyobb az összeműködés, a társadalmi élet hajszálcsöves áramlása, mint éppen minálunk. Itt Kolozsváron ha akarom három, ha akarom négy világ is él egymás mellett: magyarok, románok, szászok, zsidók és ezek nem igyekeznek tudomást venni egymásról, kitépik magukat minden közös társadalmi érintkezésből. Érdekes, hogy míg a Kolozsváron székelő angol, francia, osztrák, cseh-szlovák, magyar, német, olasz külügyi képviselők a diplomáciai testület doyenjének vezetése alatt időnként megtalálják nemcsak az érintkezés, de a barátságos társadalmi kapcsolatok szálait is, addig Kolozsvár autochton nemzetiségeinek nincs egyetlen közös foyerje sem, ahol hébe-korba összejöhetnének az emberek, pláne tekintetbe véve azt, hogy a gyakorlatban még a városi autonómiának sincs meg a korszerű testülete, és így az előbb említett nemzetiségközi találkozások rendszeresítése fokozottabban indokolt. Valahogy úgy érzem, hogy a népek közötti gondolatfluktuációnak ez a mesterséges eldugaszolása ismét jellemző kolozsvári tünet, amelynek egyik oka nemcsak az, hogy e város eredendőleg konzervatív és elzárkózó – mint említettük, a magyarok még maguk között is elzárkózók, hogyne volnának elzárkózóak más nemzetiségekkel szemben? – de azért is, mert a brüszk népesítési politi-

ka megbontotta a lakosság kifejlődésének természetes folyamát, és máról holnapra egyetlen mozzanattal a város lakosságának harminc százalékát az „illetékesség” lovagjává avatva kicseppentette Kolozsvárt a többi vegyes lakosú kisvárosokat annyira jellemző intimitásából. [...]
(1929. 11.)

MOHOLY-NAGY LÁSZLÓ

A szelet-embertől az egész emberig

(Részlet)

[...]

A szelet-ember

Csak ami a saját élmények egészéből kikristályosodik, csak az lesz az ember igazi építő anyaga. Ezzel szemben a mai nevelés elköveti azt a hibát, hogy elsősorban egyes élmények szerzésére fekteti a fő súlyt.

Ahelyett, hogy saját középpontját tágítaná, mint ahogyan azt a primitív ember léte kényszerűségéből teszi, amikor egy személyben vadász, kézműves, építőmester, orvos, stb., a mai ember – összes többi képességeit kihasználatlanul hagyva – csak egyetlen egy mesterséggel foglalkozik. A tradíció, a tekintély súlya megfélemlíti a mai embert, bizonyos élményterületeken túl nem merészkedik.

Szakember lesz belőle. Nincsenek többé eredeti élményei. Állandó harcban ösztöneivel a külsőleges tudás erőszakot vesz rajta, belső biztonsága eltűnik, nem mer többé saját magának szeme sem lenni. A specialisták, mint egy hatalmas titkos szervezet tagjai, elzárják az utat a sokoldalú egyéni élményekhez, amelyek pedig az egészséges ösztönű ember számára nemcsak lehetőségek, hanem biológiai jóléte miatt egyenesen kívánatosak.

A hivatás megválasztása gyakran külső indokok alapján történik: az ember cukrász lesz vagy asztalos, mert éppen akkor e hivatásokban tanulóihiány mutatkozik; az ember ügyvéd lesz vagy gyáros, mert átveheti; az apja üzletét.

A hangsúly az egyes hivatások éles elkülönítésén, a specializálódáson van; a kereslet uralkodik.

Így lesz az ember lakatos vagy ügyvéd vagy építész stb. (egy zárt szeletben), és még a jobbik eset, ha a hivatás-ember tanulmányai befejeztével még szaktudását tovább bővíteni igyekszik, ha a maga speciális szeletét, amit az életből kivágott a maga számára, a végtelenbe igyekszik tágítani.

E ponton felmondja a szolgálatot egész eddigi pedagógiánk, a számtalan hivatási tanácsadó és pszichotechnikai alkalmassági vizsga dacára. Minden kizárólag a mai termelési rendszer bázisán működik, amely a javak termelésének csak külső alkalmait ismeri.

A hivatás ma minden egyéb, csak nem egy közület céljaival és szükségleteivel való szolidaritás. A tulajdonképpeni élet a „hivatás” mellett folyik, amely gyakran kikényszerített és gyűlölt.

A jövőnek szüksége van az egész emberre

Az ember szeletszerű kiképzése ma nem: kerülhető el. Nem szabad azonban, hogy annyira menjen, hogy mellette az ember elsorvadjon – az oly nagyra tartott szaktudása mellett. A szelet-ember a központi, a közületben organikusan belenőtt emberben kell gyökereznie: erős, nyílt, boldog, mint amilyen gyermekkorában volt. Ezen organikus biztonság nélkül a leggazdagabb szaktudás is (a felnőttek e „kiváltsága”) tisztára mennyiségi gazdagodás, anélkül, hogy általa az ember életintenzitása fokozódna, életének köre tágulna. Csak az érzés tisztaságával és a tudás józanságával egyformán felfegyverzett ember képes magát a speciális hivatásnak mégoly komplikált követelményeibe beledolgozni s az egész életet uralni. Csak ezen az alapon található meg az ember azt az élettervet, amely a közösségen belül a megfelelő helyre állítja. [...]

(1930. 2.)

A költő beszéde egy köszenthez

Szent Balázs, ki a város kapujában állasz
s a holdsütésben égnek emeled karjaid

s eszméletlen arccal a csillagokat nézed

— ne áldd el utamat!

Por voltam én is egykor,

egy maréknyi sötét por,

s felemeltem arcomat a kőesőben,

mikor a nap ismeretlen korong ja elszállt fölöttem;

felálltam a rögök közt, melyek tovább dadogtak

s a fekvő maradt pusztát elhagytam, a ringatódzót,

hogy végigváltak rajtam a nap sugárnyalábjai,

s kigyúltam a rendetlen kőszivátságban

az égi csillagok képére. Így futok most.

A szikrát füstölögve viszem, magamba burkolva

– magas arc, te is ismered, vonalaidat ezzel vágtam

az üresség otromba testébe! – Szolga, ne áldd most utamat!

Aki teremtett, az emel le, az a láng,

azt hajítom hátra most, holdsütötte válladon át.

S lásd a kapu mögött, a nyomor sikátoraiból

már kicsap visszfénye, mint szél a hegyek közül

s nyomában, mint a hegyoldalról ereszkedő kövek

már görögnek a lázadás súlyos szavai

– mint a göröngyök futás közben növekedve –

s már fölötted, mint hegy a holdfényben,

egy új kép emelkedik belőlük:

az ember, aki láncait megoldja.

A kapu mögött az első lövés:

a dal, mely meglobogtatja kőhajadat,

mert oly mélyről tör fel, mint a szerelem.

Hajtsd le fejedet! A füst kicsap a kínlódó házak közül

s vörös köpenyébe burkol. Hallod a menetelő testvéreket,

akik messzibbre indulnak, mint a menny rengő kosara,

s az olthatatlan kiáltást hallod-e, amely többé nem hallgat el!

E kiáltásba csavarodva elhagylak, hallgató!

A szikrát, amit a pusztából hoztam,

a táncoló rögök közül, továbbviszem,

mint elsuhanó madár az éneket,

amelyet töretlenül lenget csőrében

s csak akkor ejt ki, ha lefordul.

A szegénység útján szállok alacsonyan,

a szegénység könyörtelen jegyeit viselem

s más dalt nem ismerek: mint tűzzel égetni,

s ha kell, azon égettetni meg.

(1933. 4.)

Elégia

Mint ólmos ég alatt lecsapódva,
telten,
füst száll a szomorú táj felett,
úgy leng a lelke,
alacsonyan.

Leng, nem suhan...

Te kemény lélek! Te lány képzelet!
A valóság nehéz nyomait követve
önnönmagadra, eredetedre
tekints alá itt!

Itt, hol a máskor oly híg ég alatt
szikárló tűzfalak

magányán a nyomor egykedvű
csendje fenyegetően és
esengve,

földdja lassan a tömény
bánatot a tűnődők szívére

s elkeveri
milliókéval...

Az egész emberi
világ itt készül. Itt minden
csupa rom.

Ernyőt nyit a kemény kutyatej
az elhagyott gyárudvaron.

Töredezett apró ablakok
fakó lépcsőin szállnak a napok
alá a nyirkos homályba.

Felelj, —

innen vagy?

Innen-e, hogy el soha nem hagy
a komor vágyakozás,

hogy olyan légy, mint a többi
nyomorult,

kikbe e nagy kor beleszorult

s arcukon eltorzul minden vonás?

Itt pihensz: itt, hol e falánk
erkölcsi rendet sánta palánk

rikácsolva

őrzi, óvja!

Magadra ismersz? Itt a lelkek
egy megszerkesztett, szép, szilárd
jövőt

oly üresen várnak, mint ahogy
a telkek

köröskörül mélán és komorlón
álmodoznak víg zsidongást szövő
magas házakról.

Kínlódó gyepüket

sárba száradt üvegcserepek

nézik fénytelen, merev szemmel.
 A buckákról néha gyűszűnyi homok
 pereg alá; s olykor átcikkan, donog
 egy-egy kék, zöld, vagy fekete légy,
 melyet az emberi hulladék
 meg a rongy
 rakottabb tájakról idevont.
 A maga módján itt is megterít
 a kamatra gyötört
 áldott anyaföld.
 Egy vaslábásban sárga fű virit.
 Tudod-e,
 milyen öntudat kopár öröme
 húz-vonz, hogy e táj nem enged és
 miféle gazdag szenvedés
 taszit ide?
 Anyjához tér így az a gyermek,
 kit idegenben löknek, vernek, —
 igazán
 csak itt mosolyoghatsz, itt sírhatsz,
 magaddal is csak itt bírhatasz,
 óh lélek!... Ez a hazám.
 (1933. 7–8.)

RADNÓTI MIKLÓS

Kedd

Szeretőd hajnaltól tanít,
 este lehuppan az ágyra,
 alig, hogy evett valamit.
 Szeretne ellakni veled
 akár négy szál pipacs között
 s túrné az éji meleget,
 de birtok a föld és a ház,
 dühödt eb síkos fogakkal,
 csámpás csósz furkóval vigyáz.
 Így bicskás rokonok nyakán
 éltek és homlokotokra
 beszédjük árkokat dumál.
 Ők a rend s a társadalom,
 szuszogástok is ellesik
 s bogaruk mászik a falon.
 De figyeljétek a tüskés
 világot folyton s legyetek
 gazdagok torkán rossz nyelés,
 ijedt hajnali íz! süttött
 libamájon keserű görcs;
 s mert lustul az, ki rég ütött,
 hát üssetek s hegyes kések
 lessenek a jelre, mitől
 fölröpül majd a kedvetek!
 (1933. 10.)

[...] A Korparancs – mely tíz év szétszórtan megjelent cikktömkelegéből húszat gyűjt egybe – a korszakon példázza egy ember fejlődését, változását az embertestvériség dadogó felgyúlt pátoszszólamaitól a valóságvállalás, a valóságváltoztatás pozitívumáig: az osztályharcig. A kortárs útját az emberirodalom suta zavaros manifesztációjától (mely épp azért ma már nehéz olvasmány, és aki nem bírja, lapozzon tovább) a humanizmus korszerű summájáig. A Korparancsból a kor aktív humanizmusa, az embererkölcs mai parancsa: a szociális felelősség és állásfoglalás beszél egyre józanabb, egyre érthetőbb hangon. Nem Jézus beszél és nem Marx, a Korparancs nem evangélium és nem téziskatekizmus. Írója csak példákra, adottságokból, apropókból és az irodalom dolgaiból hámozhatta ki ennek a kornak a lényegét, ennek a mi mostani életünknek vádoló, védekező és támadó hangját, hogy megtalálja és közvetítse a jövő előtt megálló, korszerű igazságot a változni és változtatni muszáj korparancsát, melynek alfája és omegája: harc az emberiség emberi életéért, jobb jövőjéért.

A Korparancs: a szlovenszkói magyar író műhelyéből indul útnak. És ez nem véletlen. A Korparancs itt is dokumentál: a szlovenszkói magyar író küldetését példázza, aki csak itt, ezen a periférián – népe és földje mindennapjából ki nem szakadva és mégis a koráramlatok, változások nagyobb léghuzatába állítva – végezheti el korszerű feladatát: egy szabadabb, szociálisabb magyar mentalitás kialakítását, azt a tudatosító munkát, melynek más magyar nyelvterületeken fojtogató nehéz gátlásai vannak. A korfelelős szlovenszkói magyar író mint az aktív humanizmus magyar szószólója a mai magyar szellemiség egyre jobban gyengülő vox humánáját erősíti, az elkótyavetyélt, elgyávult szociális krédót igenli, közvetít Keletről és Nyugatról és mindenben és mindenkor a szociális felelősség korparancsát szuggerálja. Aki nem így és nem ezért veszi itt a kezébe a tollat, az felesleges munkát végzett: játszott, nagyzott, másolt, ismételt. Nem változott és így nem változtathatott. Az utolsó órában, amikor a faszizmus csizmaléptei mindenfelől szociális igenlésünk elfojtására indulnak, nem lehet igazabb feladatunk, mint a változtatni muszáj korparancsát a magyar szellemiség elfásult, antiszociális síkján is elvégezni.

A Korparancs: az utolsó óra mondanivalója. Ha a humanizmus változtatást szuggeráló mai summája, ha a szociális felelősség hangjai és parancsai nem találnak meghallgatásra, holnap más kommandókra és napiparancsokra gyilkos fegyverekkel újra egymásnak lódul az emberiség, és 1934 visszakanyarodik 1914-hez. Mintha semmi se történt volna: az emberiség húsz leglelkesebb évének a terhével a vállán a kapitalista imperializmus parancsára bódultan beletántorog egy új háborúba. Háborúból jöttünk, háborúba megyünk! Ha semmi sem változik, ha semmi sem történik: holnap új barbárság kezdődik.

Nekem nincs részem benne. Én nem ezt akartam.

És milliók vannak, százmilliók, akiknek nincs részük benne, és milliók, akik szintén nem akarják. Hol a hangjuk, a tiltakozásuk, a védekezésük, a támadásuk? Tízmillió hulla volt tegnap. Nem volt elég? Ötvenmillió munkanélküli van: nem beszél eléggé érthetően ez a szám? A hullákban ott a szemtépi erő, a tehetetlen élő milliókban a robbantó változtató erő. Ott: bennük, náluk, értük a korparancs: változtatni. Én csak jobban látó szememet, jobban hangzó szavamat adom, hogy ők láthassanak, beszélhessenek, ébredjenek, hogy összeálljanak és elinduljanak. A korparancs valóságát, próbáját, erejét, győzelmét vagy vereségét ők jelentik. A könyv az utolsó óra mondanivalóját: húsz év tanulságát gyűjti egybe, de az utolsó szó joga őket illeti.

Holnap új barbárság kezdődik. Nekik – akiknek a bőrére megy a faszizmus beste játéka – nem lehet részük benne. És nem lehet része benne senkinek, aki felelősségnek, erkölcsnek, embernek tudja magát. Ezek hangját tettét hívja, várja a Korparancs, mert csak bennük, csak általuk lesz élő valóság: sorsfordító, valóságváltoztató erő, állásfoglalás és ítélet!

(1934. 6.)

A prágai E. F. Burianszínház

(Részlet)

A Burian színház színpadi kísérletei és stílusa a modern európai színjátszás terén Piscator kísérlete mellett a legjelentősebb színházforradalmi eredmény. Nem véletlen, hogy a német összeomlás után a berlini haladó színjátszás Prágában lel otthont. A feltételeket ehhez a cseh demokráciában kialakult haladó öntudat szabta ki.

E. F. Burian – ugyanúgy, mint Piscator – a hagyományos színházi felfogás alapjainak a tagadásából indult el. Tagadja, hogy a színpadra vitt mű szent és sérthetetlen. Tagadja, hogy a színház alapja üzleti. Tagadja a sztárrendszert. Burian is, mint Piscator, lebontja a színpad, a színész és közönség közt meredő láthatatlan falat. A színház egyforma arányban befolyásol és tanít, mint amennyire politika és művészet. Céljaira mindent felhasználhat: koreográfiát, filmet, hangkórust, zenét. Burian maga színházát avantgardista színháznak nevezi. A „művészet” az avantgardizmusban Buriannál új értelmet nyer. Szerinte a hagyományos kultúra irányítói az általuk kiszolgált politikai irányok célzatának megfelelően művészet helyett már csak „szatócsárut” adnak, s az igazi művészet, az igazi kultúra ellenük szól. Ezért az avantgardizmus a haladó politikai szemléletek s a művészet és kultúra összefogása. A német dadaisták sorából kivált s a szocializmusig elért művészeti újítók a polgári formákat vették célba és közben elvették a lényegét. Burian, aki a szocialista élettartásból indul ki, a lényegét, a művészetet teszi magáévá. Nem tagadja a „rég művészetet”, hogy „új művészetet” igazolhasson, hanem úgy véli, hogy minden, ami valóban művészi, az a haladást szolgálja, ezért tehát meg kell védeni. Megállapítja, hogy a színház, mert a társadalmon belül hat, azzal a társadalmi réteggel tartozik kötelezettséget vállalni, amely kétségtelenül a haladás irányában nyilatkozik meg. A művészetnek nem a haladásért való kiszolgáltatását elveti. „A modern ember – mondja – szolgál, de nem kiszolgál.”

Az avantgardista színház első és fő parancsa szerinte: hűség a valósághoz. Csak a valóság teremt kapcsolatot színpad és néző között. A valóság szolgálata egyben tisztogatás is: a hazugság eltávolítása. Ez a munka már a színház elemeinél megkezdődik. Ki kell dobni a hazug színeket nyújtó festékestégelyeket, a hazug környezetet ábrázoló kullisszákat, a hazug világot mutató színházgyári kellékeket. Az új Színház témái az emberi és a társadalmi, az egyéni és a közösségi élet konfliktusai. [...]

Burian rendezési eszközei: fény, zene, mozgás, szín, vetítés, film. Különösen jelentős a zene szerepe, amely nem „kíséri” a darab cselekményét, hanem a cselekmény ütemét határozza meg. A színpadon elhangzó szó sem tisztán a fogalmak továbbítását szolgálja, hanem zenei a kiértékelése s elsősorban a „voice band”-ben, a hangkórusban nyer jelentőséget. A hangkórus recitativói – a zenével együtt – egészen újszerű hatásokat keltenek: állandó fűtöttségben tartják a játék akusztikáját. A cselekmény vonalát, hullámvázát, a játék vizuális megjelenését ritmikus mozgás fűzi össze. A keret, a színpad – kép, mely akár csak Meyerholdnál, nem naturalista környezetábrázolás, hanem realista helyzetjellemzés. A színpadi teret színek töltik be, a színek jellemeznek. Az előbb említett Kicspera-darabban például három özvegy lép fel: a fiatal, kikapós arca majdnem karmin pírban ég, az irigy, idősebb özvegyé zöldessárga, az ájtatosé mézsfehér. Ruhájuk, fejken-dőjük, harisnyájuk, cipőjük, kesztyűjük fekete. A színek, ahol az szükséges, szimfóniává nőnek, aminek ritmusát a fényhatások adják. [...]

(1937. 7–8.)

Mink volnánk hát a foltozott
irhájú hírhedt zsoldosok,
kiknek egészen egyre megy,
hogy völgybe, avagy hegyre megy,
parasztra, úrra, papra megy,
bitóra vagy csak babra megy,
háltunk már pusztá ég alatt,
kaszáltunk fűt a jég alatt,
láttunk Brédában lángokat,
s úztünk tízéves lányokat,
mert mink vagyunk a foltozott
irhájú német zsoldosok.
Láttatok zsenge gyermeket,
akit a strázsa kergetett?
Így verbuváltak minket is,
kaptunk páncélt és inget is,
korbáccsal vert a hadnagyunk,
így nőttünk fel s most itt vagyunk,
s nem kímélünk férfit se nőt,
fáihoz kenjük a csecsemőt,
és elfoglaljuk ágyadat,
s aztán rád gyújtjuk házadat,
mert mink vagyunk a foltozott
irhájú német zsoldosok.
Kiirtottunk már hét megyét,
s megmáasztuk Róma hét hegyét,
kullogtunk őszi sáron át,
vérfürdőt vettünk nyáron át,
úsztunk már téli réteken,
s patkánymód át a Weseren,
izzadtunk lenn a Pó megett,
s hörböltünk szomjan hólevet,
ettünk sáskát s döglött lovat,
s hallottunk szörnyű átkokat,
mert mink vagyunk a foltozott
irhájú német zsoldosok.
Nem ismerünk apát, anyát,
kivágunk minden almafát,
megmérgezzük a kútvizet,
azt szolgáljuk, ki megfizet,
annyit se mondunk: jó napot,
s kinyitjuk a hordócsapot,
széthordjuk ingóságodat,
ringyóvá tesszük lányodat,
s ha nem mondod, hogy: köszönöm,
lebunkózzunk a küszöbön,
mert mink vagyunk a foltozott
irhájú német zsoldosok.
S ha egyszer majd megvénülünk
és lócánkon hülyén ülünk,

s lábunkat köszvény marja már,
 s nehéz lesz Frundsberg kardja már:
 obsitba küld a hadnagyunk,
 és várról várra baktatunk,
 úgy lesve, hogy a szeretet
 hol nyes egy darab kenyeret,
 s így érünk oda, hol az út
 végén azt nézi Belzebúb:
 hol jönnek már a foltozott
 irhájú német zsoldosok.
 (Ismét előlről: Itt jönnek már a foltozott irhájú német zsoldosok...)

(1937. 11.)

LUKÁCS GYÖRGY

Az irodalmi alakok intellektuális fiziognómiája

(Részlet)

[...] az intellektuális fiziognómia kidolgozásának szükségszerűsége a tipikus magas felfogásból következik. Minél mélyebben ért valamely kort és érti a kor nagy problémáit a költő, annál kevésbé mozoghat műve hétköznapi színvonalon. A hétköznapiakban eltompulnak a nagy ellenmondások, közömbös, összefüggés nélküli esetlegességek keresztezik, nem öltnek valóban tiszta és kibontott formát, ami csak akkor jelentkezhet, ha minden ellentét legvégsőbb, legvégtelenebb következményéig fokozódik, ha mindaz, amit tartalmaz érzéki és nyilvánvaló. A nagy költők tipikus karakter- és tipikus helyzetteremtő képessége tehát messze meghaladja a mindennapi valóság legpontosabb megfigyelését is. Az élet mély ismerete sohasem korlátozódik a mindennapi megfigyelésre, hanem ellenkezőleg a lényeges vonások megragadásának alapján oly jellemek és szituációk felfedezésében áll, amelyek a mindennapi életben teljesen lehetetlenek, amelyek azonban azokat a hatóerőket és törekvéseket, amiknek a hatékonyságát a mindennapi élet csak elmosódottan jelzi, az ellentétek legmagasabb és legtisztább kölcsönhatásának világosságában tüntetik föl.

Don Quijote a szónak ennek a magas értelmében a világirodalom egyik legtipikusabb karaktere, s nem vitás, hogy az olyan helyzetek, mint pl. a szélmalom elleni küzdelem, a legsikerültebb és a legtipikusabb szituációk közé tartozik, amelyeket valaha alakítottak, jóllehet ilyen szituációk a mindennapi életben nem fordulhatnak elő. Igen, mondhatjuk: a jellembeli és szituációbeli tipikus előfeltétele a mindennapi valóság meghaladása. Hasonlítsuk össze Don Quijoteét Sterne Tristram Shandyjével, a legjelentősebb kísérlettel, mely a Don Quijotéban alakított problémákat a mindennapi életbe viszi át, s kiderül mennyivel kevésbé mélyen és kevésbé tipikusan juthatnak kifejezésre ilyen ellentétek a mindennapi életben. (Természetesen Sterne-nél a mindennapi élet anyagul való választása már annak a jele, hogy mennyivel kevésbé mélyen, mennyivel szubjektívebben állítja fel a problémákat, mint Cervantes.)

A tipikus szituáció végletes jellege abból a szükségszerűségből ered, hogy az emberi jellemekből a legmélyebb s a legvégsőbb vonást a benne lévő ellenmondásokkal együtt kiemeljük. A jellemek és helyzetek végletességére való hajlam természetesen nemcsak a nagy íróknál adott, hanem előfordul a tőkésrendi élet prózájával szembeni ellenzékiség formájában is. Ám a csak romantikusoknál a jellemek és helyzetek végletessége öncél s lírai ellenzéki, pittoreszk a jellege. A realizmus klasszikusai ezzel szemben az emberi jellem és a szituáció végletes kiélezettségét csak mint költőileg legalkalmasabb kifejezési eszközt választják a tipikus alakítására. [...]

(1938. 1.)

[...] A napokban újra az ószeren szemlélődve egy Schubert-partitúra bús társaságában mindössze egyetlen Dosztojevszki-regényt láttam egy munkásember lábánál heverni. Megviselten és fáradtan hanyódott ott, a szomszédolás fekete és zsíros nyomaival kemény fedelén. Az avas színű lapokon legalább két munkásnemzedék és egy egész külvárosi negyed ujjlenyomata díszelgett, jelezve, hogy volt idő, amikor ilyen nehéz műfajt is megbírt emészteni a külváros. Most sajnos senki se nyúlt utána, még én sem, nehogy hiábavaló reményeket ébresszek szomorúan ácsorgó gazdájában... Úgy távolról nézve, ha jól láttam, Szegénység vagy Szegények volt ennek a Dosztojevszki-könyvnek a címe... Ez a cím érthetővé tette a közérdeklenséget. Utóvégre ki bolond még pénzt is adni a szegénységért. Láttam ugyanakkor egy másik teljesen mai kor szülötte komoly könyvet is. Az Erdélyi Szépművészeti Céh kiadásában megjelent Erdélyi csillagok címűt. Bizony ezek után a csillagok után sem kapkodott senki. A külváros lassan leszokik a csillagok utáni kapkodásról, ha még sokáig zuhog közénk ez a rémregény-Niagara. Meg is látszott az Erdélyi csillagokon, hogy nem nagyon fogdosták mocskos földi kezek, mielőtt idekerült volna, mert szinte olyan tiszta volt a fedőlapja, mintha most került volna ki a könyvkötődeből...

Ezzel szemben, a magyar nyelven megjelenő dömpingirodalom limonádéözöne mellett alig-alig lézeng az ószeren tíz-tizenöt darab román nyelvű ponyva, pedig a külvárosok közel 50 százaléka már román lakos... Ez a pár darab se örvendett érdeklődésnek, holtan nagyon csábítón szóltak ilyen címeikkel. Pámántul în flăcări, Ce ai făcut din inima mea?, Lupul singuratic, Fantomul galben...

Nem tudom, vigasztaló jelenségnek tekinthető-e a román nyelvű irodalmi termékek ószeri hiánya, vagy csak azt jelenti, hogy a frissiben városiasodott román tömegek irodalmi érdeklődése még a ponyváig sem jutott el. Inkább ez az utóbbi a valószínű, de amennyire lehangoló jelenség ez, éppen annyira vigasztaló is, mert ez az állapot lehetővé tenné a fiatal román értelmiségnek, hogy jó könyvekkel kezdjék tömegeik irodalmi nevelését. [...]

(1939. 1.)

Világszemle

(A II. világháború első évének számadása)

(Részlet)

A második világháború első évének fordulója nemcsak alkalom, de lehetőség is arra, hogy szélesebb alapon vizsgálhassuk annak sajátságos, az első világháborútól és a közbeesett békeháborúkétól elütő jellegét. Ezt persze csak úgy láthatjuk meg, ha tisztában vagyunk azzal a ténnyel, hogy a mostani háború minden ellentett sajátsága mellett is az első világháború „egyenes” folytatása, hogy az attól elütő volta csak ugyanazon folyamaton (a világpiac felosztásának és újrafelosztásának folyamatán) belül fennálló ellentétet jelent s vannak bizonyos állandó vonások, amelyek mindkét háborúban azonosak. [...]

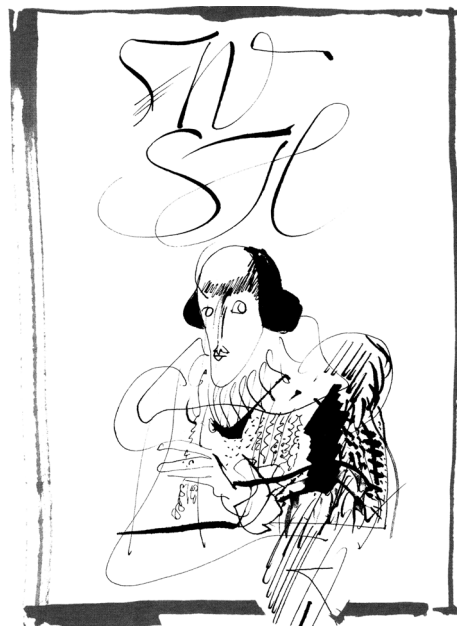
4. Nagyobb fokú egyetemes kihatások. – Bár a mai szakaszában kisebb kiterjedésű, még csak európai és nem világháború már ma látható, hogy a világ legtávolabb eső országait is, a világ országai összességének érdekeit sokkal mélyebben és közvetlenebbül érinti, mint az a volt világháborúban, annak legkifejlettebb szakaszában is észlelhető volt. Ennek több oka is van: a közlekedési eszközök és tökeközpontosítás fejlődése a múlt háború óta szorosabb összefüggésbe hozta a világ összes gazdasági egységeit; a hadieszközök mozgékonyága közelebb viszi a távolesőkhöz is a háború veszélyét; a legfontosabb hadianyagok szüksége sokkal inkább függő helyzetbe hozza a hadviselőket a legkülönbözőbb távoli vidékek és földrészek termelésétől és diplomáciai magatartásától. De legnagyobb mértékben növeli a háború nemzetközi jellegét, egyetemességét az angol és

francia gyarmati uralom gyengülése és az angol–francia befolyásnak a félgymarmati országokból (különösen az amerikai földrészen) való kiküszöbölése, amelyet a két állam viszonylagos gyengesége idézett elő, és amely a háborús versengés tüzét felgyújtja mindennél, ahol a két államnak gyarmatai és befolyáskörzetei voltak, vagyis egyszerűen: a világ minden részében.

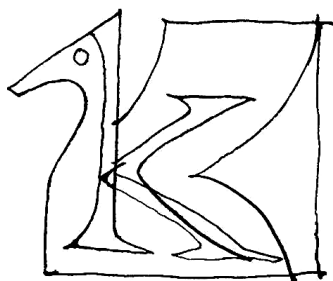
5. A kis államok kikapcsolódása. Már a múlt háborúban észlelhető volt, hogy a kis és kisebb államok (ezek között, mint Tisza István jól látta, Magyarország is) arra a kárhózatosszerepre voltak ítélve, hogy a nagyhatalmak világpolitikai céljaiért áldozzák fel magukat. Szereplésük és csoportosulásuk mégis a maitól lényegesen eltér: míg egyes kis államok saját nemzeti biztonságuk vagy saját terjeszkedő érdekük által vezetett háborúba, úgy másoknak sikerült a hadszíntér közvetlen közelében is semlegességük vértje alatt élvezni a hadiszállítási előnyeit. Mindebből ma semmit se látunk. Azok a kis államok, amelyek a hadviselőnek útjába esnek, vagy annak fontos szállítói lehetnek, rövid ellenállás után vagy éppen ellenállás nélkül megadják magukat, így vagy úgy „fogságba” esnek és saját haderejük kikapcsolásával szolgálják a hadi érdekeket. A hadszíntértől távolabb esők pedig a legközelebb eső semleges nagyhatalom védelme alá helyezik, illetve annak kiszolgáltatói magukat azzal a kilátással, hogy az illető semleges állam így vagy úgy „bekapja” őket is, amint a háborúba való belépésre kényszerül, sőt ha a dolgok megkövetelik, még előbb is. Ez úgyszólván törvényszerűen történik, mert a mai háború belső szerkezete, főleg az előbb bemutatott nagyfokú központosítottsága hozza magával.

Nehez lenne mindazokat a tényeket itt feltüntetni, amelyek akár mint a múlt háborúéival egyező, akár mint az azoktól elütő sajátságok hozzátartoznak még a mostani háború teljes képéhez. Még nehezebb lenne mindazokat a következményeket kimutatni, de még elgondolni is, amelyek ezek folytán a háború során és annak beláthatatlan végéig még előállhatnak, és amelyek a maguk során és ma még nem is sejtető módon befolyásolják majd úgy a háború menetét, mint annak végét. Annyit mindenesetre már most és már az itt kifejtettekből következtethetünk, hogy ez a háború sem kiterjedésben, sem kíméletlenségben és pusztító hatásban, sem sorsbizonytalanságban és sorsváltoztató hatásában nem marad el az 1914–18-as világháború mögött. (B. Z.) [Gaál Gábor]

(1940. 9.)



1957–1989



Folyóiratunk
Kolozsváron jelenik
meg, abban a városban,
ahol már négyszáz évvel
ezelőtt magyar irodalmi
és történeti műveket,
hangjegyekkel ellátott
énekeskönyveket
nyomtak, s ahol az
egyetemi oktatásnak
is négy évszázados
a múltja.

BALOGH EDGÁR Új humanizmus őrhelyén

(Részlet)

[...] Filozófiánk sajátossága, az elmélet és gyakorlat egysége, lehetővé teszi, hogy a természettudományokat és társadalomtudományokat együtt ápoljuk a technikai alkalmazások tudományaival, azzal a céllal, hogy a természet és a társadalom nagy átalakításának korszakában minden értelmes embert a változatos folyamatok, a nagy építkezés tudatos részesévé tegyünk. Szocialista iskolarendszerünket a legfelsőbb fokon kiegészítve új, általános műveltséget szorgalmazunk. Olyan szocialista értelmiséget kívánunk (s ide számítjuk mindig az öntevékenyen tanuló, olvasó fizikai dolgozókat is), mely egyfelől behatol a mozgó anyag fizika-kémiájába, az élő anyag biológiájába s a gondolkozó anyag pszichológiájába, másfelől kiismeri magát a társadalmi fejlődés törvényei közt, a politikai gazdaságtan, a történettudományok, a jog- és államelmélet s az ideológiai felépítmény egyéb, irodalmi-művészeti kategóriáiban, hogy e teljes világgép birtokában magasabb fokra fejleszthesse az ipari műszak tudományágait, a mezőgazdaságot és állattenyésztést, az orvostudományt, a szocialista demokráciáknak megfelelő közigazgatást és annak védelmére a hadtudományt, valamint a pedagógia szép emberségét. Ezzel rá is mutattunk az új *Korunk* teljes érdeklődési skálájára. [...]

Folyóiratunk Kolozsváron jelenik meg, abban a városban, ahol már négyszáz évvel ezelőtt magyar irodalmi és történeti műveket, hangjegyekkel ellátott énekeskönyveket nyomtak, s ahol az egyetemi okta-

tásnak is négy évszázados a múltja. Ez a régi kultúra fejlődésének minden szakaszában felvetette és tükrözte az erdélyi magyarság román és szász környezetének, örömménységgel, zsidósággal való kapcsolatainak sajátos kérdéseit, s realisan felmérte csereviszonyát mind a germán–latin, mind a szláv–bizánci műveltség felé. E nagy hagyományt folytatta és emelte korszerű szintre, a proletár nemzetköziség vonalára, az 1926-ban megindult *Korunk*, amikor népek találkozóhelyén népek testvéri egymásrautaltságát hirdette, szemben mind a román nemzetiséget fenyegető magyar polgári nacionalizmus revizionista uszításaival, mind az ország nemzeti kisebbségeit elnyomó román polgári nacionalizmus türelmetlen kihívásaival, s szemben a románságot és magyarságot egymás ellen kijátszó, valójában mindkettejük leigázására törő nyugati imperializmusokkal. E szerepében érdemelte ki a *Korunk* nemcsak az egyetemes magyar irodalom legjobb alkotóinak bizalmát és becsülését, hanem a román, cseh-szlovák és jugoszláv szellemi élet haladó egyéniségeinek rokonszenvét és írói bekapcsolódását is. Amikor 1940 őszén a bécsi döntés kettéosztotta Erdélyt, forrpontjára hevült a nemzeti gyűlölködés, és a Dunavölgyére rászabadult a hitleri német hadigépezet, a *Korunkat* elnémították.

Az erdélyi magyar dolgozók ma a román nemzet dolgozóival együtt építik a közös haza új, emelkedő életszínvonalú, szocialista rendszerét, az országban viszont állampolitika lett a román nép és az együtt élő nemzeti kisebbségek jogegyenlőségének politikája. A külpolitikában is nagy a változás. A mai Romániát szoros baráti kötelék fűzi mindazokhoz a szomszédállamokhoz, melyekkel a múltban idegen ármány és saját uralkodó osztályainak önző törtétese folytán szemben állott, s ez a baráti kötelék, a szocialista országok szolidaritása megóvjá együtt élő népeinket a közösen elszenvedett imperialista kizsákmányolások megismétlődésétől. Ilyen viszonyok között csakis magasabb fokon teremthetjük újja a *Korunk* sajátos hivatása: az a hagyományos törekvésünk, hogy a népek egymásrautaltságát fejezzük ki. Ami a régi folyamban még vágy volt, program, népért síró és néphöz hű, igaz kevesek szenvedélyes harci jelszava az elnyomó hatalmasságokkal szemben, az mai helyzetünkben másabb lehet: tettek méltatása, vívmányok igazolása, tudományos és művészi dokumentáció, s ami mindennél több, kezdeményezés a továbbmenetelre, a teljes szocialista kibontakozás távlatainak megnyitása. [...]

(1957. 1.)

KORUNK

VILÁGNÉZETI, TÁRSADALMI, TUDOMÁNYOS ÉS MŰVELŐDÉSI SZEMLE

TARTALOM

BALOGH EDGAR: Új humanizmus öröklény
GALL ERNŐ: Társadalmi valóság és társadalomkutatás
MORVAY GYULA: Téli utazás Pestre, Budára
KECSKES JÓZSEF—KEREKES FÉNY: A terengőkedés új feladatai
BENKO SAMU: Bolyai Farkas, a műszaki értelmiség nevelője
CSEHI GYULA: Jegyzetek a szovjet kultúráról
JANCSO ELEMER: Magyarország tudományos munkásai között

VILÁGGAZDASÁG, VILÁGPOLITIKA

Az „Európa-gondolat” és ami mögötte van (Kallós Miklós) — Az UNESCO közgyűlése (Nagy István) — Az alumíniumének tanácsa és a meghívott ellen-terrádium (Erdélyi László) — Romboló és építő hitelpolitika (Asztalos János)

KRONIKA

Vivos voco, mortuos plango (Mellisz József) — Gaál, a szerkesztő (Szentimrei Jenő) — Gaál Gábor és a *Korunk* (Kovács Hírlé) — Ünnepek (Eugen Jekel) — Városaink fejlődése a felszabadulás után (Dézsnai Viktor) — A jóvo fene: a tilán (Kéleti Sándor) — Román-magyar műszaki szakfelmérés (Felszeghy Ödön) — Fotópók és orvostudomány (Hollán Tibor) — A modern olimpiai játékok (Jordáky Béla) — A harmadik Nemzetközi Geozikai Evrol (Nántos János) — Freud és a pszichomátia (Fodor Katalin)

SZEMLE ÉS BIRALAT

Egy magyar humanista igaza (Roboz Imre) — A parasztkérdés irodalmunkban (Kecskés Sándor) — Adatok Erdélyi szociálistálmunkához (Imre István) — Mint nő főle az ember (Marosi Péter) — Egy nagy muzsikusról (L. A.) — A gopi fordítás nyelvészeti problémái (Sz. Zs.) — Zenei tanulmánytört. Kínában (Szegő Júlia)

DISPUTA

A színházak arculata (Jordáky Lajos) — Levél a *Korunk* szerkesztőjéhez (Szilágyi András)

1. (16.) ÉVF. **1957** 1. SZÁM

Ú J F O L Y A M

2. A kiút: Lucifer

[...] A Tragédia legpozitívabb alakja talán Lucifer. Már a neve és lényege megragadja az emberi gondolatot. Lucifer: a tagadás ősi szelleme. A tagadás szelleme mint olyan maga a negativitás, s mégis hogy lehet a megtestesült negativitás pozitívabb, mint Ádám, a lelkes, a küzdő, a hittel teli? Úgy, hogy ez a negatívum nem egyszerű negatívum, nem egyszerű tagadás. A luciferi tagadás ennél sokkal több. Nomen est omen: Lucifer – fényt hozó. Lucifer nem más, mint a keresztényivé fejeelt Prométheusz. Isten, aki tüzet lop az embernek, s ezért büntetése könyörtelen. Angyal, aki fényt, tudást visz az embernek, s akit kitaszítanak a mennyországból. Az igazán lényegtelen, hogy a keresztény vallás előbb bünteti, mintsem a bűnt elkövette volna. (A predesztináció visszavetítése érthető.) Aki az embernek tudást visz, annak gonosznak kell lennie – legalábbis a hit szerint. Aki pedig gonosz, azt az Isten már előre kiűzte a paradicsomból, hisz ő a mindentudó.

Hogy a vallás elítéli azt, aki az embernek tudást ad, a történelem ezerszeresen bebizonyította. A Giordano Brunók, Campanellák, Servétek ezreinek sírja, a Galileik esküje tanúskodik róla. Mikor a tudás erősebb az egyháznál, megússzák az átokkal, mint Descartes, Spinoza. De műveik elégetése azt a vágyat tükrözi, hogy őket is máglyára juttassák. Íme a vallás ítélete. De nem a miénk. Mi tiszteljük a mindenkori Lucifereket. Nem taszítjuk ki őket a mennyországból. Ellenkezőleg.

De: Lucifer – a fényt hozó mégis a tagadás szelleme. Lehetséges lenne? Kétségtelen, hogy nem minden tagadás hoz fényt. Csak a luciferi. Mert nemcsak nevében hozza a fényt, nemcsak szimbolikusan nyújtja a tudás almáját. A Tragédia színein véges-végig újra és újra megteszi. Ádám mindenkori hitével mindig a valóságot szegezi szembe. Az egyiptomi jelenetben a dicsvággal „a gyöngye szellőt”, „mely körülenyelg”-i, meg a múmia látványát.

Tankréd keresztény hitével, a szent tanokkal éppen e tanok jövőjét:

...őrültség, vagy békó lesz belőle.

És így tovább végig. Mindig a valóságot. S mi ez, ha nem maga a tudás? Hisz a valóság felismerése, ismerete ez.

Lucifer azonban azzal, hogy a hitet elbuktatja, nemcsak beteljesíti a tragédiát, de kiutat is mutat!

Egyetlen kiút lehet a tragédiából, s ez nem az „... ember küzdj és bízza bízzál”.

Az isteni szótát a hit mellé a vakságot helyezi védőként. A reménytelenséget állandósítja. A hit világból kell kitörnie Ádámnak, az Embernek. Itt pedig semmilyen isten, sem égi, sem földi nem segíthet, csak az a szellem, amely a hitet tagadja meg, s helyette tudást kínál és ad. A hit és tudás harcát felölelő oldal azonban csak egyik elem. Van másik is. Ha a tudás legyőzte a hitet, akkor is megmarad a tagadás szelleme mint fényt hozó. Minden tudás ugyanis amellet, hogy állítás, tagadás is. Kettős tagadás. A hit tagadása mellett a tudásé is, más ismeretnek, ezen belül a régi ismeretnek a tagadása, minden új ismeret szülője tehát. Még akkor is, ha olyan területre tör be, amelyről az idáig ismeret sem volt. Akkor tudniillik azt tagadja, hogy arról semmit sem tudunk. Tagadás nélkül tehát nincs tudás, nincs előrehaladás. A befogadott tudás azonban mindinkább elveszti tagadás jellegét, mert az, amit tagadott, elvész a feledés homályában. Az új tudásnál meg éppen a tagadás a legélesebben jelentkező oldal: ezért az új tudás különösen éles tagadás. A tudás haladása maga a tagadás. Így a tagadásmentes tudás csak a tudás hullája, ahogy általában az állandóan meg nem újló tudás halott. A tudás hullája pedig pont olyan mérgező, mint a fizikai hulla. Csak eltemetni lehet, feltámasztani vagy az oszlástól megóvni soha. Eltemetni pedig annyi, mint megtagadni. Persze ezt a tagadást a mindennapi életben az ember úgy használja, mint Jourdain úr a prózát. De aki a tudást magasabb síkon, elméleti vonalon is előre akarja vinni, annak tudatosan kell rombolnia. Az építés

előfeltétele ez. (Nem véletlen, hogy a modern filozófia éppen a tagadás elvének a hirdetésével kezdte: Descartes egyetemes és módszeres kételkedésével.)

De nem csak a tudás számára nincs haladás tagadás nélkül. Ádám számára sincs. Még ő sem lendülne mindig új utakra, ha Lucifer nem mutatná meg neki a valóságot. Lucifer ezért mint a tagadás szelleme minden haladásnak a magva. Hogy ez így van, azt ma mindenki tudja. De Madáchnak éppen egyik legnagyobb érdeme, hogy meglátta, vagy megsejtette száz évvel ezelőtt, s hogy művének egyik rejtettebb, mégis főeleme éppen ez. S mi más ez, mint dialektika? A dialektikusság azonban olyan jellemzője a műnek, mely túlmegy Lucifer szerepén. Lucifer csak egyik része. Részletesebb elemzés kimutathatná, hogy Madách mennyivel többet s mélyebben látott, mint korának talán legjobb magyar bölcselei is. [...]

(1957. 8.)

SZILÁGYI DOMOKOS

A halál árnyéka

Rekviem

(Részlet)

AZ ŐZ-SZEMŰ LÁNY

*Ezer urnában szertehordva,
mindenhol vannak hamvaink.
(Ismeretlen költő)*

Szerettem egy őz-szemű lányt,
a haja: dióbarna láng,
medencéjén fény-gyerekek
hancúroztak és visongáltak –
olyan volt, mint egy üdítő,
pihentető, csöndes vasárnap.

Szerettem egy őz-szemű lányt;
a Tiergartenben fagyaltot ettünk,
s a Kuznyeckij Moszton söröztünk,
s sétáltunk a Luxembourg-kertben
és csókolóztunk és neveltünk,
s a Svábhegyen, a kisdud szélben
szomjas szemmel néztünk az eltűnt
felhők után – de újak jöttek
s olyanná vált az ég, akár egy
elborult tekintet,
és többé nem neveltünk.

Szerettem egy őz-szemű lányt,
a haja: dióbarna láng,
még most is éget, ha a távol-
barna dombokról énfelém int,
s ő szól az akác illatából,
s zubog az idő, mint a vérünk.

Szerettem egy őz-szemű lányt,
ki eltűnt, mint a szelíd felleg,
és én hiába szólítom,
mert a felhők sosem felelnek,

hisz nem ismerik a szerelmet,
csak a szerelem érzi őket,
mint a vadászfegyvert megérik
a virág-lábú, bátor őzek.

Szerettem egy őz-szemű lányt,
ki tovallant, mint az őzek
– fák közt iramló barna láng –,
s én vártam, vártam, vártam, félszeg
félsszel, fürkésztem elborult
kedvvel a halott, szomorú
ösvényt. – Aztán megjött egy urna,
s benne egy maréknyi hamu.

NEM SZABADULSZ

*Jöjj hát áldott Béke! kalászt lengess a kezekben
s tiszta fehér öledet fedje be drága gyümölcs.
(Tibullus: Detestatio Belli; Radnóti Miklós fordítása)*

Nem szabadulsz
az üszkös napok kísértének
nem szabadulsz
egy-egy kedves arc feléd nevet
nem szabadulsz
álmodban nyögsz kiáltozol
nem szabadulsz
soha e lidércnyomás alól
nem szabadulsz
megrongált szíved fájva vádol
nem szabadulsz
szemed maró lánggal világot
nem szabadulsz
telkeden bűzös átok tesped
nem szabadulsz
mert nem feled megkínzott tested
nem szabadulsz
csupa csont-bőr emlékeidtől
nem szabadulsz
pokolban égett éveidtől
nem szabadulsz
beléd süttettek visszajárnak
nem szabadulsz
nem szabadulsz csak a halállal
nem szabadulsz
a rontást soha föl nem oldod
nem szabadulsz
a múlttól jaj beléd ivódott
nem szabadulsz
viaskodsz tűnt kísértetekkel
nem szabadulsz
de izzó vád vagy – élő fegyver –

Mennyi erő
 pusztán az is hogy nem feledhetsz
 mennyi erő
 e gyönyörű új küzdelemhez
 mennyi erő
 hogy túlléphetsz emlékeiden
 mennyi erő
 az élet többé nem idegen
 mennyi erő
 hogy harcrakész vagy mindhalálig
 mennyi erő
 hogy nincs halál amely megállít
 mennyi erő
 mert helyedbe százezrek lépnek
 mennyi erő
 örülni minden győzelemnek
 mennyi erő
 hogy vetésed kalászbá szökken
 mennyi erő
 hinni a tulajdon erődben
 mennyi erő
 hogy volt értelme jajnak káinnak
 mennyi erő
 építeni való álmainkat – –

(1960. 9.)

LÁSZLÓ FERENC

Schweitzer doktor, a muzsikusz

(Részlet)

[...] Schweitzert joggal tekinthetjük századunk első fele legnagyobb orgonaművész egyéniségének. Bár más szerzők műveit is játszotta, főleg (sőt szinte kizárólag) mint Bach-előadót tartották s tartjuk ma is számon. Az előadóművészet, illetve ennek keretein belül a Bach-interpretáció történetében lényegében ugyanazt a szerepet játszotta, mint kitűnő kortársai: Pablo Casals és George Enescu.

Casals Bach szólócsellóra írt *Szvitjei*, Enescu a hegedűre írt *Szólószonáták és -partiták* (s még sok más Bach-mű) számára hódította meg a világot; ugyanígy talált Schweitzer személyében legszélesebb hatósugarú apostolára Bach orgonazenéje. Mindhármuk művészetének közös jellemvonása a zenével és a zenéléssel szemben tanúsított végtelen alázat. Mindenekelőtt ez különbözteti meg őket az előttük járt nemzedék virtuózabb, egyénieskedőbb Bach-előadóitól s nem egy kortársuktól is. Abban is egyek ők, hogy első-sorban a Bach-partitúrák hangjegyei mögött rejtőzõ tartalmi gazdagságot kutatják és keltik életre, főként ez érdekli, ez izgatja őket, nem a forma tökélye. A Bach-zenéhez való hozzáállásuk így lényegében azonos, ha kiindulópontjuk gyökeresen különbözik is, mert Enescu és Casals mint sokoldalú gyakorló zenészek, de „csak zenészek“ szolgálták — ha kellett karmesterként, zongoristaként, kamarazene-partnerként is — Bach muzsikáját, ezzel szemben Schweitzer, aki gyakorló zenészi mivoltában „egyvoldalú“, mert „csak orgonista“, egy egyetemességre törõ filozófiai, teológiai és zenetudósi képzettségre alapozva tolmácsolja Bachot.

Schweitzer az előadóművészet történetében reformátori szerepre vállalkozott, /mégpedig a szó nem újjá-, hanem visszaalakítást jelölõ értelmében. Mindaz, ami művészeté-

ben közvetlen elődeivel, a nagy romantikus előadói iskola képviselőivel szemben új, lényegében arra irányuló próbálkozás, hogy egy régi, elfelejtett előadóművészi gyakorlat egészségesebb, tárgyilagosabb szellemét — természetesen korszerű igények szintjén — felelevenítse. Ebben a tekintetben Schweitzer egyik legnagyobb érdemének tekinthető, hogy többek közt ő hitelesítette újra a mérsékelt tempóvételek érvényét és szépségét. Mivel sem a túl gyors, sem a túl lassú tempók csábításának nem enged, az ujjai alatt megszólaló lassú tételek is folyamatosak, a gyorsak is férfiasan kiegyensúlyozottak — ez előadásainak egyik legfőbb erénye s egyben jellemző ismérve is. Továbbá: míg közvetlen elődei többnyire a „zenekar-orgona” eszményének jegyében éltek, s mindenáron „színes” orgonázásra törekedtek, Schweitzer az anyagszerűség híve, az orgonaszerű orgonaművészetet képviseli. Ezért következetesen kerüli nemcsak az öncélú, orkesztrális színkeverést, de még a kellenél csak kicsivel is gyakoribb hangszínváltásokat is, s elsősorban arra törekszik, hogy a különböző manuálokat mint egymással koncertáló, külön-külön jól körvonalazott hangzásindividuumokat állítsa egymással szembe és egyesítse. Ő helyezte vissza régi jogaiba a frazeálást, az igazi orgonaművészetnek ezt a központi jelentőségű, legekleltatásabban hangszereszerű kifejezőeszközét is. (Az orgona tudvalevőleg — a csembaló mellett — az egyetlen olyan használatos hangszer, amelyen nem lehet egy-egy hangot a többiek sorából hangsúlyozással kiemelni, márpedig a helyes hangsúlyozás a zenélés egyik legfontosabb alapfeltétele. Kiművelt frazeálással azonban az orgonista a legárnyaltabb hangsúlyozások benyomását is keltheti. Ezért van az, hogy az orgonisták – szükségből erényt kovácsolva – rendszerint lényegesen otthonosabbak a frazeálás területén, mint például a zongoristák.)

A modern orgonaművészet általános érvényű, ma már minden vitán fölül álló alap-törvényei ezek. Schweitzer kilencvenedik születésnapja jó alkalom arra, hogy eszünkbe jusson: e törvények megfogalmazásában, gyakorlati bebizonyításában és széles körű érvényesítésében senki sem játszott fontosabb szerepet, mint ő (bár az is igaz, hogy a mai orgonaművészek nagy része — éppen Schweitzer nyomdokain továbbhaladva – az övéinél radikálisabb, következetesebb nézeteket képvisel).

(1965. 2.)

PÁSKÁNDI GÉZA

Az abszurd „helyi színei”

Nem tartozom Ionesco feltétlen rajongói közé, akik a párizsi nézőstatisztikát olvasva sejtelmes analógiákat éreznek, hol Shakespeare, hol Shaw nevét emlegetve. (Egyelőre per-se szemérmesen, és csakis a „kasszasikerek” alapján.) Ám nem vagyok a másik véglet híve sem, amelynek álláspontját talán Orson Welles, a híres amerikai rendező fogalmazta meg a legpregnansabban: minél többet próbáltam az *Orrszarvút*, annál jobban elkedvetlenedtem, mert egyre inkább úgy éreztem, hogy „nincs abban az égvilágán semmi”.

Hát bizony vanni van, ha nem is éppen annyi, amennyit a látogatottsági statisztika sejtet; annál viszont sokkal több, mint amennyit Welles kihámoz.

Ionesco *Orrszarvúja* elsőrangú vígjáték, tragikomédia, amelyet az átlagosan jó vígjátékok közül két dolog emel jelentőssé: a *bérangerizmus* és *rinocerizmus* fogalmainak jelképi megteremtése. Mi a bérangerizmus? Az átlaghalandó, a színtelen, félénk kisember belső emberi erőtartálékainak jelképe. Olyan belső emberi (humanista) erőtartalék, amelyről jóformán ő maga sem tud, mert csakis végtelen helyzetekben bukkan föl s fejeződik ki magatartásában: s ha netán ilyen végtelen helyzetre nem kerülne sor egész életében, anélkül szállna sírba, hogy megtudná: milyen szép, nemes emberi erőtartalékot vitt – gyümölcsötlenül – a rögök alá. Ionesco bérangerizmusa mintegy illusztrálja, hogy minden emberben több a *potenciális ember*, mint a megvalósított, hogy minden átlagember a nagyobb, igazibb ember lehetőségét hordozza magában, amely valósággá, megvalósítottá csakis határhelyzetekben kerekedhet, vagyis – szerinte: „az abszurd szituációiban”.

A rinocerizmus az emberre kívülről ható, kényszerű folyamat: az elembertelenedés jelképi megfogalmazódása, az emberi vonások, viszonylatok metamorfózisa a képletes vagy éppen valóságos állatiság felé. A ionescói rinocerizmus mint vízió, mint forma az egyetemes irodalomban Apuleius „aranyzamarától” Taine gondolati tételén („minden emberben egy gorilla rejtőzik”) át Franz Kafka Gregor Samsájáig sok helyről táplálkozhat, s valószínűleg táplálkozik is.

Ha már itt tartunk, ejtsünk néhány keresetlen szót annak a sokat emlegetett „abszurdnak” régebbi árnyalatairól is. Manapság némelyek a feltétlen rajongás, mások az ajkbiggyesztő lebecsülés hangján beszélnek róla. Természetesen mindkét vélemény túlzó, hiszen az abszurdot mint irányzatot éppúgy a legjobb képviselőiről kellene megítélni, mint ahogy a szimbolizmust Baudelaire-ről, Adyáról, az impresszionizmust Cézanne-ról és Gauguinról vagy a mai realizmust Solohovról és a fiatal Jurij Kazakovról ítéljük meg.

Paradoxonnal kezdem: a folklórban, a népmesében van annyi, sőt több az „abszurd”, mint a mai „új-abszurdok” műveiben, beleértve az élenjáró Ionescót is. Mert ugyan mi más lenne a tündér- vagy varázsmesék temérdek metamorfózisos motívuma, a képtelen kalandok sora, mint az „abszurdnak” egy régebbi, naivabb formája. Sehol annyi képtelen, abszurd ötlet, helyzet és nyelvi fordulat, mint a népi fantázia játékos világában. Vajon az, ha a királylány békává változik, és ott brekeg minden este kedvese ablakában (sőt később még vissza is változik), mennyivel kevésbé „abszurd”, mint az, hogy Ionesco hősei rinocerószokká változnak? Vagy ha már irodalomról van szó: Ionesco logikatanárának szofisztikája mennyivel képtelenebb, meghökkentőbb, mint Arisztophanész szofisztikusainak bolhaugrást méricskélő szorgalma a *Felhőkben*? Úgy véljük, cseppet sem. Mindkettő a művészi túlzás végletes kiterjesztése az ábrázolt valóságra.

Az irodalmi „abszurdnak” végtelen sorát lehet sejtenünk: idetartozna Swift Gullivere, idetartozna az árnyékaltal Peter Schlemihl, ide Műnchhausen báró, ide a mese vagy tudományos-fantasztikus irodalom sok-sok alkotása. Persze az „abszurd” mindegyikükénél más és más funkciót tölt be. A „régí” vagy a „naiv” abszurd formák művészi funkciója sokféle lehetett: a mesejelleg hangsúlyozása, a játékos és szeszélyes fantázia kiélése, és persze: bizonyos művészi igazságok, eszmék hangsúlyozása a *rendkívüli*, a *különös* képében megjelenítve. A modern „abszurd” mai képviselőinek fő célja: a jelképteremtés, a filozófiai fogalomteremtés, mégpedig nem csupán az abszurd mag, hanem a realista alap kontrasztja által is. Figyeljük meg: Ionesco hősei felismerhető, megtalálható emberek, de annál nagyobb, annál rendkívülibb lesz a rinocerizmus hatása, hogy realista környezetben jelenik meg.

Az abszurd tehát nem más, mint a lehetetlen (az, ami nem történhet meg) lehetségesként való felfogása és képi kontrasztos kivetítése azáltal, hogy reális környezetbe helyezem. Az imént említett irodalomesztétikai jelentés mellett az abszurd (illetve abszurdum) fogalmának még vannak más értelmi árnyalatai is. A pszichológiában: a képtelenség, a valamire való képesség hiánya. A filozófiában: a „nem lehetséges” jelentéskörben is használatos olykor; a logikában pedig: nonsense, értelmetlenség (esetleg: érthetetlenség) jelentésben is foroghat, vagyis: valami, ami ellentmond az észszerű vagy a logikus gondolkodásnak, vagy nem veszi figyelembe az objektív (tehát természeti-társadalmi) törvényeket. A jogban, polémiában pedig: egy olyan gondolatmenet elfogadása, megengedése, amely egészében véve hibás, vagy premisszái hamisak. Abszurdumig egyszerűsíteni pedig azt jelenti, hogy olyan bizonyítási eljárást alkalmazunk, melyet az igazság demonstrálására nézve kötelezőnek jelentünk ki, más szóval: a javasolt szemszögön, állásponton kívül egyéb nem tartható fenn.

Látható tehát, szinte minden jelentésében szemünkbe ugranak az abszurd leglényegesebb jegyei: a lehetetlenség, kizárólagosság, képtelenség, nem megtörténhetőség, nemvalóságosság, mint ilyennek, az abszurdnak kiváló adottságai vannak (éppen jelképisége, fogalmisága által), hogy a művészi túlzás eszközét „elképzelhetetlen”, hiperbolás méretekben kitágítsa. (Mind a felnagyításban, mind a kicsinyítésben.)

Nos éppen ezen a ponton lenne egy kifogásunk Ionesco darabja ellen. Ionesco penge-táncot jár (és általában bravúrosan) a realista környezet-, sőt típusrajz és az abszurd mag

végletes kifejtése között. A darabban a rinocerizmus veszélye állandóan nő ugyan (épp ez fokozza a drámát), azonban – s ez ismét paradoxonnak tűnhet – épp az egyik legremekebb jelenetben, a Jean orrszarvúvá válásának perceiben tompítja le a feszültséget azzal, hogy a veszélyt érzékeinkkel kitapintható, látható közelbe hozza, ahelyett hogy a nem-láttatás, a csak szellemi jelenlét, a láthatatlanság már-már mitizáló eszközeivel élne. Szinte sarkitételként kimondható: ha igaz az, hogy a valóságban a valóságos orosz-lántól jobban félünk, mint nagyapánk meséinek oroszlánjától, a színpadon fordítva történik: az az oroszlán válik félelmetesebbé, amelynek csak tudati vetülete, képe van jelen, testi mivoltában nem jön ki a deszkákra. Amíg ugyanis csak beszélünk rinocéroszokról, az orrszarvúnál egy sokkalta félelmesebb állat ködös képe lebeg agyunkban, amelynek két összetevője van: 1. a konkrét állat emlékképe tudatunkban, 2. képzeletünk, olvasmányaink félelmeinkkel megtöltött szörnyképe. Amikor azonban az orrszarvú megjelenik, félelmünk is leszűkül: mitikus (és misztikus), szinte lefegyverző, minden sejtünkön eluralkodó félelmünkből konkrét, fizikai félelem lesz, a félelemnek egy aktívabb, „jédtebb”, kevésbé lelki és artisztikus formája.

Képzeld el, hogy Madách Tragédiájában nem az Úr hangja, hanem az Úr teste lenne jelen: egyszeriben eltűnne az istenfélelem misztikus súlya. A görög tragédiák istenei is addig hatásosak, amíg a színpad mögül vagy fönről dörögnek (tudta Arisztophanész, miért hozta látható közelbe az isteneket: kisebbiteni akarta őket, „emberiessé kompromittálni”!); ugyanis a hang a legelvontabb emóciókeltő eszköz, következésképpen az abszurd annál kevésbé mondhat le róla.

Jean Louis Barrault (amikor színháza, a Théâtre de France-Odéon Bukarestben járt) egyébként kerek s a maga nemében hibátlan *Orrszarvú*-előadásával csak elmélyítette azt az ellentmondást, amely az abszurd és a „helyi színek” között eleve van: a híres művész és rendező színpadán minden franciás volt, szinte naturalisztikusan az: a kisváros, a házak, a levegő. Az ilyen „helyi színek” alatt és mögött persze láthatóan csökken minden jelképiség, mert az abszurdot megmosolyogtató közelbe hozza. (Nem véletlen, hogy a francia sajtó s maga Ionesco is olyan hangsúlyozott elismeréssel beszélt a Radu Beligan-féle bukaresti koncepcióról.) Ionesco embereit földrajzilag, etnográfiailag ennyire pepescelőn körülfestetgetni, mint Barrault tette (még ha a szerző itt-ott utal is erre), sohasem hozhat olyan eredményt, amelyet az abszurd lényege megkíván. Mert az igaz ugyan, hogy Ionesco nem is olyan „abszurd” (legalábbis az *Orrszarvú*ban), de hősei nem is járnak nemzeti viseletben. Sokkal általánosabb, humanistább és erősebb darabjában az önkényellenesség elvont képe, semhogy a fűszerüzlet kirakatába tett burgund szőlőgerezddel lehetne hangsúlyozni, helyettesíteni vagy kárpótolni.

(1965. 9.)

BRETTER GYÖRGY

Ikarosz legendája

Mondják, hogy Daidalosz, Ikarosz apja figyelmeztette fiát: ne repüljön közel a tengerhez, mert a hullámok elnyelik, sem a naphoz, mert viaszszárnya megolvad, és a mélybe hull. Ikarosz nem hallgatott a tanácsra, megbűvölte a nap, és ezért életével fizetett.

Daidalosz tehát figyelmeztette fiát, rábízta egész élettapasztalatát, amikor a középút felé terelgette, de Ikarosz nem hallgatta meg; hát megsemmisült. Kérdés: joga volt-e Ikarosznak meghalni?

Ikarosz nem a halált akarta, tehát joga volt meghalni; mert az életet akarta, meg kellett halnia. Daidalosz bölcsessége nem volt elegendő Ikarosznak; a világ bölcsessége nem elég annak, aki a nap felé tör.

A bölcsesség – felhalmozott tapasztalat, a múlt magatartások leszűrt esszenciája, de nem a jövő magatartás-modellje. Aki magasra repül, az elveszíti a tényleges múltat, mert a jelen válik múlttá számára.

Ikarosz választhatott: vagy távol tartja magát a naptól, vagy meghal; és ő döntött. Döntésében Daidalosz csak a fiatalság szeleburdi meggondolatlanságát látta, ebben azonban nem volt igaza. Mert Ikarosz döntésével vénebbé varázsolta magát apjánál: időben a jövőt jelenné villantotta, megelőzte önmaga és apja létét.

Ez a döntés nem volt feltétlenül tudatos választás eredménye: sokkal inkább a megismerés vágyából fakadt. Mégis Ikarosz a nap felé röptében akaratlanul is megfogalmazta a filozófiai antropológia alapvető kérdését: *a kor objektív feltételei és az ember szubjektív lehetőségei közötti viszony problémáját.*

Ikarosz kirepült a viaszszárny korából, noha a kor bölcsessége óva intette, mégis több mint 2000 évvel közelebb repült a naphoz, mint ahogy a feltételek lehetővé tették: ezért pusztult el. A jövőt választotta; alábukott a magasból. De az életet választotta, nem a halált.

A választás problémája tulajdonképpen nem is az életre vagy a halálra vonatkozott, hanem arra, hogy elfogadja-e az apák bölcsességét, vagy ne. A már kitaposott úton haladjon, vagy valami más keresse, a napot, a fényt, a szürkeség helyett.

Ikarosz a sugarakat választotta. De joga volt-e más akarni, mint amit apja kijelölt számára? Nem volt joga. Mert Daidalosznak kötelessége volt az élet, a biztonság nevében megszabni fia útját; a fiú jogát meghatározza az apa kötelessége.

Ellentmondott, magatartásával megsértette a szokások jogát, pusztulása ezért büntetésnek tűnhet. De érdemel-e büntetést az, aki a napot választja a szürkeség helyett? Ez nem érdem kérdése. A kor büntet akarva-akaratlan, korlátai összetörik az alsó vagy felső határait megsértő tetteket-szárnyakat.

Érdemes volt-e Ikarosznak vállalnia a büntetést? Döntésében eleve benne volt a biztos büntetés, de ez nem befolyásolta válaszában; számára tehát érdemes volt. Nem vehetjük hát szemére tettét. Tisztában volt következményeivel, mégis a napot választotta. Pedig viaszszárnyai haza is vihették volna, aztán gyermekei születnek, akiknek továbbadja az apai bölcsességet. Mint apa talán már magasabbra engedheti majd fiát, valamivel közelebb a naphoz, vagy mélyebbre, valamivel közelebb a hullámokhoz. De Ikarosz nem vállalta a nyugalmat. Türelmetlen volt, nem aggodalmas építő, hanem merész tervező. Ezért bukott el röptében.

Miért rohant Ikarosz a napba? Mert megérezte benne a szeplőtelen tisztaságot, és egyesülni akart vele, mert nem volt hajlandó kompromisszumra, elutasított minden megalkuvást. Tettével elvetette az erkölcsi mércét, a kor etikai normáit, és maga vált mércévé. Tette nem a jelené volt, hanem valami más, talán a jövő.

Ezért a talánért áldozta fel életét. Vajon megérdemli az áldozatot a talán? A bizonytalanság, a távolság homályos megsejtése? Nem dilemma, hanem mindig a cselekvés problémája; az elhatározásé, az emberben felvillanó cselekvési kényszeré. A gondolat és a megfontolás a háttérbe szorul, és ismét elsődlegessé válik, mint az őszállapotban, a tett.

De Ikarosz saját tetteiben már nem ismert magára, az utódoknak kell Ikarosz tetteiben magukra ismerniük. Ha bármikor is vállalja Ikarosz útját az ember, akkor a „talán-áldozat” érdemes volt; ha nem – akkor nem. Ha Ikaroszban felismeri önmagát valaha az ember, akkor értelmessé válik pusztulása, széppé az, ami önmagában se nem szép, se nem csúnya: a halál.

Amikor a napba rohant, nem tudhatta, vállalják-e vagy nem, hogy érdemes-e vagy nem. Semmit sem tudott, cselekvése kényszer volt. Ikarosz maga az alkotó tett határatlansága; a fiú, akit szeretnek az istenek, ezért korán magukhoz emelik a fénybe.

Így megoldotta – egy különleges esetre – az antropológia egyenletét: a kor korlátait nem haladhatják meg a szubjektív lehetőségek, de a tett lerombolja a korlátokat. A cselekvések új normákat szabnak, Ikarosz válik új horizonttá. És ebben van Ikarosz tragédiája.

Nem, ez nem személyes végzet, hanem tragédia. Mert Ikaroszt sajnálták, noha nem volt sajnálatra méltó. Nem csodálták, nem követték, csak lassan, méltatlan vánszorgással, s közben nem vették észre, hogy őt követik. Tette nem vált nyílegyenes úttá, hanem kanyargó ösvényekkel felszabdalt mezővé, amelyen kényelmesen baktatva haladtak az utódok, és nap mint nap kifacsarták az életből kis kompromisszumaikat.

És mégis érdemes volt, mégis meg kellett tennie; Ikaroszban a tett visszahullott ön-maga genezisébe, amikor az *érdemes* és a *kell* egyesül. Ikaroszban volt valami életképtelenség, ha az élet pusztán a létezés megőrzését célzó tevékenység, ha az ítéletek s előítéletek újabb és más ötvözeiteinek előállítására az élet folyamata.

Ahhoz, hogy Ikarosz döntsön, előbb le kellett számolnia a belé nevelt előítéletekkel. Apja, a nagy építész, éppen az előítéletek és kompromisszumok remekművét építette fel – Minosz király labirintusát, amelyben a szörny Minótauros sem élni, sem halni nem tudott.

Mit is sugallhatott volna Daidalosz fiának? Ikarosz rohanása a nap felé az egyedüli esély volt kijutni a labirintusokból, valahová, ahol az előítéletek még nem rondították el a tettet, ahol a következmények még tiszták, és nem okoznak senkinek sem fájdalmakat.

Így vetette fel Ikarosz a filozófiai antropológia másik nagy problémáját: a tett és a tett következményei közötti viszony kérdését. Ő életét adta tettéért, tehát levonta a végső konzekvenciákat. Nem volt többé felelős? Vajon az életnek lehet-e egyáltalán halál a konzekvenciája?

Egy élet igazolhat adott halált, de a halál nem igazolhat életet. Ikarosz tragikus konzekvenciája életéből fakadt, abból az életből, amely a csömör egész labirintusát belátta, s kiutat csak a napban talált. Nem lett öngyilkos, hanem megtalálta a számára egyedül lehetséges kiutat.

És ismét: nem volt többé felelős, mert éppen ezt a kiutat mutatta fel? Mert az egyén megoldása nem válhat értékévé csak akkor, ha benne kikristályosodik a felelősség. Ikarosz tettében maga a cselekvés, maga a változtatás igénye és nem a mikéntje sugározza a mindig időszerű felelősséget.

Mert voltak korok, amelyek labirintusba kényszerítették a cselekvést. Ikarosz mégis tudott tenni; mert mindig lehet tenni, ha nem is látványosan, de mindig lehet és mindig is kell. Felelősnek lenni annyi, mint változtatni, nem beletörődni, alakítani, módosítani, mást akarni. Ikarosz tudta ezt. Ő látta a labirintust. Tudta, hogy a labirintusban csak a Minótauros, az elvetélt sem-ember-sem-állat élhet, hogy az emberi lét csak emberi lét lehet, hogy a pondró léte csak pondrói lét lehet, s az igazság abban van: ne fogadja el az ember a pondrólétet. Ezért cselekedni kell, különben megtörténik a jövátelhetetlen átváltozás. Ikarosz tehát nem tehetett mást: nappá, fénné, példává változott. Az igazságot választotta.

Így ismét választ adott a filozófiai antropológia egyik problémájára: a *választás, amely az ember metamorfózisát előidézi, csak akkor hordoz igazságot, ha tendenciájában előre-mutat, ha az emberibb felé mutat. A választás tisztaságának kérlelhetetlen mércéje van: a szabadság.*

Ikarosz a szabadságot választotta. Nem a köteléknélküliség abszolút lebegését, hanem az előremutató tett szabadságát. Nem volt moralista, hiszen akkor lemondott volna a cselekvésről: egy moralista Ikarosz sajnálta volna apját, az előítéletekkel felduzzasztott rokonai könnyzacskókat. Sajnálta volna önmagát. De ő nem volt moralista.

Nem lehetett moralista egy olyan korban, amelyben az előítéletek emberei az ítéletet úgy semmisítették meg, hogy levágták a fejeket. Tudta: a szabadság, amit a halál nevében hirdetnek, az nem szabadság. Világosan látta: népek nem szülehetnek más népek pusztulásából, nincs joga senkinek sem ahhoz, hogy népeket a történelem trágyájának minősítsen.

Ikarosz tudta mindezt, és tiltakozott, a szabadság, a tisztaság, a fény nevében. Kora ennyit tett lehetővé számára. Rohanása egyetlen nagy tiltakozás volt: a reá villanó szem után nem lehetett többé gyengeséget rejtő gyávasággal a földre szegezni. Csak reá, csak felfelé.

Ikarosz bizonyított: van láthatár, *van* akkor is, ha a kor kegyetlen labirintusokkal zsúfolja tele a világot. A távlatot nem lehet elvenni, s ha nincs más, akkor a szabadság legalább a horizont, a magasra emelt fej, a tiszta létezés.

Daidalosz, az öreg, szeniális építész az élet nevében féltette a meggondolatlan ifjút; nem volt igaza. Ő maga biztosította nevét remekművével az utókor emlékezetében. Az utókornak azonban példákra is szüksége van, nemcsak remekművekre. A remekművekből megtanulja az időt legyőző emberi tehetséget tisztelni, de az idő legyőzését már nem.

Ikarosz a magatartás példája. Nem vethetjük szemére, ha annyira egyedül volt, ha csak egyedül tudott kiáltani. Kora a hibás. De szembe kellett néznie a kérdéssel: jogos-e elvont igazságok nevében embert pusztítani, jogos-e az ember munkáját az ember ellen fordítani?

És az az Ikarosz, aki már tisztában volt a labirintusépítés ostoba voltával, tudta, hogy a gyilkolásnak is van logikája, a sarokba szorított emberi cselekvés vergődését itt átlátta. Megfogalmazta magában a számára egyedül lehetséges választ: szembe kell állítani a pusztítás logikájával az élet jogát. A munkát alkotássá kell visszanesmesíteni a példamutató tiszta tett jogán.

Az élet joga – a tett joga. A cselekvéstől megfosztott ember nem él. A cselekvés értelme a szabadság, az alkotás. Célja egy olyan társadalom, amelyben az emberi munkát nem lehet az ember ellen fordítani, az alkotást az alkotó ellen használni, melyben az ember természetényei nem állnak kérlelhetetlen idegenséggel szemben az emberrel.

Ikarosz így az elidegenedés elleni tevéleges kiállás egyik első példája. Ő volt az, aki talán először megfogalmazta az elidegenedés problémáját: miért van az, hogy a labirintus mint alkotás az emberi erő külsővé vált megnyilatkozása, idegen hatalomként törbe csalja az embert, aki tehát saját alkotásának áldozata lesz.

Ez lenne az ember örök fátuma? Nem, addig van elidegenedés, amíg a társadalmi mezőben elhelyezkedő csoportok elzárják az egyén és társadalom közötti teljes és minden oldalú közlekedést, amíg a csoportok a maguk hamis tudatával áthághatatlan falat emelnek az egyén és a közösség egésze közé.

Ikarosz számára a nap a reális humanizmus, az egyén és társadalom egységének a jelképévé válik. Tettével, a történelmet messze megelőzve, hidat épített az antagonizmusok fölé, ívként feszült a fortyogó és kavargó társadalmi mező fölött.

Tulajdonképpen tehát nem volt individualista, nem volt magába hulló, egyediségét abszolutizáló, csak önmagában és önmagáért létező gyerekmember. Másfajta emberség vilant fel benne: a tiszták kérelhetetlensége, akkor is, olyankor is, amikor a teljesség, a humanum még csak utópisztikus vágnak tetszik csupán.

De nem volt utópista, az ideális messzeség ámokfutója sem, aki értetlenül csak átgázol korán, s az elérhetetlent hajszoja. Ikaroszban a még absztrakt lehetőség mutatkozott meg a koraszülött realitás formájában. Egy kissé a sors játéka az, hogy emberek, akiknek valamikor igazuk lesz, érthetetlen képviselőivé lesznek egy olyan kornak, amelyhez semmi közük, amely már nem is érti meg teljes egészében őket.

Korántsem azért, mert érthetetlenek, de mert minden tettük ellentmondó a szokványnak, annak, amit várnak tőlük, van bennük valami távoli és a megrögzöttek számára megfoghatatlan, valami homályos. Ez nem a próféták sorsa, akik jövendöléssel akarnának jövőt teremteni, még csak nem is a váteszeké, akik haragosan harsogva a jövő képét meg is teremtik. Ez az Ikaroszok sorsa, akik nem a szó, a kép erejére támaszkodnak, hanem a szót, a képeket teremtő cselekvést emelik magasra, érlelik jelképpé.

Vajon hitt saját tettének erejében, vajon volt-e benne fájdalom az önmaga teremtette végzet láttán? Nyilván foglalkoztatta a pusztulás problémája, összecsapott benne a fájdalom és a hit. A halál az övé, az egyedi, átvehetetlen és átérezhetetlen véglegesség. A hit mások számára bizalom, a kiút fellelésének lehetősége. Meghalni a hit nevében? Nem, Ikaroszban nem volt semmi az elfogultságból: ő a szabadságért repült a napba.

Vajon milyen szabadságért halt meg Ikarosz? Elvont igazság-e a szabadság, vagy ha nem az, akkor pusztán a lehetőségek teljessége, a maximum a kor korlátai között?

Nem, a szabadság nem lehet a felismerés és a korlátozott tettek egysége. A felismerés mindig távolra merészkedik, a tettnek is követnie kell. A szabadság: a korlátokat szétzúzó tett. Ha milliók éheznek, még inkább szükség van az ilyen cselekvésre, hiszen a korlátok kényszerítik tédre az embert, felemelni őt pedig annyi, mint meghaladni a kort.

Felemelni? Nem. Tudjuk, Ikarosz nem volt moralista: a felemelést nem megváltásként értelmezte, hanem élenjáróként, aki bebizonyítja, hogy a cselekvés lehetősége eltulajdoníthatatlan az embertől. S ha a lehetőség valóra váltásának határain szuronyok és tankok állnak őrt? Ne, ezt már ne kérdezzük Ikarosztól, hiszen az emberek évezredek keresz-

tül jutottak csak el ehhez a kérdéshez. De amikor megért az idő, akkor a tömeges tett útjára léptek. Addig növelték magukban az ikaroszi ellenállást, s amikor a kor hozzáértett a gondolathoz, akkor a tett szabadságáért tömegesen áldozták fel életük.

Mégis Ikaroszban a labirintusokban elrettent idő hosszan magára talál, magával viszi és így időtlenné varázsolja őt. Nem lázadásának formája, hanem leküzdhetetlen vágya a tisztaságra, a tett lehetőségébe vetett hite vált értékké.

Személyiségének olyan vonásai ezek, amelyek egészé teszik, s választ adnak arra az antropológiai problémára is, hogy *mit jelent a teljes, az integráns személyiség*. Nemcsak tudást, mert a tudást szélességében amúgy is lehetetlenség birtokba venni; nemcsak a cselekvés korlátainak figyelmes becserkészését. Hanem a tettet, a korlátok döngetését. S ha nem érett a kor: akkor az előítéletek türelmes s mégis merész gyomlálását. S ha az előítéletek még nem érettek meg a gyomlálásra? Akkor a jövőbe vetett racionális hit kisugárzását. Ikaroszból ilyen hit sugárzott a jövő felé.

Mert Ikarosz maga is nappá vált: emberivé változtatta a kegyetlen tűzgolyót: megértette a belőle fakadó életet, hát egyesült vele. Nem számított már az sem, hogy az életébe kerül ez a végleges találkozás, mert ez volt az ő szabadsága.

Ikarosz nem a nap, a fény, a tisztaság Robinsonja. Ember, bizonyára homályos és talán tisztátalan vágyakkal. Bizonytalan sejtelmekkel teleitatott kamasz, de abban a pillanatban képes volt az ember igazi lehetőségeinek értelmében cselekedni, nem úgy, mint máskor, amikor felülkerekednek a buzgón takargatott ferdülések, és ficamba görbed a tett.

Daidalosz nem értette meg fiát; nem is érthette, mert maga sohasem kristályosította ki a tett teljességét. Fiába is csak a férfivá érés bizonytalanságát vetítette ki valamikori önmagából. Nem tudhatta tehát, hogy így is be lehet érni, ilyen váratlan pillanatban, a személyiség forradalmával.

Boldogtalan volt Ikarosz? A boldogság mint általánosság a pillanat életérzése, érzékek és a szellem különös egybehangelődéséből fakadó teljességérzés. Amikor a nap felé emelkedett, Ikarosz minden bizonnyal boldog volt. Izmai engedelmesen röpitették fiatal testét, értelmében felvillant a labirintus-kötelékek ledobásának elégtétele. Akkor tehát boldog volt.

Boldog volt-e akkor, amikor már lefelé zuhant, bukásában? Akit felemelnek az istenek, majd kegyetlen könyörtelenséggel eltaszítanak, az bizonyára boldogtalan, hiszen nem önmagából bontotta ki a teljességet, hanem a vállaira rakták, kiegészítették vele. Ikarosz a teljességet tettével ragadta magához: önmagát haladta túl. Többé vált, mint ami volt, átlépte a félelem-előítélet-kényelem mindenki számára adott korlátait. Nem lehetett boldogtalan bukásában sem.

Mert még bukásában sem lehet boldogtalan az, aki egy pillanatra is megtalálta az alkotó tiszta tett elégtételét. Van, aki csak készül erre egész életében, de azután a fásult közöny kiöli vágyát. Van olyan is, aki váratlanul ugrik elő saját árnyékából. Ikarosz bukásában magával vitte az elégtételt, nem lehetett boldogtalan. Boldog sem: a megsemmisülést nem lehet boldogsággal jellemezni.

Az ember vagy boldog, vagy boldogtalan: számára ez nem két egymást kizáró lehetőség. Mindennapi tetteivel hol egyiket, hol másikat sikerül felerősítenie. Cselekvésével újrateremti teljességét vagy kiüresíti, kifosztja önmagát. De ha egyszer is túllépett magamagán, benne marad hosszan az elégtétel zsongítóan boldog érzése. Ikarosz boldogtalan zuhanásában boldogság villódzott.

Nem lehet tehát az életérzés legáltalánosabb kategóriapárjával jellemezni Ikaroszt; helyzetének sajátossága egy új életérzés megteremtése, a régi tagadása. Alapvonása: a teremtés fel szabadult ujjongása, amiben semmi sem emlékeztet a közöny savanyú áporodottságára, a megszokás fásult unottságára. Daidalosz nem érezhetett így; ez egyedül csak Ikaroszé volt.

Ha Ikarosz nem bukik a mélybe, az emberek sohasem tanultak volna meg másképpen érezni. Az életérzést a cselekvés határozza meg, illetve a cselekvés hiánya, felemás volta. Ikarosz tette kiszabadította csapdájából az ujjongást. Persze csak azok számára, akik utánaindultak, akik követték, akik elindultak a nap felé.

Minosz király még a sötétséget is labirintusba záratta, de ezzel csak leszűrte a végső következtetést abból, amit másutt tapasztalhatott, ott, ahol szívósan törekedtek a világosság bekerítésére, következetesen a butaság és elfogultság szaporítására. Láthatta, hogy a tiszta sík tereket érthetetlen falakkal rakják tele. Vagy mégis volt értelmük az előítéletfalaknak?

Csak annyi, hogy mindenki árnyékot lásson a fényben, magából is csak az árnyékot, és felitatódjon az alacsonyrendűség érzésével, a gerinceket eltörő, tehetetlen keserűséggel, émelygéssel a lét értelmetlensége miatt. Minosz csak a fordított próbát végezte el, nem újat alkotott, hanem a régi negatív formáját.

Ikarosz kitört a labirintusokból, és így megfejtette a filozófiai antropológia egyik sarkalatos problémáját: *elsődlegesnek minősítette a tettet az életérzéshez viszonyítva, és a lemondás kifinomult jelzői helyett ismét uralomra juttatta a cselekvést.*

Ez Ikarosz legendája.

(1967.3.)

RÁCZ GYŐZŐ

Mítosz és valóság

(Részlet)

[...] Ikarosz legendájának kommentálása Bretter György számára is csak alkalom arra, hogy a *homo conformans* apológiáját megvalósító filozófiai-antropológiai értelmezésekkel szembeállítsa a kor történelmi korlátait pozitív tettekkel legyőző ember igazát. Bretter György Ikarosza a halálos kudarc kockázatát vállaló hős, aki egy tett nagyszerűségével tanította meg az embert a választás szabadságának korlátaira és értelmére.

Az elemzés a felületes olvasó számára időtlen-absztrakt-spekulatívnak tűnik. Valójában azonban szellemre néző értékskálájában a filozófiai antropológia legjelentősebb konkrét problémáinak marxista szempontú megoldásai villannak fel érzékeny, finom történelmi analógiák szövetében. Mert Bretter György nem bontja le és nem építi át a mítosz hagyományos vázát, csak a mai axiológiai kutatások eredményei alapján méri fel „legendai” tettek értékét. Így lesz az ő Ikarosz-legendája tudomány és képzelet sajátos ötvözetévé: mítosztalanított „mítoszzá”, amelyben a tudomány valóságos társadalmi problémákat fölverő igazságai óvják a képzeletet a történelmietlen fantáziálástól, a képzelet pedig a tudományt védi közismert igazságok unalmas ismétlésétől.

Ebben az összefüggésben tér el ez a legenda a legújabb kori polgári irodalom mítoszaitól. Csak egy példára hivatkozom, az egyik legismertebbre. Camus *Sziszüphosza* a félreérthetetlenül egy szubjektív idealista ontológiára épült erkölcsiség képviselője; az abszurdnak minősített egzisztenciába dobott mai ember alteregója, aki számára a reménytelen sziklagörgetés a heroikus önösszeszedés és a boldogság forrása. Az egész mítosz a távlattalan küzdés irodalmilag jelentős, de bölcséletileg problematikus apológiája. Nemcsak azért, mert Camus minden küzdést a tragikus létet nem befolyásoló küzdésnek minősít, hanem azért is, mert humanizmusa a küzdés távlattalansága miatt deklarációvá silányul. „Sziszüphoszt boldog embernek képzeljük el” — írja Camus, de az olvasó nem hiszi, mert Camus hőseit még a szolidaritásvállalás körülményei között is (*A pestis*) a kiúttalanság riadalma öleli körül.

Camus *Sziszüphoszában* tehát éppúgy, mint Kafka vagy Beckett mítoszaiban, az emberi sorsok érzelmi vonatkozásainak finom rezgése a tudományt csak mint a szubjektíve becsületes művész-gondolkodó vágyát mint álmot idézi, az objektivitást pedig mint szubjektivizált illúziót.

A polgári irodalom szinte minden mítoszában kimutatható negatív szubjektivitás tehát meghatározóan befolyásolja a spontán tudat szintjén megrekedt pillanatnyi osztály- vagy rétegszociológiák befolyása, az érzelmi magatartások túlsúlya. Ott pedig, ahol a rendszerezett tudat befolyása is nyilvánvalóan érvényesül, az ideológia általában nem mint tudomány, hanem mint hibás tükrözés jelentkezik.

Nem akarok összemérhetetlen értékek között rang- és értékstort fogalmazni. Csak arra akartam utalni, hogy a modern mítosz problémái körül torlódó vitákban spekulatív szempontok alapján nem lehet dönten. A műfajokat minden korban mozgó társadalmi és kulturális igények születték; formák voltak, kor meghatározta világnézeti-művészi tartalmak. A mítosz történeti jogosultsága tehát nem annak műfaji jellegétől, hanem a benne kifejezett magatartás igazságától függ.

Bretter György Ikarosz-legendája ebben az összefüggésben példázza a mítosz helyét a marxista megalapozású irodalomban.

Az esszé egy-két részletkérdése vitatható. Nem hiszem, hogy az antropológia problémáinak rangsorolása, a tettek és a velük járó kockázatok értelmére, a teljességérzés bezártságára, a zuhanás boldogságára és a remekművek történelmi szerepére vonatkozó utalások befejezett igazságoknak tekinthetők. Ezekre terjedelmesebb válaszokban is érdemes volna visszatérni, mert az alkotó marxizmus alapjaira épülő szellemes és eredetien megfontolkozató szempontok kifejtetlensége hiányérzetet kelt és vitára ingerel. Engem ennek a jegyzetnek a megírására az készítetett, hogy Bretter György megírta az első olyan antropológiai tárgyú esszéjét, amely Gáll Ernő hasonló tárgyú tanulmányaival együtt, szokványos elemzések fárasztó érdektelenségét elkerülve, a filozófiailag művelt olvasó igényeit is kielégítő módon tájékoztat a különböző világnézeti megalapozású antropológiai viták hullámaiban.

Bretter György Ikarosz-legendájában rátalált az alkatának legmegfelelőbb műfajra. Lírára is rendelt hajlamai a filozófiai témába oltva és a filozófiai-irodalmi elemzés formai és szerkezeti zártságában szerencsésen kerülnek el más esszéinek a romantikus stílus fegyverzetlenebb imbolygására jellemző buktatóit. Imponáló eleganciájú tárgyalási módjában kettőspontoktól és pontosvesszőktől darabokra tördelt mondatokba szőtt meg-hökkentő-paradox igazságok gondolkoztatják meg minduntalan az olvasót. Ezzel az absztrakt-konkrét elemzésben is állandó éberségre kényszeríti az értelmet.

Közvetve – irodalmi és filozófiai előítéleteket romboló gesztusaiban – Bretter György a társadalmi tudatformákat mereven szembeállító naiv irodalmárgodók elméletellenességével is vitába száll.

Tartalmi és formai értékei alapján Bretter György mítosztalanított „mítoszá” az utóbbi évek egyik legjobb hazai filozófiai esszéjének tartom. Elsősorban azért, mert benne nem a keresés nyugtalanító tisztázatlanságai és az irodalmiságra való törekvés kínlódásai, hanem az újratalált és a megtalált igazságok szépsége dominál. Közlésével a Korunk hozzájárult annak a tervnek a teljesítéséhez, amelyet Tóth Sándor a lap februári számában közölt programvázoló vitacikkében fogalmazott meg.

(1967.7.)

KÁNYÁDI SÁNDOR

Kérdések

Feküdtél-e már késeken
háltál-e jégen meztelen,
hagyott-e már úgy el a vér,
öntött-e már úgy el a vér,
hogy ne hallj, ne láss?

Borult-e rád már óceán,
nyelved volt-e már celofán,
robbant-e szét már szemgolyód,
mint a mélyvízből kifogott
halaké?

Voltál-e lábom égetett,
tépték-e ki a gyökereid,
faragták-e a csontodat,
millió tonna súly alatt
nyögtél-e már?

Vertek-e földbe, mint karót,
rügyezett-e már két karod,
hullattál-e már lombokat,
voltál-e üresen maradt
fészek a fán?

(1967. 8.)

Beszélgetés Párizsban az op-art-ról

Kérdez: Gera György

Válaszol: Victor Vasarely

(Részlet)

[...] – *Az új tartalmak rendszerint új formában jelentkeznek. Ön szerint mi e kitágult valóság adekvát művészi alakja?*

– Vallom, hogy az új élmények kifejezési formája már nem lehet az *ábrázolás*, hanem az *érzékeltetés*, áttételes analógiák segítségével. A múltábrázoló művészetét kisajátította a fotó- és filmtéchnika, amely feketéből színes, tehát természetes lett. Az újságok, magazinkok, könyvek, albumok és filmek megismertették velünk földtekénk mérhetetlen formagazdagságát. A konvencionális festészet mind technikailag, mind mondanivaló szempontjából lassan-lassan kimerült, csak ismételtetni tudta már önmagát. Ezt nevezzük dekadenciának. Jönnie kellett tehát egy romboló korszaknak, a kubizmus és dadaizmus formájában. Ez a két irányzat, mindegyik a maga módján, összetörte az ábrázoló festészetet, és megnyitotta az absztrakt művészi formák ígéretteljes útját.

Magától értetődően a múlt, a közelmúlt és a jelen stílusai és izmusai még együtt szerepelnek, és emiatt rengeteg a félreértés. Azután a mai művész korlátlan szabadságának megvannak a fény- és árnyoldalai. Az absztrakció maga is sokszor tévutakra tért, sok a kontár, még több a karrierista a mai művésztsadalomban. De hát ez egyelőre elkerülhetetlen.

– *Hol az Ön helye e művészi átalakulásban?*

– Ami engem illet, én az absztrakciónak konstruktív útját választottam; ennek az irányzatnak előharcosai Kassák Lajos, Moholy-Nagy László és Bortnyik Sándor voltak. A konstruktivizmus vagy más szóval: neoplaszticizmus még csak formai absztrakció volt, a környezet hangulatai, reminiscenciái még sokáig túléltek a képeken. Tovább kellett menni. Már 1935 körül jelentkezni kezdtek grafikai tanulmányaimban az első vibrációs effektusok. De tudatosan csak 1950 körül kezdtem a kinetikus hatásokkal foglalkozni. Az utána következő években kreáltam azokat a fekete-fehér, pozitív-negatív műveket, amelyek manapság világdivattá lettek az op-art: *optikai művészet* elnevezése alatt.

– *Mi az op-art vagy a kinetikus absztrakció?*

– A mozgás, tér és idő dimenziójának bevezetése a plasztika világába. Még mindig a síkban vagyunk, de a tériesedés és a mikroidőben lezajló mozgás illúziója olyan erős, hogy szinte valóságnak hat, természetesen a szem retináján. Optikai jelenséggel állunk tehát szemben. A kompozíciót kis terjedelmű, de nagyszabású geometriai forma alkotja, s ezek, topográfiájuk szerint, nyugodt vagy mozgó hatást keltenek. Egy ilyen kép az információelmélet rendszerével elemezhető. Az igen-nem kettős kérdésszisztéma alapján programozhatóvá válik az elektromos agy által. Roppant gazdag perspektíva nyílik hát a kutatók előtt. A

művész, miután programozta művét, a gépre bízhatja a végtelen számú kombinációk vilámgyors lepergetését, s kiválaszthatja és megvalósíthatja közülük a legszebbet.

– *Volna szíves részletesebben kifejteni, hogy történik ez a gyakorlatban?*

– E messze jövőbe nyíló gondolat 1958 táján öltött módszerjellegét műtermemben. Először egy plasztikai ábécét fektettem le húsz színformával. Minden egyes színforma plasztikai egységet képez. Minden egység egy szabályos négyzetből és a benne foglalt formából áll. Ez a két alkotóelem elválaszthatatlan egymástól, fizikai megjelenésük vagy fehér-fekete, illetve fekete-fehér, pozitív-negatív vagy színes-kontrasztos, színes-harmonikus (például piros-kék, zöld-kék). Ezek az egységek a tízes számrendszer törvényének engedelmességek, és mértani haladványban nő a kompozíció. Lehet már négy egységgel is komponálni, de lehet kilencel vagy tizenkettővel vagy tizenhattal, huszonötrel, százal, négyszázzal vagy több ezerrel. A húsz színformacsaldába tartozó egységek egymás között kombinálva végtelen számú képlehetőséget adnak, a különböző egyéniségek vagy etnikai csoportok fantáziája szerint. A rendszer *planetáris folklór* vagy *egyetemes folklór* néven szerepel írásaimban, és így került át a köztudatba.

– *Véleménye szerint mi e módszer hordereje?*

– A plasztikai szépség behatol így az építészeti technikák, normák és szériák jelenlegi rideg világába. Nemcsak a természetes táj, hanem a mesterséges táj is szép lesz, szép, vidám és változatos. Miért kellene az embertömegeknek komor, szürke bércszárnyákban élniük?

– *És az Önt követő generáció?*

– Az engem követő generáció a kinetikának tériesült formáit kísérletezi. Újabb dimenziók, a fény, az energia és a hang egészítik ki a képet. Az eredmények biztatók, a kiállítások fantasztikus látványossággá alakultak át. Biztosra veszem, hogy e kísérletek végső formája az a művészfilm lesz, amely egyéni vetítőtkben, a mozikban, a televízióban ismét milliókhoz fog szólni.

– *És a hajdani „műtárgy”?*

– A poétikus funkció, a kép, a szobor, tehát a műtárgy a *sokszorosok* formájában kel új életre. A múlt egyedi mesterműve helyett manapság tíz, száz vagy ezer mestermű alkotható minőségi veszteség nélkül. E sokszorosok – mivel kispénzű emberek számára is elérhetők és hűen képviselik korunk alkotásait a gyermek-, diákszobák és otthonok falain – a műtárgy demokratikus formái.

(1968.8.)

LÁSZLÓFFY ALADÁR

Az alexandriai könyvtár égése

Ha minden aprócska ügyben összefutnak,
mert minden aprócska ügyben összefutnak,
ha minden aprócska ügyben összefutnak –
mért nincsenek jelen a döntő pillanatokban?

A fehérség szempontjából a legrózsaszínűbb éjszaka volt, s én, aki hozzá voltam szokva, hogy a legelső márványoszlopok kora óta, ahányszor csak felébredtem, mindig megkérdezték gyöngéden, miért nem alszom – most kellemetlenül lepődtem meg a durva lármatól, rohanástól. Kiléptem polcom ajtajába, és a folyosó hangulatából rögtön láttam, hogy valami rendkívüli történt. A bölcsek, költők és tanítómesterek valamennyien álmukból felzavartan álltak a polcok szélén, a folyosók emeletei felett. „Ég a szálloda!” – „Tűz van!” – „Ég a könyvtár!” – kiáltottak összevissza a rohangálók. A már fojtó füstfüggönyön át egymásra néztünk. Így, teljes létszámban ekkor voltunk együtt utoljára. Egy-mással és a mindig is élő kedves és tanulékony földlakókkal.

Mi könyvek, kiknek feje, keze, lába, hangszíne, szürke, fekete, kék tekintetű szeme, szíve, vére, neme, indulata, éhsége, fiatalsága és öregsége van a természet jóvoltából, s ők, az emberek, akiknek egyszerű vagy díszes kötése, címe, bevezetője, oldalszáma, tárgya, tartalma, felfogása és szigorú, megzavarhatatlan logikája van a történelem jóvoltából, mi együtt, mindent az előzményeknek köszönhetünk. Szürkült szakállú előzmények, múltunk alkonyi óráiban, szerénységből szinte titokban hordtak össze mindent és mindenkit, földgolyókat válogattak, húst, homokot, papiruszt, téglát, és úgy látszik, ami reszkető erőfeszítéseik közepette sose sikerült – az sikerült, mikor a Nílus vagy az Eufrátesz tintája véletlenül rálöttyent a sivatagra. Ez nem volt dicsőség, s nem lesz mentség.

Ha minden aprócska ügyben összefutnak,
mert minden aprócska ügyben összefutnak,
ha minden aprócska ügyben összefutnak –
mért nincsenek jelen a döntő pillanatokban?

Tisztában vagyok azzal, hogy ez a Harun-al-Valaki nevezetű kalifa egyedül nem tudta kirobbantani a harmincéves háborút, mint ahogy Adolf Hitler sem egymaga döntött afelől, hogy Karthágót el kell pusztítani, és Torquemada hiába rendelte volna el saját fejétől Auschwitz korszerű felszerelését, hogy négymilliószor máglyára küldje az alexandriai könyvtárat. Ma már általában tisztában vannak ezzel is a földön.

Erről jut eszembe: összegeztük a tegnapi eseményeket. Ezután nyugodt szívvel vehetem magam a vitákba – akikkel egyetértettem, valahol beleszólnak mellettem, és valaki-ket meg fognak győzni. Bízom a szövetségekben, ha egyszer Lenin se egyedül szervezte meg a Spartacus-féle lázadást, és Robespierre, mikor az Októberi Forradalom élére állt, megingathatatlan, nyugodt nagy pártja volt.

Ha minden aprócska ügyben összefutnak,
mert minden aprócska ügyben összefutnak,
ha minden aprócska ügyben összefutnak –
mért nincsenek jelen a döntő pillanatokban?

Csak a haladóknak ama fajtája zavar, mely olyan mélyen megveti a középkort, ha a középkorról van szó, de szemet huny egymásnak, ha egytől egyig nem olvasták Hegelt, hogy mind élhessenek abból, amit hallomásból tudnak Hegel felől. Mulatságos lenne, ahogy elmászkálnak a szintézis égboltnyi strucctojáshéján, ha nem fenyegetne a veszély, hogy undok talpuk alatt szakad be a gótika üvegvékony boltozata, s dübörgésük telefröcsköli Beethoven és Bartók műtermeiben a levegőből kihallott szobrokat. Hogy dübörögnek! Mi ez a megbocsáthatatlan hangoskodás olyan korokban, mikor a tudósok valóban elmélyülnek, mikor a gondolkozóknak valóban teljes csend kell, minden lélegzetnyi lét elállítja a gondolatot, minden gondolatnyi elállítja a lélegzetet, mikor az ártatlanul meghurcoltagnak feledni kellene, miután nagy nehezen megbocsátottak nekik? Csend legyen, nagyon mélyen benn vagyunk már az időben, mint operáló kéz a szívben, csend legyen, vajon még dobog, dobog? A B C D E F G H I J K L M év már eltelt. Most itt vagyunk. És mi lesz velünk ott unokák korában, az Y után, az utolsó nemzetközi könyvkiállítás ötszázadik évfordulóján, mikor a Gutenberg korabeli ember fejletlen koponyáján dolgoznak a restaurátorok? Mert jön N O P R S T U V Z X, és ez a papírral letakart láthatár még mindig olyan, mint első hó reggelén a táj. Ide, erre a lapra írást érez az írás előtti s az írástudatlan is, állat, növény és ember. Itt mindent meg kellett volna őrizni, hátha valaha valakik olvasni s érteni fogják!

De erről már szó sem lehet. Szomorúan be kell jelentenem, hogy az alexandriai könyvtár örökre leégett. Föld alatti börtönükből ki kell majd engedni a túlélte kultúrákat.

Talán mégis kiérdemelték azóta a bocsánatot. Szomorúan be kell jelentenem, hogy az alexandriai könyvtár még nem égett le. Marad a gond és a felelősség.

Ha minden aprócska ügyben összefutnak,
mert minden aprócska ügyben összefutnak,
ha minden aprócska ügyben összefutnak –
mért nincsenek jelen a döntő pillanatokban?

(1970. 10.)

TAMÁSI ÁRON

levele Amerikából

A Tamási-testvérek Farkaslakáról 1923-ban maguk is fel akartak kerekedni tengerentúlra, de Áron, aki előrement, lebeszéli őket. Erről szól a levél, mely Nagy V. István kolozsvári lakos gyűjteményéből került elő

New York, 1923. december 14.

Kedves Ágnes és Sógor,

a tegnap a második leveleteket is megkaptam. Most összefoglalva mindkettőre válaszok a legjobb tudásom s a legjobb szándékom szerint. Mindenesetre elég baj, hogy folytonosan csak szolgálni kell, s nem lehetnek a saját uruk. Különösen a falun felnőtt ember nincs szolgasághoz szokva, mert gyermekkorától kezdve csak az apjának vagy az anyjának engedelmeskedik. Aki ellenben kiszakad a faluból, s a nagyvilágot a nyakába veszi, az ezzel együtt az örökös szolgaságot is. Hiába tanul annyit, mint én, mégiscsak engedelmeskedni kell valakinek, s hogy ő is parancsolhat másnak, az gyenge vigasztalás. Ha az ember szegénynek születik, az nagy hiba. S olyan hiba, amin nagyon nehezen lehet csak segíteni. Sőt rendes körülmények között nem is lehet. Munkával sem, s ésszel is nehezen. Tehát nincs más hátra, mint húzni a terhet, akárcsak a jó jármos ökör.

Én merem mondani, hogy régtől fogva több okom volna a panasza, mint a legtöbb falusi embernek, de sohasem szólok senkinek. Legényke koromtól kezdve magamra voltam mindig támaszkodva s ha már vagyok valaki, azt csak egyedül magamnak köszönhetem.

Amerikáról nagyon bal véleménye van az otthoni embernek. Mert csak itt kell igazán szolgálni. Mindenkinek egyformán. S vannak olyanok, kiket még szolgának sem fogadnak fel s akkor éhesen s rongyosan elpusztul.

Itt még annyira sem adják ingyen a pénzt, mint otthon. Itt jobban meg kell minden krajcárért dolgozni. És keservesen. Ezt csak az tudja, aki itt van. S jó lesz, ha nagyon megfontolják, amit mondok Amerikáról. Itt minden munkaág zsúfolva tele van. Még olyan sem kap sokszor munkát, aki tud angolul s más nyelveket. S megmondom, hogy ha valaki egyedül csak magyarul tud, az éppen annyi, mintha néma volna. Az égvilágon senki meg sem akarja őt érteni. Még egyetemet végzett, sokat tanult ember sem jut jó ismeret nélkül munkához, s ha jut, akkor testi munkával kell kezdenie. Mert itt új életet kezd mindenki. Aki nem kezd újat, az bele is pusztul Amerikába. Még most is több ember van itt, aki nyomorúságban hal meg, mint otthon. Ha valakinek családja van, s csak egyedül a férfiú dolgozik, nem marad egy krajcár sem. A nő jobban keres sokszor, mint a férfi, de csak az olyan nő, aki úri szép ruhákat tud varrni, vagy irodában tud dolgozni. Más asszonyember nézheti az eget.

A sok mendemondának nem jó felülni, mert csalódás a vége. Az ügynököktől pedig, akik csábítják az embereket Amerikába, óvakodjék mindenki, mert nem tudja, miféle embertelen sors vár rája. Rosszabb, mint a rabszolgára. Azt csinálnak vele, amit éppen akarnak.

A kijövés belekerülne kettőjüknek legalább 300. – dollárba s majd a hazamenés is annyiba. A 600. – dollárt nem tudnák még jó munka mellett sem négy erős esztendőn belül megtakarítani. Talán sohasem. Mert most itt is rosszabb világ van. Egyébként is a bevándorlást most úgy megszorítják, hogy csak szorosan a családba tartozókat fogják kiengedni.

Aki innen pénzt küld haza, azért tudja megtenni, mert megvonja magától, de két hétig is dolgoznia kell érte. Az én kijövésemet s azt, hogy én már tudok meglehetősen keresni, ne számítsák, mert én már tudok angolul is és németül is. S azonkívül tájékozódni is tudok már, ami itt a legnehezebb. De vajon mikor fogom megtakarítani azt a pénzt, amivel kijöttem? Mert istenfizessiben senkitől sem várhatunk olyan segítséget, ami egy vagyon.

Erzsiké írta, hogy Ágnes küldött neki levelet. Az efféle kiadások igazán fölöslegesek, s ha valaki mégis kiadja, akkor pénzének kell lennie.

Szegény fejemet úgy felvitte az Isten, hogy már tőlem is lehet pénzt kérni. Mindenestre én volnék a legboldogabb, ha annyi volna, hogy adhatnék, mert adnék is. De szegény magamnak sem igen van még egyebem, csak a nyomorúságom. Lenni lesz, remélem, hiszen nem azért gyötörtem magamat már tizenöt éve. S akkor kérés nélkül is adok minden érdemesnek.

Gáspár bácsi már fél esztendeje nem dolgozik, mert nem kapott a szakmájába vágó munkát. Ilyenformán most neki sincs pénze. De ha majd csűrépítéshez fognak, ő is fog adni, azt üzeni, s én magam is adok majd valamennyit.

Egyébként a legjobb egészséget kívánjuk az új esztendőre.

Szeretettel üdvözlök minden testvért és rokont.

Áron

(1971. 5.)

LÁNG GUSZTÁV

A XX. századi magyar irodalom történetének korszakolása

(Részlet)

[...] Egy-egy határsáv vagy korszak, alkorszak irodalomtörténeti tartalmán az irodalom fejlődéstörvényeinek a konkrét, időbeli realizációját értem. Általánosságban az irodalom fejlődését ugyanaz határozza meg, mint valamennyi tudatformáét: a társadalmi lét elsődlegessége, amelynek a tudatforma a tükrözése, s amelynek változása az irodalom változását is maga után vonja. Ez az elvont összefüggés azonban az irodalomtörténész számára csak akkor válik valóságossá, ha ki tudja tapintani a konkrét irodalmi anyagban való „megtestesülését“, ha az irodalom viszonylag önálló fejlődéstörvényeit úgy tudja megragadni, hogy bennük mint sajátosban válják nyilvánvalóvá, szemlélhetővé az általános.

Az irodalmi művek tartalmi szintjén mutatható ki legkönnyebben a közvetlen összefüggés a determináló korvalóság és az irodalom között. Ebben a vonatkozásban mondhatjuk, hogy a politikai-történelmi évszámokhoz kötött korszakolás nem önmagában és alapvetően helytelen, hanem mint egy részizagság abszolutizálása ad hamis képet az irodalom valóságos fejlődéséről. A közvetlenül közéleti-politikai reagálás csak egyike az irodalom lehetséges funkcióinak, s egyedül ennek milyenségéből korszakfordulóra következtetni elhamarkodott. Annál is inkább, hiszen az irodalomtörténetben a tipikus az, hogy a népek, közösségek történelmi sorsfordulóira a kor színvonalán történő művészi reagálást rendszerint előkészítik a magánéleti vagy egyéb „intimebb“ szférákban lezajló költői-irodalmi „forradalmak“. Petőfi nagy forradalma és republikánus verseit megelőzi az a szerelmi költesztet, melyben szó sincs ugyan politikáról, de amely a maga módján a költő hirdette „republikánus erkölcs“ kifejezője; az a népies dalköltésztet, amely a plebejus politikai program lírai megfogalmazása előtt egy plebejus életszemlélet és irodalmi ízlés polgárjogáért harcol stb. Nem csak a történelem forradalmi pillanatai „forradalmasítják“ tehát a művésztet, az irodalmat; nem ezek a pillanatok fordítják új irányba a költőt, az író pillantását, hanem az irodalom „részleges forradalmasodása“ többnyire már jóval előbb végbemegy,

sőt a társadalom történelmi fordulóponthoz érkezését az irodalom siettetheti, lét és tudat kölcsönhatásának törvénye szerint.

E tartalmak vizsgálatokor megkülönböztetett figyelmet kell szentelni a művész legkülönbözőbb témákban – latens módon – jelentkező közérzetének. Abban, hogy a költő szépnek látja a természetet vagy az ember iránt riasztóan közönyösnek; hogy boldogító-nak érzi a szerelmet vagy sem; hogy emberi kiteljesedésnek érzi a versírást vagy sorsterhernek (s még jó néhány ellentétpárt sorolhatnánk), abban közvetve az tükröződik, hogy a művész harmonikusan illeszkedik-e be világába vagy sem; még pontosabban: az ember és a valóság harmonikus viszonyát esztétikai síkon megvalósítani kívánó művészet számára e harmóniateremtés milyen feltételeit biztosítja a társadalom. E közérzet szinte műszerpontossággal jelzi a művészet és a művész szociológiai helyzetét, azt a helyet és szerepet, amelyet a művészetnek a társadalom szán. E közérzeti tényezőkben konkretizálódó korvonások sokszor eltérő stílusú, világszemléletű írók, költők műveiben egyeznek. A szemléletnek, a politikai nézeteknek, az esztétikai és stíluseszménynek lényeges eltérései különítik el például Vajda János és Reviczky Gyula líráját, s e különbségeknek megfelelően különbözik Vajda *Ústököse* Reviczky *Pálma a Hortobágyon* című versétől. De mindkét vers jelképében közös, hogy egy olyan költősors szimbólumai, amelynek lényege a környezettel való kapcsolat elvesztése, a társadalom művészellenes értetlensége miatt mindkettőben valami külön, értékeesebb esik áldozatul egy silány környezet közönyének. A kiegyezés utáni korban az a fajta közvetlen ráhatás a társadalom életére, amely oly harmonikussá tette Petőfi költészetét, objektíve lehetetlen, a költő a társadalmi élet perifériájára szorul, tehetetlen kitartottja a társadalomnak, s közérzeti szinten ez mindkét költőben mint a művész-életforma diszharmóniája tudatosul.

A szűkebben és tágabban értelmezett tartalmi szempontokhoz csatlakozik az irodalom és a többi tudatforma, illetve a többi művészeti ág viszonyának, kölcsönhatásának korról korra változó jellege és aránya, e viszonyok alakulása ugyancsak egy korszakváltás tünete lehet.

A korszakhatár és kortartalom keresésekor az irodalom önmozgásának ténye sem hagyható figyelmen kívül. Nemcsak a nyelv mint az irodalom anyaga, hanem az irodalom kifejező formái is csak fokozatosan idomulnak az új tartalmakhoz. Az egyik legfontosabb mozzanat szerintem a korra jellemző műfaji hierarchia, az egyes műfajok súlyának, szerepének a változása, illetve az egyes műfajokon belül az előző korszakétól eltérő műfaji változatok kialakulása. Az új műfaji struktúrák létrejötte természetesen ábrázolás- és kifejezésbeli, valamint stíláriális változásokkal jár, s ami éppily fontos: az örökölt stílus- és formaeszközök funkció-váltásával. Ezek egységes stílussá vagy éppen áramlattá izmosodása azután egész sor irodalomtörténeti tényező függvénye (a hagyományok fejlődést gyorsító vagy lassító szerepe; az illető nemzeti irodalomban addig nem létező műfajok asszimilálása, idegen irodalmak hatása, a közízlés konzervatívabb vagy újdonságokra fogékonyabb volta stb.), amelyeknek együttes vizsgálata vezethet érdemleges következtetésekre.

Mindez általános elvi kérdésnek tűnik, szeretném azonban hangsúlyozni, hogy az így felfogott korszakolás kérdése az irodalomtörténet alapvető értékelméleti problémája is. Csakis az irodalomtörténeti fejlődés minden lényeges mozzanatára kiterjedő korszakolás adhatja meg azokat a viszonyítási pontokat, amelyek alapján elemezhető és megmutatható egy korszakban mindaz, amit Barta János *történeti értéknek* nevez az irodalomban. Egy korszak irodalomtörténeti tartalmának a tisztázása nélkül az értékelő irodalomtörténész csakis a művek önmagában vett esztétikai értékének elemzésére vállalkozhat; egy mechanikus korszakolás csakis a historikus értékelésre ad a szakembernek módot. [...]

(1971. 12.)

Régi emlékek, új tapasztalatok (Részlet)

[...] Már fiatal építész koromban hivatásosan foglalkoztam a várostervezés és -rendezés problémájával, ami pedig minden építőművészi feladat között a legnagyobb, mert minden időben és mindenütt a világon a város mint technikai és képzőművészeti alkotás az illető társadalom kultúrájának és civilizációjának legteljesebb, legnyilvánvalóbb és legjellemzőbb fokmérője. De azonkívül meghamisíthatatlan tükörképe, meghatározója az illető társadalom belső szerkezetének, életberendezésének, gazdasági és szociális helyzetének, fizikai és szellemi világának. Ezért nagy, minden más műszaki és művészi problémánál összetettebb és sokoldalúbb és egyben tehát felelősségteljesebb munkafeladat a városépítő és városrendező feladata, akinek nemcsak technikusnak, hanem közgazdásznak, szociológusnak és mindenekfelett egész, érett művésznek és a jövőbe látónak is kellene lennie, hogy feladatának megfelelhessen.

A várost is, a falut is a maga sajátos rendeltetése, funkciója teszi várossá, illetve faluvá... Ez a rendeltetési különbözőség eredményezte a városi és falusi ember életformájának olyan természetes különbözőségét, ami a város, illetve falu külső megjelenésében is természetesen megmutatkozott mindenkor és mindenütt, helyesebben a középtengeri klasszikus ókorban, a középkorban és újkorban egészen a XIX. század végéig. Azért határoztam ezt meg így, mert azt a falut és várost, melyet az előbbieken jellemeztem, az európai társadalmak sajátos rendi berendezése alakította ki a középkor folyamán, és pedig háromféle módon: leggyakoribb esetben a várost egy katonai erődítés, vár védelmében csoportosított, telepített iparos és kereskedő nép alapította meg és fejlesztette ki. Ezek a legrégebb városok. Kevésbé gyakori az az eset, amikor egy iparos és kereskedő embercsoport nem egy meglévő vár védelmében alapítja a maga városi munka- és lakótelepét, hanem az iparos-kereskedő lakosság alapít magának erődített várost. Végül megtörtént az is, — de ez legritkábban és csak az újkorban már —, hogy valamely falu valamilyen okból iparos és kereskedő polgárvárossá alakult át.

Erdélyi városaink alakulása is a három típusnak megfelelően történt. És természetes, hogy vannak városaink, melyekben az alakulásmódok keverednek. Kolozsvár például tiszta típusa a vár védelmében keletkezett városnak. A szász városok legtöbbje viszont közvetlenül az alapítók által erődített városként született meg. És van faluból keletkezett városunk is (Balázsfalva s talán Sepsiszentgyörgy).

Letagadhatatlan valóság, hogy a régi városokból a múlt század folyamán felduzzadt nagyvárosok már a századforduló idején nem tudták, vagy csak a legnagyobb nehézségekkel és a legkülönbözőbb, állandóan módosuló szükségmegoldásokkal tudták funkciójukat teljesíteni: hogy egyrészt lebonyolítsák a naponkénti és egyre növekvő személy- és teheráruforgalmat, másrészt biztosítsák rohamosan szaporodó lakosságuk számára a megfelelő emberi élet lehetőségét. Ehhez aztán hozzájárult az is, hogy az akkori politikai és városvezetőségek iparokra nem gondoltak, aztán a tőkés, kereskedő palotái mellett a nagyvárosok legjellegzetesebb vonása a külvárosi nyomortanya lett.

A századforduló óta eltelt szinte félszázadnyi idő alatt azonban a nagyvárosok duzzadása nem szünetelt, sőt a technika további fejlődése ma már az egész világot egyetlen gazdasági termelő és fogyasztó területté fejlesztette; nincsen többé távolság, és nincsen szállítási lehetetlenség. A koncentráció viszont a termelést és elosztást mind olcsóbbá és racionálisabbá teszi, tehát a jövő tényező városa kétségtelenül a nagyváros.

Ennek a nagyvárosnak technikai és művészi megoldása a legközelebbi jövő, sőt már jelen egyik legfontosabb és legsürgősebb feladata. És a nagyobb gondot az fogja okozni, ha az új város régi városrangból fejlődött ki vagy fejlesztendő ki, tehát nem az új társadalom új városát kell felépíteni, hanem a régi várost kell átépíteni új, korszerű várossá a régi várostársadalomból átépülő új várostársadalomnak úgy, hogy minél kevesebbet pusztítson el a régitől. [...]

(1973. 11.)

[...] A vallástörténet mítoszai és a modern politikátörténet mítoszai között szakadék ásít. A görögök és a mitológiát alkotó többi nép mítoszai a fabuláktól eltérő, sajátos elbeszélések voltak és szabad kitalációk. A szellem sajátos munkálkodása hozta őket létre, amely önállóan állt a költészet, valamint a tudomány és filozófia kezdeményei mellett, bár néha részben összemosódott velük. A mitológiában a mítoszjelenséget elbeszélésekben fejtették ki és képekben jelenítették meg. Azonban sem az igazság igénye, sem az alkalmazhatóság nem lépett előtérbe. Mindkettő akár nem létező is lehetett volna, a mitológiai történetek és képek akkor is fennállnának. Másvalami domborodik ki itt: a spontaneitás, s ez az igénytelenséggel és a céltalansággal rokon. Ennek ellenére – vagy talán éppen ezért – kimondhatjuk: itt a mítosszal van dolgunk, azzal az ősfenoménnel, amelyre elbeszélések és képek egyaránt visszavezethetők.

És nekünk mindezt – elbeszéléseket, képeket s az egész jelenséget – igazinak kell neveznünk, mint a szemünk láttára kiásott szobrokat, akkor is, ha e valódiságot nem tudjuk vagy nem akarjuk közelebbről meghatározni. A vallástörténet e képek szülőföldjére visz bennünket, ahol nem távolodtak és nem idegenedtek el eredetüktől, a mítosz jelenségétől.

Másképpen van ez a politikai történelem mítoszaival. Ezek képtelenek magában megállni, igénytelen és céltalan, spontánul születő mitológiát teremteni. S nem a mítosza kell őket visszavezetni, amely elbeszélésekben és képekben terjed, hanem legfeljebb a politikai ősfenoménra, ahogy azt elképzelni szeretik mint ős-machiavellizmust vagy ős-szocializmust Rousseau *Contrat social*-ja értelmében. „Mítoszokról” itt csak tudatosan túlzott értelemben beszélnek, és a „hamis” [*unecht*] szót is ki lehet mondani. Ezek „hamis mítoszok”, magukat igazságnak feltüntetők „fabulák, agyrémek, káprázatok”, holott csak politikai célok szolgálatában, technikai okokból helyesek. Nem azért hamisak, mert ilyenek! Hiszen valódi politikai eszközök. A „hamis” szót azért kell tódítani, amiért egyáltalán ilyesmit „mítosznak” neveznek: hiszen mindez a mítoszoktól idegen területen, a politikában van otthon, és a mítosz ősjelenségéhez semmi köze. [...]

(1973. 12.)

Tamás Gáspár Miklós fordítása

JUHÁSZ FERENC

Szervátiusz

Él Kolozsvárott két nagy művész, két elemi szobrász, lángoló ember, robbanó szív, örökös termékeny mámor és szenvedés, apa és fia, Szervátiusz Jenő és Szervátiusz Tibor. Elfojthatatlan teremtő daccal és virágzó termékeny mámorral, következetes konok akarattal dolgoznak, teremtenek, teremtenek és dolgoznak, mert tudják, hogy a teremtő munka és a teremtő szent akarat az egyetlen lehetséges létállapot, a fennmaradás és a megmaradás egyetlen reménye és szerelme. Dolgoznak kőben, fában, fémekben, szikár és puhább anyagokban, teremtenek törekeny és feszülő, mállóbb és szikrázóbb anyagokkal, hogy nemcsak művükben, de hitükben és emberségükben is megmaradjanak, hogy nép, hit, történelem, múlt és emberi áldozat ne hamvadjon el a jövő előtt, ki ne hamvadjon szívünkben és szívükben a termékeny teremtő akarat, hogy ne égjen szívünk és lángarcú életünk, mint a világtér kopár dőrejeiben a lüktető árva égitestek. Mondják az egyszerűek és megaláztatásra-szántak, mondják a megváltó-jelöltek és ragyogni-kiválasztottak sorsát és kegyelmét, elmondják a számukra szilárd anyagokban, mondják Dózsa üszkös-fekete vak arcát, a farönk-rücsök-ősi, izzó fémpánttal koszorúzott, tűzben-szétrepedt Ős-dacfejet, mondják Dózsa tüzes rostokon, izzó rácsokon ugráló szívét, amely lánggal szökös és füsttel hő-

rög, mint égő párdúc, mondják Petőfi teremtés-titkú, faodú-szemű, fatajték-csipkés-szem-pillájú, harmatragyogású fejét, mondják Adyét, a zord és könyörtelen ébenfaátokarcú zárt próféta-fejet, mondják a szenvedőket, megalázottakat és elesetteket, mondják az emberi világot átizzadt és verejtékkal kristályosra-átítatott vállán cipelő nép hatalmas életét, a forradalmat és a szenvedést, a hiteket, látomásokat, temetőket, mondják az emberi világot vállukon hordozók emberiség-keresztjét, s mondják a Megváltó-fiú óriás imádkozósáska-csontváz-jelenését, a megváltó akarat kemény hitét, amely érc-csillag-lángolásként, önmagát-szétüvöltő kozmikus testként a néma űrben, szívünkben, fémrúcsökgyökér-mellkasával, fém-virágcsontváz-kezeivel és fém-Tejút-lábával diadalmasan robban és ragyog.

(1974. 2.)

ARADI JÓZSEF

Sztárhelyzet

(Részlet)

Elvárom, hogy te légy az olimpiai bajnok. Ne felejtsd el, hogy milliók szurkolnak itthon érted. *(Levél a sztárhoz)*

Aradi József: *Az Önök egyik tanítványából váratlanul (vagy kevésbé váratlanul?) sportcsillag lett. Mit jelent ez?*

Károlyi Béla: Ugyanolyan rendszeres és kemény edzést, mint eddig, csak sokkal nehezebb körülmények között. Majdhogynem el kell bújnunk a világ szeme elől. A sportfunkcionáriusok és sportrajongók nincsenek tekintettel arra, hogy nekünk nyugodt légkörben kell felkészülni az olimpiára.

A. J.: *Mi az, ami Önöket a legjobban zavarja munkájukban?*

K. B.: Az intézményesen „belénk fektetett” bizalom. Nem a bizalomnyilvánítás látványos formáira volna szükségünk, hanem a „hátszágából” jövő csendes támogatásra.

A. J.: *Eddig több ezer levelet kaptak. Gondolom, ez elég csendes erkölcsi támogatás.*

K. B.: Persze, jó levelet kapni, a baj ott kezdődik, amikor felbontja az ember őket. A leveleket ugyanis nem mi kapjuk, hanem egy 14-15 éves gyermek. A szuperlatívuszok még egy felnőttet is megszédítenek.

Szuperlatívuszok

Moldva Büszkesége – A Nap Lánya – A Mozgás Mágusa – Gazellaszökellésű Csoda – Vénusz – A Tökéletesség Szobra – Hercegnő – A Világ Leghíresebb Gyermekecsillaga – Csillag a Haza Firmamentumán – Az én hazám Románia / Bukarest a fővárosa / Nadia, te vagy a világ / Annak, ki téged szívből imád.

A. J.: *A címzett elolvashatja a leveleket?*

K. B.: Egy Európa-bajnokot nem lehet elszigetelni a környezetétől. Az olimpiai keret egyik fő esélyesét még kevésbé. Másrészt negatív hatások nemcsak a posta jóvoltából érhetik az embert. Itt van a rádió, televízió, állandóan újságírók ostromolnak bennünket, a hírnévnek is megvannak a maga törvényei, amelyekkel nekünk is számolnunk kell. Szerencsére Nadia amúgy is elég zárkózott, vadóc természet, nem szívesen nyilatkozik. Mégis, ami a nyilvános szereplést illeti, bizonyos rendszabályokat kellett bevezetnünk. Abból indulunk ki, hogy ő még csak hetedikes diáklány, és nem az önreklámozás szakértője.

Azért írok neked, mert 1976. március 21-én láttalak a televízióban, amint párnacsatát vívtatok, képzelem, micsoda állati kavarodás lehetett, mi is szoktunk ilyen csinálni táborozáskor... *(Levél a sztárhoz)*

A. J.: *Milyen hatása volt a tévé Nadia Comăneci-ről szóló dokumentumfilmjének?*

K. B.: A televízió vonzó ideálokat keres, s jó, hogy ezt köznapi emberekben találja meg, akik nemcsak imádkozhatók, hanem követhetők is. A népszerűsítés időnként „sztárolásba” csap át.

A. J.: *Ez miben nyilvánul meg?*

K. B.: Olyan közel hozzák az eszményképeket a mindennapokhoz, hogy a gyerekek – és felnőttek – ezrei élnek abban az illúzióban, hogy csak ki kell nyújtaniuk a kezüket, s máris elérhetik őket. Ezután már csak közölni kell a címüket, s megindul a levéláradat. Mindenki úgy érzi, rá is vetül valami a csillogásból.

Vallomások

Minden lapban azt olvastam rólad, hogy kedves, barátságos kislány vagy. Én is (lány, 13 éves). – Pontosan olyan zárkózott és kevésbé barátkozó vagyok, mint Te (lány, 15 éves). – Én csak a televízióból ismerlek. Szeretnék olyan híres lenni, mint Te (lány, 14 éves). – Van egy nővérem, akinek eszményképe vagy. Írd meg, akarsz-e vele levelezni (lány, 12 éves). – Írd meg a napi programod, mert szeretnék mindenben utánozni (lány, 14 éves). – Szeretnék a barátnőd lenni, szeretném a szüleidet is megismerni. Hidd el, Te lennél a legjobb barátnőd a világon (lány, 14 éves). – Válaszolj, mert szeretlek, szeretlek, szeretlek (lány, 14 éves). – Tudom, mióta Európa-bajnok vagy, tele vagy barátokkal, de azért szoríts nekem is egy kis helyet a szívedben (lány, 15 éves). – Az osztályban mindenki levelezik valakivel, csak én nem (lány, 14 éves). – Családtag lettél nálunk (fiú, 16 éves). – Még apám is, akit pedig nem érdekel a sport, minden cikket elolvas rólad (fiú, 15 éves). – Meglátalak, s megszerettelek, pillanat műve volt (fiú, 16 éves). – Te vagy az én kabálám (lány, 15 éves).

A. J.: *Meg lehet-e különböztetni a levélírók rajongásszükségletét a sportőrülettől?*

K. B.: A sportőrülettel szemben nehezebb védekezni. Vannak sportágak, ahol már sokkal inkább az orvostudomány, a technika, a sportcikkeket gyártó ipar versengéséről lehet beszélni. A tornában például új anyagokból készült, az eddigtől eltérő szerkezetű felemás korlátot kényszerítettek ránk. Ha most rögtön nem szerzünk mi is egy ilyen, akár ki se menjünk az olimpiára.

Károlyi Márta: Ilyen pontozásos versenyágban, mint a miénk, a sportdiplomácia is fontos szerepet játszik. Itt nincsenek abszolút időeredmények, nincsenek a győzelemnek abszolút kritériumai. Nem győzhet tehát az, akit nem ismernek, akinek nincs kellő reklámmal kiköveve az útja. És innen már csak egy lépés a sztárrendszer...

A. J.: *Mit tehet ebben a helyzetben a testnevelő tanár vagy edző, aki lényegében mégis csak pedagógus?*

K.B.: Hidegletést kap már csak az elkövetkezők gondolatától is. Elképzelni is rossz, mi vár ezekre a gyermekekre, ha győztesként, és mi vár, ha vesztesként térünk haza. A jelen pillanatban egyet tehetünk – mindent ugyanúgy folytatni, ahogy eddig volt. Minden megváltozhat körülöttünk, de nekünk nem szabad megváltozni. Ha mi is megváltozunk, elvesztik az egyetlen biztos iránytűt. Amíg a gyermek vakon bízhat valakiben, addig nem szédül meg, és nem teremt váratlan helyzeteket. Sok mindent el lehetne kerülni, ha csak utolsó pillanatban mennénk ki az olimpiára. Ez azonban nem valószínű. [...]

(1976. 6.)

SZILÁGYI ISTVÁN

Ady

Jött mindennek, hajtotta, hozta lánctépő, teremtő ősi indulat. Jött törvénytágadó igazságtevőnek, s mondott ezernyi elélt, rozsdás igenre dacos nemet. Jött a külső Szilágyból, az Érmellék fele olvadó lankáktól száz hepehupán át a bort vérező, bort verejtékező dombtarajok fele; jött vörös-fényes őszön, holdas nagy téli éjen, harsogó tavaszban Zilah fele, Kelet fele. Mintha e romhagy Meszesnek akarta volna vetni a hátát ifjan, hogy itt töltse föl példázatos lelkét sok százados szándék, mielőtt Nyugatnak, Holnapnak, Európának szegül. Innen hajszolta álmoknak légiója, Őt, a kegyetlen sorsú született kegyosztót, ki lett Istent sírva káromló zsoldáros – öreg magyar szavakkal protestáló újhites. És ide tért vissza. valahányszor Anteuszként e földet megérinteni. A születés és halál között feszü-

lő élet próbája a teremteni bírás. Sorsát, küldetését történelem és népsors határozta meg. Nem volt oly szellemi béklyó, mit ne kísérelt volna meg elszakítani, széttörni irodalomban, társadalmi közgondolkodásban egyaránt.

A magyar líra kényes, büszke pávájának szinte tékozlón tépte ragyogó tollait, s szórta a jövő szelébe, mely tovább örvénylik e tájon emberöltők sora fölött hitet éltetőn. Mert – hadd mondjuk vele –: „lám még mindig élünk”, igen, ez a helyzet velünk: itt Európában, és itt Zilahon is.

(1977. 9.)

FARKAS ÁRPÁD

Taps

Tenyérből testedzett
 ujjongó fergeteg
 ne kapjon ölbe lomha
 vagy konok
 akarnok Szónokot,
 csak ki igénk és szavunk
 kimondja,
 ki értünk suttog és kiált,
 Őt ringassa csak
 örvénylő szárnya,
 az életre-halálra
 menő Játéknak nagyfiát!

(1978. 5.)

RITOÓK JÁNOS

A „háromlábú szék” tanulsága

(Részlet)

A két világháború közötti erdélyi magyar–német irodalmi kapcsolatok kutatójának a korabeli cikkek, műfordítások, írói levelezések és a későbbi visszaemlékezések gazdag anyagából a közvetlen és közvetett szellemi érintkezések egész tárháza nyílik meg. A húszas évek elejétől kezdődően a lapok (például a *Napkelet* és a *Pásztortűz* vagy az *Ostland* és a *Klingsor*) egyre gyakrabban adnak hírt a „szomszéd” irodalmi életéről, s a csúcspont kétségtelenül az évtized vége: 1928. július 10-én Áprily Lajos kezdeményezésére sor kerül a két írói közösség nagyenyedi találkozására, ahol Gyallay Domokos, Kemény János, Kós Károly, Kuncz Aladár, Molter Károly, Szentimrei Jenő, Tabéry Géza és Járai István (az enyedi kollégium igazgatója) vendégül látták az akkori erdélyi német irodalom élvonalába tartozó írókat: Otto Folberthet, Ernst Jekeliust, Erwin Wittstockot és Heinrich Zillichet, a brassói *Klingsor* folyóirat főszerkesztőjét. Az enyedi megbeszélések eredményeként az év november 17-én megrendezik Kolozsvárt a szász írók felolvasóestjét Otto Folberth, Egon Hajek, Hermann Klöß, Adolf Meschendörfer, Erwin Wittstock és Heinrich Zillich részvételével, majd 1929. szeptember 28-án a Helikon írói – Bartalis János, Berde Mária, Finta Zoltán, Kacsó Sándor, Kádár Imre, Molter Károly, Nyíró József, Szombati Szabó István, valamint Bánffy Miklós — vesznek részt Brassóban ilyen rendezvényen. A személyes kapcsolatokról szólva említésre méltó egyes szász írók megjelenése a Kemény Zsigmond Irodalmi Társaság felolvasó ülésein 1929–1930-ban: ezeken Folberth, Zillich és Wittstock vesz részt, s ez utóbbit a Társaság rendes tagjainak sorába választják. És ha ezekhez a személyes találkozásokhoz hozzászámítjuk a közvetett (folyóiratbeli) kapcsó-

latok gazdagságát, elmondhatjuk, hogy a felismert sorsközösségben egymásra talált két írótlabor példás módon tett eleget amaz önként vállalt feladatának, hogy a másik nép irodalmát megismertesse saját olvasóival.

A sorsközösség felismerésében megvalósult kapcsolatok nem váltak azonban elszigetelődéssé, két kisebbség szűk szellemi gettójává, hanem mindig a románság haladó erőivel, szellemi életének kiemelkedő képviselőivel kialakított együttműködés szomszédságában érvényesültek. „A krónikás Cserei az erdélyi sajátosság kifejezésére példabeszédet mondott a háromlábú székről, amely szilárdan áll, ha mind a három lába erős, de felborul, ha bármelyik is megrokkban” – idézi a történész Müller-Langenthal, és az utókor által konzervatív beállítottságúnak minősített György Lajos egyáltalán nem maradi nézetet hangoztat ebben a kérdésben: „A megértés és megbecsülés szelleme az irodalmon keresztül szívároghat át legeszrevétlenebbül a lelkekbe. Ebből politikailag is jobb, dolgosabb, nyugodtabb holnapnak kell felvirradnia. Ebben látjuk életbevágó jelentőségét annak a törekvésnek, amely Erdélyben a lelki gátakat helyükből kimozdítja, s e föld egymásra utalt három népének kölcsönös megismeréséhez és megbecsüléséhez vezető szellemi utakat egyengeti.” [...]

*Az én apám tudott jól franciául
S Bázelen németeknek prédikált.
De mikor elment Szolnokdobokába,
Román szótárt vett és grammatikát*

– indítja egyik versét Berde Mária, szintén hitet téve ezzel „e föld egymásra utalt három népe” iránti megbecsüléséről. A „román szótárt” – képletesen szólva, de bizonyára konkrétan is – sok hazai magyar és német író vette akkoriban a kezébe; erről tanúskodik a lapokban és kötetek alakjában megjelent fordítások nagy száma. Ha csupán a két vezető folyóirat, az *Erdélyi Helikon* és a *Klingsor* román irodalmi anyagát tekintjük, akkor is egy-egy gyűjteményes kötet körvonalai sejlenek fel, s ha még számításba vesszük a többi folyóiratot, a napisajtót és a könyvkiadást is, azt mondhatjuk, hogy a korabeli kisebbségi írók e tekintetben is megtették a kötelességüket. [...]

(1978. 8.)

GÁLL ERNŐ

Nemzedéktől nemzedékig

(Részlet)

[...] A romániai magyar kultúrában nem először (s feltehetően nem is utoljára) szólal meg a nemzedéki probléma. Időnkénti kiújulása – mint mindenütt a világon – nálunk is nagyobb sorsfordulókat, a történelem menetében bekövetkezett cezúrákat s a hozzájuk kapcsolódó értékrianásokat tolmácsol. Mindegyiknek megvolt a maga jellege, mélysége és tartama, s noha az egyes rajok hangadói úgy érezhették, hogy velük új szakasz nyílik, sőt talán új időszámítás kezdődik, a jelenlegi vitát – önáltatás nélkül – egyedinek, messzemenően fontosnak minősíthetjük. Ismeretes, a nemzedékek szembesülésében nem csupán az egymást követő korosztályok természet adta különbségeire vagy ellentétére kell figyelmeznünk. Hátterüket és tartalmukat legtöbb esetben bizonyos válságok határozzák meg, s e szabály alól a mostani sem kivétel. Sajátosságai éppen abból származnak, hogy az egész emberiséget foglalkoztató ún. globális kérdések kiváltotta kínos dilemmák idején, olyan körülmények között bontakozik ki, amelyek több tekintetben új alternatívákra ösztökélnek. Az összetett helyzet szorításában nemzedékeink kapcsolata számos tehertétellel bonyolódott, súlyosbodott. Az elődök bizonyosságai nemegyszer illúzióknak mutatkoztak, időállónak hirdetett értékek pedig nemcsak átértékelésre szorultak, hanem egyszerűen leértékelődtek. Megingott nem egy régi jelkép hitele, és szá-

mos olyan fogalom vagy rítus, amely egy közösség szükségleteit, törekvéseit közvetíttette, kiürült, s ily módon elvesztette vonzerejét. E feltételek közepette érthető, ha sokszor úgy érezzük, hogy apák és fiúk, sőt nagyapák és unokák egymáshoz való viszonya – legalábbis az eszmeiség, az értékorientációk síkján – konfliktusos. (A képlethez még az is hozzátartozik, hogy a közéletben a negyvenes évek vége óta vezető szerepet játszott generáció most van búcsúzóban.)

Szerencse, hogy anakronisztikus tilalomfák ledöntése után a nemzedéki feszültségeket már nem kell megkerülnünk. Szociológiai, kultúrtörténeti, erkölcsstani és axiológiai boncolgatásuk a hazai szakirodalomban visszavonhatatlanul polgárjogot nyert, sőt – a népesedési tényező szerepének fokozódó tudatosulásával – mind a társadalmi fejlődés és homogenizálódás, mind a hagyományok és a jövő kutatásában nélkülözhetetlenné vált.

A nemzedékek és teljesítményeik a történetiség jellegzetes megnyilvánulásai, éppen ezért tanulmányozásuknak is a historizmus követelményeihez kell igazodnia. Ebben a megközelítésben, a Tizenegyek jelentkezését (1923) az első erdélyi kisebbségi generáció fellépéseként tartjuk számon. Azok a fiatalok, akik az antológia szerzői voltak, a polgári radikalizmus és az *Elsodort falu* szellemében próbálták az új helyzetben tájékozódni, Anatole France-ot, Nietzsche-t, Wilde-ot, Comte-ot, főként pedig Adyt olvasták, és arra nyugtalanító, számukra létfontosságú kérdésre kerestek választ: lehetséges-e önálló erdélyi irodalom? A gyűjteményes kötet megjelenésének tizenegyedik évfordulóján Jancsó Béla megállapíthatta, hogy a fiatal írók kollektív kiállításában már jelen volt a nemzedéki harc, az erdélyi magyar ifjúsági öntudat ébresztésével pedig – felekezet feletti összefogásban – a népet kívánták szolgálni.

A Tizenegyek színrelépésében az egymást követő generációs törekvések jellegzetes irodalmi-művészi megfogalmazására s arra a sajátos ideológiapótló szerepre ismerhetünk, amelyet – mint tudjuk – a literatúra nálunk sokáig betöltött. Tény, hogy a későbbiek során a költők és elbeszélők már nem sajátították ki az új nemzedékek képviselőit; e feladatban a társadalomkutatókkal, illetve a közéletben tevékenykedőkkel (Erdélyi Fiatalok, Hitel, Vásárhelyi Találkozó) kellett osztozniuk. Ez a körülmény azonban mit sem von le múltbeli, sőt jelenlegi érdemeikből. Akár szociológusok, akár költők fejezték ki az egymást követő korosztályok életérzését, rendszerint egy maroknyi írástudó vállalta ezt a küldetést. Igaz, a két világháború között az ifjúnunkás mozgalommal új, forradalmi erő kapcsolódott be, de a fiatalság tömegeihez viszonyítva az ifjú kommunisták és szocialisták szintén csak kisebbségnek számítottak. [...]

A felszabadulás utáni első, tudományos kritériumok alapján is nemzedékinek tekinthető jelentkezés – mint láttuk – a *Forrás*-szerzőké volt. Kántor Lajos, akit joggal a nemzedék kritikusanak tekinthetünk, az irodalomba való betörésüket értelmezve, „hangváltás”-ról ír. (A *Korunk*nak egyébként kétségtelen érdemei vannak az első *Forrás*-költők elfogadtatásában.) Ez az új hang azt a megváltozott nemzedéki szituációt tolmácsolta, amelyre az ötvenes évek közepétől kezdődő „olvadás”, a dogmatizmus és az irodalmi sematizmus áttörése volt jellemző, ígéretesen kezdett a marxizmus reneszánszának ismert alkotó szellemi folyamat kibontakozni, s ugyanakkor reményre jogosítóan hódított tért a szocializmus, a nemzeti sajátosságok, az emberség és a demokratizmus egységének korparancsa. Véget ért a hagyományok szűkkeblű értékelése, és fokozatosan lehetővé vált a kitekintés a széles nagyvilágba. A nemzedéki fellépés sem számított többé diverzióknak. [...]

A hetvenes évek elején jelentkező, erősen elméleti beállítottságú fiatal esszéírókkal viszont feltétlenül valami új és jelentős kezdődött. A *Szövegek és körülmények* (Bukarest, 1974) című tanulmánygyűjtemény szerzőinek gondolatvilágára már azok a megváltozott társadalompolitikai, tudati és lélektani mozzanatok nyomták rá bélyegüket, amelyeket fejtegetéseink elején érintettünk. Ilyen feltételek között, a fiatal elméleti írók a filozófia, a szociológia, az esztétika, valamint a nyelvtudomány területén kívántak egy új hullámot elindítani, s kezdeményezésük újszerűsége mindenekelőtt ebben ragadható meg. A felszabadulás utáni romániai magyar művelődésben ők az elsők, akik nem irodalomban, hanem a széles értelemben vett társadalomtudományokban léptek fel az újrakezdés igényé-

vel. Tartalmi, ethoszbeli vonatkozásokban törekvéseikre a minden konformizmust elhárító, erkölcsi fogantatású vizsgálódás, az előző nemzedékek elkötelezettségeinek, fogalmi rendszerének és nyelvének bírálata, sőt elvetése volt jellemző. A fiatal kritikusok nem csupán radikális programjukkal, hanem naprakész tájékozottsággal, színvonalas, gyakran frappáns kifejezési formákkal robbantak be a művelődési életbe. [...]

(1980. 1–2.)

ILLYÉS GYULA

Szövetségesünk: Bartók

Vigasztaló jelensége a történelemnek, hogy a művészet és tudomány kiemelkedő alkotóit kiemelkedő közéleti hellyel is megkínálja. Alig valami ellenszolgáltatás fejében. Zálogul legfeljebb valamiféle elkötelezettséget kíván az emberi tisztesség köznapian nehezen körülírható rendszerében. Ami különben az említetteknek amúgy is született tulajdonságuk.

A Bartókról írt versem az úgynevezett személyi kultuszos idők [a Rákosi-korszak] mélypontján keletkezett. Sok mellékkörülmény folytán lett külföldön is pályafutása. Címét csaknem mindenütt erre változtatták: *Óda Bartókhhoz*. Holott Bartók akkor már nem élt, és ódát közönségesen élő személyhez írnak.

A hetilapot, ahol a vers megjelent, nyomban elkobozták. Menesztették rögtön a jóhiszemű – jó zeneértő – szerkesztőt is, azok, akik a verset magukra vették. Nem azért, mert nem értettek a zenéhez, mert Bartókot kezdettől, hivatalosan is dekadensnek nyilvánították. A vers „címzettjei“ így ők lettek. Lényegében nekik szólt. A versben Bartók szövetségesünk. Mint annyiszor.

Hosszú volna felsorolni, kik miért bélyegezték akkor az én Bartók-versemet is elnémitandónak, épp a bartóki lényegre-tapintás, valóságfölfedése miatt. Akkoriban az esztétikai kritika is a hadászat kifejezéseivel élt. A „föcsapás“-t valóban az a mondat kapta: nőveli, ki elfödi a bajt.

Nem az én asztalom fölszolgálni, föltárni a vers ilyen módon keletkezett közéleti pályafutását. Ennek sok kanyara volt, sok döccenője is. Volt – van – emelkedője is. Paradoxnak hangzik, de igazságot takar: örömömre szolgál, hogy nem egy helyen, ahol szabadon olvassák, szavalják, így Magyarországon is, hatást és kommentálást a vers nem politológiai vagy etikai, hanem prozódiai, azaz esztétikai tulajdonai révén vív ki magának.

A vers így mégis Bartók szellemének hódol. Annak a másik vigasztaló jelenségnek, hogy az egyenes vonalú művészi erő kifejtés egyenes jellemet is fejleszt. Az alkotókban éppúgy, mint az értőkben: az alkotások megbecsülőiben. Így lesz minden nagy művészet egyetemes érvényű, emel mindenféle határ és elhatárolás fölé. Ez magyarázza, hogy a szolgálat, amit Bartók a román népnek és kultúrájának is tett, büszkeségünk nekünk, magyaroknak is.

(1981. 2.)

Szisz-kapitány vackorfája

Legutolsó utad előtt,
aminek egyedül indultál,
írád,
hogy aztán egy vackort is szeretnél
magad fölé,
s a vackorfára mászni sok-sok
gyermeket,
és sok-sok gyermek taposson
ama halmon

ültetnék neked, KAPITÁNYOM, kettőt is,
de kívágnák fejedtől azt a vackort,
mert vásott fattyúnak,
jöttment fickónak tartják a vackort;
vándor és „aljanép” bigyója,
LELENCHÁZ árnyéktartója,
polgárok száját félrehúzza;
széna alatt megpuhulna

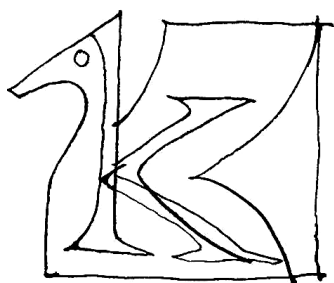
Kormányosod mit tehet?!
ide ültet egyet NEKED
szépet, vénet, bozontos sokvirágút,
a gyermekek majd felmásznak erre a vackorfára s

„vackor elcsapja hasukat,
anyjuk eljajveszékeli őket,
apjuk elnadrágszíjalja őket,
a felnőttek elagyabugyálják őket,
mert rátapostak a halomra,
letíporták a selyem sarjút,
fölmásztak a vackorfára,
vackor elcsapta hasukat –”*

És így – így megy tovább feletted az élet
örömmel, hasmenéssel – EGYÉBBEL;
tudom, hogy a sarjú alatt
majd megérnek!

(1984. 6.)

1990–2015



Íme a koordináták,
melyek között
az új Korunk helytállni
próbál. Kategóriák,
konstellációk,
korrekciók, kritériumok
– csupa figyelmeztető
„k”, amelyek
legújabbkori
történetünket írják.

KÁNTOR LAJOS

K mint Korunk – k mint kötés

Egy új év, egy új évtized (az évszázadban s az évezredben az utolsó) ismét megszólalásra, vallomástételre kényszeríti a szerkesztőt. 1989/1990 forradalomláz fordulóján egyáltalán a folytathatóság ügyében kellett színt vallani, ami természetesen feltételezte a „történelmi tévedések” visszamenőleges hangsúlyozását, hogy – bár óvatosan zárójelet és kérdőjelet egyszerre használva – utalni lehessen a távlatokra. A *Korunk* volt a tét, a harmadik folyam megalapozása. És amilyen távol került (nem csupán évtizedekben számolva) 1990 a folyóirattörténetünkben meghatározó 1926-tól s talán még távolabb 1957-től, olyan elrugaszkodással kellett startolnunk, hogy megpróbáljunk helytállni az új sajtómezőnyben, még inkább pedig a kihívások, a feladatok sűrűjében. A régóta időszerű, 1989 decemberében nálunk is nyilvánosan lehetővé vált képzűzások és zászlótépegések korában egy hatvanöt éves, nemzetiségi, kisebbségi sorshoz kötött, liberális-baloldali múlttal megáldott-megvert vitafórum – egy romániai magyar értelmiségi folyóirat – mi más tehetne, mint hogy szakítva az elődök világnézeti egyoldalúságaival, a lyukasztott zászlók lyukjára írja: Credo, quia absurdum...

Mégsem utolsó kört szeretnénk futni, tépett zászló alatt, hanem egy nem behatárolt, hosszabb táv új szakaszában kívánjuk felvenni a versenyt nálunk fiatalabb és sokkal fiatalabb versenytársakkal. Csupán 365 nap alatt, illetve letelte után látnunk kell, mennyi szomorúság, tanácstalanság gyűlt épp a forradalmat vívott egyetemista és munkásifjúság arcára. Mi, akik több csalódást értünk és szenvedtünk meg az elmúlt

évtizedekben, talán több reménnyel vágunk a közös útnak, mint azok, akik első csalódásuknál tartanak. Már a diktatúra alatt és az eufóriás első napok, hetek után ugyanis tudhattuk, tudnunk kellett, hogy ebben a térségben csak hosszú folyamatban érvényesülhetnek azok a szükségszerű (forradalmi) változások, amelyek tőlünk egy kicsit nyugatabbra és északabbra egyértelműbben – bár ugyancsak súlyos belső ellentmondásoktól terhelve – mennek végbe. Nemcsak a modern természettudomány és a filozófia, hanem a politikai realitás is mondatja velünk: most igazán *téridőben* kell gondolkoznunk, vagyis nem szabad hagyni, hogy időt és teret egymás ellen – és ellenünkre! – játszson ki bárki is.

Ezt vonatkoztatnunk kell mindenekelőtt a „menni vagy maradni” évek óta egyre tragikusabb formákat öltő erdélyi, romániai dilemmájára. Mert a kivándorlás kérdését így is tételezni lehet: aki elmegy, időt vagy teret veszít? Van, aki a „sajátosság méltósága” (ma egyre vitatottabb) tétele nevében és sokszorososan (folyamatosan?) meggyalázott gyakorlata következtében választja az országutak, városok (országok), szükséglakások vándora státust. Mások az európai szabadságéjszémnyre hivatkoznak – és ebbe nyilván beleértik (s ők a legőszintebbek!) a gazdasági perspektívákat, az itthoni távlathiányt. Pontosabban: türelmetlenségüket a mozdulatlanságnak mutatózó csigalassú változások miatt. Egyszóval, hogy időt nyerjenek, feladják a számukra természetesen adott teret, mást keresnek helyette, és ezzel újabb – egyre inkább világméretű – konfliktushelyzetbe kerülnek. Ha végül is szerencsésük lesz, és valóban megnyerik (visszanyerik életükből, a sokaktól elorzottból) az időt, előbb-utóbb felébred bennük a vágy, az igény valamiképpen betölteni mégis az elhagyott, az elveszített teret, visszakapcsolódni – sikeres üzletemberi, szakemberi, esetleg politikusi minőségben – a szülőföldhöz. Ma lényegében már ennek is tanúi vagyunk a közép-kelet-európai, annyit vitatott térségben. Ez a folyamat nyilvánvalóan történelmi, tehát nevetséges volna publicisztikai ráhatással, retorikával próbálni változtatni a tényeken. A gazdasági törvények azonban erősebbek az etikaiaknál, épp ezért vélhetjük, hogy a jelzett folyamat immár kétirányú mozgásként is felfogható. És természetesen van még egy, korántsem elhanyagolható tényező: sokmillió serege azoknak, akik meggyőződésből vagy nehézségük miatt, vagy egyszerűen azért, mert másként el sem tudják képzelni az életüket, mint ahogy és ahol eddig éltek – maradnak. Maradnak a szülőföldön, esetleg épp a szülőfaluban, szülővárosban. A *téridőt* az ő szempontjukból – a mi szempontunkból is újra kell gondolni, megpróbálva idő és tér változását ebben a földrajzi-politikai régióban is a világszinthez közelíteni (némileg).

Íme a koordináták, melyek között az új *Korunk* helyállni próbál. Kategóriák, konstellációk, korrekciók, kritériumok – csupa figyelmeztető „k”, amelyek legújabbkori történetünket írják. A régebbi, előző történetből – emlékezetünk s az idegen szavak szótára segítségével – melléjük kell írunk e szintén k-betűs szavakat: kaleidoszkóp, kaliber, kapitalizmus, katalizátor, katasztrófa, kommunizmus, kompromisszum, konstruktivizmus, kozmopolita, kozmosz, kultúra, kultusz, kurzus, kvantum. A *Korunk*-kezdő „K”-ből remélhetőleg jó néhány kihullt, kihull fokozatosan a rosszemlékű kísérő-fogalmakból, de marad a legfontosabb: *kultúra*. A magyar nyelv értelmező szótárából pedig – mert hát magyarul írunk – ugyancsak illik ide másolnunk a számunkra fontos k-betűs (számítási? mértani?) sort: ka-

1991 | 1

KILÁBALÁS A SZEGÉNYSÉGBŐL?

Lengyel László: Az új Európa magyar szemmel
George Soros: Nyílt Társadalom
Olvasószolgálat
Markó Béla: Levél kislányomhoz



pocs, kapu, kar, kard, Kárpátok, kenyér, kérdés, kéz, kezdet, kiáltás, korszak, költészet, kőműves, könny, könyv, körkép, kötelez, közeleg, közösség, közvélemény, közvetít, kulcs, kutat, külföld, küzd.

A kulcsszót szándékosan kihagytam a felsorolásból, hogy a többi fogalmat is magyarázzam, erősítsem vele: *kötés*. Amiképpen őseink mondták, új *kötést szerzünk*. Maibb szóhasználattal – amit azonban a kereskedelem erősen devalvált – új szerződés-kötést ajánl olvasóinak a *Korunk*. Tovább nem részletezve a feltételeket, kérjük, nézzék meg, mit kínálunk az új folyóiratborító alatt...

Kolozsvár, 1990. december 20–21.

(1991. 1.)

MIRCEA DINESCU

Tánc

*A halál az utcákon újságot olvas,
mit halott csavargók arcán talál,
és kocsmába jár és poharat forgat,
és itt a halál, és ott a halál.
Hát húzd meg magad és nyaljad a talpát,
vagy légy nagyvilági, mind édeskevés,
a Hagia Szophia fénylő hatalmát
tükrözheti benned a vér meg az ész.
Ó, finom kis haláltánc, csörgesd a láncot,
mely érzékeny szolgaság eszköze lett,
e húsunkban lüktető örök Bizáncot,
hogy hol Európa, hol pedig Kelet.*

Lászlóffy Aladár fordítása

(1990. 1.)

FEJTŐ FERENC

Kolozsvár vagy Strasbourg

Nagy örömmel értesültem arról, hogy Kolozsvár és Strasbourg ikerpárra leltek egymásban. Bár Strasbourgot közelebről ismerem, mint Kolozsvárt – amelyet főleg történetkönyvekből, fényképekről meg Kolozsvári Grandpierre Emil, ifjúkori barátom önéletrajzából ismerek –, érzelmi kötődésem Kolozsvárhoz, egész Erdélyhez nem csekélyebb, mint Strasbourghoz, amelynek egyeteme gyakran lát vendégül, és nemrég tudományos tanácsa tagjává választott. De idősebb erdélyi barátaim talán még emlékeznek arra, hogy Gaál Gábor *Korunkjának*, hol a magam nevén, hol Fülöp Ferenc névvel hosszú éveken át munkatársa voltam, és a *Korunkban* jelent meg első, hosszabb lélegzetű tanulmányom József Attiláról, amelyben, egyike a kevés elsőnek, kiemelkedő költői nagyságát méltattam.

De Strasbourggal való megbarátkozásomat is magyaroknak köszönhetem. Először 1956-ban találkoztam vele, az alkalmából, hogy az 56-os magyar menekülteket, többek közt Király Bélát, Kéthly Annát, a rajnai város hatóságai és lakossága meleg ünnepélyességgel fogadta, és egy régi jó barátom, Bajcsa András, aki egy építészmérnöki irodában folytatott munkája mellett arra is talált időt, hogy Magyarországon kezdett Montaigne-fordítását folytassa, Strasbourgban telepedett le. Bajcsa kítűnő kalauz volt a város kanyargós utcáin keresztül, és együtt sétálgatva, minden alkalommal megújuló ámulattal és megrendüléssel szemléltük a székesegyházat, a román és gótikus stílus egybenövésének

ezt a remekét, amelyben egy hajdani csodálója, Goethe, „a fönség és a kecsesség, a hatalom és a báj szövetkezésének” illusztrációját látta.

A kép, amely Kolozsvárról él bennem, már csak azért is hasonlít képzeletemben Strasbourghoz, mert a két egymástól oly messze eső város ugyancsak a pluralisztikus civilizációnak gyermeke, a stílusok éppúgy keverednek épületeiben, mint az emberek, vallások, nyelvek, etnikumok kerületeiben. Ha Strasbourg évezredes történelmét a germánok és franciák civakodása töltötte be, egyetemeinek alapköveit francia király rakatta le, mielőtt a német nyelvi művelődésnek és nemzeti tudatra ébredésnek egyik központja lett.

Nem felejthetjük el, hogy egy Johann Wolfgang Goethe nevű diák az egyik szálló lépcsőházában ott találkozott az éppen könnyzacskó-gyulladásban szenvedő Herderrel, aki nemcsak az elzászi népi költészetre, hanem az óhéber költészetre is felhívta figyelmét, és akitől megtanulta, amit az erdélyi magyarság tudósai, írói és költői, Apáczai Csere Jánostól Áprily Lajosig és Kányádiig ugyancsak tudatosítottak, hogy a költészet nem magánügy és magán-szórakozás, hanem Welt- und Völkergabe, népügy és világadoottság. Strasbourg története arra tanít, hogy uraságok múlnak, de a nép, az emberség és a műalkotás marad, ha ügyelnek rájuk. Egyenruhák váltakoztak, de a város képe nagy vonalaiban az maradt, amivé a strasbourg Hausmann, a francia Gayot intendáns, a középkori sikátorokat áttörve, de a lényeges értékeket megtartva, már a XVIII. század vége felé korszerűsítette.

Kolozsvár és Strasbourg. Elzász és Erdély. Három háború folyt Elzász birtokáért. A francia uralom éppúgy rajta hagyta nyomait, mint a vilmosi császárság, és a náci ütötte sebek ma sem gyógyultak be egészen. De, és itt a példa – Strasbourg többé nem Erisz almája, hanem a német és francia géniusz kibékülésének, az európai egységnek a szimbóluma, az Európa Tanácsnak, az Európa Parlamentnek székhelye. Strasbourgot a két nemzet kien-gesztelődése tette igazában azzá, amire földrajzi helyzeténél és vegyes népességénél fogva hivatva volt. Életerőt, szorgalmat, jólétet, műveltséget sugárzó központtá.

Mi jobbat, szebbet kívánhatnék ikervárosának, Kolozsvárnak, mint hogy, ege kitisztultával, néki is megengedje a sors, hogy azzá legyen, amely szerepre hivatott: a magyarság és románság kibékülésének, együttélésének és Európába való közös illeszkedésének jelképe és központja.

(1990. 6.)

FRANZ HODJAK

Törvényszerűség

a hangjukat változtató utcák
a fényt
nem teszik barátságosabbá.
a megváltozott hang
az átfutó macskát nem teszi eleveenebbé.
a barátságtalan fény
megváltoztatja az utcákat.
az utcák megváltoztatják a macskákat.

Minden határokon át

Wulf Kirsten a sörét, én a magamét ittam.
Ő Weimarban, én meg itten.

Jancsik Pál fordításai

(1990. 6.)

Melyik Európa? És mióta és mennyi az enyém belőle? Mintegy húsz évszázada lakják őseim időszámításuk ama 5750 esztendejéből, melyet a szellemi Európa saját hagyományaként tisztel az ótestamentum érdemén. Paradox-e, hogy azt az oly gyakran megsértett tűzparancsolatot, mely nem ezen a földrészen született, európaiságunk erkölcsi kötőanyagaként fogadjuk el, mint vallások, kultúrák, etnikumok közös kincsét?

Mekkora Európát vallhatok a magaménak? Szárnyaszegett vándorkedvemnek komor sorompók szabtak szűk határt. Térképemen a Finn-öböltől a Dalmát-tengerig követhetem a nemcsak gondolatban megtett utakat. Kilométerekben sem kevés, élményben mérhetetlen – és mégsem elég. Az enyém Auschwitz, ahova igazi európaiak szolidaritása révén nem hurcoltattam el gázkamrára ítélt gyermekként; de rokonok és játszópajtások kínhalála jogsít fel, hogy lelki birodalmam rettenetbugyraként ne tudjam, ne akarjam kitépni személyes útikönyvemből; és Weimar is az enyém, bár ott sem jártam, de maga Goethe hagyományozta rám is, a legegyetemesebb Európa-modell, Faust nagylelkű gesztusával. És nem fehér folt, hanem meghitt városom Párizs, ahova – minden szeptemberben eszembe jut – „tegnap beszökött az ősz”, s ha nem koptattam is köveit, tudom, hogy „A Rue Cujas sarkán egy küssé lejt a járdá”.

Olvásás és írás, végtelen sorok békés seregei hódították meg nekem ezt a kiismerhetetlenségében is ismert földrészt. Már az ókori görögök felajánlották Prométheusz tűzét, Ariadné fonalát, Odüsszeusz fortélyát – örök halálra köteleztek velem; örökségem a mejeutika, hogy kérdezzek fáradhatatlanul, és Szókratész bürökpohara, hogy ne feledjem, az értelmi-ségi rangját nem kiténtetéseinek számával, hanem szellemi bátorságával mérik.

Gettólakók ivadékaként, hogyan, milyen jogon lehetek büszke a középkori katedrálisokra? Hadd válaszoljak a filozófus, teológus és orvos Maimonidészre, aki a XII. században így fohászokodott: „Istenem, telítsd lelkemet a művészet és minden élőlény szeretető vei... Tégy mindenben mértékletessé, csak a tudomány szereteteken legyen telhetetlen!”

Nem kaptam meghívó levelet, se útiköltséget Shakespeare-től, Swifttől, Boswelltől. Virginia Woolftól, Beckettől – nincs, nem is volt, hátha lesz angol vízumom. (A Doveri átkelés személyes élményem mégis: Cs. Szabó László volt a szellemi idegenvezetőm, ugyanő, akinek honvágya a közép-kelet-európai földönfutó keserűségével hangolta át a Római muzsika édes zengzeteit.)

A mi európai közösségünk inkább kulturális, mint földrajzi vagy politikai természetű. Talán elég a dialógushoz, talán kevés. Nem biztos, hogy értenék a felsoroltak, kik és milyennek vagyunk. Am hinnem kell, hogy értjük-értem őket, különben hogyan tudtam, mertem volna írni róluk. Európa-képem csonka lenne nélkülük – az ő Európa-képük hiányos nélkülünk. Szükségletemmé váltak, s mindig készségesen a rendelkezésemre állnak, valahányszor közös barátaink, a könyvek útján meghívom őket, hogy mint József Attila Thomas Mann-nak, elmondjam az emberhez méltó vagy olykor éppen méltatlan gondokat.

Hiszen furcsa ez az én Európám. S mert ilyen furcsa, nem hiszem, hogy csak ahhoz van közöm az Európa-szimbólumból, az Európa-valóságából, amire büszke lehetek. A húszas években egy francia antropológus archaikus közösségek életét vizsgálva valahol a Csendes-óceán térségében, hosszú időt töltött egy – tisztesség ne essék szólnán – kannibál törzs körében. Megtanulta nyelvüket, megismerte szokásaikat, megnyerte bizalmukat. Megtudta, hogy valahányszor gyűjtögető-vadászó életformájuk nem biztosítja a létfenntartáshoz szükséges táplálékot, a szomszéd törzsekkel vívott hadakozás során dől el, melyik lesz jóllakott győztes, melyik legyőzött élelem. A „tapasztalatcsere” során tudósunk mesélt a törzsfőnöknek arról a saját földrészen lezajlott háborúról, melynek kimenetele életet millióiba került. „Ti győztetek?” – kérdezte felcsillanó szemmel a törzsfőnök. „Igen” – vallotta be nem túl önzéletesen az antropológus. „És hogy tudtatok annyi embert megenni?” – hangzott fel a hitetlenkedő kérdés. „Nem ettük meg őket! Mi nem azért háborúzunk...” „De hát akkor miért kellett annyi harcost, asszonyt és gyermeket elpusztítani?” – döbbsent meg a törzsfőnök.

Az európai tudós ekkor jött rá, hogy az emberevők kezdetleges idiómájával nem lehet kifejezni azokat a bonyolult érték- és érdekszempontokat, ideológiákat és területi igényeket, etnokulturális különbségeket, melyeket a gazdag, pontos, árnyalt európai nyelvek tökéletes fogalmi apparátussal uralnak, mindenre – a háborúra, népirtásra is – magyarázatot kínálva.

S ha rákérdeszek újra meg újra, reménykedve és kételkedőn-szorongva hazámra és házamra, jogomra és kötelességemre, országokra és Európára, arra, amit örökölttem, s arra, amit tovább kell adnom, nem először idézem azt a Szabó Lőrincet, számomra az igazit, aki vall:

Tanítóm minden, ami él, apám a múlt egész világa s addig terjed hazám határa, ameddig az agyam elér.

(1990. 6.)

CS. GYIMESI ÉVA

Aki képtelen gyűlölni

A gyűlöletről képtelen vagyok írni. Csak arról írhatnék, amit ismerek. Egyet-mást tudok róla, mint valami olyasmiről, aminek létezése köztudott és kétségbe nem vonható. Ámde nincs róla személyes tapasztalatom: egyetlen érzésemet sem tudom azonosítani azzal, amit az értelmező szótár gyűlöletnek nevez. Ez az indulat idegen tőlem. Így igazából meg sem érthetem.

A gyűlöletnek legfeljebb csak a tárgya voltam. Akkor is nehezen ismertem föl. Számomra titok, miért és hogyan működik. Láttam a szemét annak, aki gyűlöl: nem tudott a szemembe nézni. Vagy ha elkaptam, sötét és zavaros volt a tekintete. Láttam az állkapcsai feszülését, öklbe szoruló kezének dudorait, az erek vad lüktetését a nyakán. Nem kívántam a helyében lenni. Micsoda békétlenség lehet annak a szívében, aki gyűlöl? Mennyi energiáját emészheti fel ez az indulat? Volt egy-egy pillanat, amikor nevetségesnek tűnt. Hiszen a gyűlölet is torzít, mint minden, ami az emberben m értéktelen. És volt, mikor szántam a gyűlölködőt. Ki tudja, milyen félelem vagy büntudat lappang rám irányuló dühe mögött?

De különben nem igen veszem számba. Hiszen életem során annyi szeretetben fürödtem, lepereg rólam az ellenséges indulat. Védett vagyok. Immunis lettem.

Valóban nem tudom, milyen érzés a gyűlölet. Akkor sem, ha felismerem, látom, tudva tudom: valaki ellenségesen viszonyul hozzám. Akkor sem, ha immár egy éve nacionalista tömeghisztéria vesz bennünket körül.

De most, hogy ezt leírtam, elfog a szégyen. Vajon nem táplálom-e valamivel ezt a gyűlöletet? Például azzal, hogy így ítélkezem: nevetségesnek, szánalmasnak minősítem, és ön-elégülten elfordítom arcomat. Vajon az a bűn, amiből ered és amit megtéte a gyűlölet, nem teszi-e valóban szerencsétlenné ellenségemet?

Kezet nyújtottam volna neki. Nem fogadta el. Mondhatnám, nem rajtam múlt. És nyugodtan továbbállhatnék igazam tudatában, fölényesen. De vajon valóban igazam van? És vajon ezzel megtettem mindent?

Szívesen tetszeleg az ember az ártatlanul megbántottak és üldözöttek pózában, aki képtelen gyűlölni, haragudni sem tud, és megbocsát, mert ő jó. Keresztény. De amit Jézus kér, meg tudja-e tenni? „Szeressétek ellenségeiteket, és imádkozzatok üldözőitekért... Ha csupán azokat szeretitek, akik szeretnek benneteket, mi lesz a jutalmatok?”

Ha erre is képesek vagyunk, csak akkor mondhatjuk el: megtettünk mindent a gyűlölet ellen.

(1991. 4.)

Nem is értem, mit akarnak a kurdok, amikor azt sem lehet tudni, hányan vannak, kétmillióan, tízmillióan vagy húszmillióan, mert a kurdokat meg sem számolták becsületesen a kurdok. És nem lehet azt sem érteni, még mit is szeretnének a kurdok, amikor van nekik öt szép és becsületes hazájuk és nem lehet tudni, ez miért kevés a kurdoknak. Vajon még mit is akarhatnak a kurdok, amikor írhatnak arab betűkkel, latin betűkkel, sőt cirill betűkkel is, de úgy látszik, háromféle írás még mindig kevés a kurdoknak. Talán a kínai jelekre is fáj a foguk, vagy ki tudja, az indián csomóírássra is, az ógermán rúnákra is, nemkülönben az egyiptomi hieroglifákra, hogy még avval is körmölhessenek a kurdok. Nem lehet megérteni ezeket a kurdokat, hogy még mit akarhatnak, amikor a törökök elfogadják töröknek, az irániak irániak, az arabok pedig arabnak a kurdokat. De ez sem elég a kurdoknak, és addig mozgolódnak, amíg a törökök arabnak, az irániak töröknek, az arabok pedig irániaknak nézik a kurdokat. Azonban evvel sincsenek megelégedve a kurdok, szájalnak, lövöldöznek, és képesek kiagyalni, hogy újabban mérgeggázzal is irtják a kurdokat, és nem is tudom, mit akarnak evvel elérni a kurdok. Hacsak nem azt, hogy ezt a képtelenséget megcáfolják a törökök is, az irániak is, mert csak nem vesznek össze az irániak a törökökkel, a törökök az arabokkal mindössze azért, mert mindenféle rémséget képesek kitalálni a kurdok. Teljességgel érthetetlen, hogy mit akarnak a kurdok, amikor bárhová menekülhetnek, lévén hogy az égvilágán senki se irtja mérgeggázzal, mint a poloskát, a kurdokat. Én igazán nem értem, miért volna olyan nagy istencsapása az emberiségre, ha annyi jóakarat, segítség és támogatás után csakugyan kipusztulnának a kurdok, és miért kerítenek a kipusztulásuknak ekkora feneket, kétség sem férhet hozzá, hogy a kurdok. Sőt tulajdonképpen azt sem értem, kik is valójában a kurdok, miért ugrálnak, panaszkodnak, harcolnak, menekülnek, és miért akarnak mindenáron kipusztulni, ha a kurdok igazából kurdok. És teljességgel senki sem érti, valósággal vannak-e kurdok, vagy csak azt állítják magukról, hogy kurdok, és közben egy szedett-vedett gyülevész népség, amely így szeretné magát megkülönböztetni azoktól, akik egyáltalán nem kurdok. Én legalábbis végképp nem értem, miféle vidéki szűk látókörű banda lehetnek a kurdok, akik azt képzelik, hogy az emberiség bármiféle jelentőséget tulajdonít a kurdoknak, és valahol is a nagyvilágban, akár egy miniszter, akár egy természetbarát vagy akár egy állatvédő társaság pénztárosa szívpanaszokkal szanatóriumba kerül, pusztán attól a közömbös hírtől, hogy mától kezdve egyáltalán nincsenek többé kurdok.

(1991. 5.)

BENKŐ SAMU

Toleráns nemzeti kultúrák

Kevés olyan pontatlanul használt tulajdonfőnév van közéletünk nyelvezetében, mint „Erdély”, talán csak a belőle képzett fogalom, az „erdélyiség” információtartalma bizonytalanabb. Ennek legfőbb okát abban látom, hogy nyomtatott írásbeliségünk és hírközlő szóbeliségünk fogalomhasználata nagymértékben nélkülözi a tudományos megalapozottságot, s helyette mindent eláraszt a könnyed vagy könnyelmű zsurnalizmus.

Persze magam is ennek a könnyedségnek a csapdájába, esem, mikor néhány sorban válasszok e folyóirat szerkesztőinek olyan kérdéseire, melyeknek szabatos kifejtése terjedelmes tanulmányt igényelne.

Erdély *földrajzi-történelmi kategória*. Semmiképpen sem azonos azzal a 102 000 négyzetkilométer nagyságú területtel, melyet az első világháború után a békeszerződés Magyarországtól Romániához csatolt.

A *történelmi Erdély* földrajzilag jól körülhatárolható: kelet-nyugat irányban Zágontól Sebesvárig, észak-dél irányban a Meszestől a Fogarasi hegyekig foglalta magában a Kárpátok ölelte 57 000 négyzetkilométernyi térséget. Erre a területre terjedt ki a középkori ma-

gyar királyság idején az erdélyi vajda joghatósága. Mohács után, a fejedelmi korban, időről időre változott a nagysága annak a területnek, melyet János Zsigmondtól kezdve Apafi Mihályig az uralkodó magáénak mondhatott. A Habsburgok hangzatos elnevezésű tartománya, a Nagyfejedelemség, hozzávetőlegesen azonos volt a történelmi Erdéllyel. Ennek a térségnek történeti-szervezeti emlékeként él még a Gyulafehérvári Római Katolikus Püspökség – mint egyházkormányzati egység –, melyet éppen az elmúlt napokban emelt érsekségi rangra a Vatikán.

Az utóbbi évtizedek román történetírása meghonosította a *három román ország* fogalmat. Havaselve (Munténia) és Moldova mellett harmadik országgként Erdélynek (Transilvania) nevezi Románia Kárpátok övezte térségét, mellyel a trianoni békeszerződés okán gyarapodott az ország.

A mai Romániában élő magyarságnak öneszmélkedésében és politikája meghatározásában természetesen az ország egész területén élő magyarsággal kell számolnia, és a partikularizmusokat nagyon körültekintően kell figyelembe vennie. Mert nem kétséges, hogy például az „erdélyiség” fogalmával nem sokra megyünk mondjuk a temesi Bánság vagy a Partium magyarjai mai politikai-művelődési gondjainak számbavételében és megoldásában.

Az erdélyiség *politikai és esztétikai kategória*. Múltja van. Koronként változó megjelenésében állandó meghatározó sajátosság a soknyelvűség és a többvallásúság számontartása. Bölcsője Európának abban a régiójában ringott, ameddig még kiterjed a nyugati kereszténység, ahova még elhatott a reformáció, és ahol az európai kultúra nagy stílus- korszakai: a romantika, gótika, reneszánsz, barokk és klasszicizmus, ha ütemeltőlódással is, de rendre meghonosodtak, s részévé tették az itteni alkotásokat a kontinens művelődési életének. De ebben az európai régióban jelen van már a bizánci egyházi hagyomány is, zenében, folklórban, díszítőművészetben pedig a kelet-európai és balkáni elemek csodálatos egymásmellettiségét és a Nyugattal is érintkező kölcsönhatását érzékelhetjük.

Az erdélyiség vagy transzszilvanizmus az idők folyamán, mint *védekező*, még inkább mint tapasztalás-ideológia jött létre. Míndig a birtokon kívülinek volt érdeke az erdélyiségben megkapaszkodnia. A kedvezményezett helyzetű igyekezett megfelekedni róla. (Kivétel talán 1848 előtt Jósika Samuék ókonzervatív erdélyisége.) Létrejöttében a nemzeti szupremációtól való félelem és a vallási türelmetlenségtől való rettegés egyaránt közremunkált. Transzszilvanisták voltak (Hitlerig) a szászok, mert II. András magyar királytól 1224-ben kapott és utódaitól megerősített kiváltságlevelük (Andreanum) elnyerése óta féltve őrizték a maguk önkormányzatát, transzszilvanisták voltak a XIX. századi erdélyi román kultúra rangos művelői: a Bariťok, a Cipariuk, mert féltették népüket, főleg a román polgári értelmiséget az asszimilációtól, és a traszszilvanizmusban keresett politikai távlatot Ady Endre. Talán ő az egyetlen, aki birtokon belüli helyzetben hangsúlyozta, hogy Erdély mindazoknak közös tulajdona, akik benne laknak.

A traszszilvanizmus huszadik századi magyar változata egyrészt *építészeti*, másrészt *lírai* fogantatású. Kós Károly az elsőnek, Reményik és Áprily a másodiknak a formába öntője. Az általuk a szép bűvöletében létrehozott alkotások alapozzák meg a később esszéikben kifejtett vélekedést, hogy a magyar kultúrán belül van egy történetileg jól körülhatárolható vonulat, melyet éppen a magyar—román—szász együttélés történelmi permanenciája tesz megtartó erejű értékke a kisebbségi sorsban.

A traszszilvanizmus végig megmarad művészeti vagy mondjuk: „művelődéspolitikai” kategóriának. Erdély leghűségesebb tudós fiai — akik igazán ismerték földjét és népeit —, például Kelemen Lajos vagy Szabó T. Attila, soha meg nem próbálták, hogy tudományos kategóriát faragjanak belőle. Ők ugyanis tisztában voltak azzal, hogy Erdélyen belül is sajátos értékeket és szépségeket őrző kisebb tájegységek is vannak, ugyanakkor azt is vallották, hogy a magyar művelődés egészében érvényesül a közlekedőedények törvénye. Senczi Molnár és Petőfi születésének és örök nyugalmának a helye — Senc és Kolozsvár, illetőleg Kiskőrös és Fehéregyháza — szimbolikus kifejezője a magyar kultúra egyetemességének. És ez érvényes a román kultúrára is. Gheorghe Lazár Erdélyből indul el, hogy Bukarestben megszervezze a görögöt kiszorító román felsőoktatást.

Minden valamire való kutatónak rá kellett jönnie, hogy Erdélyben egymás mellett három nemzet kultúrájának sajátos *variánsai* jöttek létre, de ezek a variánsok szerves részei az anyanemzet egyetemes műveltségének.

(1991. 10.)

IMREH ISTVÁN

Sokszínű erdélyiség

(Részlet)

[...] Tanulságos Erdély törvénykönyveinek lapozgatása. A XVII. század derekán olyan jogszabálygyűjtemények, mint az *Approbatae Constitutiones* és a *Compilatae Constitutiones* megszületése jelzi az egységesülést, a központosító kohézió megnövekedését. Ugyanakkor éppen a kodifikáció révén válik felismerhetővé a sajátos jogok és kötelezettségek nagyszámúsága. (A megőrzött jogi sokszínűségről árulkodnak például azok az artikulusok, amelyeknek külön címettje a magyar, székely, román, szász, cigány, örmény, zsidó, görög, rác, habán újkeresztény vagy az idegen.)

Milyen szerepük volt a részeknek, a kis, helyi, partikuláris formációk nagyobb sűrűségének az erdélyiség, a fejedelemségkori „közszellem” formálásában? Erőt, akaratot, célt eleink mindenesetre e műhelyekbe munkáltak ki, s ezeket rangosították egyesek országos érdekűvé. Sok odaadást, ragaszkodást, szeretetet, önfeláldozási készséget viszont e kisközösségek maguk éltek fel. Többen vélekednek úgy, hogy minél szűkebb körű a „communitas”, annál intenzívebb a hozzátartozás, a betagozódás, annál szorosabbak az egybefogó kötelékek. Példa rá egyebek között a XVII. századi Kolozsvár (lásd Bálint József és Pataki József *Kolozsvári emlékirók* című kötetét).

Vegyük csak szemügyre például a nótáriusok eskütételének szövegét. Az ami meglepő, az a várost hazának minősítő fogalmazás. Az ifjú Heltai Gáspárról 1611-ben írják, hogy ismeretes, miszerint „őkegyelme eleitől fogva, mind ez ideig ez városnak úgy, mint édes hazájának, minémű nagy hűséggel és szeretettel szolgált...” 1618-ban Stephanus Politoris dícséretében is hazaként jelölik a várost Csak 1647-ben ígér hűséget Árkossi Máté deák uram az „országának” is, „hazának” is: „Az országának, fejedelmének, azután az városnak mint hazámnak hűséggel akarok lenni.”

1659-ben Lintzig János szücsmester, főbíró kész a halálba menni, feláldozni magát a közösségért, hogy mentse a töröktől szeretett „hazáját”, városát. Az, aki janicsárkézben oda kiáltja, a falak biztonságában lévő polgártársainak, hogy: „ennekem most meg kell halnom. Az várost meg ne adjátok” — az példája tud lenni a zárt kisközösségek közszellemformáló erejének. [...]

(1991. 10.)

JAKÓ ZSIGMOND

Erdélyiség vagy összmagyarság?

(Részlet)

Előre kell bocsátanom, hogy egyrészt a legidősebb nemzedékhez tartozom, másrészt nem tekinthetem magam törzsökös erdélyinek, mert a Partiumból, nagyon erősen hagyományokat őrző bihari családi környezetből származom. Látószögem tehát, amelyből az erdélyiség-tudat alakulását megítélem, lényegesen eltérő lehet az általánostól.

Nézetem szerint Erdély és az erdélyiség mai fiatalabb nemzedékeink számára alig jelent többet, mint a tisztántúltság vagy a dunántúltság az ott élőknek. A transzszilvanizmus már a két háború között súlyos sebeket kapott a polgári Románia kisebbségi politikájától, a kommunista diktatúrától pedig a halálos csapást is elszenvedte. Ahogyan ritkult azoknak sora, akiknek még pozitív élményei is voltak az erdélyi együttélésről, ugyanúgy

nőtt az olyanok száma, akik naponta megcsúfolva látták azokat az értékeket, amikben apáik még többé-kevésbé hittek. Az erdélyi magyarságnak 1918 után saját bőrén kellett megtapasztalnia, hogy a transzszilvanizmus lényegében csak a hatalomból kirekesztett kisebbség vagy a politikai élet perifériájára szorultak vágyálma, melynek gyakorlati hatása alig ér túl a személyi-társasági kapcsolatokon. Az erdélyi román értelmiség az uralomváltás után sietősen átváltott a regáti normákra, és egy évtized múltán már csak vezetőrétegének legkiemelkedőbb családjai őriztek meg egyet-mást a közös hagyományokból. A szászok is hamarosan hűtlenek lettek az erdélyi sorsközösséghez. Előbb a Német Birodalom felé tájékozódtak, majd a nemzeti szocializmussal kacérkodtak, végül a kommunizmus közös nyomorúságaiból anyaországukba menekültek. Mindezek következtében, a transzszilvanista elképzeléseknek akkor is össze kellett volna omlaniuk, ha az elnemzetietlenítésre eleitől fogva céltudatosan törekvő kíméletlen román nemzetiségi politika rideg tényei már korábban nem győzték volna meg a kisebbségeket arról, hogy ez az ideológia tartalmaz vesztette és nem több irreális nosztalgianál.

Bár soha annyit nem harsonáltak a kisebbségek és a többségi nemzet testvériségéről, közös harcáról, mint a kommunista korszakban, a nemzetiségeket soha nem érte több egyéni és közösségi sérelem, mint e diktatúra időszakában. Az erdélyi magyarság zöme ebben az időben vált lélekben is valódi kisebbségivé, mert környezete — a Székelyföld kivételével — ekkor lett idegenné és ellenségessé irányában, mellyel szemben az óvodától a temetőig szakadatlanul védekeznie kellett. Az Erdélybe tömegesen betelepített többségi-ek új, számára idegen erkölcsöket, társadalmi normákat, szokásokat hoztak be és türelmetlen sértődöttséggel igyekeztek reakényszeríteni. Szinte már az otthonában sem élhetett saját módja szerint. [...]

Keserves dolog kimondanunk, hogy a nemzetiségi és kommunista elnyomás következményeként erkölcsileg, szellemileg és anyagilag egyaránt elnyomorodott erdélyi magyarság — saját megítélése szerint is — többé nem tud saját lábán, egymagában megállni. A demokrácia erői pedig Romániában még hosszú ideig annyira gyengék maradnak, hogy önmaga megmentéséhez segítségre onnan józanul nem számíthat. Az önazonosságukhoz és szülőföldjükhöz továbbra is ragaszkodók ma már elsősorban nem erdélyieknek, hanem az elválasztó országhatárok ellenére létező egységes, virtuális magyar nemzet egyik szerves részének tekintik közösségüket, és így kívánják megóvni nemzeti létüket a mindent elöntő balkanizmussal szemben. Magyarország magasabb szellemi életének nyitottsága Európa és a nagyvilág felé, az átalakulás biztatóbb kilátásai egyaránt ebben az irányban hatnak.

Véleményem szerint a Romániában élő magyarság tudatát már ma sem, a jövőben pedig még inkább nem erdélyisége, hanem kisebbségi helyzete fogja megkülönböztetni az egységes magyar nemzettesten belül. Azt hiszem, ugyanaz lesz a helyzet a Jugoszláviában, Szlovákiában és Ukrajnában élő, szintén belső emigrációba kényszerített, az államélet szférájából kirekesztett magyar nemzetrészek esetében is. Megítélésem szerint a Magyarország határain kívüli magyarság, külső és belső erők kényszerítő hatására, nem a visszavonhatatlan elkülönülés, hanem hosszú távon a szellemi és tudati integrálódás felé halad. Ez persze nem jelenti a helyi sajtóságok, színek, ízek elmosódását sem a szemlélet és a gondolkodás módjában, sem a művelődés különböző terein, az irodalomban vagy a művészetekben. A más népekkel való együttélés, a több-nyelvűség, különböző kultúrák és életformák ismerete a határokon kívüli nemzetrészeket mindig sajátos vonásokkal fogják megkülönböztetni az összmagyar szellemiségen belül. És éppen ez teszi a jövőben nélkülözhetetlenné a kisebbségi nemzetrészeket a saját hazájában élő magyarság és szomszédai közötti tartós, jó kapcsolatok fenntartásában. A közel fél évszázadnyi szinte hermetikus elzártság az anyaország és a kisebbségi nemzetrészek között ma már láthatóan nem az elkülönülés, hanem az integrálódás irányában ható erővé vált. Külön erdélyiség-tudatnak is csak ebben a fentebb vázolt keretben és mértékben látom a létjogosultságát és jövődjét.

(1991. 10.)

Erdélyben az elhanyagolt aszfaltutak széle töredezetten beleolvad az árokperti növényzetbe. Olyan észrevétlenül és szeszélyesen csorog el ez a hideg aszfalt a gyom között, hogy az éjszakai autós vérekes szemmel próbálja eltalálni a helyes irányt egy-egy kanyarban. Nem csoda hát, hogy a felszálló hajnali párában itt is, ott is kutya- és macskatetemek hevernek az úton. A kelet-európai gyártmányú Daciák, Ladák, Skodák és Trabantok éppen olyan könnyösen tiporják el ezeket az állatokat, mint az utóbbi két évben Nyugatról behozott csodaautók és csodatragacsok. Az erdélyi kóbor kutyák és kóbor macskák között viszont, úgy sejtem, van egy alapvető különbség. Már amennyiben elfogadjuk a közhiedelmet. A kutya ugyanis állítólag a gazdájához hűséges, a macska pedig a házhoz, ahol pléhtányérban mindennap eléje tették a friss tejet. Eltűnt gazdikát vádolnak a kutyatetemek, s talán lebontott házakat a macskáké. Erdély a hiány mitikus régiója ma már. Magukra hagyott, az országon kívül kiszámíthatatlanul átszökellő, átosonó vagy tanácstalanul ácsorgó háziállatok hazája. Titokzatos macskaszemek foszforeszkálnak az útmenti bozótban, és nem lehet tudni, hogy melyikük fog öngyilkos szándékkal az eltévedt autós elé vágódni. Mert a céltudatosságnak egyelőre csak a látszatát sikerült megteremteni, így hát minálunk Ady Endre óta minden lovas eltévedt lovas, és minden autós eltévedt autós. A kóbor kutyák számára tele van Erdély az eltávozott gazdik lassan tovalengő szagával, a kóbor macskák számára pedig a szélben ide-oda guruló pléhtányérok zörgésével. Úzom az éjszakában gépkocsim semmi-be vesző fénycsóvját, foszforeszkálnak felém a tekintetek – a lassan ismét elvaduló kelet-európai farkasok és tigrisek szemvillanásai –, és azt mondom magamban: jó vadászatot! Jó vadászatot, ti gazdátlan ebek, otthontalan cirnosok! Jó vadászatot, ti megalázottak és megszorítottak, hűség becsapottjai!

Mert Erdély a túlcsonduló hűség és a fölös lelkiismeret-furdalást okozó hűtlenség országa. Sohasem szerettem a macskákat. Az erdélyi macskákat sem szerettem. Cirmosságuk mögül ki-kisejlő ragadozó természetük riasztott. Meg a helyhez, az élettelen és lélektelen helyhez való hűségük. A napsütötte kőhöz, a szüette gerendához, a hófehérre meszelt búboskemencéhez, a megnyugtatóan változatlan erdőkaréjhoz való ragaszkodásuk. Nem is volt nekünk macskánk. Kutyánk sem volt, az igaz, de az élő emberrel való barátságuk mégis rokonszenvesebbé tette őket a szememben. Mi a megoldás? Sejttem, hogy az erdélyi kvaszok és komondorok egészen más feleletet adnának erre a kérdésre, mint az erdélyi macskák. A gazdihoz legyünk-e hűek vagy a házhoz? S most látom, erre-arra utazgatva a világban, hogy egyre jobban megértem macskáinkat, akik – amelyek? – makacsul ott ólálkodnak a hűlő házhelyek körül, s akik párzáskor is úgy sírnak, olyan elviselhetetlenül, mint a csecsemők. Mondtam volna eddig: irány a gazdi után, egyik folyópartról a másikra, egyik hegyről a másikra, hiszen csak az embernek van lelke, a helynek talán még szelleme sincsen – legfennebb rossz szelleme! –, de már nem tudom ezt mondani. Átkozottul szép ország ez az országrész; átkozott is, szép is; üres völgyeit mossa az eső, sikálja a szél, mint a pléh tányérokat.

A véleményem: metafora. Amiről kérdeztek – Erdély –, az is egy metafora. Mi ebben a metaforában lakunk. Nem vagyok igazán meggyőződve arról, hogy ezt a metaforát ki kell bontani. Mert lássuk csak: Például a sokféleség. Dsida Jenő nagycsütörtöki várótermében mindenki más-más csatlakozásra vár. Márpedig ebből következik, hogy egyesek le fognak maradni. Ezért úgy gondolom – érzelmeimet, hangulataimat, még szellemi vonzalmaimat is félretéve –, hogy kénytelenek leszünk a várótermet otthonná alakítani. Az összromán és összmagyar kötélhúzás, zsákfutás és lepényevés nem fog eredményre vezetni. Nem vezethet eredményre. Az erdélyiség együttlét és különlét. A *különlétek együttléte*. Ez kulturálsan most is így van. Politikailag, gazdaságilag, jogilag, közigazgatásilag azonban nem. De így kell lennie! Sok reménnyel és némi fájdalommal mondom ezt, mert a *Korunk* körkérdésében benne van a kétely is: nemcsak jó, hanem rossz oldala is van az entitásként való elkülönülésnek. Annak a különlétnek, amely az összmagyar hagyományon belül önállósítja –

és esetleg magára hagyja? – az erdélyi magyar szellemet. Perpetuálni kényszeríti a külön értékrendet, amit ebben a pillanatban én is mélységes ellenszenvvel szemlélek, mert külső erők oktrojálták reánk. A transzszilván ideológia valóban egy szellemi szükségállapot szükségideológiájaként jött létre. Feloldható-e ez az ellentmondás, oldható-e ez az ellenszenv, amely engem, az irodalmárt szembefordít velem, a politikussal? Megszüntethető-e ez a tudathasadás? Mert mérlegeljük józanul: a magyar kultúra mégsem olyan nagy lélegzetű, nem olyan hangos sírású és nevetésű, nem olyan nagy földrajzi és történelmi *mennyiség*, hogy benne igazán elkülönülhessenek a regionális különlétek. Ez nem lenne egészséges, tehát semmiképpen sem kívánatos. Vagyis: közelebről: székely is vagyok ráadásul. Annyi identitástudatom van, hogy az mindenképpen meggondolkoztató. Ezért aztán nem is tartom fontosnak, hogy én mit szeretnék. Hanem azt, hogy mit lehetne, és hogy: lehetne-e jól, ami most rosszul van. Nyilván lehetne. Erre pedig nincsen más alternatíva, mint a *különlétek együttléte*. Tudom, ez még mindig csak metafora. De tessék belegendolni: valójában politikai program is. Még akkor is, ha többféleképpen értelmezhető. A román dászkálnak, a magyar kántortanítónak, az Európa Tanácsnak, a székelykocsárdi váróterem alvóinak, a boroszlói borvíz kedvelőinek, az erdélyi kóbor kutyáknak és macskáknak kell ezt megérteniük és értelmezniük.

Addig is: éjszakai autósok, csökkentették a sebességet az erdélyi országutakon!
(1991. 10.)

BÁLINT TIBOR

Zokogjon-e vagy röhögjön a majom?

Egy jó évtizeddel ezelőtt, magányosan kószálva Kolozsvár ódon utcáin, képzeletben bepillantottam városom néhai vendéglőinek, kocsmáinak, kávéházainak világába, és így tűnődtem: Mennyi ember, hányféle arc a zsvaj, a pecsenyefüst és a csörgő poharak mögött: vidámak és szomorúan mélázók, kékre borotváltak és szakállasak, előkelők és gyűrött kalapúak; tanárok, kishivatalnokok, színészek, napidíjas szerkesztők, akik hálásak voltak egy jó falatért, egy aranylő szikrákat szóró fröccsért, egy eredeti véleményért, egy meleg pillantásért... Az ő profán templomuk volt ez a sok kis üzlet, csehó, vendéglő, kávéház, ahol a néhány krajcáros illúzió mindig föltáplálta bennük a fogyatkozó hitet. Kellott hát nekik a közösség és a közönség, ahol a figyelő tekintetek fényében néhány percig fölváltva szónokok és bölcselők lehettek a maguk fél bora és kis szódája mellett vagy kávécsészéjük távoli titkokat szétpárolgató illatában: ahol lehettek VALAKIK, akiknek a véleményétől is függ talán a világ további menete...

Az utóbbi időben többször is riasztottak ismerőseim és barátaim a legendás hírvé vendéglő ügyében, amelynek kölcsönvett cégéret családregényem fölé akasztottam. E merész gesztus azt sugallta nekik, hogy most már halálomig szellemi résztulajdonosa vagyok a hajdani *Zokogó majom*nak, és semmiképpen sem hagyhat közömbösen sorsának alakulása. Az első vészír az volt, hogy bontják a vendéglőt. Ezt megakadályozni nálam fontosabb embereknek sem lett volna módjukban a pusztító önkény ama sötét éveiben, ha az emlékező sóvárgás netalán harcba veti őket; így hát nem tehettem mást, csak azt, hogy száraz arccal, könnytelenül elsírtam pár soros jegyzetemben az ábrándvilágnak ezt a kis szigetét, amely végképp tovaúszott az időben...

Őszintén megvallom: nem az épület fájt nekem, hiszen ez jelentéktelen volt, hanem a sorssá vált jelkép porba zuhanása. Volt, aki emiatt közömbösnek ítélte, s azt bizonygatta, hogy egy vállalkozó kedvű és hozzáértő ember életre kelthette volna a majmot, és az egykori törzsvendégek, az újabbakkal együtt, megint körbeülhették volna az asztalokat. Én azonban csak mosolyogtam ezen, mert eszembe jutott Kosztolányinak egy remek novellája, amelyben néhány vendiák, az ötvenéves érettségi találkozó alkalmával elhatározza, hogy elővarázsolja a múltból közös albérleti lakásukat. Mindent elkövetnek hát, még a függönyöket is a közös emlékezés szemeiből horgolják, illatos permetekkel szórják be

a bútorokat; de az eredmény végül mégis fájdalom, bánatos legyintés, s az a sejtésünk, hogy az öregcsék lehorgasztott fejfel követik ama műdal bánatosan kanyargó sorait, mely szerint *ami elmúlt, nem jön vissza soha már...*

Mert a dolgok nem a külső formájukkal maradnak meg az emlékezetben, hanem, a belső valójukkal; nem csoda tehát, ha a *Zokogó majom* hajdani épületét is túléli annak romantikája. De tételezzük fel, hogy egy minden hájjal megkent üzletember engedélyt kapott volna a halott kocsmá vagy inkább kisvendéglő föltámasztására. Vajon nem az lett volna az első feltétele az üzlettartási engedély megszerzésének, hogy tartsa nyitva a szemét és a fülét, és mindenről tájékoztassa a szekuritátét? Vajon nem a besúgók lettek volna a leggyakoribb törzsvendégek?... Még elgondolni is rossz, mennyi ártatlan ember bukkott volna le, ha besétál ebbe a gyanútlan és meghittnek tűnő fészekbe. Arról már nem is szólok, hogy elképzelhetetlen lett volna akár csak egy magyar nyelvű cégért is kifüggeszteni az országból valamely üzlet fölé — mint ahogy még ma is elképzelhetetlen...

Néha megálltam az üres telek előtt, amelyet szeméttelteleppé, felszíni vízelévé, később kocsiparkká züllesztett a közöny, a bűnös gazdálkodás, és el-eltűnődtem: hogyan is fűzhet annyi embert oly sok emlék, hála, szeretet ehhez a zsebrendőnyi helyhez, amelyen mai napok megszépítő távlatából tekintve, az emberi fölszabadultság és otthonosság katedrálisa épült fel. Mert Androvics, aki a harmincas évek felé nyitott vendéglőt a megyeháza szomszédságában, pár percnyi járásra a nyári színparktól, maga is szabadkőműves szemléletű, mélyen és fölszabadultan érző, gondolkodó ember volt, s bármiről folyt a vita, sosem avatkozott bele, mint az olyan tulaj, aki fél, hogy a liberális eszmék szétharsozásával üzleti működését veszélyeztetik. Sőt, ellenkezőleg: teljes védelmet biztosítva minden szabadgondolkodónak, szüntelenül az utca felé fülelt, s a borospohár oltalma alatt szövetkező emberek az első jélre átléphetek a lakásába, amelyet épp e célból csupán egy függöny választott el a vendéglőtől. Közben a testes Mamuka, Androvicsné, aki részt vállalt ebből a misszióból, buzgón hordta a nagy tál csipkésen rezgő főtt húsokat a szellem elszegényedett legényei elé, mintha a fiai volnának, s java részükkel tegeződő bizalmasságban is volt, így szólván hozzájuk: „Egyetek, hé, ne éhezettek, mint otthon!” És a mindig éhes fiatal tanárok, vékonypénzű hivatalnokok, színészek, írók és újságírók jókedvűen lakmároztak is... Aztán ittak az ízletes falatokra jó enyedi bort... Itt lehetett mosolyogni és sírni, a Hamlet-monológot próbálgatni, vagy akár nekivicsorítani a falnak...

Mi manapság a helyzet? Végül valóban akadt egy-két vállalkozó szellemű ember, és új üzletet nyitott a romtelek helyén; de a jövőjét nem nehéz megjósolni ezekben a kétségbeejtő, zűrzavaros napokban, amikor csak üzérek, harácsolók, arannyal kereskedő cigányok engedhetik meg maguknak, hogy beüljenek a vendéglőbe inni vagy enni; mert a becsületes munkájából élő ember már be sem mer nyitni valamely helyiségbe, oly kilátástalanná vált számára a házon kívül ebédelni vagy pláné vacsorázni! A majom pedig ott kuporog az üveglapon, és ha nem is zokogva, de pityeregve mereng a régi szép időkön...

(1992. 3.)

OTTO VON HABSURG

Közép-Európa, páneurópa

(Részlet)

Vissza a középpontba

Nem olyan régen az utazó, aki Münchentől kelet felé indult, útján végig ugyanazt a képet látta maga előtt. A bajor fővárosból való elutazásnál a vonat még tele volt, útközben egyre többen szálltak ki és egyre kevesebben be. Salzburg és Linz között a fülkék már félig üresek voltak, Bécsbe már többnyire vagonként kettő-négy utassal érkezett meg a vonat. Az embernek az volt az érzése, ez itt a végállomás; mögötte áthatolhatatlan fal van, amely azt, ami a Duna térségének népeit annak idején összekötötte, most könyörtelenül szétválasztja.

Bécs éppolyan kihalásra ítéltnek tűnt, mint Németországban Berlin a maga Falával. A népesség a hagyomány szerint általában kelet felől nyugat felé áramlott; nem esetleges, hogy Bécsben többnyire szláv és nem más neveket találunk. A város Kelet kivándorlóiból élt.

Azáltal, hogy a második világháború és a totalitarizmus elharapózásának következményeként tiltották az ember életterének szabad megválasztását, Bécsset is halálra ítélték. A statisztikák világosan beszéltek: az emberek legtöbbszörének életkora 65 év fölött volt Bécsben, Berlinben is egyre kevesebb a fiatal! A városok túl nagyok tűntek az „új realitások” számára.

Ma, akárcsak Prága vagy Budapest, mindkét metropolis a legjobb bizonyosságot nyújtja arra, hogy a „realitásokkal” a második világháború után szégyenletesen visszaélték. Nagyon is keresték a gyávákat, hogy jelenüket örök értékűnek kiálthassák ki. Ez volt még magukon a magasabb politikai emeleten is a helyzet. Olyan emberek, mint például Willy Brandt, aki a fordulat után sírástól elcsukló hangon üdvözölt egy új korszakot, akkor arról beszéltek, hogy csak az örök maradiak nem alkalmazkodnának az adottságokhoz. Ezzel szemben azok, akik történelmi távlatokban gondolkoznak és ideológiailag nem gypesedtek be, képesek felismerni, hogy a helyzet mégsem szánalomra méltó. Elítélték, revansistaként diszkreditálták őket csak azért, mert állították: Európa felosztása nem a történelem végszava.

Közép-Európában maradéktalanul megmutatkozik, hogy a vándorlás az élet alaptörvénye. Magyarország fokozatos liberalizálásának és ennek a keleti KGST más államaira való kihatása eredményeként új helyzet jött létre: aki ma átkel a magyar-osztrák vagy a cseh–bajor határon, látja a múlttól elválasztó óriási különbséget. A „Vasfüggöny” helyén ma természetes és akadálytalan az átkelés egyik országból a másikba. Bár még nem tökéletes minden, a magyar vagy a cseh–szlovák határon is általában olyan a nyugati utazókhoz való viszonyulás, mint az EK belső határain belül, ahol Közösségünk jogelveit már tudomásul vették, anélkül hogy Európa törvényszékének ítéletére várnának. Országról országra nő a népesség mozgásának szabadsága, fiatalok vándorolnak Nyugat felé, mások, elsősorban emigránsok visszatérnek Közép- és Kelet-Európa államaiba. Egyszerre ismét nyilvánvalóvá lesz a dunai népek szolidaritása, az összetartozás Magyarország, Csehország, Morvaország, Szlovákia, Szlovénia, Horvátország és Ausztria vagy Bajorország között, a barátság, amely egyébként az emberek szívében mindig megőrződött.

Mert valamit nem ismertek fel eléggé: Magyarország nagy előrelépése – úgy is mondhatnók, Magyarország Közép- és Kelet-Európa liberalizálásában betöltött vezető szerepe – nem utolsósorban arra vezethető vissza, hogy az osztrákok a legsötétebb időkben is arra törekedtek, hogy mindig nyitva tartsanak egy ablakot a szomszédok felé, hogy bátorítsák a magyarokat, hogy megmutassák nekik, létezik még a szabadságnak olyan világa, ahol nem felejtették el őket. Az osztrákok a válságos időkben is, különösen az 1956-os magyar forradalom leverése után sokat tettek azért, hogy Magyarországot vendégszeretően magukhoz emeljék, amit egyébként a nyugati közösségben senki sem tett meg.

Nem csoda, hogy ha a volt Jalta-vonalon túl utazunk, az az érzésünk, a Duna-térség újra kezd Európa középpontjává válni. Az emberek ismét így gondolkoznak, és nem olyan egyoldalúan Ausztria felé orientálódva, ahogy azt korábban tették. A tény legfőbb bizonyossága az 1995-ös Bécs–Budapest világkiállítás terve, amely Közép-Európa felszabadulásának eredménye. Bécs és Budapest, Prága és Pozsony egyvetértésben dolgoznak és metropolisai egy nagyobb térségnek, amelyhez közben Közép-Európa különböző más népei és országai is felzárkóztak.

Volt idő, amikor Bécs a halódás benyomását keltette. A város lehangoló volt. Legjobb esetben egy fényesebb múlt műemlékének tűnt, akárcsak Prága, Budapest vagy Drezda, amelyek még sanyarúbb sorsot értek meg. Ma a helyzet épp ezzel ellentétes. Ha Európa visszatalál a középpontba, Bécs – és az egész térség – újra a remény, az ugrásszerű felfejlődés és a jövő jelképévé válhat. Az a fontos, hogy politikusai méltónak bizonyuljanak a nagy fordulathoz.

(1992. 6.)

Régi koroktól napjainkig az intellektuális divatok rendelkeztek és rendelkeznek a maguk sajátos intézményeivel: udvarokkal, szalonokkal, újságokkal, folyóiratokkal, médiával. Ezek azonban nem pusztán eszmék vagy művek terjesztésének tűnékeny eszközei. Általuk válnak a különféle retorikák alakzatai kristályosan áttetszővé, s főleg jelképes erejűvé, képi kifejezései pedig megmerülhetnek az emelkedett tömörség és a rendkívüli mozgalmasság körforgásában. Jelszavak ezek egyfajta hangvételt jeleznek. S e hangvételre mindig rátapad egy jelképes érték. A közösség, amint szavakat cserél, bennük újra és újra magára ismer. Abban kevésbé, amit tulajdonképpen jelentenek, abban inkább, ahogy szolgálatkészen figyelmeztetnek a dolgok különbözőségére.

A fejedelmi és királyi udvaroktól az avantgárd kiadványokig, a reneszánsztól a jelenkorig a bölcsesség híres szavai szellemi divatokat indítottak útjakra. A gondolkodás így válhatott tekintélyé, hatalommá – az egyház, a fegyver, a pénz, a politika uraival szemben is. Igaz, e divatok tették lehetővé a szellem merkantilizálódását is. Ma a média mágusai – olykor még az eszmék közmondásosan koldusszegény szülői is – szép pénzhez jutnak egy-egy újabb divatszertartás „ősbemutatója” után. A merkantilista csere benyomult a kultúra szférájába, és ráerőszakolta a maga megkülönböztetési szabályait. Az ember manapság éppen úgy számol a kulturális kifejezőmódok közti különbségekkel, mint ahogy megkülönbözteti az öltözködési stílusokat, a gyártásmódokat, esetleg a pénznemeket. Az értékkülönbség persze mindig időnyerést jelent: gyorsabb lehetsz, mint mások, sőt első is lehetsz – a kulturális divatok jelszavait akár házhoz is szállíthatatod (mint a legújabb terméktípust), mindeközben hasonlítasz a többi társadalmi lényre, ám máris különváltál, sőt kiváltál embertársaid közül. Milyen különös ez: miközben kielégítetted azt a vágyadat, hogy különbözzél, elvben már szét is romboltál minden különbözőséget. A divat tájain ugyanis hiába keresnéd az igazi egyéniség hazáját. A jelszavaknak, amelyek az örök különbözőségről beszélnek, nagyon rövid az életük.

Az intellektuális divatok feltételezik azt az igényt, hogy még gondolatban sem akarok olyan lenni, mint mások. Egy közösségi kultúra, ha ugyan létezett valaha ilyen, önmagában soha nem elégséges. Ösztönszerűen szubkultúrákra tagolta magát, s ezzel sok egymással versengő áramlat, eszmékör, stílus, szekta színrelépését tette lehetővé. Effajta versengésnek volt köszönhető a reneszánsz olasz városállamainak irigylésre méltó életereje. Ott az ember soha nem akart lemaradni semmiről, mindig elsőnek akart szóhoz jutni, vinni akarta a szót, kezdeményezni akart, kockáztatni, készen akár az elmúlásra is. Íme a különködés szélsőségségig hajszolt élet- és játékmódja.

Talán már a peloponnészoszi háború is a divat hatalmának következtében terebélyesedett ki, hiszen akkortájt egyszerre divat lett meghalni a haza dicsőségéért, s nevünket névadóhéroszként hagyományozni a hálás utókorra. A divat tette lehetővé talán azt is, hogy eszmékre, gondolatokra vonatkozó kifejezések egy idő után a kulturális körforgásban tulajdonnévként szerepelhessenek. Természetesen ilyen jellegű versengés nem alakulhat ki csupán olyan közösségi kultúra talaján, amely a különbözőségnek is nevet kölcsönöz. Már-már arra hajlanánk, hogy ez a civódásokat kedvelő különbözőségigény fölöttébb kívánatos és irigylésre méltó. Hiszen hatására a boldog korok a megszokottól való eltérést általános érdeknek tekintették, méghozzá közmegegyezés alapján. Mi több, a történelem folyamán minden közéleti játéktér szívesen büszkélkedett azzal a népességgel, amit újabban „értelmiségi rétegnek” szokás nevezni.

Klasszikus és modern ellentmondása nem időrendi természetű. A klasszikus nem mindig a régi, az ókori. A modern pedig „az idő megélésének alkotói módja”, sajátos „időszak”, olyan értelemben, ahogy gondolkodásmódról és étkezési szokásokról is lehet beszélni. Mindez azonban nem olyasfajta éber ráfigyelés a jövőre, amellyel szükségszerűen együtt jár a múlt elhanyagolása. A higgadt jövőszemlélet nagyon is klasszikus vonás, és az újnak mint újításnak a hagyománnyal való szoros kapcsolat méltóságát kölcsönzi. A korszerű

szemlélet pedig nem más, mint energikus érzékenység az esemény mint olyan iránt, annak hajszás hirtelenségében és közvetíthetetlen közelségében. Lefegyverzi a tudást, a tudatot is. Az esemény ugyanis performatív: megesik. A divat így üdvözülve azonosíthatja magát ama vágyában, hogy történendő legyen.

Ámbár mihelyest megtörtént, az esemény már sokkal inkább egy hír csupán, amely vándorogva körbe-körbe jár, s az adott társadalomszerkezetet lazító ereje egyre csekélyebb. Miközben behavazza az elmúlás csöndje, nem marad utána más, csak formájának bizonytalan emléke, amellyel az idő üzen. A bűnügyi regény például az esemény olyan paradigmatis megvalósulásává teszi a bűncselekményt, amelyen keresztül az idő megmutatja önmagát.

Divat és esztétika között bizalmas viszony áll fenn. Tegyük hozzá, ez utóbbi a 19. század folyamán úgy jelent meg, mint a fokozódó jelentésvesztés poétikája. A művek értéke egyre inkább a közönség véleményeként van jelen, és egyre kevésbé függ attól, aki kínok között létrehozta. A kultúra „örök törvényeit” egyre inkább felváltják az elemekre bomló közízlés „szabályai”. Az ízlés ugyanis a közös érzékenység olyan formája volt, amely általánosan elfogadott szabályokhoz igazodott. Az ízlés közösségisége megbízható értékösszefüggésként lehetett „egyedüli követelmény”. Megállapítani valamiről azt, hogy ez szép, annyit jelentett, hogy az adott alkotást (mint kulturális értéktárgyat) bárki szépnek, jónak stb. találja. Ez a szemlélet, amelyet nemrég még az egyedi érzékelés vita nélkül elfogadott, talán végérvényesen a múlté. A helyében megjelenő azonban elitista, de legalábbis kisebbségi jellegű maradhat még nagyon sokáig.

Az effajta elitista, kisebbségi követelés mindig a legbiztosabb ismertetőjele a modernnek. A modern ugyanis folyamatosan felmorzsolja a határait annak, amit az ember „biztonságosnak” tart a gondolkodásban, művészetben, tudományban, technológiában, politikában. Egy „modern alkotó” számára a műben mindig az van, amit megalkotott, s számára: az azonos az alkotás fogalmával.

A filozófia talán – legalábbis amióta kritikainak nevezi magát – modernnek tekinthető. Igaz, megnevezhetnénk a határok eme fürkésző-faggató vizsgálatát az „avantgárd” fogalmával is. A mai idők szellemi divatja ugyanis szívesen tünteti ki magát ezzel a címmel. Nem teljesen jogosan. Az ilyesfajta fegyverek még a fegyvertény végrehajtása előtt visszafelé sülnhetnek el. Az „avantgárd” fogalom használatának jogossága csak addig terjed, ameddig a következő kritikai szellem szabályokat szegő bátorságának birodalma tart. Véleményem szerint jócskán kell még várnunk arra, hogy ennek a birodalomnak a mindig megújító biztonságát a maga kiterjedtségében megtapasztaljuk.

(1992. 8.)

Kereskényi Sándor fordítása

POMOGÁTS BÉLA

Nehéz örökség

Kelet-Európa politikai hagyományai

(Részlet)

[...] A közép- és kelet-európai társadalmak politikai kultúráját, amely persze korábban sem követte teljes mértékben a nyugat-európai mintákat, szinte végzetesen törte meg az a politikai berendezkedés, amelyet a második világháborút követő szovjet birodalmi és kommunista ideológiai expanzió ráerőszakolt. A régiókban berendezkedő kormányzatok, amelyek maguk is erőszakkal (mint Csehszlovákiában és Magyarországon) vagy választási manipulációkkal (miként Romániában) kerültek uralomra, miután megsemmisítették vagy megbénították az alighogy létrejött demokratikus intézményeket, a sztálinizmus „politikai kultúráját” vezették be. A társadalom egész gazdasági, politikai és kulturális intézményrendszere felett kívántak korlátlan hatalmat gyakorolni, „politikai kultúrájuk” ennél fogva a féktelen erőszakra és a hazug propagandára épült, s nem ismerték el sem az egyéneket, sem az emberi közösségek jogait és érdekeit. Olyan kétpólusú társadalmat hoztak létre, amelynek felső szintjén a

kis létszámú vezető réteg uralkodott – ez különben maga is hierarchikus módon vett részt a hatalom birtoklásában és gyakorlásában –, alsó szintjén pedig azok a „dolgozó tömegek” helyezkedtek el, amelyeknek az uralkodó politikai elitet el kellett tartaniuk, meg kellett valószínűsíteniük a vezetés megalomániás terveit, ráadásul dicsőíteniük kellett azokat, akik kisajátították munkájuk eredményeit. A „sztálinista” rendszernek ez a vegytiszta formája legtovább Romániában maradt fenn, egészen Ceaușescu uralmának 1989-es bukásáig. (Ez is magyarázatul szolgál arra, hogy a közép-európai régió országai között miért Romániában a legnehezebb bevezetni a demokratikus politikai kultúra intézményeit és politikai szokásrendjét.)

A „sztálinista” rendszer „politikai kultúrája”, ha kisebb mértékben nyilván változott is az idők során, tulajdonképpen szerves struktúrát alkotott, és ez azért volt lehetséges, mert ez a „politikai kultúra” nem volt idegen sem az orosz, sem más kelet-európai társadalmaktól. Ezek a társadalmak – különösen az oroszországi – korábban is hagyományosan egy kétpólusú rendszer keretében helyezkedtek el. Sztálin azért tudta viszonylag könnyűszerrel kialakítani saját uralmának kétpólusú szerkezetét, mert igazából csak restaurálnia kellett a cárizmus tradícionális – a mindenkori orosz politikai kultúrát megszabó – gazdasági-politikai berendezkedését. Korábban a mindenkori cár és az autokrácia legitimitását feltétlenül elismerő alattvalók, később, a sztálini diktatúra kiépülése után a „nép vezére” és az őt buzgón isteníítő tömegek kétpólusú rendje hozta létre újra ezt a hagyományosnak tekinthető politikai szerkezetet.

A történeti és politológiai irodalomban szinte közhelyszámba megy, hogy a cárizmusnak, illetve a sztálinizmusnak ez a „politikai kultúrája” lényegét tekintve bizánci eredetű, s a késő római, illetve konstantinápolyi birodalom despotikus hagyományait követi. Erre utal a kétpólusú rendszer igazgatását ellátó – az egyszemélyi hatalomnak kiszolgáltató, a tömegekkel szemben viszont mindenható – *bürokrácia*, az uralmi és az alattvalói szféra egymástól történő tökéletes elszigeteltsége, továbbá a hatalmi berendezkedés szimbólumrendszere és ikonográfiája, illetve a hatalomgyakorlás sajátos szemiotikája, amelyben minden leírt és le nem írt szónak, minden szertartásnak és minden gesztusnak különleges jelentése és jelentősége van. Ez a bizánci eredetű hatalmi rend és rítus teljes mértékben áthatotta a szovjet típusú társadalmakat és meghatározta az emberek mindennapi életének érdek- és értékkereteit.

Kevesebb szó esik arról, hogy a cári és a sztálini önkényuralom közös gyökerekből fakadó politikai kultúrája megőrzött egy, talán rejtettebb mentális örökséget: az Oroszország fölé nehezedő tatár uralom ázsiai típusú despotizmusának hagyományát. Az orosz földek – az 1224-es Khalka menti vereségtől egészen az 1380-as Kulikovo mezei győzelemig, tehát több mint százötven keserves esztendőn keresztül – tulajdonképpen a tatárok uralma alatt vagy állandó támadásaiknak tüzeiben éltek, s a különböző orosz fejedelmek a tatár kánok adófizetőiként, vazallusaiként rákényszerültek arra, hogy elfogadják az ázsiai nomád birodalmak kegyetlen uralmi rendszereit, illetve azokat a hatalmi, politikai és erkölcsi normákat, amelyeket ezek a rendszerek kialakítottak. A francia történész, Rambaud (akinek *Oroszország története* című munkája a múlt század végén magyarul is megjelent) e szavakkal jellemezte a moszkvai fejedelmeket: „A moszkvai fejedelmek eszközei a fondorlat, a romlottság, a lélekvásárlás, a kán előtt való meghunyászkodás, az egyenlő rangúak iránt való hitszegés, az árulás és gyilkosság. A kán adószedői és rendőrei voltak egyszerre. De mégis ők teremtették meg és növelték nagyra az új Oroszország csíráját. Ezentúl van szilárd középpont, amely körül sorakozik Oroszország egész történelme.”

Az orosz politikai ideológiában ma is megjelenik az a vélemény, amely szerint Oroszország csak félig európai ország, félig azonban ázsiai, pontosabban teljességében „eurázsiai”, és az oroszországi politikai hagyomány csak részben szláv, részben azonban mongol. N. Trubeckoj, L. Karszávin, G. Vernadszkij, P. Szavickij és mások, nagymértékben a hivatalos szovjet ideológiával szemben – amelyet mint a nyugati eredetű marxizmus termékét elutasítottak – igen alapos okfejtésekkel érveltek amellett, hogy az orosz politikai kultúrának milyen erősek az ázsiai (turáni) gyökerei. „Az orosz Európában ázsiai, Ázsiában európai” – állapította meg A. Steinberg, az orosz emigráció egyik filozófusa, 1991-ben Párizsban. [...]

(1993. 3.)

Paul Drumaru barátomnak

„Milyen nyelven álmodsz?” – kérdeztem, amikor még nem a valóságot, nem az eltelt éveket láttuk álunkban –, a valószerű álmnál nincs lidércesebb.

Mostanra azt kérdezem már: mit álmodsz? Mennyi az erőd a felejtéshez? Miféle nemlétezők képződnek meg, amikor munka helyett a falnak fordulsz? Nem munka az is, akár a felejtés? Látnod magadat olyankor?

Kiérsz egy sárga síkság köveire, s a megtanult szavak sincsenek körülötted, csak a forróság neszez. Csak a sarkokat, érdes éleket kirajzoló fényesség, csak a süket aszály. A félelem mint a boldogság előérzete. Itt megtörténhet bármi, megtörténhet a nemlét, felperzsel a nap, felszippant a derült ég.

Láthatatlan alagutak a mézes levegőben szerteszét, párálló járatok. Véghetetlen végükön hús derengés. Bíborba hajló mélykék lehet. Akárha a hóban nőtt óriási encián tölcserébe jutnál, ha nekimerészkedsz, ki a kánikulából, és onnan átcsurogva... Oda. Élőn, mégse létezőn már, vagyis érzékenyen. Lefele egy virág gyökerén, elsózva nedveit.

Ekkor szólal meg egy hang. Érthetetlen, de ismerős. Mintha hús szagát hozná a szél. A vágóhíd falának dőlt vérehulló fecskéfű zizegését. A kisváros főterén feketén átgördülő mozdony pöffenéseit.

Egy kislány édes sikolya még – mint mikor a párás borospohár kristályhangon zendül, ha nedves ujjadat végighúzod peremén, és tündöklő képek hullanak le onnan. Valaki egyre dörmög a beázott pincemélyből, sziszeg egy csapzott bajszon át. Kergetnek egy tolvajt, dobog a hídon, átfut az éj falán, hősként visszavetül rá. Egy asszony, akit furcsa mód anyának hívnak, naphosszat kiáltozza egy étel nevét. Esőcsepp koppan le egy bogárra. Harangoznak is, kong az ágyúérc, sírba rejtett fejedelmi koronák homlokdíszein pengenek a beomló kavicszemek. Iromba tyúkok pittyegnek – lehet – a hátsó udvaron a porban, a mozi falán hangszóró üvölt. Ez az a nyár.

A paplan nesze is, persze, hajnalonta, és a titokzatos pukkanások.

Míndez egyetlen hangba sűrűsödve. Egyetlen, mély *a* hang az. Ez árad szét a távoli si-vatagban, a kőlapok felett. Szíven üt. Mintha a szív szót a hanggal ejtenéd.

Az anyanyelv maga szól így. Megtalált.

Megrémít, futásra mozdít. De ő diktálja már az ütemet.

A zsigereiden éppen átfűrődő lassú lövedék érzete ez. Amint az önszerelem kitör, s párod nélkül is sajgó kéjt okoz. A mozdulatlan várakozásban belülről tested falának tántorodik valaki másik. Nem lendít ki, lerogyva földre sem teper, jelzi csak, hogy majd elhal.

Itt van most tehát, és azt mondja: jaj. A hang miatt mondja, nem egyébert, példaként. Ez az az *a* hang, ebben a néma indulatszóban. Te nem ejted ki, csak tudod, s hiszed talán, hogy egyedüli tudója vagy. Boldogít s megaláz az esendő tudás. Végére érsz mindennek, amint belekezel.

Az anyanyelv állapota ez, félelem s gyönyör egyaránt gyötör. Egy perc csupán, de végleges, egy villanás, s örök.

Közben a síkon, az egyetlenül serkedt fűszál bugájából bűg az a hang. Az *a* vagy talán a nyílt *e*.

Az *o*, a bökő *ö*, az *u*.

A lyukas ég közepéről tűz a nap, irányt nem mutat a kőlapokon, árnyékkodat is alád gyűri. Az a hang egyre szól, kitölt. Zeng már a tested.

Valami furcsa remegés: ijesztő és vágyott. Az egész tér ilyen. Így vakít, így old szét pezsgő, izzó burájában a végtelen határ.

Tudom, hagyod, hogy megtörténjen. Tudom, elengeded kezedből az összes szerzett tárgyakat, eldobod a kulcsot, nem kapaszkodsz. Semmi nem a tied, de a mindenség körülötted.

Az **a** hang kitartva szól.

A, á, e, i, o, ö, u, ü.

Nyolc hangzó, semmi egyéb.

(1993. 6.)

[...] Közép-Európa? – Európa egyik zugolya. Európa a glóbus még kisebb zugolya. A ránk köszöntő új század bizonyára másképp méri be az arányokat és fontosságokat, mint eddig. A holnap téjje gyaníthatóan nem az lesz, amit ma deklarálnak.

Mi Európa? A székszis úgy is kérdezhetne: vajon nem egy dinamikus alexandrizmus látványos letéteményese – ahol az agora és Latium maradék szenátorai göggel dohognak, és lényeg szerint nem igazán értik, amit körülöttük az egyre több arcú világ beszél? A finis irodalmához elgondolkoztató adalék Kavafisz *Barbárokra várva* című verse – ahol a város vezetői díszbe öltözve kémlelik a távot, hogy jönnek-e a barbárok. S elhangzik a kínzó aggodalom szava: mi lesz, ha csakugyan nem jönnek?

Am hogyan is kezdődött az európai mese? Az újkori alakulásnak van egy szimbolikusan jelentős mozzanata: mikor Szent Johanna az egyik utolsó vallatásnál így fogalmazott: „A franciák Franciaországban, az angolok Angliában: ez a béke.” Azt hiszem, nem kell lebecsülni ennek a halk mondatnak eszmei jelentőségét, ha az európai típusú nemzetállamok jellegeről és következményeiről medítálunk. Ez a típusú nemzetállam diadalmas, és nagy eredményeket biztosító új korszak feltételeit teremtette meg. Mindenekelőtt a védetten és kodifikáltan elkülönülő nyelvek, kultúrák, irodalmak stb. keretét törvényesítette – másrészt a máig gyakorolt és érvényes politika, politikai gyakorlat eszköztárát alapozta meg. Vagyis először tett kísérletet arra, hogy – a népek amorf és archaikus-familiáris tömbjei helyett – céltudatos szerveződésékként autonóm nemzet-molekulák organizmusát próbálja együtműködtetni.

Mai válságtüneteink problémáját aligha választhatjuk el ettől az új alakulástól. Az infámia be van építve az emberi történelembe. S mindig a sikeresség üzemmavara a legmegrázóbb. Az európai nemzetállamtípus és eszme drámai üzemmavarral küzd. A homogenítésra való törekvés tragikusan szembekeült a személyes és általános emberjogi normákkal, melyek összehasonlíthatatlanul világosabbak és morálisan kötelezők számunkra, kint a múltban. Szkizofrén helyzet: egyre hevesebb és véresebb nemzetállami jó lelkiismerettel követjük el mindazt, aminek az eszmei igazságtalanságát mégse tartjuk magunkhoz méltónak deklarálni. A minorítások öntudatosodása feloldhatatlannak tűnő konfliktusba került a hatalmi-politikai eszköztár adott lehetőségeivel. Ilyen egyszerű és mechanikus az ezredvég drámája, szinte az egész glóbuson. A mese régi – de mai és holnapi eszközeink birtokában mégsem hasonlítható már semmilyen régihez.

Ami meghaladhat bennünket: a vér és lélek szerinti mesztic-ember. Akit a história – bármit teszünk is ellene – könyörtelenül úgyis hitelesít. Az embert, akinek mesztic a morálja, képzelete, filozófiája, irodalma. És a szépsége. S mégis megmarad a hazája. Szeretném ezt megismételni: és mégis megmarad a hazája, nyelve, kultúrája, lelke. Mert nincs ellentmondás ebben. Csak a mai tudatunk és reflexeink vélik úgy, hogy ez a történelmi önfeladás forgatókönyve.

Közép-Európa?

Közelítsünk másképp: Európa kezdettől fogva a közös mű, közös vállalkozás. Lehet megtagadni, de benne hagyott nyomát senki nem operálhatja ki. Európa nem vitrin, melynek bizonyos egyesek őrzik vagy őrizhetik a kulcsát. Se messianizmussal, se fegyverrel nem igényelhető ez a kulcs. Európa telhetetlen emésztő: vészcsengős hidrolízise, fermentumai tették naggyá. Ami itt csírázott, és a jövőben is itt csírázhat ki, legalábbis speciális esete a csírázásnak.

Tudom, hogy kockázatos, de megpróbálok rögtönözve néhány – talán nem teljesen hibás – apercu-t tenni. És csupán a szűkebb régióon belül maradv.

Vajon hol csírázhatott volna ki másutt a lengyel irodalom hallatlanul fontos és úttörő hozzájárulása a modern abszurdhoz, az abszurd ontologizáláshoz... –

a cseh irodalom páratlanul szuggesztív teljesítménye a köznapiság és közvetlenség metafizikájának a megteremtésében... –

a szlovák irodalom Európából kiveszni látszó rurikus érzékenysége, ami egy holt napi zöld életézés figyelmeztetője is... –

a horvát–dalmát–szlovén irodalom alkati híd-szerepe a balkáni mediterrán európai kibontakozásában... –

a szerb irodalom érzékenysége a heroikus történelmi lét, s annak kifinomult és könyörtelen szomorúsága, poézise és életgazdagsága iránt... –

a román irodalom latinosan fegyelmezett, lélegzően televény avangárd bizantinizmusa és mesélőkedve... –

a magyar irodalom bujkáló egzisztencializmusa és mazochizmusa, s benne a magány anekdotikusan öngyilkos önróniája... –

vagy az orosz irodalom, mint az európai irodalom tudatalattijának és fölöttijének folyamatosan ösztönző irritációja –?

Erősen szimplifikált apécu-k ezek. De arra talán jók, hogy a tanulásra tegyék a hangsúlyt. Vagyis – felhasználunk kell egymást, és tudnunk kell azt is, hogy mit és kitől kapunk. Csak ilyen értelemben lehetünk európaiak és világpolgárok – akiknek van hazájuk is. Minden egyéb nosztalgia önző provincializmussal kokettál; s előbb-utóbb a különböző fundamentalizmusoknak készíti elő a talajt – politika-pszichológiailag. [...]

(1994. 2.)

BÁNYAI JÁNOS

Kisebbségi író: Közép-Európa „vándora”

(Részlet)

Megrajzolható-e vajon, akár elnagyolt vonásokkal is, a kisebbségi író portréja? Van-e „az író portréja” mellett értelme a megszorításnak, hogy nem a „nemzeti”, hanem a „kisebbségi” íróé ez a virtuális arckép? Vagyis nem a magyar, nem a szerb, nem a horvát íróé, aki kézíratai fölé görnyedve nyugodtan tölti napjait a nemzeti – tehát a magyar, a szerb, a horvát és így tovább – állam fővárosában vagy valamely vidéki székhelyén, hanem a kisebbségié, aki mindig egy *másik* állam országhatárai között ír, a többségi nép számára idegen és legtöbbször ismeretlen nyelven, egy idegen irodalmi tradíció kontextusában. S eközben nem mondhatja azt, amit az emigráns író, hogy ideiglenesen külföldön tartózkodik, mert születésének a helye, a szülőföld nem „külföld”, nem is „szabadon választott haza”, hanem a történelem könyörtelen játékanak különleges produktuma, ami elől, bármerre tekinget is, nincs kitérés. A kisebbségi író helyzete, úgy látszik, eleve hátrányos: népének csak kisebbségben élő részével van közvetlen kapcsolata, az anyanemzet egy másik országban van, a többségi nép pedig nem érti, és csak közvetve (fordítás útján) értheti a szavát. Eközben pedig kettős vonzástérben él: nyelvében, szellemében, lelkében nem szakadt ki az országhatáron túli anyanemzet történelméből és műveltségéből, legtöbbször a hétköznapijaiból sem, de nem zárkózott el a többségi nép vagy népek történelmétől és kultúrájától sem, ezek hétköznapijaiban él, miközben regényt és verset ír, művének színpadra állítását képzelel el, éppúgy, mint mások, mint minden más író e földkerekségen, és sohasem tudja, hová jut választott foglalatosságával. A helyzet önmagában véve is hátrányosnak látszik, hát még akkor, ha számításba vesszük, hogy a kisebbségi íróra több irányból is nyomás nehezedik: a „világ”, de leginkább a politika felől. A világ kihívásaira válaszolni akar, és válaszol is, hiszen az időszerű irodalmi törekvéseken belül akar élni és alkotni, nem lemaradva és nem kívül rekedve. Eközben a politika, Közép-Európa legtöbb irodalmának hagyományos társadalmi és közösségi elhivatottságát hirdelve, vállalat és vállalkozást kér rajta számon, a kisebbségi közösség „sorsának” felvállalását, mintha ez a „sors” könnyebbé válhatna az írói felvállalás nyomán. Arról viszont említést sem kell tenni, hogy a „világ”, avagy az „irodalom” és a „politika” ilyen értelmű „nyomása” sohasem – vagy a legritkább esetben – kerül összhangba egymással, s ezen ütközések szilánkjai gyakran sebzik véresre a kisebbségi író önismeretét

és önbizalmát. Olyan zsákutcába kerülhet ezáltal, amelyből nincs visszafelé vezető út, és ha volna, akkor sem lehetne tudni, hogy ami kiútnak látszik, az nem újabb zsákutca-e vajon.

A „hátrányosnak” mondott helyzet, a kisebbségi író élet- és léthelyzete annak folytán alakult úgy, ahogy alakult, hogy a nemzettestről a történelem határokat rajzoló keze leszakított egy részt, és ezt a részt egy másik állam többségi – államalkotó – népéhez rendelte társnak vagy alattvalónak, egyre megy. S ez a leszakított népcsoport életének természetes alakulástörténete során, az asszimilációnak úgy-ahogy ellenállva, sok-sok életrajzot, magatartásformát, életvitelt, attitűdöt és sok-sok különös portrét termelt ki magából, többek között azét az íróét is, akinek az arcképe után kérdezzünk, miközben tudjuk, hogy kérdéseink körül túl sok a bizonytalanság, a ködösítés és még több az értetlenség.

Mégis milyen vonásokkal rajzolható meg, ha megrajzolható, ez az arckép? Először – legalábbis ez olvasható ki a politika nyomásából – a kisebbségi íróval szemben támasztott közösségi elvárások vonásait kellene erre az arcképre rávinni. A közép-európai irodalmakban cseppet sem megy ritkaságszámba az író politikai megmérettetése, és aki nem kimondottan harcias alkat esetleg a kitiltottak és elfeledettek között találhatja magát, mások viszont, éppen a politika ráfogásai nyomán, akár silány művekkel is az „élvonalba” kerülhetnek. Akár így, akár úgy, az „elkötelezettség” a közép-európai, de főként a kisebbségi író hagyományos tehertétele. Danilo Kiš a magyar költészet szerb nyelvű antológiájához írt előszavában éppen ezt az elkötelezettséget kutatva mondta, hogy a költő (az író) „ilyenkor leginkább elveszíti a játszmát”, mert „magára vállalja azoknak az irodalmi és nem irodalmi formáknak a premisszáit, amelyek szükségszerűen degradálják”. Ha a nemzeti irodalmakban az ilyen játszmavesztés igencsak gyakori eset, a kisebbségi irodalmakban szinte törvényszerűen fordul elő. Mert amott a „modernitás ingája” (Heller Ágnes–Fehér Ferenc) a liberális szabadságteóriák jegyében „adhat hangot” az író „választásainak és preferenciáinak”, a kisebbségi társadalmakban viszont nem, mert ott még fel sem szerelték a „modernitás ingáját”, tehát esély sincs „az inga leparadigmatikusabb” mozgására, „amikor az »individualizmus« és a »közösségi« (társadalom és közösség) szélső pontja között leng”. Mert ha „a modernitás lényegileg individualista”, a kisebbségi társadalmak eddigi történetük során leginkább az individualizmust törték apróra, mert a mindennapi élet nehézségeire hivatkozva és az eltűnés – az asszimiláció – veszélyét hirdetve csak „mikrodiskurzusokra” adtak alkalmat és lehetőséget, belekényszerítve a kisebbségi írókat a partikuláris szűkös kereteibe. Ami már önmagában véve is játszmavesztés. Amin persze nem kell keseregni, hiszen az ilyen játszmavesztés nem mindig méltatlan, sem méltóságon aluli vereség. Még akkor sem, ha a kisebbségi író portréján a politikai elvárások mellé nyomban oda kell rajzolni a vereség vonásait is.

Az arckép harmadik, figyelmet érdemlő vonása a nosztalgia. Az „egészről”, a „teljesről”, sőt a „világról” való beszéd a kisebbségi író számára csüggesztő nosztalgia. Fárasztó és viszontagságos álomkergetés; illúziókba való menekvés, reménytelenül visszhangtalan szófűzés. Mert a „világ” (mint „egész”) bármelyik pontján is éljen, a kisebbségi író a peremvidéken, a peremkultúrában és ennek kietlenül sivatagi szürkeségében él. Mínek következtében élete leginkább csak afféle kölcsönvett gesztus, magatartás, életmód. A kisebbségi írónak a mindenkori peremvidéken a rész jutott osztályrészéül, morzsa az asztalról, maradék és fojtogató hiány- meg magányérzet. Minthogy reménytelen, ezért oly erős vonás az arcképén a nosztalgia.

Ebben a helyzetben a kisebbségi író előtt két járható és nagyobbára már be is járt út nyílik. Sören Kierkegaard nyomán mondom, hogy egyrészt a profétáé, aki felháborodik az individualitást tagadó sivatagi szürkeség láttán, és lázadást hirdet a vidékiesség, a banalitások, a nyomasztó kényszerhelyzetek és -pályák ellen. És másrészt az ironikusé, aki eltekint az írói létezés eme nyomorúsága, a megkövült „premodern” állapotok felett, nem fogadja el az adottat, de nem is lázad ellene, hanem zárójelbe teszi, minimalizálja: egész egyszerűen máshová néz, oda, ahol – véli tévesen – még elérhető számára az „egész”, a „teljes”, a „világ”. Mindkét út járható, természetesen. Egyik sem tekinthető sem hősiesnek, sem árulásnak. Az első feltételezi, hogy van egy közösség, a kisebbség társadalma, amely meghallgatja a proféta szavát, és életében, gondolkodásában követi e világba kiáltott szó irányát. A pró-

fétát vállalkozásai és vállalásai reprezentálják. A próféta, bár a kiválasztott szerepét vette fel, nem kívülről és nem magányos: „oda” tartozik, mert – úgy véli – van hova tartoznia. És ahova tartozik, azt eszményíti is, megtartására, megőrzésére törekszik. Eközben nyilván nem nyomasztja a „modernitás ingájának” hiánya, mert nem törődik túl sokat az individualitással, szívesen lemond róla, és másoktól is megköveteli, hogy a „dinamikus individualitás” helyett a „statikus odatartozás” önfeláldozó gesztusát fejlessze világ- és társadalomszemléletté, például azt hirdetve, hogy ez most nem a novella- vagy versírás ideje, hanem a cselekvésé. Szemben az ironikussal, aki az odatartozás és önfeláldozás nemes gesztusában feloldhatatlan problémát lát. Megoldhatatlan kényszerhelyzetet, és ezért a kívülről, a magányt, a függetlenséget választja. Még akkor is, ha tudja, hogy választása a játszma elvesztését jelenti, függetlenül attól, hogy zárójelbe tette az elvárásokat. Eközben szembe is kerül a prófétaival, s ennek a szembesülésnek – a „mikrodiszkurzusok” sok változata bizonyítja – mindenkor a modernitás ingájáról a cirkuszi porondon vigyorogva nosztalgizáló ironikus a vesztese. A próféta szónoklatával szemben porba hull és elsárosodik az ironikus komor és személyes dala.

Aligha kell hangsúlyozni, hogy a végső elszámolásban nincs kegyelem sem a próféta, sem az ironikus számára. Ezek a járható utak egyformán a szakadékba vezetnek.

Szakadékba zuhanó ember – ez a kisebbségi író, akár az ironikus, akár a próféta attitűdjét tüzte életrajzára. És ezt az örökös zuhanást kellene – ha lehetne – rárajzolni és ráírni arra a keresett portréra. [...]

(1995. 1.)

POSZLER GYÖRGY

Magyar irodalom – világirodalom

(Részlet)

[...] Régóta nincs egyetlen fészek és góc. Részfészkek és részgócok vannak. Amik egymásra vagy a hajdani fészkekre és gócokra figyelnek vagy figyelhetnek. Az innen jövő hangok tölthetik be Európát és a világot. Sok változatban, termékeny polifóniában. Más lehetőség nem adott: saját szólammal, egyéni hangszínnel belépni az összhangzatba. Belesimulva, ám megkülönböztethetően. Nyilván felmerül a provincializmus réme. Mármost a megkülönböztethető saját szólamban, egyéni hangszínen. De ismeretes Illyés igazsága. A kétfajta provincializmusról. Provinciális, aki Ozorától nem látja Párizst. De provinciális az is, aki Párizstól nem látja Ozorát. Ami Kolozsvárott vagy Pesten íratott, de csak Kolozsvár és Bonchida, Pest és Alsógöd között érvényes, esélytelen a világirodalomban. Ami Kolozsvárott vagy Pesten íratott, de csak Párizs és London között érvényes, Kolozsvár és Bonchida, Pest és Alsógöd között érvénytelen, ugyancsak esélytelen a világirodalomban. Hogy is mondja Babits? Az egyes mű legyen általános, hordozza az egyetemes emberség bélyegét. Az egész irodalom legyen különös, hordozza az egyszeri nemzetiség vízjelét. Egyetemes emberségén is érződjék, hogy Pesten vagy Debrecenben, Kolozsvárott vagy Vásárhelyen, Újvidéken vagy Szabadkán, Kassán vagy Pozsonyban fogantatott. Minden részfészkek és részgóc csupán saját szólamát énekelheti a nagy énekkarban. Ettől lesz a különbségeket is őrző egységgé a nagy kompozíció. Gondolhatunk Arany Jánosra. Elméleti remekében nemcsak arról érkezett, mit merített Zrínyi Vergiliusból és Tassóból. De arról is, miben különbözött Zrínyi Vergiliustól és Tassótól. Meg szó lehet a történelmi időszámítás különbségéről. Hogy a Lajtától keletre másként múlik az idő. És e más idő megszólaltatása — költői színvonal függvényében — lehet lehangoló provincialitás, de lehet felemelő univerzalitás is. [...]

(1996.9.)

Négy Nagy Imre-verset írtam, előtte pedig egy cikket az *Egyetemi Ifjúság* 1956. október 28-i számába. A cikk mintegy felszólította Nagy Imrét, hogy nyilatkozzék meg egyértelműen a forradalom mellett. Hármass meggyőződés diktálta. Elsőnek az, hogy Nagy Imre népszerűsége rohamosan és jogosan csökken az emberek között; másodiknak az, hogy igen jó volna, ha ő állna a forradalom élére, és erre meg is van a lehetőség; mivel, ez volt a harmadik meggyőződés, az első napokban félrevezették. Erre az utóbbira volt példám. Az írószövetségben Erdei Sándor mondta nekem, hogy amikor előző nap felhívta Nagy Imrét telefonon, az tőle tudta meg, hogy ő lett a miniszterelnök, holott a rádió már bemondta, s a telefonhívásra is ezért került sor. A cikk az emberekhez többes szám első személyben szólt, és azt mondta, adjuk meg Nagy Imrének a lehetőséget, hogy megnyilatkozzék, s ha nem teszi, csináljuk tovább nélküle.

A véletlen folytán – az *Igazságnak* akartunk egy társammal interjút készíteni Nagy Imrével – jelen voltam 30-án a Parlamentben egy találkozón Nagy Imre és a vidék küldöttei között. Várnunk kellett, s beengedtek a terembe. A találkozás elején Nagy Imre határozottan a Varsói Szerződésből kilépés ellen volt, mondván, nincs ilyesmire felhatalmazása, kétharmados parlamenti többség kell hozzá. Amikor a küldöttek közül többen kibálni kezdtek, hogy mit kétharmados többség, ez forradalom, Nagy Imre szinte magából kikelve mondta: akkor ő lemond, ő törvénytelen nem tesz. Volt, aki mondta, mondjon le. Elég nagy volt a feszültség. Valaki közbekiáltott, hogy semlegességet akarunk. Nagy Imre erre meglágyult. „Tényleg azt akarják?” – kérdezte, és amikor a hatalmas téglalapú asztal körül ülő társaság megerősítette: „Azt. Igen, azt” – akkor megnyugodott, elmosolyodott és visszaült.

Úgy hiszem ma is, hogy az a találkozás fontos volt, egyik oka lehetett, hogy Nagy Imre másnap kimondta a Varsói Szerződésből kilépést és a semlegességet. Nagy Imre, gondolom, ezen a találkozón (is?) tapasztalhatta meg, hogy a forradalom az ő akkori ítékezése szerint valóban nem a kapitalizmus egyszerű visszaállítására és nem a másik táborba átállásra irányul. Egyik okom arra, hogy a forradalom harmadik utasságát minduntalan hangsúlyozzam, éppen ez. A harmadik utasságra akkor Jugoszlávia mellett és előtt Nehru Indiája volt a gyakorlati példa; mai megítélése külön töprenkedést igényelne, most itt csak akkorról szólok.

Mіндеzt pedig azért írom ide, hogy jelezzem, nem kritikátlanul éreztem és gondolkodtam Nagy Imréről, semmiképpen sem úgy, mintha ő vezetne volna a forradalmat. Olyan embernek tartottam, akit rossz nyelvek szerint a forradalom magával sodort, a magam nyelve szerint a forradalom magára ébresztett és valódi miniszterelnökké emelt. Ehhez a vásárhoz is ketten kellettek, és Nagy Imre végül is ott volt, teljesen. Ezért is bukott el számomra a forradalom másodszer és egyetlen napon, nem hetekre és hónapokra nyúló lassúsággal, az 1958-as kivégzéssel. Híre így rázott meg, ebből a megrázkódtatásból íródott és jelent meg akkor a *Gyásmise a Hattyú utcai kocsmában*. [...]

Nemesvita, 1996. június 28.

Gyásmise a Hattyú utcai kocsmában

mert úgy érezték a magányban elapadt akkor a városi
esteli zaj csak egy távoli villamos csengője harangozott furcsán
az éjszaka szelíden súlyosan gördült végig az utcán
gumikerekű ezüstös gyászkocsi

jönnek az elhunyt rokonai
 muszájból szemet hunyt rokonai
 tegnap még nevető rokonai
 holnap már nevető rokonai
 sohasem feledő rokonai
 és utálkoznak a történelemtől

hadd gyónjunk a rumok urának
 a cifra borok kegyes asszonyának
 gyónjunk a titoktartó pálinkának –
 fullaszt az utálat
 jöttünk hogy gyászoljuk a reményt
 a szegényt a jót nagy imrét
 gyertyaláng mosolyával
 a hitük lobbant el ismét
 gyere komám térdeljen a kedvünk
 alázatos gyalázatos kedvünk
 rövidzárlatozó büszkeségünk –
 nincs mivel kérkednünk
 jöttünk hogy apáink módján
 sirassuk újra magunkat
 nekünk a győzelmek helyett
 védtelen hősök ha jutnak
 palackok orgonasípjain ömlik a gyászdal
 rezegnek zengenek a falak a koponyák
 füstölő fényben tankok ölelkeznek gépfegyverzokogással
 s az elkínzott csapos az oltárnál veri az orgonát

„Miképp az meg vagyon írva
 a mosógéphez szóló
 harmadik utasításban —
 fehér gylcsot tarka szeméttel
 ne moss össze a gyászban.”

„És ne hidd, a megváltást nyújtá
 néked az ügynök, az álnok,
 s nem kell magad vádakkal verni —
 vérből feketült szennyet
 a csalfa mosógép se vesz ki.”

„Fiam, ki hittél csodákban,
 a mosógépben ne higgyél,
 sorsodnak nem tisztító sírja —
 a holt gyilkolhatatlan, de ki él, még halandó,
 miképp az meg vagyon írva.”

palackok orgonasípjain
 ömlik a gyászdal
 pajtásom drága pajtásom
 mit kezdjek a zokogással?

két szemem két gépfegyver
 pattognak belőle a könnyek

és vissza belém minden tárgyról
hogy öljenek, de nem ölnék

testemből a bánat ólmait
az autóbusz úgyis ki rázza
csókra születtem pajtás
meg halálra de nem gyászra

szédeleg a rokonság lábuk előtt a bánat-sötét verem
és hullnak a holtra hófehér sörhab-virágok
fülekben lakozó ágyúörgés tép lyukat a gyászéneken
billen a piros pohár s az arcokon vér szivárog

„Csapataink harcban állnak.
A kormány helyén van.” A sírban.
De jön napja a feltámadásnak,
így hisszük, s még hisszük, így van.

(1996. 10)

HANKISS ELEMÉR

A proletár reneszánsz

(Részlet)

[...] A hagyományos kultúrában a megélhetés kényszere és állandó erőfeszítése töltötte ki az életet, szinte semmi másra nem hagyott időt és energiát, döntő mértékben meghatározva az ember életét, életmódját, magatartását, vágyait, világlátását. Az egész civilizáció erre a megélhetésért folytatandó küzdelemre szocializálta tagjait, ezt szolgálta a kor erkölcsé, ezt tanította a család, az egyház, az iskola. Aszkézisra, a vágyak megzabolázására, munkára, kötelességeink teljesítésére ösztönözte, kényszerítette az embert.

Ma ezzel szemben nem a pusztá megélhetés a lehetőség és a parancs, hanem a „Valósítsd meg önmagad” programja. A hajdani alapparancsral, az önmegtartóztatás parancsával szemben a vágyak (és ösztönök) szabad kiélésének, mindenféle elfojtás és önkorlátozás elvetésének, önnön lehetőségeink és jogaink érvényesítésének, az élet élvezetének programját harsogja az egész civilizáció. Százmilliók vagy akár milliárdok igyekeznek manapság lázasan kiteljesíteni önmagukat, a popzene és az aerobic, a farmernadrágok és parfümök, a futballmeccsek és a televíziós szappanoperák s kalandfilmek segítségével. Lázasan folyik a teljességnek a keresése. Mert a mai ember már nem a túlvilágon, hanem ezen a világon, ebben a rövid életében akarja megtalálni önmagát és a teljességet.

A hagyományos kultúrában és a benne élő emberek mindennapjaiban és lelki életében központi szerepet játszott a bűn–bűntudat–vezeclés–megváltás mechanizmusa.¹ A mai fogyasztói kultúra ezzel szemben az ember édenkerti ártatlanságát zengi, sugározza; nincs benne helye a bűnnek és bűntudatnak, mint erkölcsi és pszichikai szabályozó elvnek. A bűnt betegségnak, torzulásnak, a bűntudatot neurózisnak tartja. „Furdal a lelkiismeretem azért, mert furdal a lelkiismeretem” – visszhangozza az amerikaiak millióinak dilemmáját Zizzy, a vicclapfigura.²

A hagyományos társadalom hierarchikus rendben, az engedelmesség, a türelem, a fogadd-el-azt-ami-osztályrészedül-adatott jegyében élt. Ma, ezzel szemben, csaknem minden ennek az ellenkezőjére ösztönzi az embert. Arra, hogy ne fogadja el azt a helyet, amelybe beleszületett, törjön ki az adott keretek közül, vállalja a versenyt, törjön magasra, győzzön le mindenkit és minden akadályt. A hagyományos társadalomban a hagyomány volt az igazi érték, ma az újdonság az.

Legalább ilyen fontos az, hogy kétezer éven át abban a hitben éltünk, arról igyekeztünk folyton-folyvást meggyőzni magunkat, hogy a világ közepén vagyunk, sőt talán mi vagyunk a világmindenség közepe; körülöttünk forog, miérettünk van a világ. Ez a hit évszázadokkal túlélte Kopernikusz, Kepler és Newton felfedezéseit. De azért közben, lassan, erősödtek a kételyek, s ma már a mindennapi tudat elbizonytalanodott. Nem tudjuk, hogy végül is hol vagyunk, mi a szerepünk a világmindenségben; hogy kitüntetett helyünk van-e, vagy egy kozmikus mértékkel mérve jelentéktelen és végtelenül kicsi bolygón kapaszkodunk, céltalanul sodródva a semmiben.

Kétezer éven át abban is hittünk, hogy „morális univerzumban” élünk; olyan világmindenségben, amelyet erkölcsi princípium vagy erő igazgat; amelyben egy „láthatatlan kéz” igazságot tesz, megjutalmazza az erényeseket, és megbünteti a gonoszokat. Ma már, a világháborúk és polgárháborúk, haláltáborok és genocídiumok századából kilábolva, egyre nehezebb hinni a világmindenség erkölcsi lényegében. És egyre többekben elhatalmasodik az a meggyőződés, hogy értelmetlen, abszurd világban élünk, olyan világban, amely teljességgel közömbös a jóval és rosszal, illetve az emberi szenvedéssel és vágyakkal szemben.

A hagyományos kultúra egyik legnagyobb teljesítménye volt az, hogy képes volt értelemmel feltölteni az emberek életét. Képes volt abban a hitben és bizonyosságban tartani az embereket, hogy az emberi életnek – minden baj és szenvedés ellenére – célja s értelme van. Az új, a huszadik század végén kibontakozó civilizáció erre már (vagy még) nem képes. Az élet céltalanságának, értelmetlenségének élményét egyre szélesebb társadalmi rétegek élik át. A melankólia, a „spleen”, az élet értelmetlenségének a fájdalma annak idején az Essex grófok, a Sir Walter Raleigh-k és a Hamlet királyfik keserű privilégiuma volt. Ma százazreket és milliákat kínoz. Korunk egyik legelterjedtebb járványos betegsége a depresszió. [...]

(1998, 4, 5.)

JEGYZETEK

1. Szent Bernát (12. század) drámai erővel foglalja össze ezt a világ- és emberképet: „Bűnben születünk, bűnösök vagyunk, és bűnösöket hozunk a világra. [...] Világra jövetelünktől kezdve sérültek vagyunk, és azok is maradunk, amíg csak benne élünk, amíg csak el nem hagyjuk; talpunktól egészen a fejünk búbjáig semmi sincs, ami egészséges lenne bennünk.” A reneszánsz gondolkodóinak és művészeinek a többsége ennek az ellenkezőjét vallja majd, és a 20. század második felének fogyasztói kultúrája sok száz decibellel ennek az ellenkezőjét harsogja majd.

2. Wechsler, Harlan J.: *What's So Bad About Guilt?* Simon and Schuster. New York, 1990. 13

LÁZÁRY RENÉ SÁNDOR

Mátyás király Kolozsvárrott

(Fadrusz János lovas szobrára)

Fenséges királyunk Kolozsvár Főterén
 Fogadja seregét, hátasa harci mén...
 Súlyos páncélzatban minek jogar, palást?!
 Hadvezérit várja... Vitéz Magyar Balázst,
 Kemény Kinizsi Pált, ki vagdalt a portyán:
 Szilajul szétkiált, vivát száll ki torkán!
 Éljenzi a Győztest gyakor hadi tábor,
 Bizakodva néz föl Szapolyai nádor
 S a szablyás Báthory, az erdélyi vajda!
 Lábánál lobogók, sok zsákmányolt fajta:
 Oszmán, német, cseh meg moldovai zászlók,
 Kik csatákban voltak zúgó szélben gázlók,
 Fondor császáriak, félholdasak, szépek –
 Mind letorettek, mint felbőszített népek.
 Érces nyugalommal bástyás talapatán

Túltekinthet Mátyás a megmaradt hazán:
Konokul magaslik Kolozsvár Főterén,
Magabiztos, erős, akár a bölcs remény –
S késő századoknak hódolását várván
Túlnő szennyes idők ármánykodó árján.

*Kolozsvár—Marosvásárhely, 1918. december 7-én
(1998. 5.)*

JOHN LUKÁCS

Félelem és gyűlölet

(Részlet)

[...] Figyelemre méltó a felvételeken Hruscsovnak és kollégáinak görcsössége, nyilvánvaló habozásuk, amely mind a kommunizmus fatális korlátoltságának tulajdonítható. A szovjet kormány nem tolerálhatta egy antikommunista nemzeti kormány létesülését az orosz birodalom érdekövezetében. De kire támaszkodhatott? A Kreml-beli szupertitkos beszélgetések gyakori témája volt a magyarországi „elvtársak” és a csúcskommunisták kisebb-nagyobb érdeme, illetve érdemtelenége. Hruscsov és társai pontosan tudták, hogy a helybeliek népszerűtlenek, de ugyanakkor féltek más személyt felhasználni: egy elvtársat találni és azt sikeresen megbízhatóvá nevelni – ez volt egyetlen lehetőségük. Ezek az aggodalmak és félelmek magyarázzák azt a furcsa döntést, hogy a jugoszláv Tito támogatását kérték. Hruscsov egy kis repülőgéppel titokban átbukdácsolt a kelet-európai éjszakán, hogy meglátogassa Titót, akit Sztálin hét évvel azelőtt kiközösített a nemzetközi kommunista szervezetből. (Hruscsov akkoriban békült ki vele.) Tito beleegyezését kérte a küszöbön álló, a magyar forradalmat megsemmisítő orosz hadjáratához és Kádár Jánosnak a „munkás–paraszt kormány” vezetőjeként való beiktatásához. A megbeszélés, valamint annak egyenes és ronda következményei folytán (a jugoszlávok kiadták a náluk menedékkjogot szerzett magyar kommunista vezetőket) Tito is ugyanolyan rossz színben tűnik fel, mint Hruscsov. Csakhogy nem is ez a lényeg, hanem a kommunista vezetők *félelme*.

Ez döntő elem. A totalitárius kormányok esetében a brutalitás természetes jelenség: gyakran valamely valóságos vagy képzelt sérelem és félelem reakciója. 1944-ben Hitler Harmadik Birodalma elfoglalta Magyarországot – szövetségesét és úgynevezett csatlósát –, tudva azt, hogy bizonyos magyar vezetők a Német Birodalommal kötött végzetes szövetségből való kiugrást szeretnék megvalósítani, és ennek érdekében már bizonytalan lépéseket is tettek. 1956-ban Hruscsov és Szovjet-Oroszország nem engedte meg Magyarországnak, hogy a kommunista rendszerből kilépjen. A két brutális közbelépés közötti különbség jelentős. A németek és helyi szövetségeseik nem féltek. Az oroszok és szövetségeseik viszont rettegtek. (Vagy el tudja-e valaki képzelni Hitlert, amint éjszaka repülőre ül, hogy Mussolini vagy Antonescu beleegyezését kérje egy már elhatározott brutális döntéséhez? Még akkor sem, amikor birodalmát minden fronton az ellenség nagyszámú csapata ostromolta. Ami a Szovjetunió esetében 1956-ban nem állt fenn.)

Hruscsov természetesen nem Hitler, és az oroszok sem németek, ráadásul az 1956-os események nem 1944-ben történtek. Ez az egyik alapvető különbség a szélsőjobb- és a szélsőbaloldal között. A gyűlölet mozgatja az elsőt, a félelem az utóbbit. [...]

(1998. 10.)

„Rítusok nélkül nehezebb lenne az életünk”**Hajdú Farkas-Zoltán beszélgetése a századik évében járó heidelbergi filozófussal****(Részlet)**

[...] – *Professzor úr, én Európának abból a régiójából származom, ahol a földrajzi és társadalmi tájat hosszú időn keresztül a falvak uralták. Erdélyben a faluközösségek olyan formában maradtak fenn, amely Nyugat-Európában már régtől fogva a múlt emlékének számít. Ebben a régióban a falvak urbanizálódása korántsem zárult még le, jó néhány faluközösség középkori rítusokat, szokásokat őriz. A mindennapi élet rituális jellegével Ön több munkájában is foglalkozott, megállapítva, hogy „a rítusok sokkal fontosabb helyet foglalnak el mindennapi életünkben, mint ahogyan az a tudományok módszereivel tetten érhető vagy nyelviileg objektív vizái ható”.*

– Nézze, az önmagunkról szerzett tudásunk sohasem fogja megközelíteni emberi létünk összetettségét... ezért nem szabad megfélekednünk az élet rituális jellegéről...

– *De mik a rítusok?*

– Rítusok cselekvéseink, gondolkodásunk és nyelvünk mindazon elemei, amelyeket a megegyezés, a szokások és a hagyományok határoznak meg vagy befolyásolnak. Cselekvéseink helyessége ugyanis nem minden esetben vezethető vissza bizonyítható és formalizálható racionális lépésekre, mert létezésünk „helyessége” egy magától értetődő ethoszból származik. Nézze csak meg, mennyire ritualizált például a nevelés, az együttélés vagy éppen párbeszédeink. A rítusok az életnek azon bemérhetetlen formái, amelyek révén egy magyar különbözik egy némettől vagy egy spanyoltól. Mi itt a más? Nem is annyira az öntudat, és nem csak a bilológia, hanem a rítusok, az, ahogyan megéljük az életet, amelyet nem lehet – de nem is kell – teljes egészében objektíválni... Itt van az objektívizálhatóság határa... A felfoghatóságnak, a viselkedésnek, érzésvilágunknak, a szeretetnek valószínűleg sokkal több köze van a rítusokhoz való „felszín alatti” illeszkedéshez, mint a tudatossághoz vagy az ellenőrizhetőséghez. De ne higgye, hogy ez a ritualizáltság korlátozná lehetőségeinket, sőt éppen ez teszi lehetővé az emberi ésszerűség és a szabadság kibontakozását. Ez a szabadság persze egy álom, s ellentétben áll a hagyományok játékszabályaival, az élet rituális jellegével, úgy is mondhatnánk, hogy ez a modern világ egyik legvégzetesebb absztrakciója... Tehát a városoknak is megvannak a maguk rítusai, noha ezek már a kezdetektől fogva különböztek a falusiakéitól. Városaink kialakulása a görög és latin világban gyökerezik, a városokban kialakult nyelvben.

– *Zygmunt Bauman szerint a posztmodern kor városaiban átminősült az „idegen” fogalma. Míg a hagyományos közösségek „mi” tudata még pontosan el tudta különíteni az időnként feltűnedező idegeneket-idegenséget, addig a posztmodern társadalomban a funkcionális differenciálódás révén kialakult individualizmus hatására az idegenség fogalma fokozatosan általánosuk, s ezzel fel is oldódott, olyannyira, hogy a mai városokban tulajdonképpen mindenki idegennek számít a többiek szemében...*

– Ez a fajta „új” idegenség helyesen van leírva, egyetértek vele. De nézze, én sziléziai vagyok, s ezért itt még a szó „klasszikus” értelmében is idegennek számítok. Ha a Heidelberget környező falvak valamelyikében a hátam mögött rólam beszélne, bizonyosan idegennek titulálnának. Vagyis még itt és most is fellelhetőek ezek a városiétől gyökeresen eltérő, magától értetődőeknek érzett rítusok. Még ma is létezik egy falusi és egy városi kultúra. Különbözik e két, sok elemében különböző kultúra kiegyezésére, közelítésére tett kísérletek közül az egyházak ténykedései a legfigyelemreméltóbbak.

– *Tulajdonképpen a város lehetővé tette a különböző származású és vallású emberek párbeszédét...*

– Így van. Ez a dolog pozitív oldala. De emellett tanúi lehetünk az erkölcsiség, az illem nagyarányú elkopásának is. Fiatal koromban még elképzelhetetlen lett volna, ami éppen most, beszélgetésünk során megtörtént, hogy egy tanár csak úgy felhívjon telefonon, hogy munkámról érdeklődjék. Ez a múltban elképzelhetetlen volt... akkoriban a professzorok na-

gyobb tiszteletnek örvendtek, mint manapság. De nagy általánosságban is, a tiszteletadás formái mára már úgyszólván teljesen eltűntek... képzelje csak el, mi történik, ha diákként csak úgy felhívtam volna egy öreg professzort, hogy éppen a könyvét olvasom, s magyarázza meg, hogyan is érti ezt vagy azt a bekezdést. Ez akkoriban elképzelhetetlen szemtelenségnek számított volna. Itt is egy fontos rítus kiveszésének, eltűnésének lehetünk a tanúi. De visszatérve az Ön által említett habermasi megjegyzésre: Heideggermél jól megfigyelhető a hazai rög iránti tisztelet, a szülőföld szeretete, amely „vallási szülőföldjét” is magában foglalta. Nagy istenkeresőként sem lépett ki az egyházból, csak a teológia létjogosultságát kérdőjelezte meg.

– *Professzor úr, hol van az Ön szülőföldje?*

– Hogy mi az én szülőföldem?...Hontalan nomád vagyok... Marburgban születtem, Boroszlóban nőttem fel, rövid megszakításokkal (München, Freiburg) közel húsz évig Marburgban folytattam egyetemi tanulmányokat. Majd Boroszlót elveszítettük... Lipcsébe kerültem, amely sokban Boroszlóra emlékeztetett... de a szülőföld... nincsen igazából szülőföldem... a leghamarabb Marburgot említhetném, de Marburg is már nagyon eltávolodott tőlem. Közel ötven éve Heidelbergben élek.

– *Egyáltalában köthető-e egy földrajzi helyhez a szülőföld?*

– Nem. A szülőföld, az a gyermekkor, azok az emlékek, amelyek aggastyánkorig elkísérnek. Úgyhogy tulajdonképpen Marburg helyett inkább Boroszlót kellene említenem, hiszen ott nőttem fel... furcsa mód, ahogy öregszem, egyre előbbekké válnak a gyermekkori emlékeim.

– *Mennyire tartós ez a gyermekkori élmények révén kialakult meghatározottság?*

– A gyermekkori élményei nyilván nagyon fontosak, de azt sem szabad elfelednünk, hogy az ember élete folyamán újabb és újabb tapasztalatokkal gazdagodik, amelyek úgyszóintén alakítják gondolkodását. Tehát nem csak a gyermekkori – tagadhatatlanul tartós – bevésoódés a fontos. Mai, mozgalmas világunk mindnyájunkat mozgékonyosságra, rugalmasságra kényszerít.

– *Eme „modern rugalmasság” ellenére az emberek nagy része napjainkban is valamely nemzet tagjának vallja, érzi magát, s ebben az összefüggésben egyre gyakrabban vetődik fel a nacionalizmus kérdése. A magyarok azt mondják, hogy a hazafi jogot véd, a nacionalista jogot sért...*

– Azt nagyon nehéz eldönteni, hogy mikor vagyunk nacionalisták, és mikor viselkedünk hazafiként. Sohasem szabad szem elöl téveszteni, hogy a rítusok életünk szerves részei. A világon végigseprő amerikai nominalizmusnak éppen az a legnagyobb hiányossága, hogy megveti, lenézi a rítusokat – mellesleg nekik is sokkal több rítusuk van, mint amennyit valaha is tönkre tudnának tenni.

– *Ha ezeknek a nemzeti rítusoknak a fontosságát vizsgáljuk, felvetődik a kérdés, hogy ki nevezheti magát európai vagy esetleg világpolgárnak?*

– Ezt a dilemmát nagyon jól ismerem – amint látta, zavarba jöttem, mikor arra a kérdésre akartam válaszolni, hogy mi számomra a szülőföld. Ez valójában Szilézia, ami végleg elveszett... Még érthetőbbé válik a dilemma, ha Erdélyre gondolok, erre a klasszikusan többnemzetiségű országra. Azt mondanám, hogy ilyen esetben műveltségi szintünk emelése, az idegen nyelvek elsajátítása, a világirodalom megismerése a mérvadó – el sem tudnám magamat képzelni például az orosz klasszikus regényirodalom nélkül. Az Ön dilemmáját műveltségnek nevezik. A művelődés pedig azt jelenti, hogy bizonyos fokig tudatosan lemondunk erről az erős nemzeti meghatározottságról.

– *Vagys gyaratodó műveltségünk révén bizonyos fokig lemondunk a szülőföld rítusairól...*

– Hegelnek van egy híres meghatározása, mely szerint a művelődés az az akarat, hogy mások véleményét is megértsük. Ezt érezzük akkor is, ha egy vendéglőben az egyszerű emberek beszélgetését hallgatjuk: meg szeretnénk érteni, hogy műveltség hiányában miért befolyásolják ilyen nagy mértékben egymás gondolkodását, milyen erős meghatározottság vezérli tetteiket.

– *Vagyis a művelődés segítségével előítéleteink és rítusaink megértéséhez is közelebb kerülünk...*

– Igen, és ezt a mások iránti tiszteletből is meg kell tennünk. Az együttélés folyamán ki kell alakítanunk az egymás mellett élés szabályait és formáit, mert ez a stratégia mindnyájunk számára nyereség. Elsőként Heideggert figyelmeztetett arra, hogy a modern világ nagyon sok emberi értéket elpusztít. Az informatika, a média révén – gondoljunk csak az elnémított, tévé elé ültetett gyerekekre – elvész a valódi rítusok ereje. [...]

Heidelberg, 1999. május 10.

(1999.8.)

PAUL RICOEUR

A fordítás paradigmája

(Részlet)

[...] A fordítás aktusa által felvetett kérdést két úton lehet megközelíteni: a fordítás terminusa értelmezhető szűkebben, egy nyelvi üzenet áttételeként egyik nyelvből a másikba, illetőleg tágabban, mint bármely, jelentéssel bíró együttes ugyanazon nyelvi közösségen belüli interpretációjának szinonimája.

Mindkét megközelítésnek megvan a maga jogosultsága: az első számol a nyelvek pluralitásának és változatosságának vaskos tényével, ezt teszi Antoine Berman *L'Épreuve de l'étranger/ Az idegen próbája* című könyvében, a második, amelyet George Steiner követ *Après Babel/Bábel után* című művében, közvetlenül az átfogó jelenséghez fordul, amely a szerző összefoglalásában így hangzik: „Megérteni annyi, mint fordítani.” Én magam az elsőből indulok ki, amely elsődlegesként kezeli a saját viszonyát az idegenhez, innen jutva el, az egyik nyelvből a másakra való fordítás nehézségein és paradoxonain keresztül, a második kérdésfelvetésig.

Válasszuk hát támpontul a nyelvek sokaságának és változatosságának jelenségét, és szögezzük le elsőként azt a tényt, hogy fordítás azért létezik, mert az emberek különböző nyelveket beszélnek. Wilhelm von Humboldt könyvcímét idézve ez a *nyelvek diverzitása*, amely ugyanakkor rejtélyként tűnik fel: miért nincs csak egy nyelvünk, mindenekelőtt pedig miért van annyi — öt- vagy hatezer, az etnológusok számadatai szerint? Mindenfajta darwini kritérium, mely szerint a túlélésért folytatott harc a hasznosságnak és az alkalmazkodásnak kedvez, csúfos vereséget szenved ezen a ponton: ez a vég nélküli sokféleség nemcsak haszontalan, hanem ártalmas is. Bár a közösségen belüli információcserét a külön-külön vett nyelvek saját integráló-képessége biztosíthatja, a közösségen kívüli cserét szinte lehetetlenné teszi az, amit Steiner „balszerencsés tékozlásnak” nevez. Ám nemcsak a kommunikáció ilyesfajta zökkenői (a Bábel-mítosz, amelyről későbben szólunk majd, földrajzi értelemben vett „szétszóródásról” és „kommunikációs zavarról” beszél) tűnhetnek enigmatikusnak, hanem a nyelv más jellemzőivel szembeni ellentétek is. Mindenekelőtt a nyelv egyetemességének figyelemre méltó ténye: „Minden ember beszél”, ez olyan jelentős kritériuma az emberi mivoltnak, akár az eszközhasználat, az intézmények vagy a temetkezés. Nyelven ez esetben olyan jelek használatát értjük, amelyek maguk nem dolgok, hanem azokat helyettesítik – vagyis e jelek használatát/cseréjét a beszélgetésben – ez lévén bármely közös nyelv közösségi identifikációban betöltött fő szerepe. Ám ezt az egyetemes kompetenciát lokális/helyi performanciái teljességgel meghazudtolják; az egyetemes képességre rácáfol szétszórót, disszeminált, töredezett megvalósulása. Ebből eredeztethetőek a találgatások a mitikus szférában, ám a nyelvfilozófiában is, amikor az a diszperzió és a konfúzió eredetére kérdez rá. E tekintetben a Bábel-mítosz, lévén túl rövid és túl vázlatos irodalmi kivitelezésű, inkább a feltételezett valamikori, mára elveszett paradicsomi nyelv álmába vezet vissza, de nem nyújt tájékoztatást arról, hogyan is ismerhetnénk ki magunkat ebben az útvesztőben. E szemszögből a nyelvek szétszóródása, zürzavara helyrehozhatatlan nyelvi

katasztrófának tűnhet. A következőkben megpróbálok egy ennél jóindulatúbb olvasatot sugallni a közönséges emberi sorsról.

De azt megelőzően jelezni szeretném, hogy van az a második tény, amelynek nem kelene beárnyékolnia az elsőt, a nyelvek sokféleségét: éspedig az a legalább olyan fontos tény, hogy fordítás mindig is létezett. A hivatásos fordítókat megelőzték utazók, kereskedők, követek, kémek, megannyi két- vagy többnyelvű személy! Az olyannyira sajnálatos kommunikációképtelenséggel mindenkor együtt létezik a fordítási aktus, amely minden beszélő részéről feltételezi a sajátjától különböző nyelvek megtanulásának és gyakorlásának képességét. Ez a képesség összefüggeni látszik a nyelvhasználat kevésbé látható más jellemzőivel, amelyek utunk végén elvezetnek a nyelven belüli fordítási eljárások közelébe, amilyen, hogy máris előrebocsássam, a nyelv önmagára utaló/reflexív képessége, a mindenkor adott lehetőség, hogy beszélhetünk a nyelvről, eltávolodhatunk tőle és kezelhetjük saját nyelvünket is akként, mint egyet a többi nyelv közül. A nyelv reflexivitásának kérdését később tárgyalom, egyelőre csupán a fordítás egyszerű tényére koncentrálok. Az emberek eltérő nyelveket beszélnek, ám képesek arra, hogy az anyanyelvüktől különböző nyelveket is megtanuljanak.

Ez az egyszerű tény rengeteg spekulációt szült, ám ezek végső soron terméketlen alternatívába torkollottak, amelytől jó lenne mihamarabb megszabadulni. Ez a bénító alternatíva a következőképpen fest: a nyelvek sokfélesége vagy radikális heterogenitás kifejezője, akkor pedig elméletileg lehetetlen a fordítás; a nyelvek a priori lefordíthatatlanok. Vagy a fordítás tényéből indulunk ki, magyarázatát pedig abban keressük, hogy van egy olyan közös alap, amely lehetővé teszi, ez esetben viszont akár vissza kellene találnunk ehhez az alaphoz – és ez az *eredeti* nyelv gondolata –, akár logikai úton újra kellene tudnunk alkotni, ily módon eljutunk az *egyetemes* nyelv gondolatához. Ezt az abszolút nyelvet – akár édeni, akár egyetemes – fel kellene tudnunk mutatni hangtani táblázataiban, szókészletében, szintaxisában és retorikai szabályszerűségeiben. Ismétlem, mi tehát az alternatíva: ha elfogadjuk, hogy a nyelvek különbözősége radikális, akkor a fordítás jog szerint lehetetlen, ha viszont a fordítást tényként kezeljük, akkor jog szerinti lehetőségét olyan vizsgálat útján kell megalapoznunk, amely tisztázza e tény eredetét vagy rekonstruálja annak *a priori* meglévő körülményeit.

Úgy vélem, ki kell lépünk a fordíthatóság-fordíthatatlanság áldatlan elméleti alternatívájából és másikkal, a fordítói hűség – fordítói hűtlenség gyakorlati alternatívájával felváltanunk, amelyet maga a fordítás művelete vet fel, készen arra, hogy elismerjük: a fordítás gyakorlata kockázatos vállalkozás és továbbra is kutatja a saját elméletét. Meglátjuk majd, hogy a nyelven belüli fordítás nehézségei újlag igazolják ezt a feszélyező beismerést, amelyet az analitikus filozófiával foglalkozó Donald Davidson nemrég elhangzott előadásának címe is jelez: „Elméletileg nehéz, kemény (*hard*) kérdés, gyakorlatilag könnyű, egyszerű (*easy*).”

Ez az én tézisésem is a nyelvek közti és a nyelven belüli fordítást illetően: elméletileg fel-foghatatlan, ám hatékonyan gyakorolható, azon a súlyos áron, amelyről szólunk, ez pedig a hűség versus hűtlenség gyakorlati alternatívája. [...]

(2000. 2.)

Virgínás Andrea fordítása

Beszélgetés Bodor Ádámmal

(Részlet)

[...] *Bányai Éva*: Nem vagy grafomán író, keveset írsz, a csend poétikájáról beszélnek, amikor írásaidat jellemzik. Miért írsz ilyen keveset?

Bodor Ádám: Én ezt pontosan nem tudom. Valószínűleg azért, mert nem igazi írói alkatom. Az igazi író grafomán, sorolhatnám a példákat, nevük közhelyszámba megy már manapság, de valójában ők is az igazi nagyok. Ők a szövegek áradatában gondolkodnak, én inkább képekben, helyzetekben. Merő véletlenség, hogy az, ami bennem motoszkál, végül

is az irodalomhoz áll a legközelebb. Tényleg keveset írok. De annak örülök, hogy rövid életművemből hiányzik vagy öt vagy tíz meg nem írt, esetleg közepes, feledhető könyv.

Virginás Andrea: Elhangzott, hogy a prózához áll a legközelebb, amit teszel. Míhez állhat még közel?

B.Á.: A filmhez talán. Mert én látványban, vágásokban, rövid dialógusokban képzelődöm, gondolkodom. De aztán ennek a látásmódnak a kifejezési eszközei, ahogy kifinomulnak, lassan átalakulnak irodalmi szöveggé.

V.A.: Ha már a filmre terelődött a szó: A részleg megfilmesítése mennyire esik közel ahhoz, amire gondolsz vagy gondoltál?

B.Á.: Nem esik közel. Ebben az esetben a novella lekopírozása történt, de nem az én lépétekemmel, eszközeimmel, gondolkodásom hangulati elemeivel. Sokkalta inkább találkozott volna elvárásaimmal és rokonszenvennemmel egy olyan film, amely ugyan itt-ott eltávolodik a novella tárgyától, de művészilag azonos értékeket közvetít, esetleg emelkedettebb is az alapul szolgáló novellánál. Azt kell mondanom, az én művészi elvárásaim merőben különbözőnek attól, amivel később a mozivásznzon szembesülhettem.

B.É.: Hogyan működik az „írás”? Hallottam, hogy amikor kész a nagy szöveg, akkor azt nyesegeted, vágod.

B.Á.: Hogy ez valójában miként működik, azt pontosan én sem tudom. A látszat tényleg az, hogy az elején kialakul egy nagyobb test, amelyet aztán szabdalok, csinosítok. Hogy a végén csak az maradjon benne, aminek elképzeléseim szerint valóban ott a helye. Ehhez régen rengeteg papír kellett. De mostanság már eleve megfontoltabban készítem az első változatot is. Holott számítógépbe írok, ahol a törlés, a korrekció és mindenféle egyéb csalafintaság egy-két klikkeléssel megoldható.

V.A.: Mít jelent ez, hogy megfontoltabb?

B.Á.: Kezdetről fogva igényesebben fogalmazok.

V.A.: Kevesebb a vágás?

B.Á.: Mostanság már úgy az írás közepe táján kezdem sejteni a végét, és ez nem mindig tesz jót. A történet számomra is addig igazán izgalmas, amíg sok benne a kétely, talány, bizonytalanság. Hogy ki hal meg, mikor és mért, ilyesmik... Mégis, mostanság már írás közben is a biztonságra vágyom.

B.É.: Ezzel kapcsolatban is van egy élményem: négy-öt évvel ezelőtt Szegeden egy Magvető-esten valaki megkérdezte tőled, hogy miről fog szólni a készülő regényed, azt válaszoltad, talányosan, hogy azt te is szeretnéd tudni...

B.Á.: Teljes képtelenségnek tartom, amikor az író kikotyogja, miről ír éppen. Ha én elmesélek valamit, azt már nem is írom meg. Ismerünk egy-két tollforgatót, aki poharazgatás közben lelkesen, nagy élvezettel és élvezetesen is előadja, miről ír éppen, aztán később kiábrándultan olvassuk a megjelent írást, amely alig emlékeztet az ismert történet előrevetített értenyeire, az egyszeri előadás alatt kiegészített, elveszítette üdeségét.

B.É.: Mi a referenciális és fikció viszonya a regényekben, novellákban? Mi az, amit beépítesz az általad megélt eseményekből? Ha van ilyen.

B.Á.: Konkrét eseményt soha. Tudatosan nem építek bele semmit, beszívárogoz az persze magától is. Életemből egyetlen epizódot csempésztem bele a Sinistrába. Ez az, amikor szegény Gábrriel Dunka, a törpe homokkal homályosítja az ablaküveget. A szamosújvári börtönműhely egy időben rabszállító gépkocsi-karosszériára vonatkozó megrendelésnek tett eleget. Hol is készülhetett volna másutt egy ilyen termék, mint egy börtönben. A rabszállítónak csak vakablaka volt, az ablakszemet le lehetett volna festéssel is mázolni, de tartani lehetett attól, hogy a rossz minőségű festék lekopik, és akkor mindjárt fény derül egy nagy hazugságra. Ezért azt találták ki, hogy az ablaküveget homok dörzsölésével maradandó módon homályosítani kell. Én a börtönben egy darabig festőként dolgoztam, rám hárult volna a vakablakok lemázolása, de mivel ezt az eljárást bölcsen elvetették, a mázolás helyett az üveghomályosítást bízták rám. Elárulhatom, a fizikai munka egyik legromdább fajtájáról van szó. Nos, ez a már ismert helyen bekerült a regénybe. De kivételnek számít, az általam megélt dolgok, események mindig távol maradnak az írásaim világtól.

V.A.: Megkérdezhetem, hogy miért?

B.Á.: Én csak akkor tudok valamit megírni, ha a „történetet” elejétől a végéig és valamennyi kellékével egyetemben írás közben találok ki. A fikció, a képzeletbeli táj, a kitalált helyzet fölfedezése által válik tulajdonképpen izgalmassá az írás. Megtörtént dolgot előadni már-már plágium, hiszen azt egyféleképp az élet már előadta, én legfönnebb azt értelmezem, közvetítem, ez pedig számomra kevés. Kész anyagból, amilyen például a saját életem, nem tudok dolgozni, és képtelen is lennék élményeimmel egy novellisztikus térségbe elrugaszkodni.

B.É.: Milyen a Budapesthez fűződő viszonyod?

B.Á.: Egyre hűvösebb.

B.É.: '82-ben nagyon örültél annak, hogy elmentél.

B.Á.: És annak is, hogy megérkeztem. De lehet, mégsem oda, ahova mindig is vágytam. Az a hely valahol másutt létezik, inkább csak a képzelet térségeiben. Az eltelt húsz esztendő alatt sok minden változott, egész európai környezetünk, Budapest is, és változtam két-séggkívül magam is. [...]

(2001. 11.)

Kérdezett Bányai Éva és Virginás Andrea

CSEKE PÉTER

Mikó Imre élet- és pályaképe

Jegyzetek Balázs Sándor monográfiája kapcsán

(Részlet)

[...] Személyesen abban az időben ismerkedtem meg vele, amikor jellegzetes szürkés-barnás köpenyében a „pult mögött” állt, és két vevő között világirodalmi tanulmányait írta, kedvenc szerzőit fordította. Vagyis az Egyetem utcában működő tankönyvboltban. Nem jegyzetvásárlás végett tértem be oda 1967-ben, hanem hogy interjút készítek vele a kolozsvári rádió *Egyetemi élet* című műsora számára. Akkor már magammal vihettem frissen megjelent esszékötetét, a *Honpolgárok és világpolgárokat*, dedikálás végett. Szemmel láthatóan jólesett neki, hogy egy székelyföldi diák a rangrejtett író tiszteletét a tankönyvadásban. Hát hogyne tiszteltem volna! Hiszen a neve fogalom volt a legkisebb erdélyi faluban is, és nem csupán az unitárius egyházközségekben.

Amikor már abban a szellemi szabadcsapatban dolgozhatott, amelyik a hetvenes évek első felében a Kriterion igevárát megteremtette, találkozásaink gyakoribbá váltak a kiadó kolozsvári fiókszerkesztőségében. Így volt némi rálátásom arra, hogy mekkora munkát vállalt magára a művelődéstörténeti kiadványok szerkesztőjeként. Ráadásul nem csak a cenzúrával szemben kellett állnia a sarat, olykor a bakafántoskodó szerzők is megnehezítették a dolgát. Amidőn ezt egyszer szóba hoztam, lakonikus válasza így hangzott: „Elég ideig tartottak távol ettől a munkától ahhoz, hogy most ne panaszkodjunk.” Páskándi Gézára, majd Dávid Gyulára néztem, és mindent megértettem.

Attól fogva, hogy 1975 januárjában közreadtam *Balázs Ferenc útítársa* című riportomat, vissza-visszatérő témánk természetesen Balázs Ferenc volt. Néhány hónap múlva azzal tisztelt meg, hogy átnyújtotta Balázs Ferencről írt tanulmányának kéziratát. Kíváncsi a véleményemre, mondotta, mert ez az írás kerül Balázs Ferenc művei újradolgozásának az élére a Romániai Magyar Írók sorozatban. Most tudom meg Balázs Sándor monográfiájából, hogy mielőtt kéziratát nyomdába adta volna, rendszerint mások véleményét is kikérte. Ebből a szempontból ugyancsak tanulságosak a függelékben közreadott kéziratokat és dokumentumokat kísérő jegyzetek. A sokak által még ma is lenézett „filológiai aprómunkában” példamutatónak tekinthetjük Balázs Sándor eljárását, amikor sorról sorra egybeveti, hogy például a Jancsó Béla-tanulmány kapcsán megfogalmazott – önmagukban is tanulmányértékű – észrevételek közül mit fogadott el Mikó és mit nem. Az elfogultságból táplálkozó megjegyzéseket nyilvánvalóan nem vette figyelembe, de készséggel hasznosította azokat, amelyek to-

vábgondolása révén lényegi összefüggésekre tudott rávilágítani. Fontos volt ez a művelet, hiszen a szóban forgó tanulmány Jancsó Béla máig egyetlen kötetének (*Irodalom és közélet*. Kriterion Könyvkiadó, 1973) élén jelent meg, ugyancsak a Romániai Magyar Írók sorozatban.

Balázs Ferencnek végül is csak a *Bejárom a kerek világot* című műve láthatott napvilágot akkoriban, a cenzúra által csonkítottan. Huszonkét évnek kellett eltelnie, hogy *A rög alatt* csonkolásmentesen kerülhessen az olvasók kezébe. Akár személyes elégtételnek is tekinthetném, hogy az általam gondozott Mentor-kötet kolozsvári példányait jórészt a tanítványaim vásárolták fel.

Nemzedékek láncolata, lám, így kapcsolódik egymásba.

E gondolatsorhoz még csak annyit fűznék hozzá: Kós Károlytól jött éppen, amikor utójára találkoztunk. Az *Akik előttem jártak* dedikált példányával tette tiszteletét nála. Készülő könyvről, *A csendes Petőfi utcáról* beszélt, a háború alatti négy évről, korabeli kapcsolatairól és azokról az elképzelésekről, amelyeket a történelem könyörtelenül meg-
hiúsított. [...]

(2003. 8.)

BALÁZS IMRE JÓZSEF

Emlékeztető: Gaál Gábor és a Korunk viszonya az avantgárdhoz

(Részlet)

[...] A *Korunk* és Gaál Gábor vonatkozásában az irodalomtörténet viszonylag részletesen feltárta az avantgárdhoz való kapcsolódást és az attól való fokozatos elszakadást. (Igaz, magának az avantgárd terminusnak a használatát is hosszasan lehetne vitatni, elemezni a Gaál-recepciótörténetben.) 1971-es Gaál Gábor-könyvében Tóth Sándor külön fejezetet szentel Gaál Gábor 1920-as évekbeli avantgárd-képének.¹ Sőni Pál ugyancsak részletesen beszél az *Avantgarde sugárzásban* a húszas évek baloldali lapjainak avantgárd-értelmezéseiről. Konklúziója (és a *Korunk* legtöbb korabeli cikkírójának konklúziója) egybecseng azzal a vélekedéssel, amelyet akkortájt Jancsó Elemér és sok más kritikus és irodalmár is képvisel: „a *Korunk* a húszas évek végén határozottan lezárt korszaknak tekinti az avantgarde-ot, olyasvalaminek tehát, amin túl kell jutni, és mind tisztábban utal arra is, hogy milyen irányba”.² A viszonyulást az árnyalja a *Korunk* esetében, hogy miközben álláspontja a jelzett módon összegeezhető, évekig nagy figyelmet szentel az izmusok bemutatásának és „kritikájának”. [...]

Az *Erről van szó* érdekessége, hogy a kritikával, irodalommal, világnézettel kapcsolatos írások az avantgárd kiáltványokéhoz hasonló nyelven szólalnak meg. A korabeli törekvésekkel összhangban egyfajta szintetikus művészet, egy kereséseken túli autentikus megszólalás lehetősége foglalkoztatja a szerzőket, feltűnnek azonban olyan nyomok is, amelyek a műfaji határok lebontásával, a szavak közlésképességére való avantgárd reflexiókkal rokoníthatók, és ugyanabba az irányba mutatnak, mint Szántó György és mások húszas években zajló kísérletei: „Egy új formáról álmodom, melyre megérett az idő, s amire az embernek végzetesen szüksége van. Ez a forma nem vers és nem regény, nem dialógus és nem dráma. Ez a forma valami tanulmányféle. Az első és végső tisztázás. A leszámolás formája ez a fogalmainkkal. De ugyanakkor mégis vers és regény és dialógus és dráma, mert a fogalmainkban él és van eltemetve a világ, ami érzés és esemény és civakodás és összeütközés. Félreértett és mindenféleképp egyszerre mindenfélét intonáló fogalmaink a világ története... Az első és utolsó formáról álmodom, ami elvezet a Rend partjaihoz... Az utolsó tisztázás formáját várom, a nagy Mosakodást.”³ Gaál Gábor számára tehát a művészeti irányzatok változása a tökéletes nyelv keresésének meg-megújuló kísérleteivel cseng egybe, az „Emberiség Szótára”-nak összeállítása foglalkoztatja, amely eloszlatná az emberek közötti félreértéseket, és amely egyáltalán a megismerés és a kommunikáció autentikusabb megvalósulását tenné lehetővé: „Van egy külön világ felettünk, a szavaké! Ez a mi teremtésünk! Mi már nem is gondolkodunk. Valahol elindult a szó egy kezdeti töltöttséggel, a szánk pe-

dig vele mozog. [...] Így azután mást mondunk, mint amit gondolunk, mást gondolunk, mint amit érzünk, mást érzünk, mint amit akarunk, és más az akaratumunk, mint ami az ösztöneinkben kavarog..."⁴ Az *Erről van szó* című írások végigvonulnak a kisebb újság formátumú laptesten. Alapstruktúrájukban a „változzunk meg” igényét fogalmazzák meg, ugyanakkor ezt az igényt mindannyiszor új nézőpont felől vetik fel (például: keressük meg azt a nyelvet, amellyel beszélni lehet, szabaduljunk meg az arcunkra merevedő maszkoktól stb.). Az autentikus nyelv keresésének a problémája összefügg az autentikus(nak vélt) problémák keresésével (”beszéljünk arról, amiről szó van”). A már említett avantgárd dikció a korszerűség, illetve a kitáguló világ toposzaival társul a 4-es számú *Erről van szó* című töredékben: „Múljunk fel [sic] régi magunkat! Települjünk be az időbe! Csak ez a miénk! Legyünk kortársak! Ez a legnagyobb öröm! Mossuk be szívünkbe a zuhogó időt! Ez az egyetlen nyereségünk! Gondolkozzunk a fémmadarakkal! Világos és egyszerű dolog. Csavarok. Motorokban robban a gáz és repül, testvérünkkel, a virágáros lánnyal, aki szintén cselekvő, virágokat szór a köznapok elé! Cselekvők még a mérnökök, a laboránsok, a hadvezérek, a földmunkások s a kalapácsok lengetői.”⁵

A kiadvány címlapján groteszk hatást keltő kollázs olvasható, a *Saturday Evening Post*, a *Hamburger Nachrichten*, illetve a *Prager Presse* nyomán. A „köznapiság” poétikáját egy Ivan Goll-idézet ellenpontozza némiképpen: „Vigasztalan bolygok így Európán keresztül / Egy halott fecskével kabátzsebemben.” Az ellenpontozás a továbbiakban is megmarad, részben a „G. G.” és „Ben Ami” aláírások váltakozásában, részben pedig hangulati szempontból, ahogy maga Gaál Gábor is különböző műfajú műveket jelentet meg a kiadványban. Bár Benamy Sándor művei „irodalmibb” műfajúak lehetnének (a *Látta Ön már Einsteint kacsintani?* című mű drámai jelenet, a *Belevetem magam Kairó forgatagába* elvileg regényes útleírás), voltaképpen a téziszjelleg bizonyul uralkodónak esetekben is, ahogy a két levélműfajú cikkében, a *Nyílt levél a lapkiadókhhoz*, illetve *Levél a színigazgatókhoz* címűekben. Gaál Gábor esszéi, kiáltványai irodalmibb jellegűek, montaigne-i értelemben. Programatikusan írásai (az *Erről van szó* négy részlete mellett különösen *Az irodalmi kritikáról* című szöveg) utóbb méltán váltak a Gaál Gábor-válogatott kötetek elmaradhatatlan darabjaivá. Az erdélyi Helikon közösségének is szentel egy rövid írást, amelyben kritikusan vizsgálja a csoport munkáit, megállapítja a *Nyugat*-csoport irodalmának továbbélését műveikben, kijelenti, hogy „az erdélyi Helikon korántsem jelenti az erdélyi irodalmat”, a lokalitásban is egyetemes emberi vonatkozást pedig Bartalis János verseiben mutatja ki – ő az egyetlen, akit név szerint említ a cikkben.⁶

Ez a szemlélet, mint már utaltam rá, később, a *Korunk* szerkesztése idején jobbára csak a nyelven túli régiókban, a lap képzőművészeti anyagában nyilvánul meg. A harmincas évekre, úgy tűnik, bizonyos értelemben Gaál Gábor és a helikonisták egyaránt megtalálni vélték az Emberiség Szótárát, az őket kifejező „tökéletes nyelvet” – egyfelől az osztályharcos tartalmakat minél adekvátabban megjelenítő, leegyszerűsödött nyelvben, másrészt a transzszilvanista helyzetértelmező irodalom térbeli és időbeli sajátosságokat, alapkonfliktusokat szimbolikus áttételekkel megjelenítő nyelvében. Ezekben a diskurzusokban az avantgárdnak (másfajta „művészi akarása” folytán) nem jutott már hely, s így egy lezárt korszak részeként tekintettek rá, elfedve azoknak az intézményeknek a nyomait is, amelyek a húszas évek első felében teret biztosítottak számára. [...]

(2004. 8.)

JEGYZETEK

1. L. Tóth Sándor: *G. G. Tanulmány Gaál Gáborról, a Korunk szerkesztőjéről*. Kriterion Könyvkiadó, Buk., 1971. 85–146.
2. Sóni Pál: *Avantgarde sugárzás*. Kriterion Könyvkiadó, Buk., 1973. 42. A Korunk avantgarde-kapcsolatairól A Jövő Társadalma és a Korunk című fejezetben olvashatunk, a 36–53. oldalon.
3. G. G.: *Erről van szó* 2. In: *Erről van szó*. Művészeti és emberi figyelmeztető. 1927. 2..
4. G. G.: *Erről van szó* 1. In: *Erről van szó*. Művészeti és emberi figyelmeztető. 2.
5. G. G.: *Erről van szó* 4. In: *Erről van szó*. Művészeti és emberi figyelmeztető. 22.
6. G. G.: *Az erdélyi Helikon*. In: *Erről van szó*. Művészeti és emberi figyelmeztető. 1927. 12.

Erdélyi városok

(Részlet)

[...] Éghajlat, származás, vagyon s megpróbáltatások mind jellemalakítók voltak, de az a végső erdélyi városkép, melyre a magyarság visszaemlékszik, az *utolsó kétszáz év* társadalmi életén nyugszik. Jóllehet minden erdélyi város egy örök magatartás – örök ellenállás vagy örök gyöngeség – jelképe, végső állapota, melyhez jövendő változásait mérhetjük, 1691 és 1914 közt, a Habsburg-helytartóság és az unió korában forrt ki. Vegyük példának azt a nevezetes öt várost, melyről nemrég öt erdélyi író meghatón szép arcképet festett.

„*Kolozsvárnak* lakóit kell ismerni, hogy azt szépnek találjuk”, írta egyszer Jósika Miklós. Erdély cím nélkül is örök fővárosa keleti Svájccá keveri különböző lakóit, valósággal dióhéjban szemlélteti az erdélyi együttélést. Természetes előkelőségét nem származásának, hanem csodálatos szellemi hatásának köszöni. Szövevényes társadalmából főleg a közhivatali és oktató intellektus emelkedik ki, székvárosi szelleme mágnásokban, szerzetes és kollégiumi tanároknak, tisztviselőknak s professzorokban kering lassú, méltóságteljes lüktetéssel. Rang és cím eltörpül a város természetes rangja mellett. Ritkán kezdeményez, fejedelem nélkül is fejedelmi, sosem nyúl a hatalom után, magától jut hozzá, valósággal pusztá létéből meríti tekintélyét. *Várad* a vízvázalstó túlsó oldalán – (a külső Erdélyben) – több falu jobbágyivadékait próbálja összeédesgetni a bihari dzsentrivel s a zsidósággal. Az ötvözet bizony minduntalan megreped. Emlékeit elpusztította a török, hagyományérzése elsorvadt, nyugtalanabb lelkű, mint a töretlen múltú erdélyi városok. Amilyen kemény Kolozsvár, olyan könnyen összecszik ó, sose nő ki egészen a püspöki gyámság alól, a dzsentriből, jobbágyból, zsidóból sose lesz patricius. Sőtén maradi, türelmetlenül újító: ez a két végét a belső gyöngeség igazi titka. *Enyed* kézművesei és szőlősgazdái lassan összebékülnek a fejedelem iskolájával, a környékbeli arisztokrácia is beszokik. Ezek a nemszeretem vendégek javítják meg a szellemét, más-különbén a város előbb-utóbb belefutadna a kispolgári kicsinyességbe. Fölötte lebeg az iskola, s beharmatozza a diákvértanúk vére. *Vásárhely* az apróipar városa, akárcsak Debrecen, s mint ott, a székely fővárosban is van egy magában élő s mégis városnemesítő iskola. *Brassó* roppant gálya, a tulajdonos, a kalmár s a kapitány szász, az evezősök magyarok és románok. Egyik végéről a székely havasok szele szellőzteti, másik végéből ered a konstantinápolyi karavánút.

Amilyen a jellemük, olyan határon-túli hellyel tartanak rokonságot. A debreceni diákok tűzoltó dorongja: a gerundium Enyeden harceszköz, s véres csata után azokat szűrják a patakpartra, hogy kivirítson belőlük a híres két fűzfa; Brassóban háromnyelvű emberek születnek, akárcsak Kassán; *Várad* kávéváros, mint Pest. És mindegyik egy iskolaszigetet ringat a hullámain, akárcsak Párizs.

Ezekhez a változatos képekhez kell mérni az erdélyi városok jövő változásait. Mert a változás kikerülhetetlen. Erdély közjogi díszektől megfosztott magyarsága az erkölcsi vezeleklés küszöbén áll, s legjobbjában már rászánta magát, hogy a *változó jogrendszerű, de örök erdélyi realitásért* a jogfeladás gyanúját is vállalja. A kisebbségi életnek nincs magyar hagyománya, s ahogy – Szekfű szerint – az anyaország eltompult politikai érzékét föl kell éleszteni, úgy vár mesterére az életrevaló kisebbségi érzék. Erre pedig a régi hatalmi tudathoz vagy kultúrfölényhez tapadt lelki alkat végképp alkalmatlan. A magyarságmentő kisebbségi politikát csak uralmi álmok alól felszabadult új gondolkodással lehet gyakorolni; a vezeleklést csak úgy lehet kiállni, ha a szervező magyarság a dolgozó magyarságot másképp becsüli, mint a múltban. Ne sűgjon senki az erdélyieknek, a vizsgáztató történelemnek jó a füle! Helyettünk is vezeleklnek, ne sűgjon a fülükbe régi bűneiket.

Egy biztos. Közjogi segítség nélkül – írja Mester Miklós fiatal történészünk – az erdélyi magyarság sorsa a múltban a Székelyföldön s a magyar városokban dőlt el. Ezentúl is így lesz. A keleti Svájc gyökere a Székelyföld, feje Kolozsvár.

Erdélyi városok! Az ember néha azt kívánja, legyenek Isten kedvenc palántái. Aztán óvatosan észbe kap, s kívánja, legyenek inkább sárkányfogvetemény. Mert az kiirthatatlan. Olyan kiirthatatlan, amilyennek Csokonai érezte, felfohászkodván:

Boldog vagy, óh kised Erdély! bár a csinos Európának legvégsőbb szellein fekszel is, boldog vagy; és te fogod bé a legutolsó Magyarok szeméit, mikor mi már vagy Oesterreicherek vagy Rusznyákok leszünk...

(2004. 10.)

RAINER M. JÁNOS

Nagy Imre hagyatéka ma múzeumi darab

(Részlet)

[...] Nagy Imre mindenekelőtt kommunista politikus és politikai gondolkodó volt. Élete végéig mélyen hitt abban, hogy a szocializmusnak az a változata, amely az általa megismert és elsajátított marxizmus–leninizmuson alapult, felsőbbrendű, mint a nyugati kapitalizmus – amelyet viszont lényegében az első világháború előtti és közvetlenül utáni magyar változatából ítélt meg. A legtöbb személyes tapasztalatot viszont a szovjet típusú rendszer – Kornai János kifejezésével élve – *klasszikus változataról* szerezte és ez jelentette számára a legfontosabb elméleti és gyakorlati problémát. Számára a marxizmus nem elsősorban módszer, a problémák szemléletét, leírását, jelenségek kritikáját jelentette, hanem teleológiát. A végső célképzeteket nem kérdőjelezte meg, ezért lett központi kategória gondolkodásában az ún. *átmenet* a kapitalizmusból a szocializmusba. Szerinte Magyarországon az átmenetet rontották el, hagyták ki, rövidítették le, ami két dolgot jelentett. A sztálinizmus bírálatát – hiszen a magyar átmenet ezt a mintát követte – és egyfajta nemzeti út, megreformált változat keresését, ami nem feltétlenül tartott igényt univerzális jelentésre. Vagy ha igen, csupán a sokszínűség elismerésére, ami persze egyáltalán nem volt kevés. A valódi átmenet nemzeti útjába sok mindent bele lehetne látni, egyfajta demokratikus-nemzeti kommunizmus útkeresését is, ha Nagy ezt meg tudta volna valósítani, vagy le tudja írni rendszeresen. De egyikre sem volt módja. 1953–54-ben lett volna leginkább módja az előbbire – éppen ennek kudarcából vonta le legradikálisabb következtetését, a tömbön kívüli, független Magyarországot. A kudarc fő oka ugyanis a szovjet tömbhöz való tartozás, a Moszkvának való kiszolgáltatottság volt. Az elméleti rendszerezésnek többször is nekifutott, utoljára Snagovban 1956–57 fordulóján, de akkor a készülő per súlyos árnyékot vetett gondolataira, s csak egy szaggatott, tépelődő belső monológra tellett, amelyben elméleti eszmefuttatások keverednek személyes emlékekkel és spontán érzelmi kitörésekkel. Mégis ez a furcsa, drámai szöveg mond el a legtöbbet Nagy Imréről, a gondolkodó politikai emberről, ezért én ezt egyfajta végső számvetésnek, sajátos politikai végrendeletnek tekintem.

Szándékosan időztem ennyit Nagy politikai gondolatvilágánál, mondjuk, jól ismert 1956-os döntéseinek története vagy az 1957–58-as halál-történet helyett. Az előző már egyidejűleg, a forradalom napjaiban kérdéseket és kétségeket váltott ki, és ez valószínűleg így is marad, bár a vitakozók köre mind szűkebb lesz. Ez a forradalmi helyzetben folytatandó/folytatható *reálpolitika*, illetve az ebben a szituációban ténylegesen nyújtott politikusi teljesítmény kérdése. A halál-történet, vagyis a (kommunista) politikus *versus* erkölcsös ember választása viszont konszenzuálisnak tűnik. Nagy a döntő pillanatokban erkölcsös emberként viselkedett, vállalta önmagát, halála mártírhalál. Nagy Imre politikai gondolkodói hagyatéka mindkettőhöz kulcsot ad, ám ez a hagyatéka ma múzeumi darab, s nem hiszem, hogy önmagában különösebb relevanciája lenne a mára. [...]

(2006. 10.)

A gyűlölet kora

(Részlet)

[...]

2. A gyűlölet a modern filozófia rendszereiben

David Hume klasszikus műve, az *Értekezés az emberi természetről* (1739) a felvilágosodás szellemében foglalja össze mindazt, amit szeretetről és gyűlöletről tudni kell; s a munka második része éppen ezt a címet viseli. Az I. szakaszban a szeretet és gyűlölet tárgyairól és okairól szólva megállapítja, hogy ezek általános entitásokként definiálhatatlanok, mert „mint szenvedélyek olyan egyszerű benyomást váltanak ki bennünk, melyben nem tudunk részeket megkülönböztetni vagy keveredést megállapítani.”¹ Az empirikus megfigyelési elv alkalmazhatatlanságáról van szó; gondolom, úgy lehet ezt rekonstruálni, hogy a megfigyelésben létezőknek tekintett entítások a szemlélet számára követhetően szétszedhetők és összerakhatók. Végül amellet dönt, hogy nem is kell tudományos leírásból és elemzésből kiindulni, mert „mindannyian ismerjük e szenvedélyeket saját érzéseinkből és a mindennapi tapasztalatból”. Szeretet és gyűlölet hasonlítanak a büszkeséghez és a szégyenkezéshez, de míg ez utóbbiak tárgya az én, előbbieké a másik, aki gondolatainak, cselekedeteinek és érzeteinek nem lehetünk a tudatában. Valamilyen empirikus pszichológiáról van itt szó, a filozófiai pszichológia ama régi értelmében. Hume leszögezi, hogy „haragot vagy gyűlöletet mindig csak a másik által okozott fájdalom miatt érzünk”.² A szeretet és gyűlölet tárgya mindig valamilyen másik személy, azonban ez nem lehet ok (Hume az okság modern elméletének a kidolgozója, mindig oksági magyarázatokra törekszik!), és pedig azért nem lehet ok, mert ha a tárgy egyben ok is volna, akkor egyenlő mértékben keltené föl bennünk mind a két egymással ellentétes szenvedélyt, „és minthogy ezek az első pillanattól fogva kitalánák egymást, következésképpen egyikük sem alakulhatna ki bennünk”.³ Nagyon fontos azonban az a megállapítása, hogy nem homogén entításokról van szó: sokfélék, és nem sok közös van bennük. Itt már elkezdhetnők visszakérdezni, hogy akkor tulajdonképpen mi volt az az egyneműség – ha volt ilyen –, amelynek alapján a filozófia, individuális szempontokból, mindig is homogén, kontrárius minőségekként tárgyalta őket. A szeretetnek és a gyűlöletnek mint szenvedélyeknek a különossége abban áll, hogy valamilyen személyiséghez vagy gondolkodó lényhez kapcsolódnak – nem kezelhetők elvontan, csak az érzés formájában.

Hogy filozófiai formát adjon megfigyeléseinek, Hume gondosan egy négyes mátrixba szervezve foglalkozik vizsgált entításaival. „Az érzeteknek ez a hasonlósága a büszkeség és a szeretet, illetve a szégyenkezés és a gyűlölet esetében a kapcsolat két vonalát alakítja ki, és ezeket a vonalakat tekinthetjük a négyyszög másik két egymással szembeni oldalának.”⁴ A mátrix felosztásának az elve a kellemesség és a kellemetlenség, azazhogy a büszkeség és a szeretet valamilyen kellemes érzéssel jár, az irigység és a gyűlölet meg valamilyen kellemetlenséggel. „Mindent összevetve, tárgya vagy ideája által a büszkeség a szégyenkezéshez, a szeretetet meg a gyűlölethez kapcsolódik, érzete vagy benyomása szerint pedig a büszkeség a szeretethez, a szégyenkezés a gyűlölethez.”⁵ Tehát rendszerezési elvekről van szó, úgymint tárgy és idea által, valamint érzet vagy benyomás által, ahol az előbbieké a létezésére, utóbbiak ismereti minőségeire, percipiálhatóságára utaló tényezők. Az, hogy valamit rendszerszerűen szemlélünk, óhatatlanul valamilyen valóságfogalmat és az ezzel járó metafizikai státust biztosít a tárgyakkal, még ha ezzel nem is foglalkozunk külön-külön – amint ezt a kérdéskörrel kapcsolatban kiváló tanulmányában Zalai Béla megállapította.⁶

Kettős relációban jelentkező szenvedélyekről (minőségekről) van szó: „e szenvedélyek bármelyikének a kialakulásához kettős relációra van szükség, úgymint az ideák és a szenvedély tárgya közti kapcsolatra s az érzetnek és magának a szenvedélynek kapcsolatára.” Miért volt Hume-nak szüksége erre az igen bonyolult sematizmusra? Vélhetőleg azért, hogy valamilyen szabályszerűséget, törvényszerűséget tudjon a szeretet és gyűlölet fenoménjeiben kimutatni, főleg azt tekintetbe véve, hogy látszatra igen akcicens és kaotikusan jelent-

kező dolgok lehetnek. (Nem szükségszerű szeretni, mint ahogy nem szükségszerű dolog gyűlölni sem, az aztán meg végképp nem látszik szükségszerűnek, hogy a szeretetet a gyűlölet kövesse, nem beszélve arról: szinte lehetetlennek látszik – hacsak nem a nagy kivétel, hogy a gyűlöletet kövesse a szeretet –, mármint az emberi szenvedélyek rendjében.)

Hume különböző megfigyeléscsoportokat konstruál, amelyeknek a lényege az, hogy a szeretet/gyűlölet indukálására csakis a *másikban megmutatkozó erények vagy vétkek alkalmassak*, ezek pedig a mibennünk fellépő büszkeséget vagy szégyenkezést indukálják. Mindez arra szolgál, hogy szükségszerűségi relációkat mutasson ki, azaz hogy mindezek a viszonyok minden körülmények között és változatlan erősséggel, *ideáik* szerint működnek. Racionális követhetőségük van, de az *érzésben* figyelhetőek meg. Az átmenet egyikről a másikra szellemi, a fogalmi tisztaságot képzelőerőnk biztosítja a számukra: „Képzeloerőnk a homályos ideákról könnyen áttér az elevenekre, de nehezebb esik az elevenektől a homályosak felé fordulnia. A relációt az első esetben egy másik is támogatja, amely az utóbbi esetben meg éppen szembeszegül vele.”⁷ Ezen a ponton Hume általános ismeretelméleti fejtegetésbe kezd, mely hallatlanul érdekes és fontos, és amelyben a szeretet és gyűlölet immár csupán módszertani példák lesznek. De innen még inkább megérthetjük Immanuel Kant vonzódását a hume-i argumentáció logikájához.

A szenvedélyeknek az ideába való lehetséges átmenetével Hume aztán mintegy azt lát-szik sugalmazni, hogy talán nem is szükséges *de facto* szeretni meg gyűlölni. A képzeletben való megértésük kiváltja őket mint amolyan intellektuális szenvedély, és a szenvedélyt befolyásolhatja az intellektus, átviteli lehetőségeket biztosít, úrról a szolgára például, vagy azoknak erősségi fokát is befolyásolhatja. Végeredményben tehát a szenvedély mindig a relációknak megfelelően változik.

A III. szakaszban bizonyos nehézségek megoldására vállalkozik, amelyek abból fakadnak, hogy a szenvedély és a gyűlölet más emóciókkal keveredik. És a mindennapi életben uralkodó gondolkodásmód elsősorban az ilyen mátrixokat preferálja. Hume nagyon fontos megállapítást tesz: gyűlölhethetjük a kollektívumokat is, nemcsak az egyéneket. „Mindig gyűlöljük azt a nációt, amellyel hadban állunk; kegyetlennek, hitszegőnek, igazságtalannak és erőszakosnak tartjuk, míg saját magunkat és szövetségeseinket igazságosnak, mértéktartónak és könyörületesnek gondoljuk.”⁸ A gyűlölet kiváltásához azonban tudatosság és tartós szándék is szükségeltetik, mert ha nem, nem tudjuk ezt mint gyűlöletet realizálni. Ugyanakkor a VI. szakaszban még azt is megállapítja, hogy a gyűlölet (akárcsak a szeretet) nem lehet meg *cél* nélkül, valóságos hármasságról van szó tehát: „a szeretetnek és a gyűlöletnek nemcsak kiváltó *oka* van, mármint az öröm és a fájdalom, nemcsak *tárgya*, amelyre vonatkozik, nevezetesen valamilyen személyiség vagy gondolkodó lény, hanem *célja* is, amelynek elérésére törekszik, mégpedig az, hogy legyen boldog, illetőleg nyomorult, akit szeretünk, illetőleg gyűlölnünk: s e hipotézis szerint e három mozzanat összekeveredik, és egyetlen szenvedélyt alkot.” Gyűlölni eszerint azt jelenti, hogy bajt kívánunk valakinek – ami azért nagyon is humánus álláspont a kérdésben. Gyűlöletünk tárgyának maximum nyomorultnak kell lennie, de Hume sehol sem mondja, hogy meg is kell azt semmisítenünk. Az állatvilágban is megtalálja a szeretet és a gyűlölet szenvedélyeit, egyetemes biológiai törvényekről is szó van tehát. [...]

(2008. 1.)

JEGYZETEK

1. David Hume: *Értekezés az embei természetről*. Gondolat Kiadó, Bp., 1976. 437. sk.; 2. I. m. 438.; 3. Uo.; 4. I. m. 442.; 5. Uo.; 6. Zalai Béla: *A rendszerek általános elmélete*. In: *A rendszerek általános elmélete*. Gondolat, Bp., 1984. 328–329.; 7. I. m. 450.; 8. I. m. 461.; 9. I. m. 581.

Szakítás a nacionalizmussal

...Nemcsak az az ember, aminek születik, hanem az is, amivé válik. Lehet, hogy ez bizonyos axiológiai és erkölcsi következetlenséget sugall. Vállalom. De azt hiszem, hogy nemcsak az őseikhez való viszonyulásban kell őszintének és lojálisnak lennünk, hanem saját lelkiismeretünkhöz való hozzáállásunkban is. Még ha konzervatív alapállásból közelítenénk is a kérdést, és úgy vélnénk, hogy a múlt bármely kortársi valóság megingathatatlan alapja, világos, hogy jogunk van újraértelmezni bármilyen hagyományt, újraolvasni bármilyen történelmi eseményt a saját olvasói szempontjaink szerint. Én nem tudom, képes volnék-e értelmiségiként élni – legalábbis a fogalomnak a nyugati kultúrában elfogadott értelmében –, ha képtelen lennék kritikailag elhatárolódni a sajátjaim múltjától, ha nem lennék képes érvényesíteni a hagyományhoz való viszonyulásomban azt a lényegi különbséget, amit az önálló gondolkodás feltételez.

Az az Erdély, amelyet örököltem, és amelyet már gyermekkoromban magamévá tettem intellektuálisan, a román nacionalizmus kreációja volt. Én is egy kis erdélyi román nacionalista voltam, büszke és boldog a belső meggyőződéseimben. Eljártam minden ősszel én is Cebére, Avram Iancu halálának évfordulóján, és lelkesen énekeltem az *Ébredj, román!*-t, amelyet Hedeş nagyapámtól tanultam. Ő ezt hétéves korában tanulta meg, 1918 nyarán, amikor nagybátyja, Traian Barbu (egy k.u.k. lovasdandár tisztjeként) Ukrajnából érkezett szabadságra, kivette őt a magyar állami iskolából, amelyet Gheorghe dédapa választott (aki még nem vett részt a gyulafehérvári kezdeményező összejöveteleken), és átíratta egy román egyházi iskolába. Néha, egy-egy kiránduláson, csak a magyarok bosszantására hujogtam („zsarnok barbárok”) – annak a bizonyos éneknek a szellemében, amelyet nem is tudom, hol szedtem fel, még az elemiben. Hogy miért kellett őket bosszantanom, és miért kellett nekik bosszankodniuk, abban az időben meg sem fordult a fejemben. Így tanultam az iskolában, az utcán, a történelem- és irodalomkönyvekből, Erdély levegőjéből, amelyet ártatlanul lélegeztem be.

Míndezekre a bizonyosságokra egyedül kezdtem rákérdezni, tanácsadók nélkül, csak a líceumi éveim végén, a nyolcvanas évek elején. Amikor a szinkronisták és protokronisták vitáit olvastam, az utóbbiak nyelvezete már gyanús volt nekem. Hallottam még ezt-azt a Szabad Európából is. De úgy hiszem, hogy a nacionalizmustól való elszakadásom folyamatában a meghatározó impulzust, paradoxálisan, a hivatalos nacionalista, élesen magyarelles diskurzus adta, amely a Ceauşescu-rezsim utolsó évtizedének gyakorlata volt. Számomra ez a gátlástalan propaganda revelációként hatott. Egyszerre más megvilágításban kezdtem látni azokat az igazságokat, amelyek addig világosaknak tűntek, de sötétnek és hazugnak bizonyultak.

Pontosabban: világosan megértettem, hogy Ceauşescu beszédeinek magyarelles támadásai, amikor körülötte már minden omladozott, nem egyebek manipulációnál és diverziónál. Kádár Magyarországon az embereknek jobb volt a soruk, több volt a szabadság, nagyobb volt a jólét; mindezt könnyen lehetett észlelni határ menti városomból, a magyar televízióból, az üzletelők autóiból beszerzett farmernadrágok, rágógumik és karton Kentek révén. Márpedig Ceauşescu olcsó propagandája pont a magyarokat látta jónak szidalmazni, felhasználva mindazokat a nacionalista kliséket, amelyeket öregapáimtól meg olvasmánymiból már ismertem. Ceauşescu nacionalizmusa tulajdonképpen semmi újat nem hozott a magyarelles román repertóriumba, csupán felújította a háború előttit, kiszedte a naptalimból, amely semlegesítette azt a proletár internacionalizmus éveiben. Milyen ostobák voltak azok a polgártársaim, akik bedőltek egy ennyire primitív manipulációnak (egyesek máig sem győgvultak ki belőle) – soha nem győztem eleget csodálkozni ezen.

Ami engem illet, abban a pillanatban rájöttem, hogy az ideológiai aberrációk tekintetében nem Ceauşescu volt az igazi gond, hanem ez a kaméleoni és üres nacionalizmus, amelyet ilyen durva módon lehetett eszközként felhasználni, bármilyen ügy érdekében, legyen az akár a fasizmus, akár a kommunizmus. Ez a nacionalizmus állította, hogy az igazság nem

a magyarok, hanem a románok oldalán áll, holott bárki megállapíthatta, hogy pont fordítva van. A román nacionalisták és kommunisták, akik egybehangozóan bírálták a magyarokat, romba döntötték az országukat, miközben „az ősi ellenség”, a magyarok végezték a dolgukat, és nagyon jól éltek. A romániai helyzet szerencsétlen alakulása 1989 hajnala után ismételten bizonyította, hogy ebben a tekintetben nem tévedtem.

Később történetesen magyar lányt vettem feleségül. De ennek az eseménynek nem volt semmi köze a fentiekhez, csak abban az értelemben, hogy a soknemzetiségű Erdély teremtette meg számunkra a körülményeket, hogy találkozassunk. Egyébként „egyszerűen” egy szerelmi történet volt, amely nem befolyásolta ideológiai és intellektuális választásaimat. Különben számos példa van arra, hogy román nacionalisták más nemzetiségű nőt vettek feleségül, és emiatt mit sem változtattak eszméiken. Köztudott, hogy mindenik náci vezetőnek megvolt a maga kedvelt zsidója.

Hogy rendezsem itt a számláimat az egész családdal, el kell mondanom, hogy Traian nagyapám, noha vasgárdista múltja volt, és megható történeteket mesélt nekem, nem nevelt nacionalistának. Ellenkezőleg, nagyon higgadtan kezelte ezt a kérdést. És nem hiszem, hogy ebben szerepe lett volna a kommunista légerek átnevelő tevékenységének, inkább az idős kor tisztánlátásával és bölcsességével magyarázom. Amikor megtudta, hogy komoly kapcsolatam van egy magyar lánnyal (anyám felháborodására és döbbenetére), Traian nagyapám csillapította a lányát, és emlékeztette azon elődeinek példájára, a Bărbulescu nemzetségből, akik az idők folyamán magyarokkal, oroszokkal, szerbekkel vagy zsidókkal keveredtek rokonságba.

Valahogy így esett az én elszakadásom a nacionalizmustól, ami arra készítetett, hogy átértékeljem az Erdély-örökséget is. Egy tipikus, „gyakorló”, azt a tényt mindennek elé helyező román nacionalistából a nemzeti jelenség konstruktivista elméleteinek hívévé váltam. Kis ideológiai megvilágosodásom 1983-ban történt, pontosan abban az időben, amikor Nyugaton megjelentek Gellner, Hobsbawm és Anderson könyvei.¹ Nyilván nem ezeknek az elméleti tanulmányoknak az olvasása készítetett eltávolodni a nacionalizmustól (fogalmam sem volt róluk abban az időben), hanem saját élettapasztalatom, melyet az RKP KB propaganda osztályának anyagai „támogattak”. Így jutottam oda, hogy megsejtssem: a Nemzet nem az a halhatatlan istenség, amelyhez én is imádkoztam gyermekkoromban, hanem a modern kor egyszerű sikertörténete, a vezető elitnek „találták ki” és „hirdették” bizonyos politikai célok elérése érdekében.

Mai mérsékelt nacionalistáink úgy vélik, a nacionalizmust (természetesen csak a román) nem kellene olyan szigorúan elítélni, a Ceaușescu-korszak idején gyakorolt túlzásai miatt. Dan Berindei és Eugen Simion akadémikusok például nem győzik elégszer hangsúlyozni: ne öntsük ki a fürdővízzel együtt a gyermeket is (vagyis a tiszta és ártatlan nacionalizmust)²

Számomra viszont a Ceaușescu nacionalizmusa nem jelentett olyan túlzást (a nemzeti szocializmus nem is volt olyan extravagáns – fékezte még bizonyos képmutató internacionalizmus). Fölfedte viszont előttem, hogy a – látszólag nemes – nemzeti eszme bármikor átalakítható egy tökéletesen manipuláló, legitimizáló és uralmat szolgáló eszközzé, akármelyik hatalmasság kezében. Innen ered az a kitörölhetetlen benyomásom a nacionalizmusról, hogy nem az, aminek mutatni akarja magát, hanem egyszerűen képmutató ideológia. A nemzeti érzést mindig bemocskolták azoknak a piszkos érdekei, akik felhasználták a hatalom megszerzésére vagy megtartására. És a „nacionalista” Erdélyt is kiszolgáltatták ilyen tisztátalan céloknak. Így született meg bennem a – talán túlzó és elfogult – szándék, hogy letépjem az álarcot a hamis bálványokról, hogy leleplezzem a hazugságot, és fölfedjem az igazságot.

Nem áll szándékomban és nem is vagyok képes rá, hogy egyszemélyes harcot folytassak a modern kor e vallásával, amely emberek millióit hódította meg. Nem reális azt hinni, hogy belátható időn belül ez a vallás eltűnik. De meg kell állapítanom – racionálisan állva hozzá a kérdéshez –, hogy egyszerű bálványimádásról van szó. E bálvány mögött nincs egyéb, mint azok reményei, álmai, hite, akik megalkották.

Ma nosztalgiaival gondolok vissza nacionalista éveimre; nem bánok semmit, és nem akarom megtagadni egy részét mindannak, ami az életemet és érzékenységet jelentette. Éppen ezért meg tudom érteni a nacionalisták nézőpontját, ha nem is osztozom a véleményükben, és örvendének, ha ők is így ítélnének meg engem. Nem táplállok semmiféle neofita elfogultságot a konstruktivista és „invencionalista” elméletek iránt. Ennek ellenére mesterségemben gyakran hasznosnak bizonyultak ideológiai átváltozásaim, és segítettek a múlt jobb megértésében. Nem kötelező erdélyinek vagy nacionalista románnak lenni ahhoz, hogy Erdélyről írjon az ember. De néha hasznos lesz tudni mindezekről nem csupán könyvekből vagy dokumentumokból, hanem a személyes élettapasztalatból is.

Mint minden múltat becsülő ember, születésemmél fogva konzervatívnak kellett volna lennem. De liberális lettem, opció révén, intellektuális értelemben.

(2008.1.)

Kántor Erzsébet fordítása

JEGYZETEK

1. Ernst Gellner: *Nations and Nationalism*. Cornell University Press, Ithaca, New York; Eric J. Hobsbawm, Terence Ranger (szerk.): *The Invention of Tradition*. Cambridge University Press, Cambridge; Benedict Anderson: *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. Verso, New York – valamennyi 1983-ban jelent meg.

2. Lásd Dan Berindei bevezető megállapításait az *Istoria românilor* első kötetében. Academia Română, Editura Enciclopedică, Buc., 2001. XIX. 1.

ROMSICS IGNÁC

Az etnikai ellentétek kezelésének technikái

(Részlet)

A második világháború befejeződése óta mintegy száz helyi háború tört ki szerte a világban. E harcokban mintegy húszmillió ember vesztette életét, és körülbelül ugyanannyian hagyták el otthonukat, azaz váltak menekültté. E háborúknak nagyjából felét etnikai ellentétek okozták, s a húszmillió halott mintegy kétharmada az etnikailag motivált összetűzések számlájára írható.

Az 1980-as évek végén és az 1990-es évek elején, amikor a hidegháború befejeződött, igen sokan hitték, hogy az etnikai feszültségek csökkenni fognak, s hogy a nagyhatalmak együttműködése mintegy természetesen fog elvezetni egy konfliktusmentes Új Világrend kialakulásához. Ismeretes, hogy ennek éppen az ellenkezője történt. Ahelyett, hogy csökkent volna, az etnikai konfliktusok száma jelentősen nőtt. Ez azt bizonyítja, hogy a származási, nyelvi, vallási, kulturális és történelmi különbségek a globalizáció, az integráció és az individualizáció korában is hatnak. Ez a sokakat meglepő fejlemény új lendületet adott az etnikai kérdésekkel foglalkozó kutatásoknak, amelyek az 1960-as évek óta egyébként is reneszánszukat élték. A kutatások egyik fő ága az etnikai konfliktusok kezelésével foglalkozik. Történészek, jogászok, szociológusok, antropológusok és politológusok könyvek és tanulmányok ezreiben tárták fel, írták le és értékelték azokat a konfliktusmegelőző, -kezelő és/vagy -megoldó módszereket, amelyeket a 19. és 20. századi állami politika alkalmazott többség és kisebbség viszonyának rendezése, illetve harmonizálása céljából. A választott kritériumtól függően ezek a technikák többféleképpen csoportosíthatók. Bár nem kétséges, hogy ugyanaz a cél esetenként nagyon különböző eszközökkel is elérhető, a nemzetiségpolitikák legfontosabb aspektusa, nézetünk szerint, annak célja, illetve várható eredménye. Ebből a szempontból két alapvető megközelítés különböztethető meg: a homogenizáció vagy monoetnicizmus és a multikulturalizmus vagy polietnicizmus. [...]

A homogenizációs jellegű nemzetiségi politikától, illetve konfliktuskezeléstől eltérően a multikulturális vagy polietnikus megközelítés elfogadja, hogy egy állam lakossága eredetére, nyelvére vagy vallására nézve, illetve bármely egyéb szempontból két vagy több csoport-

ból áll, s nem törekszik a kisebbségek eliminálására. Ha emellett még különböző jogokkal is felruházza őket identitásuk megőrzése, kultúrájuk fejlesztése és politikai befolyásuk biztosítása érdekében, akkor a partnerség valamely formájával állunk szemben. Az ilyen politikai rendszer magától értetődően demokrácia, ám a csoportjogok elismerése és kitüntetett kezelése miatt nem liberális vagy „westminsteri” típusú, hanem a társadalmat alkotó csoportok különjogainak szintje és azonossága versus egyenlőtlensége alapján nemzeti vagy etnikai, illetve társulási vagy konszenzuális demokrácia.

Nemzeti vagy etnikai demokráciának az olyan politikai rendszerek nevezhetők, amelyek a liberális demokráciákhoz hasonlóan mindenki számára biztosítják az általános állampolgári jogokat és a politikai hatalomért folytatott versengés egyenlő feltételeit, ám az állam ennek ellenére a társadalmat alkotó domináns csoport nemzeti törekvéseinek hordozója. A kisebbségeket nem nyomják el, sőt külön kulturális jogokat biztosítanak számukra, de államalkotó faktorként, „társnemzetként” nem ismerik el őket. Statisztikai túlsúlyánál fogva az államélet minden szféráját a domináns többség uralja, amely a különböző testületek összetételében, az állami szimbólumok megválasztásában és a közhatalok nyelvhasználatában egyaránt megmutatkozik. Az államélet különösen bizalmas területeit, például a biztonsági szolgálatokat és a hadsereget kizárólag a többség irányítja; a kisebbségek képviselői ilyen pozíciókhoz *per definitionem* nem juthatnak. A kisebbségek öngazgatása területi vagy egyéb alapon, illetve befolyásuk biztosítása a döntéshozatalra a pozitív diszkrimináció különböző válfajainak alkalmazásával nem megengedett; az állam iránti lojalitáskat a többség folyamatosan kétségbe vonja. A nemzeti (etnikai) demokrácia egyik klasszikus esete sokáig – a palesztin területi autonómia elismeréséig – Izrael volt. Ma többek között Szlovákia, Ukrajna, Horvátország vagy Románia nemzeti-nemzetiségi politikája sorolható ebbe a kategóriába.

A társulási (*consociational*) vagy megegyezési (*consensus*) demokrácia a liberális demokráciától abban különbözik, hogy az egyéni jogok mellett kitüntetett szerepet biztosít a csoportjogoknak, a nemzeti demokráciától pedig abban, hogy a társadalmat alkotó csoportok egyikét sem privilegizálja. Ehelyett arra törekszik, hogy a társadalom nyelv, vallás vagy egyéb tényezők alapján elkülönülő szegmensei egyenlő partnerekként vegyenek részt a közéletben, a politikai befolyás és a javak elosztása arányosan, a döntéshozatal pedig kompromisszumok alapján történjék. Arend Lijphart, aki e fogalmat megalkotta, a társulási demokrácia négy alapvető ismérvét különítette el. Ezek a következők: (1) nagykoalíció, (2) kölcsönös vétőjog, (3) arányosság a közéletben és a javak elosztásában s végül (4) széles körű autonómia minden közösség számára saját ügyeik intézésében. A nagykoalíció azt jelenti, hogy a kormányzás felelőssége – a liberális demokráciák általános gyakorlatától eltérően – nem egyedül a többséget szerzett párt vállain nyugszik, hanem megoszlik a társadalmat alkotó csoportok elitjei között. A vétőjog arra garancia, hogy az egész társadalom életét alapvetően befolyásoló nagy döntéseket csak teljes körű vagy nagyfokú konszenzus esetén lehessen meghozni, valamint arra, hogy kizárólagosan saját ügyeit illetően minden kisebbség megvédhesse magát a többség diszkriminatív akaratával szemben. Az arányosság alapvetően két dologra vonatkozik: a közéleti, illetve államigazgatási pozíciók és a pénzügyi erőforrások, illetve állami támogatások elosztására. „A nyertes visz mindent” elv ebben a rendszerben sohasem alkalmazható. S végül az autonómia azt jelenti, hogy saját, a társadalom egészére nem tartozó ügyeiben minden alcsoport maga dönt. Az autonómia lehet területi elvű s ezen belül magasabb vagy alacsonyabb szintű, valamint szemlélyre alapozott, az államigazgatás piramisszerűen felépülő területi hierarchiájától független párhuzamos struktúra.¹

A társulási demokrácia legismertebb és legjobb mai példái Svájc és Belgium. A svájci állammodell két pilléren nyugszik. A 26 közigazgatási egység (kanton) széles körű önállóságán, valamint a német, francia és olasz nyelv egyenrangúságán és a háromnyelvűség lehető legteljesebb körű érvényesítésén. Az 1970-es években ehhez hasonló rendszer alakult ki az addig centralizált Belgiumban is. Az államterület e szerint négy nyelvi részre – vallon (francia), flamand (holland), német és a francia–holland (Brüsszel), a társadalom pedig

három nyelvi közösségre oszlik. Az egyes területek és közösségek nagyfokú önállóságot élveznek, miközben országos szinten a hatalmi posztok arányos elosztására törekszenek. Az utóbbi évtizedekben ilyen föderális rendszer körvonalazódott Spanyolországban, s 1995-től – igaz, nemzetközi felügyelet alatt – ehhez hasonló rendszer működik az iszlám bosnyákok, a katolikus horvátok és az ortodox szerbek által lakott Bosznia-Hercegovinában is.

A hatalommegosztás alacsonyabb szintjét jelenti a területi vagy kulturális autonómia. Előbbi egy adott közigazgatási egység öngazgatását feltételezi az állami érdekek sérelme nélkül. Az 1920-as évek óta ilyen élvez többek között a finnországi Aland-szigetek 20 ezer fős svéd lakossága s az 1970-es évek óta az észak-olaszországi Dél-Tirol közel 200 ezer fős németisége. A kulturális autonómia a szétszórtan élő kisebbség számára biztosít beillesztést az anyanyelvükkel és kulturális azonosságukkal kapcsolatos ügyek intézésébe. A két világháború között ez vált az észtországi kisebbségpolitika vezérelvévé. Ma többek között Szlovéniában és Finnországban alkalmazzák sikerrel. A 6 százaléknyi svéd anyanyelvű közösség finnországi kezelése példaszerű. 1968 óta a svéd nyelv az iskolarendszer minden szintjén egyenlő a finnel. A finnek kötelezően tanulnak svédül és a svédek finnül. A 20 finnországi egyetem és főiskola közül 12 finn egynyelvű, 2 svéd egynyelvű, 6 pedig kétnyelvű. A két állami tévécsatorna napi több mint két órában sugároz svéd nyelvű programokat. A rádiócsatornák közül kettő, a színházak közül négy svéd nyelvű. Az utóbbi években elterjedt, és mára általánossá vált, hogy az élelmiszerek feliratai is kétnyelvűek. A 2003-as új nyelvtörvény értelmében, ha a svéd kisebbség létszáma egy településen eléri a 8 százalékot vagy legalább a háromezres lélekszámot, akkor azt a települést kétnyelvűnek kell minősíteni, és gondoskodni kell ennek megfelelő közigazgatásról. [...]

(2008. 1.)

JEGYZET

1. Arend Lijphart: *Democracy in Plural Societies. A Comparative Exploration*. New Haven, London, 1977; Uő: *Democracies. Patterns of Majoritarian and Consensus Government in Twenty-One Countries*. New Haven, London, 1984.

VAJDA MIHÁLY

A Szellem és a szellemek

(Részlet)

[...] Az eddig mondottak igen rövid összefoglalása volt utolsó előtti könyvem, a *Mesék Napnyugatról* gondolatainak. Egy könyv a filozófusok meséiről, akik mindig újból és újból el akarták hitetni velünk, hogy az emberi ész minden nehézségen úrrá lesz, s így a földön is paradicsomi állapotokat leszünk képesek teremteni. Mesék tehát Ész istennőről. A filozófia azonban a tradicionális istenhít híján, ha megszűnik ontoteológia lenni, hiteltelenné válik. Nem tudomány, egyszerűen csak buta, s főleg haszontalan fecsegés. Ezért akar manapság a legtöbb filozófus csak olyan kérdéseket feltenni, melyekre lehetségesnek tűnik úgynevezett tudományos választ, megalapozott választ adni. Ahhoz, hogy az egészre kérdezzünk, hiányzik az alap. A tudomány korszakában pedig alaptalanul nem filozofálunk.

De volt egyszer, hol nem volt, volt egy filozófus, aki *kizárólag csak kérdéseket akart feltenni*; amikor azt kérdezték tőle, miért nem foglalkozik a mítoszok racionális magyarázatával, állítólag a következő szavakat mondotta volna: *Nekem bizony nincs időm az ilyesmire, s ennek oka, barátom, a következő: még arra sem vagyok képes hogy – a delphoi felirat értelmében – „megismerjem önmagamot”, s nevetségesnek tartom, hogy amíg ebben tudatlan vagyok, tőlem idegen dolgokat vizsgáljak. Ezért tehát búcsút mondva nekil elhizsem, amit a hagyomány tart róluk, és – mint az imént említettem – nem az ilyesmit, hanem önmagamot vizsgálom: vajon valami szörnyeteg vagyok-e, aki Tüphónnál is bonyolultabb és jobban okádja a tüzet, vagy pedig szelídebb és egyszerűbb lény, akinek természeténél fogva valami isteni és minden elvakultságtól mentes jelleg jutott osztályrészéül.*¹ A filozófust Szókratésznek hívták. Igen. A filozófiához mint önismerethez kellene, gondolom, visszatérnünk, ahe-

lyett, hogy arra tennénk kísérletet, hogy megoldhatatlan kérdéseket megválaszoljunk, vagy, ellenkezőleg, mindazokat a kérdéseket, melyek – ha el nem fojtjuk eredendő kíváncsiságunkat, s nem szűnünk meg gondolkodni – mégiscsak a legérdekesebbek, számúzzuk a filozófiából. Nietzsche úgy vélte, hogy a filozófia mindig is a filozófus önismerete volt. *Fokozatosan kiderült a számomra, hogy mi volt eddig minden nagy filozófia; nem más, mint szerzőjének önismerete és egyfajta akaratlan és észrevétlen mémoires.*² Legyen a filozófus nagy vagy kicsi, alapvető törekvése az, még ha erről nincsen is tudomása, hogy a delphoi szavak értelmében megismerje önmagát. Önmagadat megismerni azonban nem azt jelenti, hogy megismerem a *Szellemet*, mely valamennyiünk felett egyformán lebeg, hanem hogy megismerem azokat a szellemeket, azokat a kísérteteket, melyek sisakrostélyuk mögül minket, *személyesen minket* szemlélnek, és nekünk, *személyesen nekünk* kérdéseket tesznek fel. Mindannyiunkra más és más szellemek tekintenek, mindannyiunknak más és más kérdéseket tesznek fel. A többség ebből semmit sem szeretne észrevenni, egyszerűen csak az általánosat akarja tudni, hogy azt követhesse. A többség eltolja magától a szellemeket és kísérteteket. A reflektált ember azonban észreveszi, hogy *idővel az ember beleun az általánosról és megint csak az általánosról szóló örökös locsogásba.*³ Mert az általánost csak a kivételen keresztül tudom megérteni, mely én magam vagyok. *A helyzet a következő: a kivétel azzal, hogy önmagát elgondolja, az általánost is elgondolja; azzal, hogy önmagát működteti, az általánost is működteti; azzal, hogy önmagát magyarázza, az általánost is magyarázza. A kivétel tehát az általánost és önmagát is állítja, és ha az általánost alaposan tanulmányozni akarjuk, akkor pusztán egy jogos kivétel után kell néznünk; az sokkal világosabban mutat meg mindent, mint maga az általános.*⁴

Vannak ugyanis jogosulatlan kivételek is: *...a jogosulatlan kivétel éppen azért lesz észrevehető, hogy az általános körül forog.*⁵ [...]

(2008. 4.)

JEGYZETEK

1. Platón: *Phaidrosz*. 229c–230a. Kövendi Dénes fordítását átdolgozta Steiger Kornél.; 2. Friedrich Nietzsche: *Jenseits von Gut und Böse*. KSA 5. 19.; 3. Søren Kierkegaard: *Az ismétlés. Constantin Constantius próbálkozása a kísérleti pszichológiában*. Ford. Gyenge Zoltán. Ictus, Bp., 1993. 108.; 4. I. m. 107.; 5. I. m. 106. sk.

ZALÁN TIBOR

Az a nap, az a Hold

Csiki László emlékével

A bűvár hazament.
Nem tudom milyen nap volt.
Reggel alkonyodott.
Irdatlan nagy és hideg Hold

ragadt fel az égre
akkor – rongy, üveg-ágra.
Homályt vetett le ránk
fönről Isten békalába,

s a pipán keresztül
pálinka dőlt tüdőnkbe.
Most még megmaradtunk,
szép lassan megyünk tönkre, de

a bűvár itt hagyott
minket, álomhalászok.
Holnap is merülünk;
öltözzünk be a halálhoz!

(2009. 1.)

GYARMATI GYÖRGY

Hatalmi elit Magyarországon a 20. század második felében, 1945–1989

(Részlet)

I. Az elit és a kommunista fogalom viszonya

Négy megjegyzés kívánczik a referátum elejére a fogalomhasználat, illetve a kommunista hatalmi elit általános jellemzői tekintetében. Ezeket tömör kijelentéseként teszem meg. Árnyaltabb és okadatoltabb kifejtésére most éppúgy nincs terünk, mint ahogy a korszak egyes alperiódusainak elittablója is csak a lényegi elemekre koncentrálni vázlat.

1. Az elit fogalom használata nem egyértelmű a kommunista diktatúrákkal foglalkozó diskurzusban. Leginkább azért nem, mert az e körben tárgyalt szűk társadalmi csoport tagjai, illetve reprezentánsai sem tulajdonosi szempontból, sem képzettségi szempontból nem sorolhatók sem a régi rend kései korszakának művelt arisztokratái, sem pedig az ún. polgári kori előkelőségek közé. (Versus: tulajdonosi vagy tudáselit: Notabilitäten des Besitzbürgertum oder Bildungsbürgertum.) A különbségtétel egy mindmáig keveredő ketős nézőpontból következik. A kommunista rendszerek létrejöttének és működésének ideológiai önelgímálása éppen a hatalomváltás társadalmi reprezentálása okán utasította el a korábbi elitekkel való közösségvállalást. Általában is egy markáns elitellenességet, illetve egalitarianizmust képviselt. A munkás, illetve paraszti származás vált elvileg megkívánt pedigrévé, aki pedig ezt nem tudta felmutatni, annak – úgymond – a munkásmozgalom „tisztítótűzében” kellett megigazulnia: megszabadulni a „polgári származás”, illetve habitus stigmáitól. A visszatekintő kritikai megközelítések ugyanakkor a polgári kori evolutív mintát tekintik zsinórmértéknek, elfeledve, hogy az is csak egyik történelmi formaváltozata volt az elit(ek) rekrutálódásának.¹ Az averzió ugyanakkor – azt gyanítjuk – nem feltétlenül a tudományos megismerés óhatatlanul kritikai természetéből fakad. A kutatás szempontjából releváns kíváncsiságba mintha beszüremlene a rendszerrel szembeni morális vagy ideológiai elutasítás is. Ezzel párosulva egyfajta intellektuális arisztokratizmus is kitapintható a kommunista elitvizsgálatoknak az iskolázottságot, illetve az „eredeti foglalkozást” firtató kérdésfeltevéseiben.² Ezért is szükséges jelezni, hogy a dolgozat egyfelől funkcionális és releváns vizsgálati kategóriának tekinti a kommunista elit, illetve az ehhez tartozó pártelit fogalmát, másfelől, hogy a továbbiakban a magyarországi kommunista hatalmi elit – vázlatos – jellemzését tekinti tárgyának.

2. Részben a fentiekből következik, hogy esetenként magát az elit kifejezést is inadekvátnak tekintik a kommunista pártegyeduralom notabilitásainak leírására. Ebből eredően szoktak volt körülrást alkalmazni: „a pártvezetés legfelső köre”, illetve – ennél némileg tágabb szociológiai halmazt magában foglalva – a nómenklátúra kifejezés terjedt el. Ezekhez képest az előbbi, a pártvezetés legfelső köre az, amit a referátum elitként – pontosabban hatalmi elitként – fog azonosítani. Az utóbbi, a nómenklátúra elnevezés ennél egyfelől tágabb, másfelől karakterében is különböző szociológiai halmazt jelöl.³ A nómenklatúrába tartozók ugyanis azok voltak, akiket különböző szintű pártforumok neveztek ki, egy hierarchikusan tagolt ún. „hatásköri lista” alapján. Ebbe a körbe mindazok beletartoztak, akik – a német politikai szociológia fogalomalkotása szerint – a Kaderverwaltung vagy Kaderbürokratie tagjai voltak.⁴ (Mindkettő fordítható káderigazgatásnak.) Ezen garnitúra felső, vékony rétege ugyan már érintkezhet a kommunista hatalmi elitbe tartozókkal, ugyanakkor az utóbbiakat

épp a legfelső szintű döntési jogosultság határolja el a nómenklatúrától. Az elit és a nómenklatúra közötti státuskülönbség esetünkben a következőképpen definiálható: a kommunista hatalmi elitbe azok tartoztak, akik kinevezték az alsóbb szinten kinevezendők kinevezőit. Más közelítésben azok tekinthetők a kommunista hatalmi elitbe tartozóknak, akik a felső szintű párt- és államhatalmi pozíciók rendszerspecifikus „összecsúsása”, átfedése, illetve viszontbiztosítása következtében kettős vagy akár ennél is több, multipozicionális státust mondhatnak magukénak. Mivel a pártállam felépítése, működési rendje hierarchikusan tagolt, az ilyen multipozicionális státusok alsóbb szinteken is – egyre növekvő számban – előfordulnak, ismétlődnek. Utóbbiak alkothatnak egyfajta helyi-területi vagy éppen közép-szintű (megyei) elitet, de a rendszer egészében ez utóbbiak csak a nómenklatúra különböző szintjeit jelentik. Azért, mert státusba kerülésük a kommunista hatalmi elit hierarchikus rendben delegált „kinevezési mechanizmusának” a része.

3. A pártvezetés legfelső köre – a kisajátított anyagi és kulturális javak birtokosaként – funkcionális helyzetét és akaratervényesítését tekintve hatalmi elitként tevékenykedett. A kommunista hatalmi elit kiválasztódását, viselkedését maga a rendszer kondicionálta, úgy persze, hogy ezen elit határozta meg magát a rendszert – annak működési sajátosságait – is. Ezzel a tautológiával elsődlegesen a rendszer zártságára utalok. Minden társadalmi alrendszerben (politika, gazdaság, kultúra stb.) felszámolta a magántulajdont, erőszakkal kiiktatta a sokféleséget, a funkcionális autonómiákat, a „versenyhelyzetet”, és viselkedett monopolhelyzetben lévő hatalmi elitként. Ezt a monopolhelyzetet egy „kettős birtoklás” jellemezte: egyfelől úgy viselkedett, mint az államosított gazdasági, kulturális és infrastrukturális-kommunikációs javak „kollektív”, de egyedüli birtokosa (Besitzer), másfelől ugyan ezen szűk csoport, a pártelit irányította-szervezte a társadalom mindennapi tevékenységét. De a társadalom tagjai egzisztenciájukat tekintve szintén – idővel – teljes körűen államosított alattvalók voltak. Ezen államosított társadalom tagjainak nem volt – nem lehetett – a rendszer mechanizmusán kívüli „privát” egzisztenciája. Azaz a hatalmi elit a jelen levő népesség egyedeinek egzisztenciáját is „kollektíve” birtokolta, lényegében rendszerbe kötött alattvalóvá degradálta a társadalom (szinte) egészét. Mindemelllett a hatalmi elit az elkonzumált, „kollektivizált” javakat sajátjaként is konzumálta, majd az idő előrehaladtával – egy részük – személyes tulajdonként teaurálta is.

4. A kommunista hatalmi elit tagjai a pártállam centralizált intézményrendszerében csereszabatos módon kerülhettek az egyes alrendszerek legkülönbözőbb vezető pozícióiba. Másképp fogalmazva – és pejoratív felhangja ellenére is funkcionálisan jellemezve – jolly jokerek voltak, akiknek delegálása (megbízása) során mindvégig elsődleges szelekciós szempont volt az ideokratikus rendszerhűség. Egyelőre csak általánosan igyekeztünk ezt érzékeltetni a rendszerpiramis fentebbi ábráján. A kommunista pártgyeduralom mindent saját ellenőrzése alá vont ugyan, de megőrizte a társadalomszervezés „ágazati” alrendszereit. Ugyanakkor viszont két további új jellemzővel kiegészülve – mondhatnánk azt is, hogy megterhelve – működött a rendszer. Az egyik, hogy mindegyik tradicionális alrendszer (gazdaság, kultúra, társadalom) mögé odailleszthetnénk a politika kifejezést is. Egyszerűen azért, mert minden legalább olyan mértékben volt politikafüggő, mint amennyire funkcionális elnevezésének próbált megfelelni. A másik az, hogy épp a legfelsőbb irányítási szinten – azaz a most előtérbe állított elitbe tartozás tekintetében – indifferens volt az adott csúcspozícióba kinevezett hozzáértése, mert elsődlegesen a pártakarat adott területen történő érvényre juttatása volt a vele szembeni elsődleges elvárás. Csak példaként előzve meg az alábbi leírást: lehetett valaki, mint Ilku Pál, az ötvenes évek második felében a Magyar Néphadsereg politikai főcsoportfőnöke, majd honvédelmi miniszterhelyettes, utána pedig a hatvanas évek elejétől – 12 éven át – művelődésügyi miniszter, s ugyanezen időszakban egyúttal az MSZMP Politikai Bizottságának póttagja is. A nómenklatúra mezőnyében már tucatjával lehetne hasonló példákat említeni, de maradjunk egy közös fogantatású karriercsokornál: a Rákosi-korszak politikai rendőrségének obsitos tisztjeit a fenti példához hasonlóan vezényelte a Kádár-kori párt bizalma színház- vagy éppen könyvkiadó-igazgatónak, illetve a rádió és televízió elnöki székébe. Erre vonatkozik – az ábrán is jelzett –

csereszabatos káder kifejezés, illetve az, hogy elitbe (és nómenklatúrába) tartozásuk elsődlegesen „megbízhatóságukon”, rendszerhűségükön nyugodott, s nem – vagy alig – volt jelentősége a funkcionális hozzáértésnek. Ilyen értelemben a magyarországi kommunista hatalmi elit jelenlegi leírása során politikai meghatározottságukra koncentrálunk, és mellőzzük – a hasonlóképpen figyelmet érdemlő – sokszínű társadalomtörténeti jellemzőik számbavételét. [...]

(2009. 3.)

JEGYZETEK

1. Az európai korai keresztény királyságok létrejötte idején korántsem volt rendszeridegen, hogy a király kíséretéhez tartozó „zászlós urak”, világi és egyházi főméltóságok viselői írástudatlanok, vagy teológiai végzettség nélküliek voltak, miközben adományozott beneficiumaik és udvari tisztségeik révén alkották az akkori hatalmi elitet. A keresztény-rendi uralom, illetve a kommunista uralmi rendszer összevethető annyiban, hogy mindkettő ideológiavezérelt politikai hatalomátvétel közepette zajlott. Ehhez képest az előbbi esetben is több generáció – és több évszázad! – elteltével váltak majd a Beszterelit státusúak egyben Bildungselitté is. Magyarország esetében még minden további nélkül ide sorolható a Mátyás király nevével fémjelzett reneszánsz időszak – több mint négyszáz évvel a keresztény királyság létrejötte után.

2. Ez ahhoz hasonló, mint amikor a polgárosodás folyamatának vizsgálata során – a közismert bonmot szerint – úgymond nem illik rákérdezni az első egymillió eredetére. Azaz a polgárnak mondott, liberális és „szekularizált” társadalomszervezés – melynek során a gazdasági és kulturális elitpozíciókat „hatalom kívüliként” megszerezve a „harmadik rend” konvertálja gazdasági és intellektuális tőkéjét a politikai uralom megszerzésére, és ezzel válik egy része „hatalmi elitte” is – nem más, mint az elit rekrutálódásának egy másik történelmi formaváltozata.

3. *Segédkönyv a Politikai Bizottság tanulmányozásához*. Szerk Nyíró András. Interart, Bp., 1990; T. Varga György – Szakadát István: *Íme a nómenklatúrák*. Társadalmi Szemle, 1992. 3. 73–95; Szakadát István: *Káderforgó. A hatásköri listák elemzése*. Társadalmi Szemle, 1992. 8–9. 97–120.

4. Bálint Balla: *Kaderverwaltung*. FEV. Stuttgart, 1992; Bálint Balla: *Bürokratie oder Kaderverwaltung*. Zeitschrift für Soziologie, 1973. 2. 47–76; Gyarmati György: *A káderrendszer és a rendszer kádere az ötvenes években*. Valóság, 1991. 2. 51–63.

GYÁNI GÁBOR

Demokrácia – hatalom

Az elit fogalma és történelmi változékonysága

(Részlet)

„A nagy pártok vezetőinek felelőssége volna, hogy híveiket átvezessék a modern demokráciába. A jobboldal vezére ilyesmire semmi készséget nem mutat. A baloldal vezére kiszolgáltatta magát azoknak, akiket pártja modernizálása érdekében semlegesítenie kellene.”¹ A mai magyarországi demokratikus politika „nyomorúságos állapotát” elemző írásból való fenti kijelentés arra emlékeztet, ahogyan Bibó István vetette fel az elit társadalom iránti felelősségének kérdését hat és fél évtizeddel korábban. Az elit „legfőbb szerepe az, hogy az élet élésére, az emberi helyzetekben való erkölcsi viselkedésre s az emberi szükségletek mélyítésére, finomítására és gazdagítására mintákat, példákat adjon, azaz kultúrát csináljon”.² Erre pedig csak olyan elit alkalmas Bibó szerint, amely stabil (van tehát kellő önbizalma és elfogulatlan), egyúttal a társadalom támogatását is élvez, tekintve hogy „olyan eleven társadalmi közmeggyőződés” rejlik azon értékelési rend mögött, amely az elit kiválasztásáról kezeskedik, „mely ezt az értékelést magáévá teszi, s az elit kiválasztottságát egészeiben elismeri”.³

Mind Kis, mind Bibó, ez a két demokrata politikai gondolkodó egyöntetűen hitet tesz tehát az elit hatalmi létjogosultsága és pozitív társadalmi szerepe mellett, amikor koruk vitális problémáira keresi a megoldást. Hogyan fér össze vajon demokrácia és elit, amelyek – látszatra – kibékíthetetlen viszonyban állnak egymással? Utóbb Bibó maga is élesebben megfogalmazza a problémát, midőn a demokrácia körülményei közt oligarchizálódó elit hatalom veszedelmét taglalja, még ha némileg elvont formában is. Korábban azt vallotta, a hatalom demokratizmusát a hatalmak elválasztásának elve és gyakorlata (a törvényhozó, a végrehajtó és a bírói hatalom önálló intézményesülése) garantálja. Nem egészen érzéketlen ugyan már ekkor sem a hatalomkoncentráció veszélyével szemben, ezt az állam növekvő gazdasági beavatkozásaként, az információ állami monopolizálásaként, valamint a bürok-

ratizálódás ellenállhatatlan folyamatként (a szervezetek mindenhatóvá válásaként) tudatosítja. Ezen úgymond „holnapi” probléma megoldására azonban akkor még nem akart és nem tudott „konkrét megoldási javaslatokat tenni”. Azon szilárd meggyőződését fejezi ki csupán a kérdéssel kapcsolatban, hogy „az emberek szabadságösztone meg fogja oldani ezt a problémát is, melyet ma még csak a levegőben érzünk”.⁴

A európai társadalomfejlődés értelme című, a hetvenes évek elején írt és csupán Bibó halála után ismertté vált esszéjében viszont már bő teret szentel a szerző a kérdésnek. Mint írja, az új hatalomkoncentráció arisztokráciája (a szakszerűség és képzettség arisztokráciája, ahogyan 1947-ben fogalmazott) az értelmiségi zsarnokság rémét idézi fel. Hogyan lehet elejét venni annak, hogy végleg elveszzen a demokrácia valós tartalma? A „nevelői, tudományos önkormányzat” autonóm hatalmi rendjét lehet, sőt kell szembeállítani vele, a tulajdonnal való monopol jellegű rendelkezés ellensúlyozására pedig a munkásönkormányzat intézményét lehet bevetni. Ezen utóbbi elgondolás sokat köszönhet Bibó 1956 során szerzett tapasztalatainak, elméleti belátásának. Ez rejlik „a közvetlen munkát végzők önkormányzata letről fölfelé egy piramisszerű építményben” víziójának a megfogalmazása mögött annak részéről, aki már a háborút követő koalíciós években meghirdette és programszerűen képviselte a közigazgatási önkormányzatiság koncepcióját.⁵ Ekként egészítendő ki tehát Bibó szerint a demokrácia, mivel a „hatalmak elválasztása [...] ma már így nem elegendő” annak megőrzéséhez és kiteljesedéséhez.⁶ Nem tagadja meg azonban ekkor sem Bibó az elit szükségességéről vallott korábbi elképzelését. „Sem a demokráciának, sem a munkásigazgatásnak nem az a lényege, hogy magas szakértelmet igénylő döntéseket szakértelem nélküli tömegek hozzanak meg; a lényege az, hogy az ember politikai, közösségi munkafeltételeinek a megszabásában saját bizalmát bíró vezetők vezetése mellett tudjon dolgozni és közösségi életet élni.”⁷ Így jut végül vissza Bibó oda, ahonnan 1943-ban elindult a társadalmi közmeggyőződéssel alátámasztott értékelési rend kritériumai szerinti elit normatív fogalmát definiálva.

Bibó látszólagos elvi egy helyben topogása nem véletlen, de nem is kivételes. A modern politikai teória szintén nem a vagy-vagy, hanem a szimbiozis, helyesebben a kényszerházzasság tényét tudatosítja szüntelenül a demokrácia–hatalom kettősségében. A 19. században volt (lehetett) csupán életképes az az illúzió, mely szerint a demokrácia és hatalom kellemetlen együttélése idővel akár meg is szűnhet. Liberális felfogás szerint a demokrácia mint végtelen folyamat evolúciós úton egyszer túllép majd a csupán részérdekeket érvényesítő állami hatalmon, a jogkiterjesztés ugyanis idővel mindenkit bevon a politikai akaratképzés intézményes gyakorlatába.⁸ A szocialista politika- és társadalomelmélet ugyanakkor a demokratikus (állam)hatalom forradalom révén történő erőszakos kisajátítását (felszámolását) helyezte kilátásba.⁹

Az utópiák világába tartozó említett nézetekkel szakított az elitelmélet, melyet Gaetano Mosca fejtett ki elsőként rendszerezett formában az 1880-as és 1890-es években.¹⁰ Mosca a demokráciának mind a liberális evolucionista (meliorista), mind pedig a szocialista forradalmat vizionáló marxi felfogásával szembefordult, midőn a politikai osztály fogalmát posztulálva kijelentette: „Minden, ami a kormányzatban kapcsolatban áll a döntéshozással, a hatalom gyakorlása, az utasítás és a felelősségvállalás, mindig egy külön osztály funkciója; igaz, az e sajátos osztályt alkotó elemek országonként és történelmi korszakokként változhatnak, bármi legyen is azonban ezen osztály pontos összetétele, mindig elenyésző kisebbségben van az általa uralt, az akaratának alávetett tömeghez képest.”¹¹

A politikai osztály Mosca által kidolgozott fogalma, valamint a szintén olasz Vilfredo Pareto övével sokban rokon, több ponton mégis különböző kormányzó elit elmélete¹² egyaránt feltételezi, hogy nincs, nem létezhet társadalom a vezetők (hatalmi elit) és a vezetettek (a hatalomnak alávetettek) szükséges kettőssége nélkül. Az elitelmélet, melyet ideológiaiaként eredetileg a forradalmi osztályelmélet ellensúlyozására, annak cáfolatául szántak megalkotói,¹³ némi idő elteltével tudományos elméletté alakult át. E minőségében mindmáig hasznos analitikus eszköze a kapitalista társadalom szerkezeti leírásának. „Az »elit(ek)« terminust manapság általánosan alkalmazzák a gyakorlatban mindazon funkcionális, fő-

ként foglalkozási csoportokra, amelyek változatos okokból magas társadalmi státust élveznek.¹⁴ A Mosca politikai osztály fogalmából és Pareto kormányzó elit koncepciójából levezetett funkcionális politikai (hatalmi) elit pusztája léte, nemkülönben befolyásának a terjedelme, időtállósága, az általa gyakorolt hatalom módja, indoka (legitimációs ideológiája) és hatékonysága a demokrácia mindenkor döntő definíciós ismérve.

Az elitelmélet sugalmazása szerint nincs tehát társadalom kormányzás (kormányzó elit) nélkül, ez a hatalom (a kormányzás) pedig mindig kevesek kezébe van letéve, és ily értelemben oligarchikus. Ha e tételt érvényesnek ismerjük el a modern polgári (alkotmányos) demokráciákra nézve is, a modern elitelméletek pedig így járnak el, akkor a demokrácia szemfényvesztésnek hat csupán.¹⁵ Ezen az alapon jelenti ki gondolatmenete egy adott pontján a második világháború utáni amerikai hatalmi (és nem uralmi, ahogyan a könyv magyar fordításának a címében szerepel) elitet elemezve C. Wright Mills: „Ma Amerika inkább csak formális politikai demokrácia, nem pedig valóban demokratikus és szociális hatalmi rend.”¹⁶

Nem osztja azonban mindenki ezt az elvi álláspontot. Joseph A. Schumpeter fogalmazta meg a legmértékadóbb módon demokrácia és elit elvi összeegyeztethetőségének az elvét. A politikai vezetőség – e kifejezéssel az elitre utal – a piaci verseny körülményei között megszerezhető, a fékek és ellensúlyok ekként biztosított feltételei közt megtartható elit pozíció várományosa és letéteményese. Következésképpen: „a demokrácia nem jelenti, nem jelentheti, hogy ténylegesen a nép uralkodna, bárhogy értjük is a »nép« és az »uralom« kifejezéseket. A demokrácia annyit jelent csupán, a népek megvan a lehetősége rá, hogy elfogadja vagy visszautasítsa a felette uralkodó embereket.” Máshol azt írja Schumpeter: „a demokratikus módszer a politikai döntések megszerzésének az az intézményes elrendezése, melyben az emberek szavazatáért folyó versenyszerű küzdelemben szerzik meg egyesek a döntésre jogosító hatalmat.”¹⁷ A hatalom – szögezi le félreérthetetlenül – a demokráciában is természetesen a politikus uralmát jelenti, az ő hatalma azonban a piaci verseny során kerül egyik kézből a másikba, a cserélődés mechanizmusa pedig tökéletesen megfelel a szabadság eszméjének is. A despotizmus liberális demokrácián belüli valódi ellenszere ilyenformán az egymással versengő kormányzó elitek vetélkedése a szavazók kegyének elnyerése végett. A hatalmi pozíciót ekként megszerző elitet – a demokratikus logika töretlen érvényesülése folytán – idővel értelemszerűen a vele versengő másik elit váltja majd le. A demokratikus hatalmi apparátus demokratizmusát fokozza továbbá, ha az elit kellően diffúz, magyarul: megfelelően széles társadalmi spektrumból kerül ki tagsága, és ha számtalan társadalmi csoport jelenhet meg közvetlenül a hatalmi gépezetben önnön elitjein keresztül.¹⁸

A fékek és egyensúlyok említett tényezője az elitteoretikusok klasszikusainál (főként Paretónál) az elitek cirkulációjaként és decentralizációjaként nevesítve fogalmazódott meg. Ha mérlegre tesszük a mai (és a közelmúltbeli) nyugati demokráciákat hatalmi (kormányzó) elitjeik társadalmi sajátosságai szempontjából, könnyen arra a sommás következtetésre juthatunk mi is, amit Millstől idéztünk korábban. Az elitcsere pusztája ténye, aminek a pártrendszeren nyugvó demokráciákban a pártok váltógazdasága felel meg, valamint az elit rekrutációjának társadalmi demokratizmusa (az elit nyitottsága vagy zárt-sága) s nem utolsósorban az elit tagjainak életformabeli (mentalitásbeli) közelsége vagy távolsága a tömegekhez (exkluzivitása avagy köznapisága) egyenként és közösen mind fontos fokmérője adott politikai rendszer demokratizmusának. Mindez azonban már túlmutat a szűken vett politikai szférán, mivel szociológiai tartalommal telíti az elitképződés, egyáltalán: a demokratikus hatalmi működés teljes komplexumát. [...]

(2009. 3.)

JEGYZETEK

1. Kis János: *Az összetorlódtott idő*. In: Dénes Iván Zoltán: *Liberalizmus és nemzetudat. Dialógus Szabó Miklós gondolataival*. Argumentum Kiadó – Bibó István Szellemi Műhely, Bp., 2008. 468.

2. Bibó István: *Elit és szociális érzék*. In: *Uő: Válogatott tanulmányok*. I. 1935–1944. Magvető, Bp., 1986. 226.

3. Uo.

4. Bibó István: *Az államhatalmak elválasztása egykor és most*. In: *Uó: Válogatott tanulmányok*. II. 1945–1949. Magvető, Bp., 1986. 396.
5. *A magyar közigazgatás reformja a Nemzeti Parasztpárt javaslatában (1946)*. In: *Bürokrácia és közigazgatási reformok Magyarhonban*. Közreadja: Csizmadia Andor. Gondolat, Bp., 1979. 541–551. Vö. Gyarmati György: *Közigazgatási reform és pártküzdelmek, 1944–1947*. Valóság, 1984/6. 12–17.
6. Bibó István: *Az európai társadalomfejlődés értelme*. In: *Uó: Válogatott tanulmányok*. III. 1971–1979. Magvető, Bp., 1986. 75.
7. Uo. 106.
8. Lásd például John Stuart Mill: *Representative Government*. In: *Uó: Utilitarianism. On Liberty. Representative Government*. J. M. Dent and Sons Ltd. London, 1910. különösen 276–292.
9. Lásd mindenekelőtt Karl Marx vonatkozó műveit.
10. Lásd *Sulla teorica dei governi e sul governo parlamentare* (1884), valamint *Elementi di scienza politica* (1896) című munkáit. Mosca életének, politikaelméletének és az utóbbi nemzetközi elterjedésének a feldolgozásához vö. Ettore A. Albertoni: *Mosca and the Theory of Elitism*. Basil Blackwell, Oxford, 1987.
11. Idézi Ettore A. Albertoni: i.m. 21.
12. *A Systèmes socialistes* (1902), valamint a *Trattato di sociologia generale* (1916) című munkáiról van szó.
13. T. B. Bottomore: *Elites and Society*. Basic Books, New York, 1964. 7–8. A munka az elitelméletek máig legjobb elemzése.
14. Uo. 8.
15. Vö. W. G. Runciman: *Social Science and Political Theory*. Cambridge University Press, Cambridge, 1963. 70.
16. C. Wright Mills: *Az uralkodó elit*. Gondolat, Bp., 1972. 280.
17. Joseph A. Schumpeter: *Capitalism, Socialism and Democracy*. Harper and Row Publishers, New York, 1950. 269, 284–285.
18. W. G. Runciman: i.m. 77–78.

EGYED ÁKOS

Gróf Mikó Imre (1805–1876)

(Részlet)

[...] Az utókor általában azokat az elődöket tartja történelemformáló személyiségeknek, akik helyesen ismerték fel koruk nagy kérdéseit, és maradandó munkásságot fejtettek ki azok megvalósítása érdekében. Ezekről szokás azt mondani, hogy rányomták személyiségük bélyegét korszakukra.

Ilyen kimagasló, értékalkotó szellem volt a történeti Erdélyben a 19. században gróf Mikó Imre, akit találoán neveztek már a kortársak intézményalapítónak s Erdély Széchenyijének, ezzel is utalva jelentőségének rangjára. Mikó, akárcsak a nagy példa, alapításával jelentősen hozzájárult Erdély modernizációjához, a magyar kultúra és tudomány fejlődéséhez. Helyesen írta róla Kelemen Lajos: „Két emberöltő távlatából megállapítható, hogy ő szívben, szellemben és áldozatban a 19. században az egész magyarságnak egyik legkiemelkedőbb, szűkebb hazánknak, Erdélynek legnagyobb fia volt.”¹ [...]

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület megalapítása

...[Mikó Imre] az 1850-es évek közepén elérkezettnek látta az időt legnagyobb vállalkozása: egy múzeum és annak fenntartására hivatott egyesület megalapítására. Számára ösztönzést jelentett az a több mint évszázados múlta visszatekintő törekvés, amely Erdélyben tudományos intézmény létrehozásáért folyt. Itt csak Bod Péter kezdeményezését, az Aranka György-féle Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság, valamint Döbrentei Gábor akadémiai jellegű kezdeményezését említjük meg.² [...]

Amint láttuk, Mikó 1855–56-ban kezdte szervezni az Erdélyi Múzeum-Egyesületet; négyévi kitartó küzdelem után sikerült megszereznie Bécs jóváhagyását működéséhez, s aztán még 15 évig vezette elnökként ezt a kicsiből jelentősre növekedett országos intézményt, amely ugyan nem vált tulajdonképpeni múzeummmá, sem akadémiai testületté, mégis gyakorlatilag múzeumi gyűjtőmunkát és akadémiai jellegű tudományművelést végzett. Ez volt az ő fő műve. S bár távozása után az EME többször került válságos helyzetbe, mindig ki tudott emelkedni belőle, mert jól volt megalapozva. Átmeneti visszaesés mégis bekövetkezett, s ahogy Szabó T. Attila írta: a múzeum-egyesületi öntudat gyöngült, hiszen korábban az EME egyetemet is pótolta, most pedig a kolozsvári tudományegyetem vált az első számú intézménnyé, amelyet az állam finanszírozott, s gondoskodott fejlesztéséről. De néhány év

múlva, az 1870-es évek végén, az Egyesület megújult és megerősödött, s az első világháború kitöréséig kiváló eredményeket ért el, mégpedig nem kis mértékben azért, mert a szakosztályok megszervezésével mégiscsak „tudományos testületként” működött. És ez összhangban volt az alapító szándékával.

Mikó Imre 1875-ben még elnökölt az EME márciusi, az Erdélyi Egyházkerület májusi közgyűlésén, valamint a Magyar Történelmi Társulat ugyanazon év szeptemberében, Nyitrán rendezett összejövetelén. És mindenütt figyelemre méltó gondolatokat tartalmazó beszédet mondott, de 1875 végétől a mind jobban elhatalmasodó betegsége miatt visszavonult a közéletől, és nagyrészt marosújvári kastélyában tartózkodott. Megírta végrendeletét, amelyben 60 000 forintot a sepsiszentgyörgyi Székely Mikó Kollégiumnak, 6000 forintot az Erdélyi Egyházkerületnek s ugyanannyit a Kolozsvárt felállítandó teológiai fakultás számára hagyományozott. 1876. június 20-án rosszul lett, s július 15-én Kolozsvárra szállították, itt hunyt el szeptember 16-án. Halálát az epéből kiinduló s elhatalmasodó májcirózis okozta – amint azt a boncolást végző Genersich Antal orvosprofesszor megállapította.

Temetésére szeptember 19-én került sor, hatalmas részvétel mellett. Mintegy tíz-tizenkét ezer ember gyűlt össze, több mint száz hatóság és társulat képviseltette magát a gyászszertartáson. Gyászbeszédet Nagy Péter református püspök, Mikó Imre egyik legközelebbi munkatársa tartott. A Házsongárdi temetőben pihen. Vele a több száz éves, hidvégi Mikó-nemzetség utolsó, ám legnagyobb sarja távozott el. A veszteség az összmagyarságé volt, aminthogy életműve is összmagyar történelmi örökség. [...]

Mikó Imrét foglalkoztatta – amint láttuk – a magyarság jövője. Bízott abban, hogy a magyar nemzet kivívhatja Európában az őt megillető helyet, ugyanakkor realisabb önismeretre kérte a magyarságot. Ha van valami valóságmag abban, amit az idegenek hangoztatnak, ti. hogy a magyarság szabadságszerető nép, de miután kivívja szabadságát, nem tud mit kezdeni vele, s egymás ellen, tehát önmaga ellen fordul, akkor tartson önvizsgálatot, mert kis népeknél kisebb hibák is nagy bajok forrásai lehetnek.

Ezt üzenetként is elfogadhatjuk.

(2009. 11.)

JEGYZETEK

1. Kelemen Lajos: *Serlegbeszéd gróf Mikó Imréről*. Erdélyi Múzeum, 1944. 40–41.
2. Egyed Ákos: *Gróf Mikó Imre, Erdély Széchenyije*. Debrecen, 2005. 152–153.

KOVÁCS KISS GYÖNGY

A huszonegyedikről?

Epilógus

Go Trabi Go 1–2., német film. 1991, 1992.

A Lipcse közelében élő Struutz család elhatározza, hogy utazni megy új szerzeményével, a Trabanttal. Örömük határtalan, végre eljött az éves szabadság ideje! Irány az aranyló Nyugat, Itália. A történet főszereplője a világoskék Trabant, mellyel Velence felé szágulda(ná)nak. Az apa, Udo örökös szlogenje, melyet a Trabant csomagtartójára fest: „Nápolyt látni és meghalni!”

No persze odáig még hosszú az út...

A család a berlini fal leomlása után visszatérve a vakációról, megdöbbenve tapasztalja: otthonát porig rombolták, hogy helyén golfpályát építsenek. A baj nem jár egyedül; kiderül, a család fő az új rendszerben örökölt egy csőd szélén álló kertitörpe-gyárat, ráadásul az új világ új rendszerű és még vadonatújabb korrupcióságú polgármestere is üldözőbe veszi feleségét.

A „hosszú” 18. század után, a következőn átlépve a 20. valójában igen rövidnek bizonyult. Hetvenöt évig tartott – 1914-től 1989-ig, benne két világháborúval. „Ez a két hatalmas hegyvonulat határozta meg az egész század arculatát. Az orosz forradalom, az atombomba, a gyarmatbirodalmak vége, a kommunista államok létrejötte, a világ két szuperha-

talma, az Egyesült Államok és a Szovjetunió döntő befolyása, Európa és Németország kettősztása – mindez a két világháború következménye volt. Ezek árnyékában éltünk.” (John Lukács) Olyan század volt, amely egyidejűleg keltett felfokozott reményeket, és pillanaton belül szenttelenül rombolt le illúziókat. Nehezen érthető, ráadásul megérthető század volt, amely mindazonáltal hébe-hóba kokettül kínálgatta fel magát az értésre-megértésre. Kegyetlenül bizarr és szép század volt, bornírt és bölcs, amely illusztrálta, „hogy az igazság és egyenlőség eszméje mindig pillanatnyi, de azt is: ha meg tudjuk őrizni a szabadságot, akkor mindent előlről lehet kezdeni... Nincs értelme kétségbeesni még a legkétségbeesőbb helyzetekben sem.” (Leo Valiani)

Majd jöttek a késő nyolcvanas évek, 1988–1989, és eljött 1990 is, mindez a maga hosszú forradalmával, itt, Közép- és Kelet-Közép-Európában. A németeknél, cseheknél, lengyeleknél, baltiaknál, magyaroknál és románoknál egyaránt. Hol békés rendszerváltozással, hol forradalommal, államcsínnyel (?), puccsal (?), ám kétségtelenül új világot ígérő reményekkel, emelkedettséggel, forró-hideg váltólázzal és persze kétségekkel-félelmekkel.

A francia, katolikus Chantal Delsol szerint „a forradalmakban a lét rendje áll helyre”. Bizonyára így van ez, és esetleg így kellett volna történnie ennek nemcsak a történelem korábbi klasszikus európai forradalmi esetében, de 1989-ben, után is. A lét rendjének kellett volna helyreállnia tehát itt, nálunk is 1989 decemberében. És azokban a napokban a lét rendje helyreállni is látszott – legalábbis rövid időre. A változások azonban – talán különböző időhorizontjaik miatt is – a továbbiakban nemcsak késleltették, de már-már akadályozták egymást.

„Egy politikai rendszert hat hónap alatt meg lehet változtatni, egy gazdasági rendszert hat év alatt át lehet alakítani, a társadalmihoz hatvan év szükséges” – írja egy helyütt Ralf Dahrendorf, aki egyebek mellett arról is értekezik, miszerint a változások-változtatások legfőbb értelme egy korábbi rend, a nemzet karakterének és hagyományainak megfelelő politikai és társadalmi intézményrendszer helyreállítása. Meg talán a mentalitásoké – tehetnének hozzá, melyeknek megváltoztatásához Romániában minimum húsz év kellene – kockáztatta meg a kijelentést 1990 első napjaiban Silviu Brucan román politológus, akit e megjegyzéséért nemzettársai majdhogynem megköveztek. Utóbb persze kiderült (mint annyi más egyéb), ama bizonyos húsz év sem elég, anno csupán a kincstári optimizmus szólhatott az idős, zsengebb korában elkötelezett baloldali, ám később disszidenssé avanszált politikai elemzőből.

Merthogy az utóbbi húsz év rendszerváltáson innen és túl talán leginkább mentalitásváltásilag deficites. Jelen van ugyan, kétségtelenül jelen van a politikai pluralizmus, a többpártrendszer, a szabad választások lehetősége, az intézményrendszeri-gazdasági reform és sok más egyéb 21. századi ingyencség. És szintén jelen van a volt-egyszer-egy-vadkelet életérzés, a 21. század „vívmányaként” már-már monoton egyhangúsággal fejét újra meg újra felütő madárinfluenza, sertéspestis, kergemarhakór, jelen vannak a politikai-társadalmi-gazdasági-művelődési szférában következetesen ismétlődő spétreflexek és necces leütések (errefelé, minálunk többségi-kisebbségi térfélen egyaránt, ezen már össze se vesszünk), amik unos-unaltalan megspékelődnek a mentális-spirituális dimenziók oly szintjeivel, amilyeneket a 20. század valahogy tótágast állva se tudott volna kalibrálni. Való Világgal, fitness-wellnesszel, up-to-date biodiétával, a *Rettegés fokával*, celebekkel. Éljenek a győzikek, határon innen és túl. Mert, tisztesség ne essék, győzikeink nekünk, errefelé is akadnak bővíben, mi azonban, talán valamilyen archaikus szeméremérvéstől hajtva, amit azért hál’ istennek az új módinak se sikerült még gyökeresen kiirtani belőlünk, nem filmezzük őket... Bár elképzelhető, megfelelői kényszereink jegyében, hovatovább ez is bekövetkezik.

Visszatérve talán az emberi lét rendjéhez. Ebben azért, század- és rendszerváltásoktól függetlenül, ha tetszik, ha nem, többnyire értékhierarchia uralkodik. Anyagi és pragmatikus-praktikus meggondolásoktól függetlenül. Hatékonyság- és sikerorientáltan ki- és megmódolt projekteken túl. Van lent, és van fent. Van minőség, és van selejt. Olyan, akár trendi és menő selejt, amiről már szót sem érdemes/illik ejteni. Jobb helyeken és jobb időkben

legalábbis nem. Ez a rend pedig évszázadokon keresztül működött – nem is rosszul –, olyan korokban-korszakokban is, amikor kívülről éppen nem látszott működni.

A 20. század Eric Hobsbawm szerint „a szélsőségek százada” volt.

Hogy mi lesz a 21.?

Köszönjük, egyelőre megvagyunk.

(2009. 12.)

CZESŁAW MIŁOSZ

Emberi történetek

Ezek mind emberi történetek, patétikusan gyászosak,
De nem mondom el őket soha. Tűnődöm, hogy
Mi tartott vissza tőle. Talán annak a megértése,
Hogy mindnyájunkban van némi ferdeség
Vagy asztigmatizmus, amit gondosan titkolunk.
S hogy ennek a kinyilvánítása olyan tapintatlanság,
Mint ha egy púpos embert ujjal érintenénk. De minthogy
Sámán volnék, rítusaimat kissé
Fennköltebben kell végezniem, s nem az ember alatt.
Bár kórus lehetnék egy antik színházban
Kő-merev koturnusokban lépve színre,
Sopánkodva a csapdákon, amit a Sors állít!
De az én történeteim nem voltak monumentálisak:
Gyűrt lepedők, megszegett esküvések,
Apró hazugságok, használt óvszerek,
És egy nő és férfi közt váltott, de fájdalmat okozó szavak,
Hogy az a másik földbe taposott szemétnak érezze magát,
Legintimebb méltóságában megsértve.
Kompromittálódnak a nemes elhatározások,
S nevetésgesek a magunkról alkotott magasztos elképzelések.
Életük, mint a hullám, amely partnak csapódva széttörik.
Ó te Magasságos Isten!
Ne hagyd őket a szakadékban, Tisztítótűz és Pokol nélkül,
Egy labirintusban bolyongva.
Adj a számba imát
Értünk, Óértük és értem is,
Értem, akinek meg kellett volna írnom őket,
De mégse tettem.

Gömöri György fordítása

(2010. 3.)

RIGÁN LÓRÁND

Zentai Napló

2010. március 24.

Aki lapszerkesztő, annak a vándorcirkuszt is szeretnie kell, ahol az igazgató a jegyszedő és az artista egy személyben, úgyhogy pakoljuk a ládába a giftet, ahogyan Imre határátlépéskor a jóféle hazait, lapszámokat, könyveket nevezi, aztán mint főszerkesztő és sofőr kettős ontológiai státusban elfoglalja a helyét, én a hátsó ülésen. Nyolc giga zene a zsebemben, minden hangulatra, a válltáskában négy-öt könyv, vaskos, de vakációs. Ehhez képest szinte végig beszéllek: intim szerkesztőségi ülés, logoterápia, végül már rockszámok szövegét

elemezzük, minél komolyabban, annál viccesebb. Bemelegítés az estekre: analitikus készségek és lehetőleg humor. Ismerkedés már Szegeden, erőleves mellett. Orcsik a Roland permutált (pervertált) formájának tekinti a Lórándot, és módszereket javasol a szerbiai provokációra (tetováljam magamra, hogy ez egy magyar test? egységes, oszthatatlan?), mert még nem is sejti, amit két nappal később, sült sajt mellett fejtek ki neki, a Garfield-versei és Roy Lichtenstein közötti mélyebb összefüggést. Srećan put! Szerencsés utat! Zentán a Postás utcán, halk csinnadratta, felverjük a sátrat, és kiengedjük az oroszlánokat. Azonnal a manézsra! Két költő beszéltet, egy kicsit izzadok. Úgy érzem, közelebb ül hozzám a közönség, mint mondjuk, Budapesten ülne, és ettől kitisztul a fejem, és őszintébben beszélni tudok az otthoni dolgokról, anélkül hogy „képviselném magunkat”. A Papuli (apóka) nevű vendéglátóipari egységben cseng le a nap, házigazdáinkkal, sörrel és halászlével, proizvedeno u Srbiji. A szó, a papuli napokra gyökeret ereszt a fejembe, a családi rokonnál tett látogatás félig ünnepi, szokatlanul is megszokott kényelmével, mint a hely, ahova jöttem. Hazatelefonálok a messzi EU-ba. Jól érzem magam.

2010. március 25.

Ma már Hajnal úr szállít, mindenről gondoskodik, úgyhogy erre a létviszonyomra is átragad az univerzális, hátradólt papuli-feeling, amivel este a csevapot, reggel a bureket ettem, és most a szellemit fogyasztom útközben. Forum Könyvkiadó és Filozofski fakultet u Novom Sadu (a kávézójukkal, amitől nagyot dobban a szívem, és veszettül megirigylem: caffè and lounge FILOZOF), egy kicsit szűkebb körben, úgymond „szakmaiban”, mindenhol egy-egy zacskónyi könyvajándék, nagy kíváncsiság és sok fotózkodás. Harkai Vass Éva verseit olvasom az autóban, és közben nézem a várost, a graffitikat: „Vukić is bad boy” és „Kosovo je Srbija”, ami arra az esetre szolgálna (állítólagos) varázsige-ként, ha mondjuk bajba kerülnénk. Magyarverés, összetett szó. Ilyesmiben részt vettem otthon, erősítettem a köteléket, úgy érzem, mesterkélten, a Papuliban a tegnapi este, mint prepubertás, alanyként vagy tárgyként, persze nem tudom, magyar minőségemben vagy csak úgy, mint akkor éppen a kisebb gyerek. Azt hiszem, nem velük egy napon. Fentről, a várból nézem a Dunát, a lebombázott híd talapatát a vízsodrásban, ami helyett komp volt a háborúban és nagy tolongás a folyó két oldalán. Hétköznap lévén nagyrészt fiatalok vannak fent, itt lógnak a történelemben nyugatiasan öltözve, érthetetlen nyelvükön és szimpatikusan. Petrovaradin gothic díszlet. Continuing another tradition, we are bringing the best bands from Southeastern Europe this year too...

2010. március 26.

Književnik Deže Kostolanji, književnik Geza Čat. Nyakkendőt kötnék, és tavaszi öltönyt, elégánsan emelném kalapom. „Önt egy égi kar inti: frigye sikerülni fog!” – szavalja korszorítás után bizalmasan Pomogáts Béla, plusz egy viccet mond, ami az intarziákat parodizálja. Könnyed és tudós levegő a Városi Könyvtár neobarokk terében. Čudić improvizál, Imre rögtönöz, Kosztolányi románul és Kosztolányi szerbül. Aztán a *Korunk*, a magam és a lap közös történetéről, zakósan és tömören, a mikrofonba. Legyünk érdekesek: ennyi a forgatókönyv és a megbeszél program, most a plénum előtt, tegnap szinte kiszólásosan, Kishegyesen, az uniós és a rommagyar életérzésről, ami van vagy nincs, tiszta korunkológia helyett csupa olyan kérdésre reagálva, amivel még magának is nehezen számol el az ember, a tükörben, már ha az ilyesmit a vállán hordaná. Kéretik gondolkodni, emlékeztetnek állandóan, és emlékeztetem magam már Zenta óta a fellépéseken. Got my mojo workin', but it just don't work on you, indul be a fülemben a csókai felolvasás közben. Mali Idošon voltam igazibb stand-up filozófus, ezek a szövegeim elég régiek. Mélyenszántó beszélgetés Rolanddal. Lejegyezni: mert éppen ez izgalmas, a nagy helyeken ellehetsz azzal is, hogy lököd a sódert, és ők bólogatnak (a csávó tudja a metanyelvet, a fiú olvasott), de a kis helyek, itt dől el, van-e olyan feszültsége annak a gondolkodásnak, és így van ez a költészettel is, amittől élni tud. Kis helyek és nagy helyek. Központ és kerület. Erről is kérdeznék.

2010. március 27.

A nagy felszusszanás. Nincs több munka, Bácskában tátott szemű turisták leszünk, vagyis a féllaza tudattartás, ami az ilyen munka közben jobb, mint a teljesen koncentrált, megmarad, a másik féltekén. A *Korunk* története, generációi. Jöhettem volna Wittgenstein fonálával, ami nem attól egy, hogy egy-egy szál végigfut, hanem hogy kellő mennyiségű, hosszabb-rövidebb szál fonódik egymásba, nem a fonalba (végül is baráti társaság vagyunk). Zombor után a Zlatna Kruna, az Arany Korona vendéglő a Duna kellős partján (ha egyszer a központ mindenhol van, és a kerület sehol), a szemerkélő esőben. Minden zöld rügyes és esős, egy hét múlva húsvét, katolikus és ortodox egyszerre. A bogyáni pravoszláv kolostor lakói az eső miatt nem vállalják a hosszabb körmenetet, csak a kolostortemplomot kerülük körbe háromszor a falu helyett. Az igazság az, bár a szemükből ez nem látszik, hogy nincs itt most semmi keresnivalónk, freskókat nézni suttyomban rítus közben. Még visszajönnék, a péterváradai várhoz, civilben és családdal akár idén nyáron, de egyébiránt nagyon menni kellene. Mivel csak homályos fogalmam alakult ki az árviszonyokról és a dinárról (végig úgy éltem itt, mint valami papuli ölében), utolsó zentai esténken az idő szorításában és hirtelen felindulásból mindent (nem sokat) szerb biokekszre költök: a papírpénz holnap mit sem ér, ám ahogy az angol költő mondaná, a teasütemény és a tea maradandó.

2010. március 28.

Az átválthatatlan maradék, a többlet másnapról megmarad, mint az a gyűrött, elvásárolhatatlan tízdináros a pénztárcában, a némi euró, a román lej és a forint mellett: túlságosan sok, és nem elég semmire. A zentai üzletközpont még nem egészen pláza, de az áruk szintaxisa már otthonról és máshonnan ismerős, minden olyan könnyen lefordítható, ahogyan Szegeden vagy bárhol, egy akármelyik centerben, ahol még megállunk, és ezt az áruváltást és áruváltást jelenti valahol otthon lenni Európában és a nagyvilágban. A kerületen a kisebb boltok lesznek, lapok és dohányárú, amíg a szem ellát, a parkolóban pedig a cirkuszisták verik fel a sátrat.

(2010. 6.)

DÁVID GYULA

Hét esztendőm első két hónapja

(Részlet)

[...] A vizsgálati fogság időszakának cellaelete alapvetően különbözik a börtönbeli élettől. Ott az embernek, miután megkapta a maga éveit – mindenen túl – már csak az a dolga, hogy töltsen le őket. Szabályos időpontokban van a felkelés, az étkezés, a takarodó, közben egy negyedórás séta lent az egymástól deszkakerítéssel elhatárolt udvarparcellákban. A szabályzat szerint azonkívül semmit nem szabad csinálni. A találékony „bandita” azonban (ez volt a bevett nevünk a börtönben) sok mindent kitalál, csak hogy a napot – főképp a reggeli és az ebéd közötti, véget nem érő várakozási időt – agyonüssse: körök szerveződnek különböző idegen nyelvek tanulására (a tanulók szappandarabra, orvosságos üveg beszappanozott oldalára írják az idegen szavakat, hogy az óra lejártával bemagolhassák őket), egy-egy jobb, olvasottabb vagy fantáziadús mesélő hallgatására; az egyik sarokban egy agrármérnök gazdasági tanfolyamot tart, a másikkban egy gépészmérnök asztalra terített sötétkék köpenyben a motor alkatrészeinek titkaiba vezet be. Aki valamiről érdekesen beszélni tud, akoré tucatjával ül le a nép. Szamosújváron, 1958 tavaszán – egy 120 ágys szobában – együtt voltam a bucaresti operaház egyik rendezőjével, aki fél délelőttöt kitöltő előadásokon mesélt egy-egy operáról, élethűen felelevenítve nemcsak a mesét, hanem a kosztümöket, a díszleteket is – épp csak az áriákat nem adta elő. A hármasával egymásra rakott ágyakon fűrtökben lógott a hallgatóság, s észre sem vettük, úgy eltelt az idő az ebédig. Volt, aki a sétálóudvar réseinek eltakarására szolgáló vékony deszkákból römigarnitúrát faragott, volt, aki az udvarkerítés tetején kihúzott szögesdrót egy darabját hozta fel, hogy kötőtűt csiszoljon be-

lőle, és szvettert kössön magának (vagy egy-két darab máléért másnak) a kincstári pokróc elbontott széleiből.

Ebben a szobában nekünk is megvolt a magunk előadóköre: a Dobai-perben elítélt László Dezső kolozsvári esperes-lelkész, Várhegyi István, az első Bolyai-perben 7 évre ítélt történéshallgató, Virág Ágoston alcsíki gazdálkodó és én. A délelőtti előadások témája tehát felváltva volt egyháztörténet, irodalomtörténet, magyar történelem és annak a Pusztai-Jeges-csoport néven ismert felső-háromszéki fegyveres ellenállásnak a története, amelyért Virág már kilencedik évét töltötte. Ezeknek az előadásoknak is volt hallgatósága, ha messze nem is olyan számos, mint az operarendezőnek.

A Szekuritáté pincéjében egy ilyen életforma elképzelhetetlen. Ott tényleg nem lehet mást csinálni, mint ülni az ágy szélén (az ágyra feküdni nap közben csak orvosi engedéllyel szabad). Beszélni csak suttogva lehet, és ha megnyílik az ajtó, mindenki arccal a szemközti falnak fordul, miközben a fogdaőr a vakszemüveggel megérinti a vállát annak, akit fel kell kísérnie kihallgatásra. A neszek is tompák, s ha valakire rátör a köhögés (vagy így akar jelt adni egy másik cellában feltételezett sorstársának), rögtön felhangzik a fojtott figyelmeztetés: „Lasă tusa!” (Hagyd abba a köhögést!)

A vizsgálati fogság másfél hónapja alatt, a cellaélet különböző fázisaiban sokféle emberrel voltam együtt: ketten közülük Raoul Volcinschi Babeş egyetemi előadótanár csoportjából valók voltak: Ioan Iuga, a marxista tanszéken tanársegéd, különben Aranyos-vidéki móc fiú és Ioan Ganea hatodéves orvostanhallgató. Iuga 12 évet kapott, Ganea 16-ot, mert a kihallgatások során keményen tartotta magát, s már előre jelezték neki, hogy ezért megfizet. Volcinschi egy Besszarábiából menekült család fia, a szovjet megszállás és a kommunista párhatalom ellen próbált szervezkedni csoportjával, amelyben nagyobb rész a Babeş és az orvosi egyetem hallgatói voltak. Ő volt az, aki – otlétem alatt, 1957. május 1-jén – cellatársával együtt kitért a Szekuritáté fogdájából: az ünnep-délutáni szunyókálás hangulatot felhasználva, WC-re menés ürügyén kijutottak a cellából, és leütötték az őrt, elvették a kijárat kulcsát, s kijutottak az Árpád útra. Ott lőtték agyon a társát (egy Crişan nevű aranyosmohácsi fiatalembert, akivel korábban én is voltam együtt), ő pedig láblövést kapott, és elfogták. 25 évet kapott, s ez az egész csoport helyzetét is súlyosbította. Két cellatársammal többet soha nem találkoztam, Volcinschi ma itt él Kolozsváron, s az 1989 utáni román közélet egyik tekintélyes szereplője.

A velük való beszélgetések érdekesek voltak. Nekem egyetemista koromban is voltak román diákbarátaim: 1948 nyarán a bumeşti–livezeni vasútvonal építésénél dolgozó Bolyai-brigádban két román diák is dolgozott (egyikükkel egész haláláig, a nyolcvanas évek közepéig jó viszonyban voltam), amikor pedig 1948-ban létrehozták az egykori piarista rendházban a Józsa Béla diákothont, harmadéves koromban három román diákkal és másodmagammal laktam egy szobában, olyanokkal, akikkel ma is szívesen találkozom. Az 1957-es cellabeszélgetés azonban egészen más volt: itt ugyanabban a szorongatott helyzetben tulajdonképpen mint „ellenségek” találkoztunk. Ők „román nacionalizmussal” vádolva, mi „magyar nacionalizmussal, sovinizmussal és irredenta célokkal”. A közelebbi és a távolabbi múltra vonatkozóan eltérő képeket hordoztunk magunkban, ennek ellenére sikerült közös platformra kerülnöm, s a velük való együttlét volt az első lecke abból, hogy ezt a világot alapvetően nem a nyelv, a történelmi hagyomány vagy tapasztalat osztja két részre, hanem a cellaajtó. Aki az ajtón kívül van, az ellenség, aki belül, az legalábbis sorstárs, akit saját szenvedéséért tisztelet illet, de sokszor szövetséges, akire számíthat az ember. Meggyőződésem, hogy akik közülünk később arról panaszkodtak, hogy „a börtönben a románok őket így meg úgy...”, azoknak maguknak is részük volt a számukra végül is fájdalmasan végződő konfliktushelyzetek kialakításában.

Már a kihallgatás időszakában voltam más-más felekezetekhez tartozó papokkal, különböző szekták híveivel, sőt elöljáróival.

Csoportosan voltak ott a Rusu érsek köréhez tartozó görög katolikus papok és a papi rendből kilépett, de a hívekkel továbbra is törődő „világiak”, s ezek emberi tartásukkal, műveltségükkel, az abnormális körülményeket is vállaló viselkedésükkel a jó cellatársak közé

tartoztak. Tudták, miért kerültek börtönbe, és vállalásukhoz méltósággal ragaszkodtak. Rusu érseken kívül az iklódi esperessel, Suciú atyával és Teofil Bălibannal, egykori görög katolikus vallásánárral voltam együtt a kihallgatások időszakában.

A szektásokkal (főképp jehovistákkal és pünkösdistákkal) – akik seregestül voltak bent, mert az állam biztonságára nézve veszélyesnek tartották őket a fegyverviselés megtagadása és nyugati kapcsolataik miatt – nehezebb volt kijönni: őket a világmegváltás szenvedélye fűtötte. A jehovisták tanítása szerint ugyanis Krisztus hamarosan másodszer is eljövend, s királyi székét azokkal osztja meg, akik a legtöbb embert térítették meg. És nem lehet tudni, hogy az a Jelenések könyvében szereplő 144 000-es társuralkodó-létszám alsó határát hány megtérítettnél húzzák meg az égi hatalmasságok. Szerintem ez volt az indítéka mindent vállaló elszánt térítő indulatuknak. Vitatkoztam is velük, otthonról ugyanis meg a kollégiumi nevelés során elég alapos bibliaismeretnek voltam a birtokában, s tudtam érveket hozni a felém árasztott bibliai idézetekre. Ezek a viták azonban nem vezettek semmire, egyetlen következményük az volt, hogy felingereltük egymást. Így aztán hamarosan lemondtam arról, hogy „meggyőzzem” őket. Voltam persze egyszerű hívővel is (egy aranyosgyéresi sodronygyári munkással), akinek az élettörténetén – mert hát mit is mesélhet az ember a cellatársának két kihallgatás között viszonylag kockázatmentesen – látni lehetett, hogy a szekta remek érzékkel tapogatja ki a nyomorúságba jutott embereket, akiket aztán a segítség gesztusával örökre magához köt.

Többekkel voltam aztán együtt – főképp a tárgyalásaim lejárta után, amikor még hónapokig a Szekuritáté rendelkezési állományában tartottak – egy nagy mőcvidéki „lot”-ból, a Şuşman-csoportból. A csoport névadója 1940-ben a Vaszárdá rövid uralma alatt Torda prefektusa volt, majd 1944 után kihűzódott a Mőcvidék egyik havasalji falujába, Podságára, s ott rejtőzködött egy vallását fel nem adó görög katolikus pappal együtt, egészen 1957-ig. Akkor a Szekuritáté egy beépített emberrel becserkészte őket, nyár elején rajtaütöttek az erdők közötti nyári szállásukon, s a tűzharc – mert ezeknek a „fugároknak” nyilván fegyverük is volt – a prefektus és a pap (valamint két tiszt a Szekuritáté intervenciók alakulataiból) halálával végződött. Utánuk viszont két havasalji faluból több mint száz embert tartóztattak le, hiszen még a falu párttitkára is kapcsolatban volt Şuşmanékkal. Az életben maradt fiatalabb Şuşman fiút, valamint a falu párttitkárát és egy másik előljáróját halálra ítélték és kivégezték. A csoporthoz tartozó cellatársaim között volt húsz-egynéhány éves intelligens (engem sokban Varró Jánosra emlékeztető) fiatal legény, volt hajlott korú, de még jól váltó eszű öreg, a szomszéd cellákban pedig asszonyok is. Jó cellatársak voltak, nem volt bajom velük. Egyikük 1964-ben, szabadulásunk után fel is keresett Kolozsváron. Tőle tudtam meg, hogy akit akkor a két havasalji falu lakói közül nem tartóztattak le, azt kitelepítették. Ő Podságára érkezett haza, de két nap múlva indulhatott családja kényserlakhelyére, a Bărăganba.

A kihallgatások, a tárgyalások időszaka és az ítélet kihirdetése után engem – most már tudom, hogy az akkor még szabadlábon lévő és csak 1958 augusztusában letartóztatott Varró Jánosék megfigyelése miatt – nem vittek át Szamosújvárra, hanem a Szekuritáté fogdájában „tartalékoltak”. Egészen 1958 márciusáig ingáztam az Árpád úti pincesor és a Honvéd utcai törvényszék épületéhez tartozó polgári börtönben kibérelt második emeleti cellák között.

Az egész idő alatt összesen kétszer voltam magyarokkal: először György Endrével, aki 1944 előtt a Szövetség Szövetkezeti Központ tisztviselője, a Magyar Népi Szövetségi időkből Bukarestben a belkereskedelmi minisztériumban szövetkezetügyi vezérigazgató volt, s akit – saját állítása szerint – Budapestről adott vissza az ÁVH. Ámulatba ejtő történetei voltak a Fő utcai ÁVH-fogházról, ahol például a börtön könyvtárosa reggelenként kiharcolta olvasni kinek-kinek a lista alapján általa kiválasztott könyvet, s az illető estig háborítatlanul olvashatott. Többet hírét sem hallottuk, a börtönben sem kerültem össze senkivel, aki tudott volna további sorsáról.

A másik magyar cellatársról, Dobri János teológiai professzorról már említést tettem. Tapasztalt, börtönt próbált ember volt, mint táborigazgató esetét szovjet fogságba, s hazatérése

után kétszer is volt letartóztatva, a cserkészmozgalom újrászervezésének kísérlete vádjával. Mindkét alkalommal annyira ítélték, amennyit leült, mert semmi alapja a vádnak nem volt. A börtön közösségi életéből azonban annál több tapasztalatot szerzett – és adott át nekünk, aminek a későbbiekben igen sok hasznát vettem, sőt még évtizedek múlva is mint különböző helyzetekben érvényes életbölcseéseket idéztem. Őt 1957 márciusában Dobai István csoportjával tartóztatták le, s a tőlük kapott magyarországi 56-os sajtótermékek olvasásáért és továbbadásáért ítélték el öt évre. Később újra összekerültem vele, amikor 1959 májusában Szamosújvárról kivitték az első munkacsoportokat a Duna-deltába, s szabadulásunk után is jó baráti kapcsolatban voltunk. [...]

(2010. 7.)

HORIA-ROMAN PATAPIEVICI

A Román Ortodox Egyház és a modernitás

(Részlet)

Az ortodox egyházak állammal szembeni alárendelődésének elvi problémája

A premodern korban az ortodox vallás nem olyan személyes hitként intézményesült, mely minden egyes hívő egyéni felelősségére tart számot, hanem mint kollektív engedelmisséget követelő és a közösség sorsát egészében érintő „ősi törvény”.¹ Az államhoz fűződő viszonyában az egyházat az alárendelődés és a hatalom egyszerre jellemezte: az egyházi hierarchia csúcsának kinevezése kapcsán alárendelődött az uralkodónak, ám egyedül neki állt hatalmában megerősíteni vagy cáfolni az uralomnak az „ősi törvénnyel” való összhangját.² A kétfajta hatalom „együtthangzóként”, a politikai uralom pedig egyszerre egyházi és állami természetűként tételeződött.³ A román államok egyesülése a modern korban az ortodoxia új intézményi meghatározásával járt. A világi hatalomnak köszönhető autokefál rangra emelésért és a zsinati tekintélyért cserébe a Román Ortodox Egyház elfogadta, hogy olyan törvénykezés alapján működjen, mely a világi állam meglehetősen beleszólását szentesítette az egyház szervezeti és döntéshozatali formáiba, lemondván mindazokról az előjogokról, melyek a premodern korban megillették.⁴ Az összes kommunizmus előtti alkotmány biztosította az ortodox egyháznak „a román államban uralkodó vallás” státusát. Az általa gyakorolt elnyomás és vallásellenes politikája ellenére még a kommunista állam is biztosította az ortodox egyháznak ezt a vazallus kitüntetettséget. A romániai görög katolikus egyház kíméletlen megszüntetésével és a Vatikánnal ápolt kapcsolatok megszüntetésével (1948) egyszerre úgy tűnt, hogy a kommunista hatalom kikezelte a román ortodoxia katolikusellenes rögeszméjét. Habár az ateista állam politikájában marginalizált volt, a Román Ortodox Egyház mégiscsak társulhatott a kommunista állami politikával a román múlt nacionalista dicsőítése kapcsán. Régebbi etnicista kísértés ütötte fel ezzel újra a fejét egy több mint különös közegben és furcsa szövetségekkel. Mint ismeretes, a 19. század végén az öku-
menikus pátriárkia elítélte a *filetizmust*, azaz a vallásnak a nemzetiséggel való azonosítását. Mindazonáltal számos ortodox nemzeti egyház különállási törekvései, melyeket a szigorú egyházi autokefália megrögzött követelése is tükröztek, egyre újabb alakokat öltöttek. Bármelyik *nemzeti* ortodox egyháznak kapóra jött persze, hogy az ortodoxia *vallási* irreducibilitását az ortodox népek *etnikai* sajátosságára alapozza. Az ortodox pánszlávizmus ennek kapcsán az egyik legismertebb példa, bár korántsem az egyetlen. Az ortodox egyházak számára az államegyházi berendezkedés hagyományai mindig is a keresztény univerzalizmus saját nemzeti-regionális kifejeződési formájára való redukálásának a kísértését hordozták. A *népszereket és az államimádat az ortodox szellem természetes kísértései*. A Román Ortodox Egyház sokszor engedett is ezeknek, néha azzal a neveléses érveléssel, hogy az egy-
séges román nemzetállam eszménye természeténél fogva ortodox, és a kitüntetett ortodox keresztényi létmód az, ha románnak születesz.

Vajon ez a kettős kísértés *Lényege szerint* is hozzátartozik az ortodoxiához mint szellemiséghez? Nézetem szerint nem. Nem létezik ugyanis semmilyen lényegszerűen felfogott ortodox spiritualitás. Csak bizonyos közösségi és intézményes hagyományok vannak, melyek a hozzájuk társuló életstílusoknak és mentalitásoknak az „örökkévalóság” és a „lényegszerűség” presztízsét kölcsönözték, mely a történelem hosszú tartamaival járnak szokott. Nyugaton az egyháznak a császárral vívott harca kialakította az állam problematikáját, az egyetemek megjelenése pedig felvetette a civil társadalom mint legitim, mind az államtól, mind az egyháztól független társadalmi erő lehetőségét. A bizánci hagyományban mindebből semmit sem találunk: Keleten az eszkatologikus várakozás és annak az elképzelésnek a szívóssága, mely alapján a kereszténység egyedüli hiteles formája a világnak hátat fordító szerzetesi ideál, azt eredményezték, hogy az egyháznak a világi hatalomhoz fűződő viszonya kezdetől fogva bizonyos szerves zavarokra épüljön. Mialatt Nyugaton az ismerős mondas szerint „az egyházon kívül nem lehetséges az üdvözülés”, Keleten az üdvözülés *csakis* a puszta vonulva lehetséges; itt ugyanis a szerzetesi életeszmény tünnetően intézményellenes, és ugyanolyan anarchista az állammal szemben, amilyen bizalmatlan az egyházi hierarchia iránt.⁵ Az persze világos, hogy a pusztai atyák mondásaira nem lehet semmiféle intézményi hagyományt alapozni. Így a modernitás sajátos problémái, amelyek még mindig a jelenünkhöz tartoznak, nem merülhettek fel tagoltan a bizánci-szláv hagyományon belül. Maga a modernitás is nyilvánvalóan a katolikus–protestáns hagyomány történelmi problémája, nem az ortodoxé. [...]

(2010. 8.)

JEGYZETEK

1. Daniel Barbu: *Șapte teme de politică românească*. Antet, 1997. 114. (Ezt a problémakört főként a 17–35, 107–127. oldalakon tárgyalja.) Az ősi törvény / vallási törvény viszonyához lásd még a nagykalotai hívek álláspontját a Rómával való egyesülés kapcsán (1699): Mircea Păcurariu: *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*. II. Editura Institutului biblic și de misiune al B.O.R., Buc., 1980. 304.
2. „A papság a román államokban az uralkodó személye által képviselt világi hatalomnak mindig alárendelt volt.” (A. D. Xenopol: *Istoria românilor din Dacia Traiană*. III. Negyedik kiadás. 1988. 515, 517; C. C. Giurescu: *Istoria românilor*. I. Harmadik kiadás. 1938. 407–408. is leszögezi, hogy az egyház bizonyos értelemben, az uralkodó által képviselt állam iránti totális engedelmesség feltétele mellett mindenható volt.)
3. Șerban Papacostea a bizánci politikai ideológia hatásáról in: M. Bărbulescu – D. Deletant – K. Hitchins – Ș. Papacostea – P. Teodor: *Istoria României*. Editura Enciclopedică, Buc., 1998. 171–173; itt 178, 198. Az állam és az egyház közötti viszonyhoz a román államokban lásd Andrei Pippidi: *Tradiția politică bizantină în țările române în secolele XVI–XVIII*. Editura Academiei R.S.R., Buc., 1983. 100–109.
4. Ehhez az intézményi újrendezéshez lásd M. Păcurariu: i.m. III. (1981). 119–138.
5. „Az ortodoxia viszonya a világhoz szigorúan negatív” – mondja 1926-ban Mircea Florian, aki az ortodoxianak a 20. századhoz való viszonyát az „anarchia vagy formalizmus *ne varietur*” képletben véli megragadhatónak (*Cultura română și ortodoxia*. In: *Dreptul la memorie în lectura lui Iordan Chimet*. IV. Dacia, Cluj, 1993. 268–269). A keleti kereszténység vallási eszményének a rövid leírására Daniel Barbu az *extra coenobio nulla salus* kifejezést használja (*Note despre spiritualitatea creștinismului răsăritean în secolele VIII–XII*. Utószó André Vauchez *Spiritualitatea Evului Mediu Occidental* című kötetéhez. Editura Meridiane, Buc., 1994. 172–173).

CSAPODY MIKLÓS

Király utca 14.

Bánffy Miklós utolsó kolozsvári éve (1944–1949)

(Részlet)

[...] Kiszorítása az irodalmi és a közéletből, végül Erdélyből 1946 nyarán Emil Isac hírhedt támadásával kezdődött.¹ Isac, Ady és a magyar irodalom „barátja”, a két háború között a kisebbségi színházak kíméletlen vezérfelügyelője Gaál Gábornak címzett nyílt levelében ezt írta: „Szeretett Kartársam! Bocsásson meg, ha ezúttal nem az évtizedek óta szokásunkká vált intimitásban beszélgetünk. Nem a bosszúvágy késztet arra, hogy a *România Liberă* hasábjain szóljak önhöz, s nem is az emberséges érzés hiánya egy öregember iránt. Úgy látszik, az én diszkrétan tett, baráti közbenjárásom Ön mellett nem hozta meg a kívánt eredményét. Íme, miről van szó. Horthy egykori külügyminisztere, gróf Bánffy Miklós, aki abban tetszeleg, hogy írónak képzelet magát és Kisbán Miklósnak (a kis bán...) írja a ne-

vét, egyesek közreműködése révén és – én nem tudom, miért – Önnek mint egy haladó szellemű magyar irodalmárokból álló egyesület elnökének a támogatásával is, újból jelentkezik az irodalmi és közéletben. Azt hittem, Bánffy gróf úrban lesz ilyen esetben annyi elemi tapintat, hogy ha nem is fog éppenséggel *meakulpázni*, de legalábbis megérti, hogy nincs helye a mai magyarság szellemi életében, minekutána nem átalotta az 1940–1944 közti Horthy-uralom idején a budapesti főrendiház padjaiban helyet foglalni s e minőségében vidám képpel tolni a Horthy szekerét, és ugyanúgy beszélt, miként azokban a gyűlöletes időkben a grófok beszéltek, s egyáltalán nem tűnt ki azzal a demokratikus magatartással, amelynek viszont nincsen híjával manapság.« »Azt kérdezem, Szeretett Kartársam – folytatja Emil Isac –, miféle csoda jóvoltából bukkan fel ismét ez az alak, minő bűnbánat nyomán lett a tagja egy olyan magyar írókból álló társaságnak, akik a Horthy-rendszer üldözöttjei voltak? Állhat-e Ön, a derék harcos mellett és Nagy István kollégánk mellett, akit bántalmaztak a fasiszták, és megannyi más magyar író mellett, akik a szabadságért, a haladásért és a demokráciáért harcoltak, állhat-e, ha csak megtűrten is az aggastyánok iránti respektus érzelmi okán, egy gróf, aki akarnok dilettantizmusával évek hosszú során át terrorizálta az irodalmi és művészvilágot, és aki egyetlen pillanatig sem adta tanújelét annak, hogy demokrata?»

Az írónak egy ilyen, a magafajta internacionalista és demokrata számára nehezen felfogható »jelenség« fölötti felháborodását csakis az értheti meg – mentegette Ion Brad –, aki figyelmesen áttanulmányozta Emil Isacnak a régi osztrák–magyar monarchiabeli reakció meg a horthysták és cinkosaik elleni megszámlálhatatlan cikkét és pamfletjét. Ezért aztán nem is leplezi elképedését, és nem is fukarkodik az iróniával. Miután felsorol[ja] a Bánffy Miklós mind irodalmi téren, mind pedig a fasiszta diktatúrával szemben álló román burzsoá körök felé tett közeledési erőfeszítések terén kifejtett – úgy véljük, jól ismert – tevékenységére vonatkozó seregnyi bizonyító érvet és adatot, Emil Isac befejezésül arra kéri kartársát, Gaál Gábort, hogy adja magyarázatát az aggastyán »újból való jelentkezésének«, ami nem csupán őt kedvetlenülítette el, »...hanem egyaránt kedvét szegte sok más román és magyar írónak, akik nem hajlandók megérteni, miért van a magyar irodalomnak szüksége Kisbán Miklósról akkor, amikor a mai magyar politika teljes megvetéssel gondol az egykori horthysta külügyminiszterre és főrendre: gróf Bánffy Miklósról. Cui prodest?»²

Katalinnak 1947 áprilisában így írt: „Most újra sokat dolgozom. Egy vígjátékot írtam. A címe: *A béke angyala*. Egészen modern, sőt aktuális. A mai lakás-mizéria a milieu. Mindenki egymás hátán lakik. A »békeangyal« egy öreg báró, aki mindig jót akar, de mindent összezavar a segíteni akarásával [...]. Azt hiszem, nagyon mulatságos az egész. – Furcsa, hogy mentül rosszabbul megy az embernek, annál jobb humorral tud írni. Régen, mikor jól élttem, csupa drámát írtam. Most »Li«-t és az a majdnem bórleszk »békeangyalt«.³

Májusban, Luka Lászlónak a kolozsvári *Igazságban A romániai magyarság útja* cím alatt megjelent, a Népi Szövetség népfrejtőpolitikáját és „az elvtelen magyar egységet” támadó írása után megkezdődtek a tisztogatások. Isac támadása után Bánffy félreállt, miután az *Utunk* szerkesztősége 1946 karácsonyára kért írásait elutasította. Ekkor Gaálnak ezt írta: „ezután ne számíts többé reám. Nem orrolok [,] és nem haragszom. És Téged korántsem okollak. Tudom, hogy nem vagy korlátlan ura a lapnak. Tudom, hogy bizottság van és talán más beleszólok is. Számos érdek is ütközik a szerkesztés munkájában. De ilyen eljárást én nem fogadhatok el, hiszen így nem bánnak sehol sokkal kezdőbb emberrel sem, mint én, aki több mint negyven éve számba jövő író vagyok [,] és aki első írásai óta a társadalmi félszegségek ellen foglalt állást, mégpedig akkor, amidőn ez még nem volt divat. Azzal zárom soraimat, hogy arra kérek: Tarts meg jóindulatodban, ahogy én is nagyrebecsüléssel és hállával gondolok Rád.”⁴

1947 tavaszán a magyar nemzetgyűlés érdemei elismeréséül megszavazott Bánffynak egy 100 holdas, Gyoma melletti cserebirtokot: „a politikai bizottság megállapította a kimagasló ellenállási érdemeket, megállapította, hogy ingatlanát jogtalanul vették igénybe, ezért őt, aki kizárólag mezőgazdaságból él, csereingatlan illeti meg.”⁵ A kommunista hatalom ekorra már nemcsak az irodalomban, hanem egyházában is félreállította. Az Erdélyi Refor-

mátus Egyházkerületnek, melynek 1926-tól 1948-ig volt főgondnoka, 1947 szeptemberében megtartott marosvásárhelyi, főként a kollégium ügyében folytatott püspöki vizitációján még részt vett,⁶ az egyházi igazgatótanács 1948. március 24-i ülésén a felekezeti iskolák államosítása ellen még felszólalt, főgondnoki tisztségéről azonban lemondott. Az októberi zsina-ton Takács Lajos miniszterhelyettes ezt mondta: „egyházunk nem ad szállást azoknak a reakciós, népellenes elemeknek, akik a vallás leple alatt egyházellenes tevékenységet fejtenek ki [...] a szocializmus felé haladó népköztársaságunkban [...] egyházunk legyen a nép egyháza, [...] a földműves és munkásosztály minél erőteljesebben kapjon képviselőket a falusi presbitériumoktól kezdve a legmagasabb fokozatokig.”⁷

Anyagi tartalékai elfogytak, ezért júliusban útlevelet kért, hogy lánya és veje marokkói meghívásának eleget tehesen, de még Pestre sem kapott vízumot feleségéhez.⁸ Nővérét '47 augusztusában így tájékoztatta: „A malmokat a község útján valóban sikerült visszakapnom. Kétszer kellett oda kimennem, ami számomra mindig szörnyű, de másként nem lehetett. A falu népe nagyon barátságos volt, románok, magyarok egyformán. Elég megható volt némelyik. Voltak, akik sírtak.”⁹ A „kifutott” Tamási ekkor ezt írta róla: „Úgy hallok, ül ott-hon, kolozsvári házában egy meghagyott szobájában, a legtisztesebb szegénységben; árván, öregén és bölcsen. Ha az élet értelmén és a halálon gondolkodik, amit fiatalabb korban és könnyebb sorsban is megtesz az ember, akkor bizonyára inkább írni szeretne most is, mint élni. Egyedül ez maradt neki: az írás. Nem tudom hirtelen eldönteni, róla emlékeztén, hogy mi az emberi élet meghökentetőbb mozdulata: az-e, amellyel mindenétől megfosztotta őt, ott hagyván száraz ág gyanánt; vagy talán az, hogy benne az írás szenvedélyét éppen most emelte egyedülivé, egy gazdag élet romjai fölött...”¹⁰

1948 tavaszán kivándorló útlevelet kért, Katalinnak mégis ezt írta: „Újra elkezdtem dolgozni. (Azért mondom, hogy újra, mert az utolsó darabom: *A béke anyala* óta nem írtam semmit.) Egy modern Passió-játékot kezdtem el. A történet az Evangélium szerint megy végbe, de modern környezetben. – Az írói téma az, hogy Jézust, ha újra jönne, éppen úgy kivégeznék, mint akkor. – Mindenféle ember szerepel. Polgárok, bankárok és munkásvezérek stb. – Amit Jézus mond, az szó szerint a Bibliából van kiollózva. Amit mások, az apostolok is mondanak, az persze a mai világnak a szenvedélye és annak indulatai. Katonai megszállás, háborús nyomor és ostromállapot. – Sok évtized óta tartom magamban ezt a témát, és most végül nekiültem. Egészen teli vagyok vele, és ez legalább elfoglal, ebben az én szörnyű magányomban. – Színpadszerűen írom, de hogy valaha színpadra kerül, az legalábbis nagyon kétséges. Mert senkinek se fog tetszeni, se az egyik társadalmi osztálynak, se a másiknak. – Igazából az íróasztalom számára írom. Írom, mert a téma újra fölébredt bennem és parancsol. – Nem ortodox dolog, ahogy a Parsifal sem az. Úgy képzelem, ez az én *Parsifalom*. – Kissé könyvdramává akarom kialakítani; úgy talán valamikor, sok-sok év múlva talán kiadják [...] De hát teljesen mindegy, mi lesz vele. – Én most megcsinálom, aztán határozzon a sors.”¹¹ Februári sorai szerint: „Ha nem dolgoznék, már rég megbolondultam volna az unalomtól. De szerencsére mindig tudok dolgozni, és még annyi téma van bennem, hogy nem azon töprengök, mit írjak, hanem azon: melyiket válasszam. – Igaz, hogy csak az íróasztalom fiókja számára írok, mert ma kiadó alig van [,] és ami súlyosabb: nincs olyan közönség, aki képes volna könyvre költeni.”¹²

Ez idő volt lázas munkakedvének utolsó föllángolása. [...]

(2011. 11.)

JEGYZETEK

1. Dávid Gyula: *Bánffy Miklós, az emlékiró*. In: *Írók, művek, műhelyek Erdélyben*. Pallas-Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda, 2003. 108.
2. *Scrisoare deschisă d-lui Gaál Gábor*. Idézi Ion Brad: *Emil Isac, új eszmék szószólója*. Ford. Bustya Endre és Farkas László. Dacia Könyvkiadó, Kvár, 1972. 393–394.
3. *Bánffy Miklós levele Bánffy Katalinhoz*, Kolozsvár, 1947. április 28. In: *Bánffy Miklós estéje*, 82.
4. *Bánffy Miklós levele Gaál Gáborhoz*. Kolozsvár, 1947. január 4. A Ráday Levéltár dokumentumát idézi Dávid Gyula: *Bánffy Miklós emléke...* Magyar Szemle 2010. június.
5. *A Nemzetgyűlés Politikai Bizottságának 544/1947. P.B. sz. határozata*. Bp., 1947. május 13. Idézi Marosi Ildikó: *Kis/Bánffy/könyv 22. és Bánffy Miklós estéje*, 376–377.
6. *Bánffy Miklós levele Bánffy Katalinhoz*. Kolozsvár, 1947. november 25. In: *Bánffy Miklós estéje*, 130, 332–334.

7. Idézi Sipos Gábor: *Bánffy Miklós tevékenysége az Erdélyi Református Egyházban*. Magyar Szemle 2010. 5–6. Lásd még Csiha Kálmán: *Bánffy Miklós, az Erdélyi Református Egyházkerület főgondnoka*. Református Szemle 1999. XCII. évf. 2.
8. *Bánffy Miklós levele Bánffy Katalinhoz*. Kolozsvár, 1947. július 31. In: *Bánffy Miklós estéje*, 107.
9. *Bánffy Miklós levele Barcsayné Bánffy Katinkához*. Kolozsvár, 1947. augusztus 14. Uo. 108.
10. Tamási Áron: *Bánffy Miklós*. Irodalmi Diáknaptár 1948-ra. In: Uő: *Szellemi őrség*. Esszék, cikkek, útirajzok 1936–1965. Palatinus, Bp., 2001. 412.
11. *Bánffy Miklós levele Bánffy Katalinhoz*. Kolozsvár, 1948. február. In: *Bánffy Miklós estéje*. 146, 336–338. *Íme az Ember* c. drámája 1948 februárjában született, lásd Tóth Ágnes: *Bánffy Miklós drámái*. Színháztudományi Szemle 18. (1985) és Kereskényi Hajnal: *A kiadásról*. In: *Bánffy Miklós összes drámái*. Polis Könyvkiadó, Kvár, 2009. 462.
12. *Bánffy Miklós levele Bánffy Katalinhoz*. Kolozsvár, 1948. február 19. In: *Bánffy Miklós estéje*.

SALAT LEVENTE

A politikai közösség kérdése a többség–kisebbség viszonyának a nézőpontjából (Részlet)

A romániai politikai közösség a többség–kisebbség viszonyának a nézőpontjából

A román többség és a magyar kisebbség viszonyának a szempontjából a romániai politikai közösség több ismérv alapján is a kevésbé „kész és teljes” politikai közösségek kategóriájába sorolható. A magyar kisebbség részéről kontesztáltak mindenekelőtt a politikai közösség létrejöttének a körülményei, az ezzel kapcsolatos viták a Trianon óta eltelt bő 90 esztendő ellenére sem jutottak nyugvópontra. Az uralkodó többségi narratíva több eleme – a politikai közösség definíciója az alkotmányban, a nemzeti szimbólumok döntő többsége, a közoktatásban és a nyilvánosságban tükröződő történelemszemlélet stb. – a Romániában élő magyarokat kizárja a román politikai közösségből, nem egy esetben a magyarokkal való történeti szembenállásban jelöli meg annak lényegét. Az elmúlt 15-20 év közvéleménykutatásainak, identitásvizsgálatainak és más jellegű szociológiai elemzéseinek a tanúsága szerint a romániai magyarok, érthető módon nem azonosulnak az uralkodó narratívával, domináns identitás szerkezeteik lényeges pontokon eltérnek a többségre jellemző identifikációs mintáktól. Az említett vizsgálatokból az is kiderül, hogy a románok és magyarok véleménye gyökeresen különbözik a magyar kisebbség integrációját szolgáló intézményes megoldások tekintetében, amiből arra lehet következtetni, hogy nem adottak a románok és magyarok közötti kölcsönös tisztelet és elfogadás politikai intézményei. Az erdélyi magyarok joggal érezhetik úgy következesképpen, hogy a román állam nem képviseli kellő mértékben az érdekeiket, és nem védelmezi az általuk elvárt módon sajátos életformájukat, a román többség részéről pedig nem ésszerűtlen gyanút táplálni a magyar kisebbség politikai céljait és lojalitását illetően. A közös terület és a közös politikai intézmények, illetve sok tekintetben közösnek tekinthető kulturális értékek-hagyományok ellenére a Romániában élő románokat és magyarokat nem kötik össze tehát közös értékek, mindkét részről vállalt közös identitás, illetve az egymás iránt érzett kölcsönös elkötelezettség – vagyis az, ami a politikai közösség autentikusabb formáihoz elengedhetetlen.

A romániai politikai közösség létrejöttének a körülményeit illetően fontos például szem előtt tartani, hogy 1918. december 1-jén, amikor a gyulafehérvári román nemzetgyűlés kimondta Erdély egyesülését Romániával, Erdély magyar népességének a véleményére nem voltak tekintettel (a szászok is csak utólag, a román nemzet képviselőivel folytatott hosszas egyeztetés után fogadták el az új berendezkedést). Tény, hogy ennek az eljárásnak előzményei voltak: 1848. május 29-én, amikor a Kolozsvári Országgyűlés megszavazta Erdély és Magyarország unióját, sem a románok, sem a szászok nem értettek egyet a döntéssel.¹ Az 1918-as Gyulafehérvári Határozatok, túl azon, hogy kimondták Magyarország románjainak és az általuk lakott területeknek a Romániával való egyesülését, tartalmazták az új román állam megszervezésének az alapelveit is. Ezek között az elvek között kiemelt helyen

szerepeltek „az együtt lakó népek” számára fenntartott jogok, amelyek „teljes szabadságot” helyeztek kilátásba, anyanyelvi jogokat ígértek a művelődésben, közigazgatásban és törvénykezésben, képviselőket a törvényhozó testületekben és az ország kormányzásában, illetve felekezeti egyenjogúságot és önkormányzatot a vallási életben.² Az ígéretek teljesülésének a kérdésében mai napig tart a vita magyarok és románok között: a romániai magyar kisebbség többek között ezekre az elvekre hivatkozva igényli a közösségi autonómiát, a sűrűn hangoztatott román álláspont szerint pedig a Gyulafehérvári Határozatokban egyetlen kitétel sincs, amely a nemzeti autonómiához való jogként volna értelmezhető.

A román politikai közösséget az alkotmány határozza meg közelebbről. Az alkotmányt az alkotmányozó gyűléssé átalakult parlament 1991. november 23-án fogadta el, és annak szövege az 1991. december 8-án tartott jóváhagyó népszavazás után lépett hatályba. A romániai magyarság egészére nézve akkor még szinte maradéktalanul reprezentatív RMDSZ szenátorai és képviselői az 1991. november 23-i alkotmányozó gyűlés keretében az Alkotmány ellen szavaznak, tiltakozásul azért, ahogy az alkotmány szövege a román politikai közösséget meghatározza, és mert az alkotmányozó gyűlés a romániai magyarság több olyan követelését figyelmen kívül hagyta, amelyek a román állam és a magyar kisebbség viszonyát helyezték volna szilárdabb alapokra. 1991. december 4-én, az alkotmányt jóváhagyó népszavazásra készülődvén az RMDSZ vezetősége arra szólította fel az erdélyi magyarságot, hogy „polgári kötelezettségeinek eleget téve, tanulmányozza Románia alaptörvényét, vegyen részt a népszavazáson, és saját belátása és lelkiismerete szerint szavazzon”.³ A népszavazás során az érvényes szavazatok 77,3 százaléka támogatta, 20,4 százaléka pedig elutasította az alkotmányt⁴. Tekintettel arra, hogy 2 235 085-en szavaztak az alkotmány szövege ellen, feltételezhető, hogy a romániai magyarság jelentős része ebbe a kategóriába tartozott. Az Európai Unió csatlakozására való felkészülés részeként 2003-ban alkotmánymódosításra került sor: az 1991-es Alkotmány szövegét a 2003. évi 429-es törvény módosította, amit a 2003. október 18–19-én tartott népszavazás erősített meg. Noha az új alkotmány az erdélyi magyarság szempontjából néhány fontos módosítást tartalmaz, a politikai közösség meghatározásának a megváltoztatására irányuló próbálkozások ezúttal is sikertelenek maradtak.

Az Alkotmány 1. szakaszának 1. bekezdése szerint „Románia szuverén, független, egységes és oszthatatlan nemzeti állam”. Az állam szuverenitásának a letéteményese a „román nép” (2. szakasz, 1. bekezdés), a fogalom etnikai, kulturális értelmében, a román állam alapját pedig a „román nép egysége” alkotja (4. szakasz, 1. bekezdés), ami a három fejedelemség – Erdély, Moldva és Havasalföld – egységes történeti eredetére és az 1918-ban beteljesült politikai egységre utal.⁵ A 13. szakasz leszögezi továbbá, hogy „Romániában a román nyelv a hivatalos nyelv”. A román alkotmány tehát a politikai közösség „mély” változatát tükröző szemléletet példázta: egyértelműen a kulturális és politikai közösség kongruenciáját tételezi, a román államot pedig a román nemzetet szolgáló államként definiálja, amelynek célja a román nép érdekeinek, kultúrájának és életformájának a védelme.⁶ Az, hogy mindehhez a magyar kisebbségnek kevés köze lehet, abból is kiderül, ahogy az alkotmány a legfontosabb nemzeti szimbólumokat – a nemzeti ünnepet (december 1.), illetve a himnuszot (*Deșteaptă-te, române!*) – definiálja (12. szakasz, 3. és 4. bekezdések): mindkettő arra emlékezteti mind a románokat, mind a magyarokat, hogy egymásnak történelmi ellenségei, illetve hogy a román nemzeti kiteljesedés csak a magyar összeomlás révén vált lehetségessé. Megközelítésünk szempontjából érdekes adalék továbbá, hogy a 3. szakasz 4. bekezdése szerint: „A román állam területére idegen népesítések nem telepíthetők át és nem kolonizálhatók”, ami a nemzeti jelleg megőrzésével kapcsolatos félelem sajátos, a 21. század Európájában egyenesen meglepő kifejeződése. [...]

(2012. 2.)

JEGYZETEK

1. Noha a jelen levő 22 szász és 5 román képviselő megszavazta az országgyűlés határozatait, az uniót is beleértve, mind a román, mind a szász elit elutasította Erdély Magyarországgal való egyesülését. Az ügy részleteiről és háttéréről lásd Egyed 2000. Fontos megjegyezni továbbá, hogy Erdély akkor a királyságon belüli tartomány álla-

potából lépett az egység állapotába, ami a magyar koronához való tartozáson túl a közös kormányzat alatt való egyesülés révén jelentett többet a korábbi állapothoz képest.

2. „1. Teljes szabadság az összes együtt lakó népek számára. Minden nép saját nyelvén, kebeléből való egyének által fogja művelni, kormányozni magát és törvénykezését ellátni; minden nép ama egyének számának arányában, akik alkotják, meg fogja kapni a jogot a Törvényhozó Testületekben és az ország kormányzásában való képviselőre. 2. Egyenlő jogok és a felekezeti önkormányzat teljes szabadsága az állam összes felekezetei számára.” (*Magyar Kisebbség*, 1995/2. 79–80.)

3. *Szabadság* 2010. 01. 11.

4. *Monitorul Oficial* Nr. 250. 1991. 12. 14.

5. Ez a szakasz a 2003-ban sorra került alkotmánymódosítást követően kiegészült, jelenlegi formája a következő: „Az állam alapja a román nép egysége és állampolgárainak szolidaritása.”

6. Érdekes adalék, hogy az uralkodó nemzetállami logika mellett megjelenik a politikai közösség felszínes, „vékony” változata is az alkotmányban: a 4. szakasz 2. bekezdése szerint „Románia összes állampolgárának közös és oszthatatlan hazája, fajtól, nemzetiségtől, etnikai eredettől, nyelvtől, vallástól, nemtől, véleményétől, politikai hovatartozástól, vagyonától vagy társadalmi eredettől függetlenül.” Túl azon, hogy ez a megfogalmazás, amely a román állam etnokulturális semlegességét tételezi, nyilvánvaló ellentmondásban áll többek között a 2. szakasz, 1. bekezdésével és a 4. szakasz 1. bekezdésével, az 1990-es évekkel kezdődően a politikatudományi szakirodalom számos érveléssel szolgál arra nézvést, hogy a nemzetiségtől, etnikai eredettől, nyelvtől és vallástól elvonatkoztató közpolitikai megoldások nem képesek megfelelő védelmet biztosítani a nem domináns identitásközösségek tagjai számára, és legtöbb esetben asszimilációt eredményeznek. Lásd erről bővebben Salat 2001.

7. „Ébredj, román!” – az 1848-as forradalom idején született mozgalmi dal, a szöveg szerzője Andrei Mureșanu, a zene szerzőjét illetően a vélemények megoszlanak. A szöveg a nemzeti egység és a függetlenség eszméinek ad hangot, a román nép ellenségei ellen mozgósítva a közösség tagjait.

ESTERHÁZY PÉTER

A Kántor-napló

Cage mottója szerint születik ez a napló, I have nothing to say, I am saying it, that is poetry, nincs mit mondanom, ezt mondom. Hogy ez költészet volna, nem hinném. Rajtam ragadt ez a sport-izé. Futballcafrang. Hogy volna közöm hozzá, tudnék róla valamit. Alig van közöm hozzá, és vannak emlékeim, igaz, elemi emlékeim. Még azt is mondhatnám egy régi regény hangfekvésében, hogy sorsomat meghatározó emlékek. De legalábbis az életemet.

Ennek kapcsán jut eszembe, hogy mennyire nem tudok gondolkodni a sorsról. Az is lehet, hogy ezt azért gondolom most, mert reggelente, ahogy máskor, többnyire Arany Jánost, Kertész *Gályanaplóját* olvasom, nem először. Főlemelő munka (és érzéki és filozofikus és komoly és érdekfeszítő). Az az ember, aki a kudarc ezer meg ezer arcát beszéli el (énekli meg, mondanám, ha ez az ő esetében nem volna a nevetségesebnél is nevetségesebb), az szolgál szinte minden sorával vigasszal. Sőt, reménnyel. Derűvel; bár lehet, hogy ehhez már az én olvasásom, olvasatom is kell.

Szóval ez itt bizonytalannal nem poetry, de naplónak napló. A naplónak alapvető föltétele a nap. A lóval most nem tréfálkoznék, noha lovasnemzet vagyunk, amit észbe vésnünk egyre aktuálisabbnak tetszik. Úgy tűnik, pogányok és katolikusok akarunk lenni egyszerre, kuruc önsajnálatot, hangoskodást labanc szemlélettel ötvözve, s mindebben semmiféle ellentmondást nem látva. Népi írók a kormányzó úr temetésén – ez lehetne a címerállatunk.

Hogy a napot észrevegyük, ahhoz nem elegendő fölébrednünk. – Jól alszom, és rosszul ébredek. Olyan, mintha egy nehezék lenne rajtam. Egy vaddisznó nagyságú vasaló. Tessék, megint a lovasnemzet. Véletlen, mondanám védekezve, ha azonnal nem ugrana be a szóról („nekem szavakról szavak jutnak az eszembe”) – ki is mondta ezt mindig? Péter Kincses, az osztályfőnököm a Piarista Gimnáziumból?, vagy, ahogy illik, az apám avval a kis gunyoros felhanggal, amit akkor is szerettem, ha én voltam vértelen áldozata? –, hogy a véletlen a buták istene. Indiai közmondás, mondja nekem az internet.

Igen, a nap. Hogy azt látni is kell, hogy létezzék. (Jeszusom, sikoltanak a nagynéném hangján, lehet, hogy én szubjektív idealista vagyok? Ez a komcsik idején, rémlik, kárhóztatva volt. Vajon most mi lehet a helyzet? Minek keveredek mindig *erre*... Egyébként nyilván azért, mert keverve vagyok, erre [is] kevernek. De még mielőtt kitérnék a szubjektív idealizmus turulos-sámános változatára, kemény kézzel bezárom a zárójelet.) Szóval látni kell a napot, vagyis nézni, és nézéshez szempont is kell.

Most tehát az a szempont, hogy a „sport” hívószóra kell ugranom, mint a Pavlov kutyája; raportíroznom. (Kántor Lajos szerkesztő úr a szerzőit ugratja...)

E pillanatban, okot nem találok, csupán rögzítem, azt szeretném, hogy gyorsan múlték az idő. Ritka az ilyen, rendszeren ellenkezőleg szokott lenni. Például munka közben a legjobb, ha megáll az idő. És persze akkor: az égen néma álló csillagok, a földön csak te vagy és én vagyok stb. Annak idején, a pályán valahogy el is tűnt az idő. Mintha az idő nem tartozott volna a játékhoz. Legföljebb avval az érdektelen gyakorlatiassággal, amikor fontos volt tudni, mennyi van még hátra, mert vagy vesztsére álltunk, vagy ki kellett húzni a végéig, mert hirtelen föltételeztük, hogy van vég. Mennyi még, mester? Hogy utáltam, ha erre a bíró fölényesen azt válaszolta, maguk csak játsszanak nyugodtan, majd én szólok. Nyugodt vagyok, mester, csak azt kéne tudnom, mennyi még? Többnyire legyintettek válasz helyett. Gyöngyöt a disznóknak.

Más idő van a játékosban, mint az órában. Illetve nincs idő, vagy meg van állva (va-va-va-va), vagy mérhetetlen. Hát ez már majdnem poetry, miközben egyszerű, kvázi földközeli tapasztalat.

Ehhez képest nulla poetry, kizárólag nyugdíjas élvezkedés nézőként azt kívánni, hogy egy izgalmas futballmérkőzés mintegy ne érjen véget. Vagy az a mélyen megvetendő, alamuszi vágyakozás, hogy legyen hosszabbítás. Egyáltalán az esztétizáló meccsnézés...! Többször ostoroztam már, nem hittem, hogy én is itt végzem. Pedig a Barcelonának szurkolni lényegében ezt jelenti. A legszebbet választani, a szépek szépét, nem pedig a „mieinket”. Nincsenek már mieink: ez a helyzet. Amely így sivár.

Szinte csak tévén nézek meccset. Olykor kísétálok valamelyik közeli pályára. Már az, hogy *kisétálok*... De csak ha jó az idő. Elácsorgok a napon, be-becsukom a szemem, időnként megismernek, köszönök, és röviden elmesélem, mi van a (volt) futballista öcsémmel. A csapokat nem ismerem, zömmel az eredményt sem tudom. Ha megkérdezem, úgy néznek rám, ahogy én néztem volna hajdan egy *ilyenre*. Nem várom meg a meccs végét.

Nem úgy látszik, hogy a futballvonal öröklődne. Az egyik öcsém egyik gyereke, ő az egyetlen. És ő is csak kapus (hogy a közhelyeszerű hülyeséggel éljek), és ő is csak volt. Belefáradt vagy beleunt, hogy nem sikerült neki a kiugrás. Még Angliában is járt próbajátékon. Apja fia, dörmögünk családi vacsorákon. Ő hagyta mindig elsőként abba a ház előtti focizást. Vagy el se kezdte, ha esett az eső. Mintha az számítana. Rendes, enbéhármas játékos lett, jó, hogy bekk, de mégis. Ő is jobban játszott, mint én, de ezt még ő se mondta ki hangosan (ezt meg biztosan nem fogja olvasni).

Tegnap az egyik unokámmal – fociztunk, az túlzás, labdával töltöttük az időt, avval a számára meglepő korlátozással, hogy csak lábbal érhattünk hozzá. Miért? – kérdezte, de hallatlanra vettem. Ingerültségeimben, ahogy illik, az apáméit ismerem föl. Ez az unokám olyan szép, hogy eláll az ember lélegzete. Mit mondjak, egy Tadzio. (Nem vagyok elfogult, főként a vejem finom vonásait viszi tovább.) Még az idegesítő nyafogásai is elegánsak. A bőre színétől a nagylábujja körméig mindene sugárzón előkelő.

Huss, mindez egy pillanat alatt szertefoszlik, ha labda kerül a közelébe. Annyira ügyetlen, édesen ügyetlen, hogy könny szökik a szemembe. Szinte bravúrosan, ügyesen ügyetlen. Valahogy mindig az a támaszkodó lába, amelyhez érkezik a labda. Azt akkor, nemdebár, nem tudja megmozdítani (legföljebb csoszogni, csosszantani egyet). Ezért a másikkal tesz egy valószínűtlen, de mindenképp érdekes kacszázó mozdulatot (62 évem során a közelében nem voltam ennek a csalafinta mozgásnak), valahonnét a Fred Astaire és egy makacs sérüléséből éppen hogy fölgögyült, hosszú lábú gázlómadár (kócsag?) közti mozgáskultúrából.

Az a gyönyörű, hogy a legkevésbé sem veszi észre kozmikus ügyetlenségét, egyszerűen lelkes, ami így rám is átragad. Ott botladozunk kínosan egy guruló izé körül, rémlik, labda a neve, boldogan, mintegy generációk példás egymásra találásában.

Ez is mozgás (most olvastam a *Tótékban*): „Nincs is pénztárcája. A papírpénzt kis gombócokba gyúrva hordja a zsebében, ha fizetni kell, csak odagurít egy golyót.”

Ma van a születésnapom, ami e napló szempontjából aligha releváns. Idevágó. De mégis, mert a hévnél összefutottam F.-fel, akivel annak idején hosszasan együtt futballoz-

tam. Jó volt vele játszani, mert mindig nagyon akart nyerni. És rossz volt, mert kifejezetten sportszerűtlenül, sunyin, aljasul durván játszott. Márpedig a saját csapatunkban per definitionem senki se aljas. Emlékszem, hogy ezt az ellentmondást meg kellett oldani. Minthogy szükségünk volt rá, csak az öncsalás maradt. A hazugság színesen leleményes bokkrétája. Bokkrétáját nyújtottuk át – magunknak. A Sanyi már csak ilyen, ami a szívéen, az a száján, keménynek kemény, sarkosan, de becsületesen játszik, meglehet, olykor túloz, de hát ez nem kisasszonysport, stb. Tisztán halljuk a mai politikai maszatolásokat. Ahogy F. ordenáré talpalását a mindenre képes, ádáz ellenfél az összefüggésekből kiragadva szemléli (a földre döngöltetvén).

Most meglehetősen alkoholista a feje, egy gramm felesleg nincs rajta. Figyelj, fűzfa, nem ma van a születésnapod? Erre meg hogyan emlékezhet? Egy ideig én kezeltem az igazolásokat, megjegyeztem. A számok beragadnak az agyamba. Most gondolkodok életemben először az F. agyára. Egyáltalán hogy van neki. Komoly, svájci frank alapú fogadásom lett volna, hogy nincs. Lehet, hogy ez a pokróc durvaságú, a végletekig önző fráter, akiből ész se, csak valami savanyú ravaszság szívárgott – lehetett volna valaki *egészen más*? Mondjuk, egy megbízható számítógépes szakember. És ott hogyan lett volna tere az aljasságának? Ami nyilván alkati. Vagy lehetséges, hogy a foci hozta ki belőle? Hogy a játékban volt benne, mi nem is láttuk, csak óáltala, és az öncsalás egyik arca épp az volna, hogy ezt rákenjük? Hogy ő viszi el a balhét helyettünk is?

Fekvő csatár nem gyors csatár, sziszegte volt hidegen a hordágyon levitt ellenfél után. Inasságából most kiment az erő, csupán egy rossz fogú öregembert látok. Nem őszül még.

Inasról jut eszembe. Belenyugodtam a fiaim focitlanságába. Kezdetben zavart ennek a testi megnyilvánulása. Másféle izmokhoz szoktam otthon hozzá, mi mindnyájan focitunk. Most már nemcsak megbékéltem, de tudom szépnek látni egyik fiam vízipólótól megerősödött vállait, elbűvölően széles hátát vagy a másik követhetetlen sportolási szokásoknak (sziklamászás?) köszönhető inas, csontos erejét, szigorú testét.

Azt reméltem, ahogy a nap, így e naplótöredék is szép nyugodtan ér véget. Mintha gyomron vágtak volna, olyan, mintha még *régen* volna, mintha még valóságosan érdekelne a foci: kiesett a Barcelona, semminek sincs értelme, a nap holnap nem fog fölkelni (naplók se lesznek). És az edzőjük, Guardiola is fölmondott. Korszakováltás. Eggyel kevesebb jó (szép) lesz a világban. Jók jönnek, mennek. Valami véget ért.

(2012. 6.)

KOVÁCS ANDRÁS

A gyulafehérvári Batthyaneum

(Részlet)

A 18–19. századforduló Erdélye három kiemelkedően jelentős közhasznú kulturális intézmény születésével büszkélkedhet, s mindhármukról elmondható, hogy kivételesen nagyvonalú egyéni erőfeszítés eredményeként jöttek létre. Időrendben a gyulafehérvári Batthyaneum (1792–1798), a marosvásárhelyi Teleki Téka (1798–1802) és a nagyszombeni Brukenthal-gyűjtemény (1817) létrejötté követte egymást. A felvilágosodás páratlan, bámulatra méltó lendülete magyarázza, hogy azokban az időkben többen is felismerték egy erdélyi tudóstársaság létrehozásának a szükségességét. Minden bizonnyal ebben ismét csak gr. Batthyány Ignác erdélyi püspök számít úttörőnek, ő fogalmazott meg ugyanis először egy ilyen tartalmú felhívást. Tudósként is, tudományoservezőként is csak a legnagyobbaknak kijáró elismerés illeti őt Erdély művelődéstörténetében.

Az egykori Magyar Királyság nyugati részén nagybirtokos, kiemelkedően jeles személyiségeket adó családból származott gr. Batthyány Ignác (1740–1798, erdélyi püspök: 1780–1798). Pesten, majd Nagyszombat és Graz jezsuita egyetemeken tanult, s Rómában fejezte be tanulmányait, ott szerezte meg doktori címét. Valószínűnek látszik, hogy a történettudomány iránti vonzódása nagyszombati jezsuita tanárának, Schmitth Miklósnak (1707–1767)

köszönhető, aki a magyar jezsuita történetírás nagyjait, Pray Györgyöt (1723–1801) és Katona Istvánt (1732–1811) is elindította e diszciplína felé, s így az is feltehető, hogy nagyszombati éveiben ragadták meg a figyelmét a magyar történelem és egyháztörténet kérdései. Úgy tűnik továbbá, hogy kiforrott kutatóként érkezett Rómába, ahol tudatosan és módszeresen gyűjtötte a magyar történelemre vonatkozó adatokat, s személyes érdeklődésének megfelelően az oklevéltan, a kodikológia és a kronológia kutatásában mélyült el.

A könyvek iránti vonzódása kétségtelenül tudományos érdeklődéséből fakadt. Tény, hogy római tartózkodása alatt már nagyszámú, mintegy 5000 kötetnyi, tehát jókora könyvtárra való könyvet, kéziratokat is vásárolt, s a későbbiekben, egri prépostságától (1773) kezdve módszeresen gyűjtötte a könyveket, bővítette könyvtárát. Kivételes időkben lett a régi könyveknek és kéziratoknak a szerelme: a II. József által felszámolt szerzetesrendek könyvtárait egyéb ingóságokkal együtt potom áron verték dobra, s a gyulafehérvári Batthyaneum gyűjteménye bizonyítja, hogy könyvtárának nagyon jelentős darabjai ilyen eredetűek. Már erdélyi püspökségének idején, 1786-ban teszi fel a koronát könyvgyűjteményére, amikor megvásárolja Cristoph Anton von Mígazzi bécsi bíboros érsek, váci püspök 8000 kötetet számláló, rendkívül gazdag könyv- és kéziratgyűjteményét. Hihetőleg már egri prépost korában felfigyelt a szepesi városok középkori egyházi könyvgyűjteményeire, de a lőcsei tanács által eladott könyvgyűjteményt csupán 1790-ben vásárolta meg. Könyveihez fűződő bensőséges viszonyára jellemző, hogy címeres könyvjegyeire saját kezűleg írta rá nevének a kezdőbetűit, és hihetőleg saját kezűleg ragasztotta be azokat újabb szerzeményeibe. A könyvek egy ideig nagyszombati házában voltak, de hamarosan kiderült, hogy számukra más helyet kell találnia. Miután a Főkörmányszéket, melynek Erdély püspökeként elnöke volt, Nagyszombatról Kolozsvárra költöztették, Batthyány Ignác megszerezte a Gyulafehérvárott üresen álló trinitárius templom és kolostor épületét. Ezt az együttest a rend felszámolása (1784) után egy időre katonai kórházzá és irattárrá alakították. Valószínűleg azért, hogy egyházmegyéjének lelkészsképzője és papjai is részesülhessenek az általa alapított intézmény előnyeiből, ez az épületegyüttes lett tervei megvalósításának konkrét színhelye. Ezeknek a terveknek a körvonalazódását minden bizonnyal befolyásolta rokonának és mentorának, gróf Esterházy Károly egri püspöknek (1762–1799) a vállalkozása, az egri Líceum, amely igényességében is hathatott az akkori egri nagyprépostra.

Gyulafehérvárott, az általa véghezvitt átalakítások után, 1794 táján az egykori trinitárius templom földszintjére az általa vásárolt és felszerelt nyomda költözött Kolozsvárról, félmeletét az intézmény vezetőjének a szállásává alakították, a következő két szintet (a templom belső terét) a könyvtár foglalta el, előcsarnokába ásványgyűjtemény került, végül a homlokzatot koronázó, újonnan épített attikában a csillagda kapott helyet. Az egykori kolostor épülete pedig akkortól áll a papnevelés szolgálatában.

Ezt az együttest Batthyány Ignác 1798. július 31-én, röviddel váratlan halála előtt alapítvánnyá formálta „egyháza és tartománya” javára. Vezetését az erdélyi római katolikus püspökre, az erdélyi káptalanra, az erdélyi római katolikus státusra hagyta, és feltéve, hogy római katolikus vallású személy lesz, az Erdélyi Nagyfejedelemség kormányzójának, a gubernátornak gondjaira bízta (a rendelkezés idején Bonchida ura, losonczi Bánffy György gróf volt a gubernátor, akinek kastélyában az alapítólevelet neve napján, Szent Ignác hitvalló ünnepén aláírta). A kormányzónak, amennyire a rendelkezés szövegéből megítélhetjük, garantálnia kellett az alapítói akarat teljesülését. Rendelkezett az alapítólevél a könyvtár és a csillagvizsgáló felekezetektől független nyilvánosságáról is, s ezzel a nyilvánossággal feltethető meg, nézetem szerint, az adományozó oklevél fentebb már említett, meglehetősen homályos, „egyháznak és tartományának” / „*ecclesiae et provinciae*” fogalmazása is. Ennek az egyházjogból átvett *provincia* kifejezésnek nincs köze a kor hivatalos adminisztrációjában használt Erdélyi Nagyfejedelemség elnevezéshez, az alapító sokkal inkább püspöki tartományának, *diocesis*ének és e püspöki tartományához tartozó, különálló vallási közösségeknek a megnevezésére választhatta e kifejezést. Kétségtelen ugyanakkor, hogy a részletesen és aprólékosan taglalt felügyeletet, valamint intézménye sorsának, működésének és fenntartásának irányítását a mindenkori püspökre, a káptalanra és az erdélyi római

katolikus státusra bízta, ahogyan ez az 1948-as államosítást megelőző másfél száz év folyamán, több, Erdélyt és püspökségét érintő „rendszerváltás” (1848–1849, 1867, 1918, 1928) során akadálytalanul meg is valósult.

Az alapítólevélben gróf Batthyány Ignác püspök részletesen felsorolta azokat az ingatlanokat, melyeket saját szerzeményeiként az intézmény fenntartására szánt. Értéküket 38.000 forintra becsülte. Ezekhez járult a 30 000 forintot érő könyvgyűjtemény (ennek legnagyobb önálló tétele, a Migazzi-gyűjtemény egyedül 12 000 forintjába került volt 1782-ben), s megközelítőleg ugyannyiba került csillagvizsgáló. Ha nem számítjuk az ásvány-, a kagyló- és a mintegy 3000 darabot számláló érmegyűjteményt, az építkezéssel és berendezéssel, az asztronómus kanonoki stallumot megalapozó beneficiummal együtt megközelítőleg 80–100 000 forintot kitevő alapítványról van szó, amelyet a nem túl nagy püspöki jövedelemmel rendelkező főpap saját, családi birtokaiból fedezett vagy adóssággként éppen azokra terhelte. Összehasonlításul: 1800-ban, tehát immár a püspök halála után elkezdődött infláció idején valamivel több mint 22 ezer forintra értékelték a püspökök nyári rezidenciáját képviselő és éppen gróf Batthyány Ignác által felújított alvinci kastélyt.

Az intézmény rendeltetészerű működését megakadályozta az a hosszan elhúzódó per, amelyet Batthyány Ignác halála után családja indított, s amely három évtizeden át tartó zárolással, éppen a napóleoni háborúk gerjesztette inflációban jelentős jövedelemkiesést okozott. Ebben az időben a Batthyaneum működését utódai püspöki jövedelmükből fedezték. Püspöki jövedelmekből tanították és tartották el többek között az 1799-ben elhunyt első csillagász-kanonok, Mártonffy Antal utódait. Soruk csak 1852 után szakadt meg, amikor Haynald Lajos püspök úgy döntött, hogy a csillagvizsgálót világi személyek, a püspöki lyceum szakos tanárainak a kezelésébe adja.

A pereskedést sem Mártonffy József püspök, de közvetlen utóda, Rudnay Sándor (1816–1820) sem tudta befejezni. Végre az 1820-ban erdélyi püspökké kinevezett br. Szepesy Ignác alatt született végleges ítélet, melynek értelmében a Batthyaneum összes javainak birtokában maradt, tekintettel arra, hogy az alapítónak életében joga volt vagyonával tetszés szerint bánni, azt elajándékozni is. [...]

(2012. 6.)

GÖMÖRI GYÖRGY

1620, Lőcse: Bethlen Gábor levele lovaskatonáihoz

Szomorú szívvel csodálkozom,
hogy több zsoldot mertek kérni
tőlünk a hadviseléshez.

Nyomorult, pusztuló hazánkat
nem szolgálnátok fizetetlen? Nem,
inkább raboltok, prédáltok – a természetes
ellenség sem pusztította az országot jobban
tinálatok! Jelentik, hogy ahol csak
jártatok, a szegényeket iszonyú
kegyetlenséggel dúltátok,
és sokan közületek förtelmes
paráznságokat cselekedtek!
Parancsolom: becsüljétek meg
magatokat, legyen vége a sok
istentelenségnek, vigyázzatok
a magyarok jó hírére-nevére, ellenség ellen
bátrak és ne viasz emberek legyetek –
ne fosztogassatok, mint amaz undok életű, rabló kozákok!
Hópénzt tőlem csak akkor kaptok,

ha pénzért, nem erővel vesztek zabot
és eleséget. Ha vitézi módon éltek.

Legyetek hát egészségben és serények
az igaz vitézségben.

Gabriel, manu propria

(2012. 10.)

UJVÁRY GÁBOR

Pozitív válaszok Trianonra

Klebelsberg Kuno és Hóman Bálint kulturális politikája

(Részlet)

Nehéz, szinte lehetetlen egy mostani fiatalnak megérteni, mit is jelentett az 1920-as és az 1930-as évek közéletében és közgondolkodásában Trianon traumája. Hogyan változtatta meg az Osztrák–Magyar Monarchia magyar értelmiségének alapvetően pozitív, a töretlen fejlődésben hívó világvégképét. Miként vált a Magyar Királyság gazdasági, politikai és kulturális szerepének, birodalmon belüli fokozatos erősödésének örvendő szemlélet elkeseredett útkereséssé, mely a kommunizmustól, a parasztállami álmoktól a turáni ősök kutatásán és az „egyedül vagyunk” nézeteken át a többnyire zavaros szélsőjobboldali ideológiáig terjedt, és általában kizárólagosságra tartott igényt.

Trianon hatása napjainkban is érezhető, és az is marad még jó ideig. Gondoljunk csak arra, hogy a szerbeknek mindmáig milyen begyógyíthatatlan sebeket okoz a több mint 600 éve vívott rigómezei csata; aktualizálva: Koszovó elvesztése. Vagy arra, hogy román és szlovák kollégáink manapság is az ezeréves magyar elnyomásról beszélnek, holott a nemzetiségi ellentétek a 19. század elejéig ismeretlenek voltak a térségben. Trianon nekünk is fájó és kitörölhetetlen emlék, fontos történelmi tény, de a kortársaknak a mindennapjaikban átélte szomorú valóság volt, hiszen szinte nem volt magyar család, amelyet valamilyen módon ne érintett volna. Ezáltal rengeteg fájdalom és szenvedés forrása lett.

Az általa okozott megrázkódtatásra azonban inkább negatív, kizárólag a tagadást hangoztató, a „Nem, nem soha!” – egyébként lélektanilag teljesen érthető és elfogadható – szajkózásában kimerülő válaszok születtek. Ezeknek pedig kevés közük volt a korszak politikai realitásaihoz. Velük szemben a Bethlen István vezette kormányok (1921–1931) – és minisztereinek jó része – olyan programot vallott, amelynek lényege az építkezés, a válságból való kilábalás szándéka volt. Magyarország az 1920-as évek elején még a bel- és a külföldi politikusok által is életképtelennek tartott államnak minősült. Ehhez képest az évtized végére nemzetközi összehasonlításban az ország helyzete már majdnem ugyanolyan kedvező volt, mint közvetlenül az első világháború előtt, egy hosszú ideig tartó folyamatos gazdasági fellendülés végpontján.

E sokak által csodaként megélt konszolidációban a kultúrpolitikának kulcsszerep jutott, mivel nemcsak a szavakban, de a valóságban is stratégiai ágazattá vált. Ez pedig elsősorban egy rendkívül ambiciózus és sikeres vallás- és közoktatásügyi miniszternek, gróf Klebelsberg Kunónak (1875–1932) köszönhető, aki rövid ideig a belügyi (1921–1922), majd a kultusztárcát (1922–1931) vezette Bethlen kormányaiban. Egyedüli miniszterként kapott mindvégig szerepet a kormányfő kabinetjeiben.

Klebelsberg már miniszteri beköszöntő beszédében, 1922. június 19-én kijelentette: „nem szabad, hogy a magyar ember tetterejét a honfibú megbénítsa, nem szabad magunkat csüggedésnek adni oda. Nekünk dolgozni kell, és ne feledjük, hogy a magyar hazát ma elsősorban nem a kard, hanem a kultúra tarthatja meg és teheti ismét naggyá.” Néhány évvel később, 1928-ban pedig, szokatlan politikai józanságról és higgadtságról tanúskodva azt állította: „A politikai Trianonba be[le] kellett menni, de a kultúrpolitikai fegyverletétől önkéntes lenne.”

Klebelsberg messzire tekintő politikai programja azonban 1922-ben még kivihetetlennek látszott. Magyarország ugyanis nemcsak gazdasági és politikai, de kulturális szempontból is – a lassú regeneráció útján haladva, ám mégis – a szétesettség állapotában volt. Ugyanakkor a kulturális intézményrendszer tekintetében mégiscsak kisebbeknek bizonyultak a károk, mint a gazdaság vonatkozásában. S ami egyébként óriási veszteségnek bizonyult, az – paradox módon – a kultúra területén akár „pozitívumot” is jelenthetett. Hiszen a trianoni Magyarországon az urbanizáció jóval magasabb szintre került, mint korábban (a történeti állam városlakóinak 62,7%-a maradt a csonka országban), ezzel párhuzamosan iparosodottabbá vált az ország, növekedett az értelmiség összlakosságán belüli aránya, és jelentősen csökkent az analfabetizmus. Utóbbi tények viszont annak is „köszönhetőek”, hogy nagymértékben meggyengült az utódállamok magyarsága. Az idegen fennhatóság alá került országokban élő közalkalmazottak, valamint a felsőoktatás oktatóinak és hallgatóinak többsége, ezenkívül a középiskolai tanárok sora, a szabad pályákon mozgó orvosok, ügyvédek és más értelmiségiek egy része ugyanis – gyakran kényszer hatására vagy azért, mert nem volt hajlandó letenni a hűségesküt az új hatalomra – elhagyta szülőföldjét, és Magyarországra települt. Családtagokkal együtt mintegy 400 000 fő került így a húszas évek elején a trianoni Magyarországra. Ez egyrészt komoly nyereségnek számít, ám egyúttal rendkívüli teher is, hiszen az anyaország akkori helyzetében igencsak bajos volt ennek a nagy tömegnek – amely az akkori összlakosság 5%-át tette ki – az ellátása és integrálása az új körülmények közé. Ráadásul mindez a másik oldal, a határokon kívül rekedt magyarság – és különösen annak értelmisége – szempontjából igencsak hátrányosnak bizonyult.

További „előnyt” jelentett, hogy Magyarország 1526 óta először volt ismét önálló, független állam, amely a kulturális külpolitika előtt komoly lehetőségeket nyitott; illetve hogy a térség egyetlen homogén nemzetállamává vált. A nemzetiségi kérdéssel már nem neki, hanem a környező utódállamoknak kellett megbirkózniuk – jórészt az ott maradt magyarság miatt. Ez pedig a kultúrpolitika, elsősorban az egyház- és az oktatáspolitika szempontjából is lényeges könnyebbséget jelentett.

Nem szabad ugyanakkor elhallgatni, hogy 1919 után számos jeles művész és tudós menekült Magyarországról Nyugat-Európába és a tengerentúlra (főleg az USA-ba), hogy ott fusson be néha szédületes karriert, komoly veszteséget okozva ezáltal egykori hazájának. Ők elsősorban azért távoztak, mert 1919-es, Tanácsköztársaság ideje alatti szerepvállalásuk miatt tartottak a politikai megtorlástól.

Ellenben megint csak a kultúrpolitika más szakpolitikáknál előnyösebb pozíciójára utal, hogy e téren az ország feldarabolása következtében kisebb károk keletkeztek, mint másutt, főleg a gazdaságban. Míg az alsó fokú oktatás esetében körülbelül annyi óvoda és iskola került az utódállamokhoz, amennyit a számarányok indokoltak, a középfokú képzésnél a trianoni országra nézve kedvezőbbek voltak a mutatók: a tanerők és a tanárok többsége Magyarországon maradt. Bár az egyetemek és a főiskolák közül több intézmény is elveszett, de a tanárok és hallgatók jó része korábban is a trianoni területen élt. Ráadásul, mire Klebelsberg miniszter lett, már szinte teljes professzori karával Magyarországra költözött a kolozsvári (1921-től Szegedre) és a pozsonyi (1923-tól Pécsre) egyetem, a selmecebányai bányászati és erdészeti akadémia (1919-től Sopronba) és néhány jogakadémia is. A könyv- és a sajtókiadás is viszonylag gyorsan kiheverte Trianon sokkját. 1922-től csaknem ugyanannyi új kötet cím és napilap vagy periodika jelent meg, mint a történeti hazában. A nagy közgyűjteményeknek, a színházaknak és társulataiknak csaknem 60%-a szintén Magyarországon maradt. A veszteségek persze így is pótolhatatlanok voltak.

Klebelsbergnek 1922-ben ehhez a lehangoló helyzethez kellett – tetszett, nem tetszett – valamilyen módon alkalmazkodnia és szinte mindent újragondolnia. Ráébredt azonban, hogy a válság hasznos is hozhat. Hiszen a régi és elavult struktúrák, az ósdi megoldási módszerek lebontására, újakra cserélésére adott lehetőséget. Klebelsberg ezt azonnal felismerte. 1914-től 1917-ig a vallás- és közoktatásügyi minisztérium adminisztratív, majd 1917-ben Tisza István miniszterelnökségének politikai államtitkára volt, így a húszas évek elején már komoly közigazgatási tapasztalatokkal rendelkezett. Ő maga ugyan nem volt igazán erede-

ti gondolkodó, ám kiváló szintetizáló képessége révén – külföldi és magyar eszméket magáévá téve – mégis olyan új rendszert gyúrt össze, amelyet a magyar viszonyok között kiválóan lehetett alkalmazni. Mindenekelőtt a 20. század legelején még világszerte német tudománypolitika gyakorolt rá erős hatást. Ennek részbeni megvalósítói közül Adolph von Harnack a berlini egyetemen 1895/96-ban a tanára volt, a két világháború között pedig Friedrich Schmidt-Ott és Carl Heinrich Becker is a barátja lett. [...]

(2012. 11.)

ILIA MIHÁLY

Egy zöldfülű Kolozsvárt – 1959-ben

(Részlet)

Kántor Lajos barátomnak – köszönettel

[...] Egy ismeretlen, kezdő szegedi tanársegédnek Kelemen Lajos a legnagyobb ajándékot ajánlotta föl, tudom, hogy nincs olyan útikönyv, városleírás vagy idegenforgalmi kalauz, amely ezzel a lehetőséggel vetekedhetne. Utcákról, házakról, benne lakó régiékről szólt a kalauzoló úgy, hogy teljesen eltűnt számomra a jelen, és fejedelmekkel, tudósokkal, régi kolozsvári jelesekkel sétálgattunk. Sétánk közönsége megszorodott, ugyanis valamelyik kolozsvári teológia hallgatói közül 8-10 fiatal társult hozzánk, a temető kapujáig kísérték bennünket, és hallgatták a szót a kalauzunktól. A temetőben nem jutottunk messzire, besötéttedt. Engel följánlotta Kelemen Lajosnak, hogy hazakíséri, mentem velük. Már a városi séta alatt elvettem Kelemen Lajostól egy vászonszatyrot, hogy ne ő cipelje, lóhús volt benne, amit a macskáinak vett. Később meggyőződtem róla, hogy ezek számosan voltak. Érdekes, hogy amikor találkoztunk, és megtudta, hogy Szegedről érkeztem, azt kérdezte tőlem, hogy sütik-e még a halat a szegedi híd lábánál. Nem sütötték már akkor, de úgy látszik, hogy ez szegedi élménye volt, de nem csak neki, hanem Nagy Imre festőművésznek is. Amikor Zsögödön nála jártam Kányádi Sándorral és Farkas Árpáddal, ő is ezt kérdezte, de volt egy harmadik is, aki a híd alatti halsütésről érdeklődött: az idősebb Kós Károly. Kelemen Lajos a Mócok útján lakott, de nem búcsúztunk el a kapuban, bevezetett az egyik lakásba, ahol meglepetésemre Jancsó Elemérék laktak, és átadott bennünket a professzornak, ő pedig elvonult a lóhússal a macskáikhoz.

Jancsó Elemért ekkor ismertem meg személyesen, persze nevét ismertem már hallgató koromban, írásait olvastam, forgattam az Erdélyi Ritkaságok köteteit, Baróti Dezső professzorunk kiadta kötelező olvasmányak *Az Erdélyi Magyar Nyelvművelő Társaság* iratait. Jancsó Elemérnél még Engelnek is hallgatnia kellett, ugyanis a házigazda nagy csevegő volt és nagy könyvgyűjtő. Ha fölbukkant egy név, a polcra lekerült a kötet – persze dedikálva. Ha jól emlékszem, akkor mondta el J.E., hogy párizsi egyetemista korában a Szajna-parti régi könyveseknél rálelt olyan Ady-kötetekre, amelyeket a költő Lédának dedikált, de nem volt pénze, hogy megvegye. A másik történet, amit ezen az estén J.E. elmondott, az Szabó Dezsővel kapcsolatos. Szabó Dezső többször is közhírré tette, hogy ő szegény, a kiadók rajta híznak, kéri, hogy tisztelői támogassák. Egy ilyen önreklám alkalmával Jancsó Elemér eladta arany zsebóráját, mert Sz.D. sanyarúságában el akart menni Bukarestbe kocsmárosnak – s az óra árát elküldte Szabó Dezsőnek. Csak később tudta meg Jancsó, hogy a szegény szerző valahol Olaszországban nyaral. De Jancsó nem bosszankodott, erős dohányzás közben egy kicsit gonoszul nevetett a történeten. Jancsó Elemérnél későbbi útjaimon többször megfordultam, az a hír járta, hogy szárazon, unalmasan ad elő az egyetemen. Nem tudom, nem hallgattam. Otthonában, könyvei között szellemes csevegő volt, olyannyira, hogy a vendég nem jutott szóhoz. Ennek én nagyon örültem, mert olyan időről szólt J.E., amit csak könyvekből ismertem. Az Jancsónál töltött első estnek számomra volt egy meglepő, sőt megrázó élménye: megjelent a lakásban Jancsó Béla, akinek bemutatattak, és mondtam neki, hogy Szegedről jöttem. Jancsó Béla nagyon szomorú arccal nyugtázta ezt, és bement egy másik szobába, azután nem találkoztam vele. És itt van ennek az emlékezés címének az iga-

zi értelme: zöldfülű! Sem akkor, sem az 1959-es kolozsvári időzésem alatt nem tettem kísérletet arra, hogy Jancsó Bélával a szegedi egyetemista idejéről, barátairól beszélgessek. Pedig tudtam, hogy kicsoda. Baróti Dezső nekem egyetemi oktatóm volt, mint a Szegedi Fialatok Művészeti Kollégiumának alapító tagja jó kapcsolatokat ápolta az Erdélyi Fialatokkal, Buday Györgyön keresztül Jancsó Bélával is, nekem sokszor beszélt erről az időről.

Valahogy nem éreztem meg a találkozás véletlenjében a lehetőséget, nem tudtam még, hogy Jancsó Béla Szegeden is, Kolozsvárt is annak a nagy szellemi fölbuzdulásnak volt az organizátora, amelyik a magyarság európai útját és földadatát kereste, és a megmaradásának lehetőségeit próbálgatta. Csapody Miklós, Cseke Péter kutatásait csak jóval később ismerhettem meg, és írom itt, hogy mindezeket pirulva olvasom, hiszen ott voltam egy pillanatban a forrásnál, de elfelejtettem meríteni belőle.

Abafáy Gusztáv javaslata volt, hogy keressük föl Balogh Edgárt a kolozsvári időzésem alatt. Utóbb kiderült, hogy A.G. akart vele beszélgetni valami régi, közös élményükről, amit én végighallgattam, de eközben Balogh Edgár azt ajánlotta nekem, hogy mi ketten sétálgassunk az utcán, és úgy beszéljünk.

Ennek a sétálgatásnak az értelmét csak később értettem meg. Már Marosvásárhelyen is Kocziány László, amikor a Teleki Tékában fölkerestem, azt javasolta, hogy menjünk ki, és sétáljunk egyet. Balogh Edgár szisztematikus beszélgető volt, alapkérdéseket tett föl, ezek részben rám vonatkoztak, részben a kortársakra, majd rátértek ideológiai, történeti ügyekre, a válaszokat nem mindig hallgatta végig. Az egyik ilyen jellemző kérdése volt: tudsz-e németül?

A válasz előtt már indokolta is: németül tudni kell, mert a mi kelet-európai ügyeinknek ezen a nyelven van a legjobb szakirodalma. Edgárról is ezt-azt tudtam már a vele való találkozásunk előtt, olvastam a csehszlovákiai sarlós működéséről, sőt még azt is tudtam, hogy 1928. május 20-án a Kerepesi temetőben Ady kopjafájánál rendezett ifjúsági megemlékezésnek ő volt az egyik szervezője, ugyanitt Juhász Gyula mondta az emlékező beszédet. Meg is kérdeztem ekkor Edgártól: emlékszik Juhász Gyulára? Azt mondta, Juhász úgy beszélt Ady sírjánál, mint egy pap.

Sétánk közben Edgár valakit üdvözölt románul, az a valaki magyarul válaszolt neki, és amikor elértük egymást, Edgár bemutatott – emlékem szerint egy kissé korpulens úrnak, akit Constantin Daicoviciunak hívtak, történész, kolozsvári egyetemi tanár. A két barát mindjárt kávéházi beszélgetést javasolt, én ugyan el akartam válni Edgártól, de ő csak lelkelt, hogy menjek velük. Mentem, a beszéd teljesen rajtam kívül folyt, én csak erősen hallgattam. Majdnem teljesen ismeretlen tájékon barangoltak, nevek, könyvek, történetek jöttek elő, egymás szavába vágtak, végül valami meglepő dolog történt: Daicoviciu azt mondta: a kisebbség hallgasson, ha a többség beszél. Láttam, éreztem, hogy ez tréfásan hangzott el, de arra gondoltam később, kolozsvári időzésem alatt többször is, hogy a megjegyzés mélyén valami más is van, mint tréfa. [...]

(2013. 5.)

OPLATKA ANDRÁS

„A bőrünket a lehető legdrágábban adjuk el”

Svájc a második világháborúban

(Részlet)

[...] Bárhogy is volt, ma Svájcban lényegében mindenki azt vallja, hogy az 1939 és 1945 közötti menekültügyi politika nem az ország történelmének aranylapjain áll. Méltányosnak tűnik a vélemény, ami így szól: „Svájcnak több üldözött zsidót kellett volna befogadnia, bár nyilván nem hárulhatott a feladat a kis országra, hogy Európa teljes zsidóságát megmentsse; jelenleg sem képes azonban senki meghatározni, hogy a »többbet« és a »mindenkit« közötti határ hol húzódott volna.” Ehhez hozzá kell tenni még egy érvet. Svájc számára a menekültek felvétele nemcsak gazdasági, hanem biztonsági kérdés is volt. Nem lehetett tudni, irra-

cionális dühében hogyan reagál a Berlinben egyeduralkodó „Führer”, ha Svájc korlátlanul az európai zsidók menhelyévé válik.

Nyilvánvaló, az, hogy Svájc a háborút elkerülte, nem csak politikai és katonai elszántság eredménye volt; jó néhány kevésbé hősi, opportunistá, esetleg cinikusnak is nevezhető döntés és elem is közrejátszott. De óvakodjunk mai moralistaként bárki felett pálcát törni. Akik annak idején határoztak, nem jó és rossz, hanem legtöbbször csak rossz és még rosszabb között választhattak.

A vélemények megoszlanak, és persze attól függően, hogy ki ítél, már a korban is erősen eltértek. Hitler, aki a svájci demokráciát megvetette, állítólag azt mondta: Svájc, ahol mind a diplomáciai, mind a kémiszolgálati és devizakereskedelmi akciók folyhatnak, s ahonnan a német hadiipar fontos szállítmányokat kap, ily állapotban hasznosabb, mint ha Németország erőszakkal a maga csatlósává tenné.¹ E „nagylelkűség” persze abban a meggyőződésben fogant, hogy Svájc sorsa a német végső győzelem pillanatában amúgy is a Harmadik Birodalom kezében lesz majd.

Churchill viszont a háború vége felé egy, Eden külügyminiszterhez intézett és Svájcban gyakran idézett levélben úgy foglalt állást, hogy az európai semlegesek között Svájcot illeti a legnagyobb elismerés. Jelentéktelen, írta a brit kormányfő, hogy Anglia túl keveset kapott Svájctól mindabból, amit megkapni kívánt, mint ahogy az sem játszik szerepet, hogy a svájciak Németországnak esetleg túl sokat adtak, mert életben akartak maradni. Svájc, szögezte le Churchill, demokratikus ország, amely hegyeiben önvédelmet folytatott szabadságáért, s bár lakossága etnikailag különböző, szellemileg messzemenően a szövetségesek oldalán állt.²

(2013. 11.)

JEGYZETEK

1. Gautschi, 222.

2. Winston S. Churchill: *Der Zweite Weltkrieg*. VI. k. 437. Scherz Verlag, Bern, 1954.

VISKY ANDRÁS

Két sírkőre

Végakarát

A poromat is vidd magaddal, mondta anyám, ne hagyj itt belőlem semmit, mondta, miután aláírta végakarátát.

A fogság földjében nincs megnyugvása a testnek. Hároméves voltam. Szétomló betűk, egymás mellé rekesztett idegenek.

N.-re hagyta mind a hét gyermekét. Egy milicista jött meg egy másik hivatalos személy. Okmánybélyeget is hoztak.

És pecsétnyomót lila pecsétpárnával.

Keresztet vetettek, amikor elmentek.

Soha nem láttuk őket ügyetlennek.

Anyám elmosolyodott. Próbáltam elképzelni, hogyan földeljük el, de nem ment.

Úgy szerettem a testét, mint a tenmagamét. Keze karomon nyugodott,

hidegen, erőtlenül. Őt hideg gyertya nyoma

a csuklóm felett. Megmaradt, itt van.

Jönnek Isten szárnyas besúgóí, mondta,

amikor lecsuklott halálszép feje a szalmára.

Szünetjel

Amikor a titkosrendőrség ügynökei jöttek hozzánk,
apám terített asztalhoz ültette őket, majd elővette a
Szentírást és felolvasta a besúgók zsolnáit, a Dávid
prófétától származó rettenetes maszkiót, az első szótól
az utolsóig: *Mit dicsekszel gonoszságoddal, /
hatalomnak embere? / Hiszen a Mindenható szeretete
mindig megmarad! / Romlásomra törsz, te cselszövő! /
Nyelved olyan, mint az éles borotva. / A rosszat
szereted, nem a jót, / a hazugságot, nem az igaz
beszédet. // (Szela.) // Szeretsz bántó szavakat
mondani, / álnok a nyelved. // Össze is tör téged a
Magasságban Lakozó végleg, / megragad, kiránt
sátradból, / kitép gyökerestül az élők földjéből. //
(Szela.) // Látják ezt az igazak és félnek, / rajta meg
nevetni fognak. / Ez az az ember – mondják –, akinek
nem kellett a Mindenható oltalma, / hanem nagy
gazdagságában bízott, / és a megrontásban volt erős. //
De én olyan vagyok, mint a viruló olajfa, / az Égben
Lakó házában lehetek, / bízom a Világ Ura szeretetében
most és mindenkor. / Hálát adok neked mindenkor, /
mert te munkálkodsz. / Nevedben reménykedem, mert
jó vagy híveidhez. És amikor az első Szelához ért és
szünetet tartott az előírás szerint, úgy állt előttünk, mint
akit Isten lélegzete fojtogat, a másodiknál akkora csönd
áradt a szobába, mint két harangütés között, a legvégén
meg, amikor teljes valójával a Nevet – áldott legyen! –
szólította meg, mintha tűzből tért volna vissza, azon
csodálkozva maga is, hogy életben maradt,
visszatérhetett az övéi közé a Földre, íme, itt van, itt
vagyok, lássanak hozzá, uraim, ne féljenek, napjainkhoz
napokat told, miért is teszi, az Egvedül Hatalmas.*

(2014. 1.)

MISKOLCZY AMBRUS

Cioran nagy színeváltozása

(Részlet)

[...] Amikor 1978-ben Cioran találkozott Constantin Noicával, aki az 1940-es legionárius „forradalom” egyik vezérpublicistája volt, akkor kiderült, hogy ki miként változott. Cioran radikálisan, szerinte a Vasgárda: „román forradalom Románia ellen”. Noica meghatározása a régi fasizmus apológiája: a Vasgárda „az egyetlen román mozgalom, amely ellen Caragiale nem tehet semmit”.¹ Caragiale, az a klasszikus román író, aki tárcáiban, novelláiban, komédiáiban semmit és senkit sem kímélt, Eminescu fennköltségével szemben ő képviseli az el-lentétes pólust a román irodalomban. Egy-egy gyilkos megjegyzése ma is szállóige, amellyel ünnepélyesnek szánt politikai gesztusokat rögtön nevetségessé lehet tenni. Cioran sohasem hivatkozott rá, pátosszal és önpátosszal támadta Romániát, akkor is, amikor a Vasgárdával rokonszenvezett, és utána is.

1988-ban egy Securitate-ügynöknek sikerült vele interjút készíteni, amelynek hitelét erősen vitatják, de amelynek lehetnek hitelesnek tűnő részei. Például az, amit a legionárius mozgalomról mondott: „Románia történetében a Vasgárda deliráló, sokkoló és őrült pil-

lanat volt. A mozgalom, amelyet kezdetben nacionalista és keresztény vonások jellemeztek, végül kárhozatos tettekhez vezetett. Euforikus állapot volt, amely valamennyiünket magával ragadott. Olyan fertőző szélsőség, amely elhitette, hogy történelmet csinálunk. Mértéktelen szenvedélyes állapot. Akkor szükséges megszállottság, később maga a csőd. Fialatok voltunk, intelligensek, energiától duzzadó, csatlakoztunk a pillanat és az álom fanatizmusához. Mindenesetre az a történelem, amelyet másképpen akartunk felépíteni, szembeköpi minket. Pofán vágott, és elnyomott a közönyével. Sajnálkozni késő!”² Vitalista valóban nem sajnálkozhat, és nem is gyónhat, mert nem hisz annak tisztító erejében, viszont ha ezt nyilvánosan megmondja, az csak rossz vért szülhet olyan közegben, amely gyónást vár. „Mint te – írta 1974-ben barátjának, Arşavir Acteriannak –, már régóta teljesen kigyógyultam az ifjúkori lázaktól. Ebben a vonatkozásban értek kellemetlenségek régi »barátok« részéről – végül is érted, miről van szó. Ha meggondolom, micsoda tévelygés! Meghülyített minket az örültség szele. Meg kell mondjam neked, hogy a hajdani lelkesedés nyomán sokat szenvedtem (természetesen erkölcsi értelemben). Mindenünnen és sokszor kapok szemrehányásokat. Másrészt egyetértek veled, semmiképpen sem illene, hogy megjátsszam azt, aki elszakadt múltjától, és eljártsszam a kiugrott papot. Azok már rég elmúlt dolgok, olyanaira, mintha a prehistóriából bukkannának fel. Nem is tudod elképzelni, mennyire nem érdekel a mi »mioritikus« terünk, kivéve azt a helyet, ahol születtem. Túl sok napot és éjszakát áldoztam egy elítélt, közönséges, szánalmas és egyértelműen nem tragikus sorsnak.”³ És nem tagadta, gyakran eszébe jutott Jeni Acterian, levelezőpartnere húga, aki „kétségbeejtőnek és nevelésesnek” tartotta *Románia színeváltozását*. „A történelem iránti szomj minden örültség oka, és sajnos ez a szomj kiolthatatlan.”⁴

Cioran megtagadta legionárius múltját, ám ha az újságírók ezt a múltat firtatták, láttuk, félig-meddig kitérő válaszokat adott, de olyanokat, amelyekben mindig volt valami igaz is, csak sohasem a teljes igazság, pontosabban az, amit ő annak tartott. Naplójában fel-felbukkan a kitétel: „Sohasem fogják meg tudni...”⁵

(2014. 8.)

JEGYZETEK

1. Uo. 53.; 2. Emil Cioran: „Garda de Fier a fost un moment delirant, şocant şi nebunesc al istoriei României”. <http://expresul.ro/old/index.php?articol=1&rubrica=25&id=10775> (Utolsó letöltés: 2014. február 12.); 3. Cioran: *Scrisori către cei de-acasă*. 216.; 4. Uo. 219.; 5. Cavallès: Préface. In: Cioran: *Œuvres*. XXVII.

HERMANN RÓBERT

Kollaboránsok a magyar történelemben – egy kényes téma elé

A nemzetek – főleg a „kis” nemzetek – többsége szívesen látja önmagát hősi pózban, amint viharral, vésszel dacolva, szilárdan őrködik nehezen kivívott függetlenségén, vagy amint hősiiesen harcol annak eléréséért vagy visszaszerzéséért. Először a második világháború alatt jelent meg, majd 1945–1956 között több kiadást is megért Mód Aladár *400 év küzdelem az önálló Magyarországért* című kötete, amely e szempontból tekintette át az 1526–1945 közötti magyar történelmet – olyan korban hirdette az önálló Magyarország eszményét, amelyben az évtizedekre elveszett. Kosáry Domokos, az elmúlt évtizedek egyik legnagyobb formátumú történésze mondta egyszer ezzel kapcsolatban, hogy aki négyszáz évig harcol valamiért, ami elérhetetlen, az vagy nagyon kitartó, vagy bolond...

Ez a függetlenségi elbeszélésmód azonban nem a 20., hanem már a 19. századi magyar közgondolkodásban és történetírásban megjelent. Így lett függetlenségi harc az erdélyi fejedelmek 17. századi hadjárataiból, így lett II. Rákóczi Ferenc szabadságharca e küzdelmek csúcspontja, a független magyar állam megalósulásának rövid időszaka a Mohácstól az első világháború befejezéséig terjedő időszakban. De ez az értelmezés 1848–1849 megítélésére is rányomta a bélyegét: így lett belőle egyívű, már 1848. március 15-étől kezdve a Habsburg-monarchiától való elszakadásért folytatott küzdelem.

Holott egyetlen nemzet vagy állam története sem értelmezhető egyetlen modell alapján – vagyis, értelmezhető, de maga az értelmezés válik értelmetlenné vagy hamissá.

Magyarország 1526-ban elveszítette állami önállóságát. Szapolyai János magyar királlyá választása ugyan azt az illúziót keltette, hogy van lehetőség az önálló állami lét folytatására, ám e reményről csakhamar kiderült, hogy alaptalan. Nem csak azért, mert I. Ferdinánd személyében Habsburg-uralkodó is került a magyar trónra, s a kialakuló polgárháborúban Szapolyai vereséget szenvedett. Trónviszályok folytak már az Árpád-kori Magyarországon vagy a 14–15. században is, elég, ha a Hunyadiak korára gondolunk. Idegen (nagy)hatalmak beavatkozása e küzdelmekbe szintén nem volt példátlan. Ám ezek mindig időleges jelenségek voltak, és sohasem jártak a Magyar Királyság idegen uralom alá kerülésével vagy tartós kettészakadásával; az ország sorsát befolyásoló döntések alapvetően Esztergomban, Székesfehérváron vagy Budán születtek, nem pedig Bécsben vagy Isztambulban.

1526 után ez a helyzet gyökeresen megváltozott. Szapolyai nem tudta megvédeni a maga királyságát a másik trónkövetelőtől, s rákényszerült arra, hogy a magyar államiséget romba döntő I. Szulejmán szultántól kérjen fegyveres segítséget – I. Ferdinánd és utódai pedig nem voltak elég erősek ahhoz, hogy új országuk területét teljes egészében megóvják az oszmán hódítástól. A magyar politikai elitnek pedig választania kellett – először a két, magát egyaránt legitímnak mondó király, majd egyre inkább a két orientáció, Nyugat és Kelet, az alkotmányosságot és az önálló magyar államiséget koronként változó módon tiszteletben tartó, de vallásilag sokszor intoleráns Habsburg- és a vallásilag türelmes, de alapvetően az ország teljes elnyelésével fenyegető oszmán hatalom között.

Ezzel vette kezdetét az a korszak, amelyről Szekfű Gyula azt írta, hogy 1526-ig jellemünk alakította történelmünket, majd történelmünk a jellemünket. A legfőbb probléma mindig a legitimitás volt. Lehet-e törvényesen harcolni a törvényes király ellen (mert a Habsburg-uralkodókat II. József kivételével mind megkoronázták, s I. Ferenc József kivételével nem a formák felrúgásával, önkényuralmi módon kerültek trónra), akár egy az ország maradék önállóságára hosszú távon veszélyesebb nagyhatalom szövetségeseként vagy inkább vazallusaként?

Melyik államrész képviseli inkább a magyar állami folytonosságot – a török szultán kegyelméből létező, a magyar politikai elit által kormányzott Erdély vagy a Habsburgok birodalmába többé-kevésbé betagolt Magyar Királyság? A vallási és közjogi sérelmek indokolják-e az ország négy részre szakítását, mint ahogy ez Thököly Imre időszakában történt? Hazaárulók vagy kollaboránsok-e azok a magyar főurak és nemesek, akik II. Rákóczi Ferenc kurucjai ellen forgtják a fegyverüket a törvényes király szolgálatában?

Kollaboráció-e királyi biztosságot vagy bármifajta állami hivatalt vállalni a magyar önállóság eltörlésére törekvő II. József, a „kalapos király” uralma alatt? Hogyan vélekedjünk a magyar megyék megregulálására és a kormánytöbbség megteremtésére az 1840-es évek második felében a magyar vármegyék élére állított főispáni helytartókról? Kollaboránsok-e azok a magyar tisztviselők, akik 1849-ben a Windisch-Grätz herceg által létrehozott ideiglenes közigazgatásban vállaltak szerepet – az 1848 előtti magyar államiség továbbélésének reményében? Kollaboránsok-e azok a tisztviselők, akik a Bach-korszak közép- és alsó szintű igazgatását működtették? Hol van a határ a hivatali szakmai tevékenység és az idegen hatalommal való együttműködés között?

Olyan kérdések ezek, amelyeket újra és újra fel kell tennünk – nem azért, hogy mentessük vagy felmentsük elmúlt korok szereplőit, hanem hogy megismerjük és megértsük cselekedeteik motívumait –, s hogy a múltat ne csupán történeti kuriózumok színes kaleidoszkópjának lássuk, hanem a jelenbe vezető út előzményének; hogy ne csak az egykori, vélelmezett vagy tényleges kollaboránsokról és szabadsághősökről tudjunk meg többet, hanem önmagunkról is.

(2014. 11.)

Csak hogy megidézzük a kort, és kevés szóval minél többet mondjunk róla el, szólaljon meg a nyolcvanas évek közepéről a kiskunsági tanyás gazda, akit – sok társához hasonlóan – évtizedek alatt sem sikerült téeszbe tömöríteni: „Nincs is nálunk kommunista párttag egy se! Kivéve Schneider bácsit, de neki muszáj, mert SS-katona volt.”

Ebben az időben, amikor Gábor gazda két frappáns mondatban összefoglalta Schneider bácsi életét – *valójában* fogalmunk sincs arról, hogy mi történt: *semmit nem tudunk* –, már vagy harminc éve szovjet egységek állomásoztak a futóhomokon. Az akác – hungarikum! – út végében, Gábor gazda tanyaudvarán vasbakra állítva szovjet katonai benzintartály figyelt az árnyasból a dűlőútra, jön-e már a szovjet tartálykocsi az új feltöltéssel. Gyárilag zöld volt a bakra emelt ciszterna, Gábor gazda míniummal rozsdaszínre festette, de azért átütött az új festésen az eredeti fekete felirat: огнеопасно (tűzveszélyes).

Bort, pálinkát, szalonnát, kolbászt kaptak az oroszok a tartályért, a benzinekért, a legjobb minőségű brikettért... Fegyvert is lehetett cserélni-vásárolni.

A megszállási turizmus korszakában Gábor gazda az egyik legjövödelmezőbb üzletágra lelt rá: saját termését helyben exportálva devizáért megvásárolható árucikkeket szerzett be külföldiektől. A piaci árnál sokkal olcsóbban. Mondjuk, rá is volt szorítva a leleményre, mert mint egyéni gazdálkodót nyomták adóval rendesen. Amit tőle beszédtek, azt neki is valahogy be kellett szednie.

Megélt, taníttatta a fiait, adományozott a templomnak.

El is mehetett volna. És akkor nem kellett volna csereberélnie a megszállókkal. Meg, persze, megtehetette volna azt is, hogy itthon is marad, meg nem is csereberél. Akkor betörnek a tanyájába, a pincéjébe, és úgy viszik el a tulajdonát, hogy semmit nem adnak érte.

Az otthonosságról beszélek. Az otthon, az otthonosság megteremtésének és fenntartásának vágyáról egy olyan világban, amelyben közellátás veszélyeztetése miatt bármelyik percben elvihették a gazdát, el is vitték, bilincsbe verve, amelyben folyamatosan padláslesöpörők rohamozták meg és rabolták ki az otthont, majd téesz-agitátorok dúlták föl a kamarát, a górért meg a tisztaszobát – az én házam, az én váram –, azután pedig a szovjet Déli Hadseregcsoport páncélos hadosztálya vert tanyát évtizedekre a tanya mellett. Az én házam se az én váram?

Otthon is idegenben? Amikor – és akinek! – ez olyan mértéket öltött már, hogy az idegenség is több otthonosságot ígért, következett a lépés: elmenni. Disszidálásnak hívtuk. Az otthon utáni vágy *leküzdhetetlen* megnyilvánulása. Fontos volt hát a *leküzdés*.

Míndez a diskurzus állandó tárgya volt egy időben, mostanában már kevesebbet beszélünk róla. És hogy Erdélyben mit gondolnak minderről? Azt nem tudom, noha megpróbáltam megtudni. Megkérdeztem egyszer egy erdélyi barátomat: ha ő belépett a Román Kommunista Pártba – a hazáért harcolt. Az erdélyi magyarok szabadságáért: minden egyes tagbélyeg újabb tövis volt a koszorún (a babérlevelek között). Ha én beléptem a Magyar Szocialista Munkáspártba, az hazaárulás volt, a magyarság bilincseihez kovácsoltam újabb láncszemet (homlokomról magam téptem le a babért). Hogy van ez? Azt válaszolta: így.

Aztán föl tettem még egy kérdést: mit mondana egy 1920. június 5-ei kolozsvári magyar egy 2014-es kolozsvári magyarról? Ha egyáltalán lehet ezt „modellezni”. De még a modellezés dolgában sem jutottunk tovább...

Azt hittem, megúszom ezt a kisdolgozatot anélkül, hogy leírjam: kollaboráció.

De már látom, nem sikerül. Nagyon szeretném ugyanis, ha elolvassák e néhány alanti mondatot, eddig azonban sehová nem tudtam beilleszteni őket. Idehivatkozom hát a végére. Tárgyuk a kollaboráció.¹

(2014. 11.)

JEGYZET

1. „...pour ne pas châtier les coupables, on maltraitait des filles. On allait même jusqu'à les tondre.» (Hogy ne kelljen megbüntetni a vétkeseket, nőket hurcoltak meg. Képesek voltak arra vetemedni, hogy kopaszra nyírják őket.) Ez a mottó szerepel Paul Éluard *Comprenne qui voudra* című verse fölött. Egyike az azon kevés kortárs dokumentumnak (1944. december 2-án jelent meg a *Les Lettres françaises*-ben), mely részvétet tanúsít a meghurcolt nők iránt, és viszolyog a fülig érő mosolyú, kidüllesztett mellű megtorlóktól. (Aki – no persze, a németek eltakarodása után – géppisztolyt akasztottak nyakukba, kézigránátokat az övükbe, úgy vonultak védte-len nők ellen.) [...]

Meglehetősen azonos módon zajlanak ezek a néptételek. A »bűnös« felelősségre vonása hangsúlyozottan nyilvános aktus. A megszégyenítés a település valamely kiemelt fontosságú pontján (polgármesteri hivatal előtt, a templomtéren, hamarjában összetakolt pódiumon, egy háznak a térre néző erkélyén stb.) történik. A vétkest kopaszra nyírják, többnyire félmeztelenre vagy meztelenre vetkőztetik, arcára, testére festékekkel vagy kátránnyal horogkeresztet mázolnak, nyakába táblát akasztanak, amely egyértelműen minősít: »följelentő«, »kollaboráns«, »németek szajhája«. Igen gyakori, hogy a tömeg, valósággal körmenetet tartva, a település valamennyi főbb útvo-nalát végigjárta a »bűnösrel«. Léderer Pál: ...jöttek, s kivonszolták az utcára, hogy kopaszra nyírják... 2000 2010. 7–8. sz. 55–76.

VASILE SEBASTIAN DÂNCU

A diaszpóra évszázada?

Interkulturális párbeszéd a román diaszpóra identitása kapcsán

(Részlet)

[...] Ha létezik *állam nélküli diaszpóra* és *egy államhoz kötődő diaszpóra*, az etno-nemzeti származásra való fokalizálás perspektívájából feltételezhető a folytonosság vagy változat-lanság léte egy-egy közösség létezése során. Ez a különbözőség oda vezet, hogy állandóan kontextualizálni kell a diaszpóra fogalom használatát, mivel a diaszpóra államon átívelő re-alitás, de, ahogy az utolsó példából is kiténik, transz-etnikus is lehet.

A *Korunk* folyóirat nagyvonalú elgondolása ezt meg is teszi: kontextusba helyezi, leírja, szót ad a diaszpóra aktorainak (szereplőinek). Ideológiai elemzések nélkül, politizálás nél-kül, rendkívüli értelmezések vagy hermeneutikák nélkül.

Az utóbbi időben a román diaszpóra politikai és intézményes témává is vált. Nagy figye-lemmel követik, főleg 2009 óta, amikor a mérleg nyelvének szerepét töltötte be a romániai el-nökválasztások alkalmával, amikor közel 150 000 román szavazott külföldön, és másként sza-vazott, mint az itt lakók, és ezzel új mandátumhoz juttatta Traian Băsescut. Ezért a Románia és a környező, valamint az emigráns román közösségek közötti kapcsolat Románia Alkotmá-nya 7-es cikkelyén alapul, illetve a 299/2007-es Törvény ama előírásain, amelyek a Románia határain kívül élő románok támogatására vonatkoznak. Az említett törvény a „bárhol élő ro-mánok” színtagmát használja, és ide tartoznak a „román származású, a román nyelvészeti és kulturális fonalhoz tartozó személyek, aki szabadon felvállalják román kulturális identitású-kat: a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek, a nyelvi kisebbségek vagy a szülőföldjükön élő etnikai csoportok, aki Romániával szomszédos államokban élnek, függetlenül attól, hogy milyen népnek nevezzük őket, a román közösségek / az emigrációban élő, Romániából szár-mazó közösségek, külföldi lakhellyel vagy tartózkodási hellyel rendelkező közösségek tagjai”. A Külügyminisztériumban tevékenykedik egy a bárhol élő románok számára delegált minisz-ter, amely kidolgozza és életbe lépteti a bárhol élő románokkal szembeni kormánypolitikát Románia legfontosabb külpolitikai célkitűzéseivel és a Kormányprogrammal összhangban. A kormánypolitikában helyet kap a Románia határain túl élő románok intézményes támoga-tásának szükségessége, etnikai, nyelvi, kulturális és vallásos identitásuk megőrzése és kibon-takozása céljából, és túlzottan meg is van indokolva ama fontosság által, amelyet az emberi jogok és különösképpen egy-egy etnikai kisebbség és közösség jogainak tiszteletben tartásával foglalkozó európai intézmények tulajdonítanak ennek a problémának.

Lehet, hogy a 21. század lesz a diaszpóra százada, még jobban, mint az elmúlt évszázad. Több okból kifolyólag a nemzetközi migráció, a globalizálódás, a kereskedelmi cserék s a nagy integrációs felépítmények, mint az Európai Unió, állandóan hoznak létre diasz-pórákat és azok lakosait. Vajon a 21. században létrejön egy világdiaszpóra, egy hibrid identitás, egy kisebbségekből álló többség? Bármilyen lehetséges.

Egyelőre arra kell figyelniünk, hogy figyelmesebben és rendszeresebben kell tanulmányozni ezt a nagyon gazdag valóságot. Olyan valóság, ahol hibridizált és transzkulturális identitások jönnek létre, kultúrák közötti tranzíciók és tranzakciók, tárgyalási eljárások és interkulturális párbeszéd. Meg vagyok győződve arról, hogy léteznek általánosabb tudnivalók, amelyeket ki tudunk vonni a diaszpórabeli új identitások születési módjából, vagy arra nézve, hogyan jön létre az, amit a kutatók „*identitászavaroknak*” neveznek. A diaszpóra identitásai transzkulturálisak, mivel a nemzet, a faj vagy az etnikum különböző valóságait tömörítik, amelyekhez méri magát.

A román diaszpóra eme bonyolult valósága áthatja a *Korunk* folyóirat eme számát. A zsurnalisztika eszközeivel írja le, de főleg elsőbbséget ad a román diaszpóra diskurzusának saját magáról, álmairól és aspirációiról. Teszi mindezt bámulatra méltó szolidaritási gesztusa, természetes és magától értetődő kulturális párbeszédre való felhívással.

(2014. 12.)

Nagy-Hintós Diana fordítása

HORVÁTH ANDOR

Száz nap – kétszáz év

(Részlet)

[...] Vessünk egy pillantást Goethe Napóleon-képére. Ismeretes, hogy a francia császár tisztelte Goethét, és Erfurtban az ő kérésére találkoztak 1808-ban. Ezzel együtt meggondolkodtató a német költő *Szelíd xéniák* című ciklusának egyik, a császár halála után született darabja. Holta után „hős Napóleon” lelke az isteni ítélőszék elé járul. A Sátán rögvést előveszi a róla és hűgairól szóló bűnlajstromot, de az isteni háromság egyike – nem dől el, hogy melyik: az Atyaisten-e, a Fiú vagy a Szentlélek – közbeszól és leállítja:

*Az Isten előtt gondold meg ezt jól!
Szavalsz, mint egy német professzor.
Tetteit tudjuk: azok ma mind
csak annyit nyomnak, mint a f...
De hogylha elég sok merszed volna,
nem bánom, fogd meg s vidd a pokolba.*

Mit is látunk? A Sátán sürgeti, hogy az elhunyt császár nyerje el a megérdemelt büntetést mindazért, amit földi életében művelt. A Legfőbb Bíró azonban meglehetősen durván és ironikusan („szavalsz, mint egy német professzor”) leinti, s szinte kihívóan arra biztatja, vigye személyesen a pokolba, ha ugyan van hozzá „elég sok mersze”.

Főként az meglepő ebben a versben, ahogyan Goethe Napóleon alakját szemléli, ahogyan nagyságát függetleníti a közönséges emberi mérce nézőpontjától. E perspektíva azt sugallja: Napóleon akkora volt, hogy talán még a Sátánnak sem ajánlatos ujjat húznia vele...

[...] Aligha kétséges, hogy a német nacionalizmust – kezdetben a honszeretet, a patriotizmus értelmében – a napóleoni hódítás kiváltotta megaláztatás érzése hívta életre. Az adott a továbbiakban lendületet az erős német állam megteremtésére irányuló törekvéseknek is. A napóleoni hódítások megszüntették a Német-Római Birodalmat (1806), a bécsi kongresszus létrehozta a Német Szövetséget (1813), annak helyét átvette az Északnémet-Szövetség (1867), a porosz-francia háború (1870–71) befejezését követően pedig megszületett a Német Császárság. A sikeres német bosszúhadjárat után következett az európai nemzetek két szörnyű 20. századi kataklizmája, ezúttal az egész földgolyó hadszínterein. Miközben a 20. század a forradalmak kora is volt: francia mintára előbb az oroszoké, majd az ő nyomdokaikon más nemzeteké szerte a nagyvilágban.

A francia forradalom és a napóleoni tekintélyuralom történelmi tapasztalatát a liberalizmus egyik nagy teoretikusa, Benjamin Constant abban a felismerésben foglalta össze,

hogy a hatalomnak mindig korlátokat kell állítani. Annak is, amelyet a szuverén nép átruház egy vagy több személyre, de még annak is, amelyet a megosztott hatalmi ágak gyakorolnak. A szabadságjogokat nemcsak attól kell védelmezni, aki, ha akar, visszaélhet hatalmával, de még az egyébként jogszerűen működő intézményekkel szemben is.
(2015. 7.)

ZSOLDOS ATTILA

Táltosok és királyok

(Részlet)

Történelmi regényről írni: aligha van ennél reménytelenebb vállalkozás egy történész számára. A történelmi regény esetében – amint az természetes is – éppúgy a „regény” a lényeg, mint az egyéb jelzőkkel ellátott regényekében: a „történelem” csak ezután következhet, s nem is feltétlenül a még mindig előkelőnek számító második helyen. A történelem ugyanis gyakran csupán a jelent modellező analógiaként érdekes az író számára, s ha valóban erről van szó, akkor – szükség esetén – a történelmet kell a jelenhez igazítani, s nem fordítva; ez szintén magától értetődik. Ráadásul a történelem fel is kínálja erre a lehetőséget, hiszen a „történelmi tények” által kijelölt korlátok között még mindig elég tágas tér kínálkozik az írói alkotókészség számára az önfeledt játékhoz. Tény például, hogy IV. László király 1290 júliusában lelép a magyar történelem színpadáról. Bizonyosan tudjuk, hogy három kun megölte, még ha a gyilkosság pontos indítékait nem ismerjük is, mert túlságosan sokaknak, túlságosan sok okból állt érdekében megszabadulni Lászlótól. A történet ezen eleme szembevetülő hasonlóságot mutat azzal a gyilkossággal, mely az Orient Expresszen történt, s melynek Agatha Christie volt a krónikása, igaz viszont, egyebekben a különbségek szintén szembeszökőek. 1290 nyarának Magyarországon nem akadt egy Hercule Poirot, aki fényt derített volna a történetekre, így az említett tény szabadon felhasználható lenne az írói fantázia számára, s ha sikerülne összekapcsolni más tényekkel, abból akár már „regényes történetet” lehetne kialakítani. (Van is egy ilyen a fejemben, de megtartom magamnak, hátha történelmi regényt írok egyszer.) Ahhoz azonban, hogy az író elinduljon egy efféle úton, felkészültnek kell lennie, s nemcsak íróként, hanem olvasóként is, tudniillik történészi munkák olvasójaként, hiszen csak így teremtheti meg műve történelmi „hitelét”, amit a regény olvasói elvárnak tőle. Ha az olvasó történész elvárásai, persze, nagyobbak, ám ezeket nem az az igény táplálja, hogy saját (elvétele: kollégái) munkáinak párbeszédekkel fellazított változatait olvashassa „történelmi regény” gyanánt, s még csak nem is az az irigységgel vegyes félelem, hogy egy jól sikerült regény nagyobb hatást gyakorol majd a közgondolkodásra, mint az általa fáradságos munkával feltárt adatok alapján megírt tudományos munkák, s ezért, ha a regény nem a kellő mértékben támaszkodik a történettudomány eredményeire, „félrevezeti” majd a közvéleményt. Egyszerűen csak arról van szó, hogy a történész hamarabb észrevesz olyan hibákat egy-egy regényben, amelyek – gyaníthatóan – egyszerű figyelmetlenség miatt éktelenkednek a szövegben, némi gondossággal könnyen elkerülhetőek lettek volna, hiányuk pedig mit sem rontana a regény irodalmi értékén. Nagyon valószínűnek tartom például, hogy Makkai Sándor *Táltoskirály* című regényét még egy olvasója sem dobta félre pusztán azért, mert egyik jelenetében a sült húst evő katona a nyársról „mintha csak csöves kukorica lenne, úgy tépdeste le a fogával [...] a félig sült darabokat”, vagy egy másikban a beteg Béla herceg ágya mellé „herbatét” készítenek oda. Nem kell ahhoz történésznek lenni, hogy az ember tisztában legyen azzal: mind a kukorica, mind a tea ismeretlen volt a 13. századi Magyarországon, a történész azonban nemigen érti, hogy miért nem élt az író más megfogalmazással az említett esetekben, az ugyanis, hogy a művészi koncepció kívánta volna meg a „kukorica” és a „tea” szavak használatát, nem látszik valószínűnek. [...]

(2015. 8.)

HOSSZÚ TÖRTÉNET

Szövegeké és embereké. Körülményeké. Amelyekből 90 évvel ezelőtt Kolozsvárt megszületett a Korunk. És amelyek és akik lehetővé tették, hogy a kezdések és tiltások históriájával a hátuk mögött 2016-ban a harmadik folyam mai szerkesztői, munkatársai és olvasói emlékezzenek, emlékeztessenek.

Az egykori megálmodók és újrálmodók – közülük számosan így vagy úgy klasszikusaink közé számítanak – könyvek, monográfiák lapjairól köszönnek ránk, nem lehetnek már az ünneplők között. Dienes László, a nagy elindító (az ő folyóiratának legelső számában jelenhetett meg a figyelmeztetés a fasizmus és a bolsevizmus, a mindenkori diktatúrák veszélyességéről!) azóta a pesti, Rádió közeli utcáját is elveszítette, „Ötpacsirtának” adta át emlékét. Pedig ő adott teret az új művészet meghirdető Kassák Lajosnak és a Wesselényit idéző Nyírő-novellának (1927-ben). Hosszú és bonyolult tehát a történet, amelyben benne van Gaál Gábor áldozatos szerkesztői ideje, Veres Péter és Nagy István fölfedezése, József Attila és Lukács György meg Radnóti és Illyés Gyula, Fejtő Ferenc többszöri közlése meg a „moszkoviták” *Nyugat* és a nyugatosok, de József Attilát is megcélzó támadása, Kassák ki-brudalása.

Ebből a később is, az ötvenes évek végén és ugyanennyire a nyolcvanasok második felében viharos-veszélyes történetből, a kilencvenből (levonva akár az 1940 szeptembere és 1957 januárja közti megszakítást) én személyesen 1958 decemberétől tehetek valamilyen tanúbizonyságot, kinevezett irodalmi szerkesztőként, egész pontosan 1959. július 1-től. De ha most egyetemista éveimet is felidézem, bizony 1956 őszén követtem el, néhány kolléganőmmel szövetkezve, alighanem egyik tanárunk, a régi korunkos Csehi Gyula biztatására, az első könnyelműséget: nekikezdtünk a Korunk irodalmi fordítás-anyaga feldolgozásának; szerény dolgozatomat közölte a marosvásárhelyi *Igaz Szó*. Így lehetett találkozásom, épp 60 éve, a Dosztojevszkij-prózát 1926-ban közreadó, Dienes-féle kolozsvári világnézeti szemlével.

E hosszú folyóirat-történet szövegek mögötti része az elődök közül sokakat foglalkoztatót. Természetesen a szerkesztőket, Gáll Ernőt és Balogh Edgárt mindenekelőtt – évtizedeken át megértő főnökeimet; és persze többszöri vitatársamat, a Korunk GG-múltját elemző, az újabb szakaszokkal vitatkozó Tóth Sándort; az '57-es szerkesztőségbe bekerült Gaál Gábornét; Méliusz Józsefet, Bukarestből. Nyilván engem is, hogy mi történt (1959 és 2015 között) a Korunk négy kapuja mögött. Mert jöttünk mi, fiatalok, részben besimulók, részben (nagyobbrészt?) lehetséges lázadók, újítani akarók, már akik helyhez-szóhoz jutottak, juthattak az adott „szocialista” keretek közt. 1989 előtt. (Máig emlékezetes az 1980. januári-februári kettős Korunk-számban leközölt kerekasztal-beszélgetés, „a szóértés előfeltételeiről”, Aradi József szerkesztői főszereplésével, Egyed Péterrel, Molnár Gusztávval, Cs. Gyimesi Évával, Balla Zsófiával – és Domokos Géza szókimondásával.)

Egy ilyen antológia, mint ez a mostani (a *Közép-Európa vándora* 2007-es két kötete után), a 2016. februári válogatás eleve töredékesre ítéltetett; még a hosszabb-rövidebb ideig jelentős Korunk-rovatszerkesztők mindegyike sem került bele – például a természettudományi szövegek lelkiismeretes író-gondozója, Veress Zoltán; az *Utunk*-szerkesztői mindennapjait kb két évre (1968–1970) a mi filozófiai rovatunkkal felváltó K. Jakab Antal, aki 1967-ben elindította nálunk a nyolc hónapon át zajló abszurd dráma-vitát, amelyben Földes László nagyszerű tanulmányával, Páskándi Géza a jegyzeteivel vállalt részt.

Külön fejezetet érdemelnének kiváló grafikusaink, ők évtizedeken át mellettünk álltak. A többször is lapborítót és Korunk-kiadványokat tervező Deák Ferenc lett emlékező szá-

munka képzőművésze, mellette azonban ott sorakoztak, felkért szerepekben is (ábécé-rendben) Árkossy István, Baász Imre, Bardócz Lajos, Bencsik János, Cseh Gusztáv, Heim András, Paulovics László, Simon Sándor, Tettamanti Béla, Tóth László, az utóbbi években Könczey Elemér, Szentes Zágon.

A kénytelen (jubileumi) hiányok hosszabban volnának sorolhatók, a további fontos nevekkal (nem szólva a múlt szégyenéhez tartozó szerzőkről és az alkalmi megszólalások számbavételéről); és szólhatnánk az ankétokról s a súlypontos szerkesztésről. De ez már a jövő kutatóira, a fiatalokra, a Botházi Máriákra vár, folytatásaként az *Átmenetek* (2015) szakszerű elemzésének.

Merthogy a kilencvenéves, a lassan centenáriumához közeledő Korunk aligha fogalmazhat másként, mint a reménnyel: az álmodozásban és munkában – az internet korában – nem maradunk magunkra, „az örök ifjúság” a folyóirat kísérője lesz, amíg az írásbeliség Erdélyben még magyar közügynek számít.

Kántor Lajos



The journal *Korunk* (“Our Age”) celebrates the 90th anniversary of its founding in February this year. One of the oldest Hungarian-language social-scientific/cultural/literary journals of the Carpathian Basin still published today has played an essential role not only within Transylvanian Hungarian literary, scientific and cultural life, but also in the integration of European values into Transylvanian culture.

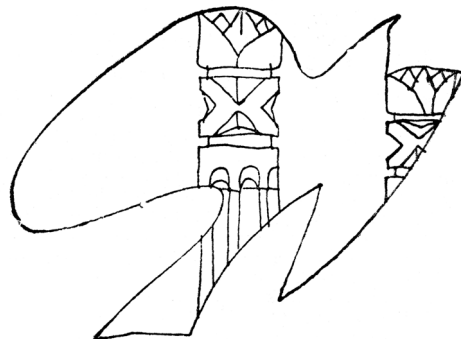
Its founder and editor until 1931 was Dienes László, who, from January 1929, co-edits the journal with Gábor Gaál. The *Korunk* establishes a new type of journal, aimed at encompassing the whole of modernly differentiated spiritual life, hitherto lacking from Romanian Hungarian culture, which, as “a journal of four countries”, enlists its authors from more countries for almost every issue, even in the issues of the first series, from February 1926 to August 1940.

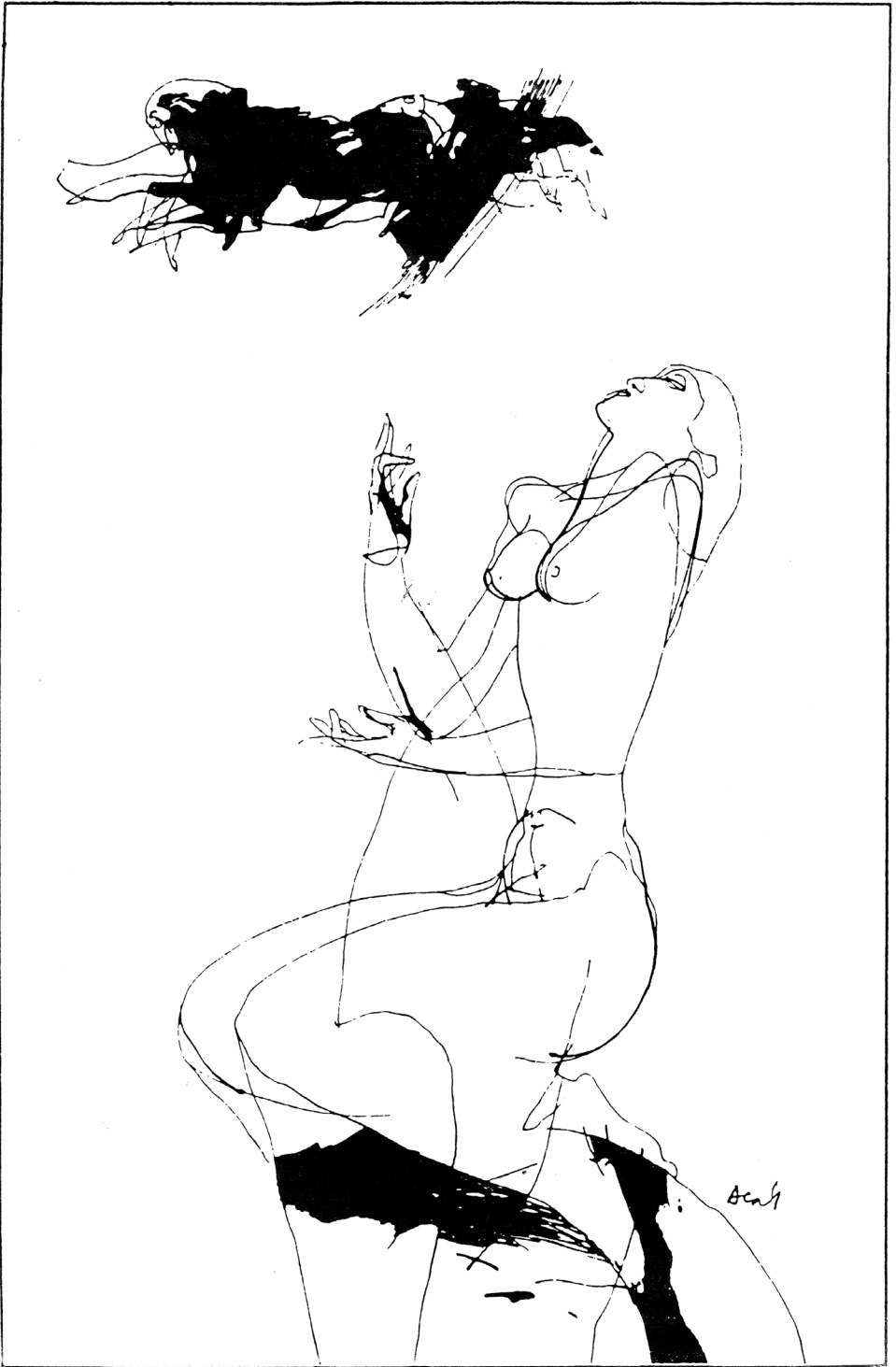
The second series of the *Korunk* commences in February 1957, under editor-in-chief Ernő Gáll and managing editor Edgár Balogh. The thematic centre of the journal is defined as the modernisation of its profile and themes and as the rendering of national and ethnic characteristics “between universal coordinates”. However, the ever-increasing censorship sees to it that the initiatives of this second start soon turn grey, and that the journal limits itself to the preservation of forms and to the mere presentation of worldwide cultural life, tolerated by the censors. The second part of the 1960s, with the easing up of the political climate, brings about a new change. This is the beginning of the truly “good period” of the *Korunk*, due to experimenting with new forms, new editorial conceptions, and, not least, to the exploitation of the possibilities inherent in thematic editing. By this time, the journal has become not only a much needed forum for Transylvanian Hungarian intellectuals, but also an institution of consciousness formation and ethnic self-cognizance. Again, after 1984, the year when the repressive characteristics of the political regime start to become increasingly dominant, the possibilities are narrowed down once more. In fact, from now on, the life of the journal limits itself to isolated editorial work.

The third series, launched in January 1990, will have Lajos Kántor as editor-in-chief, followed by Imre József Balázs, and then by Gyöngy Kovács Kiss.

In its present form, *Korunk* remains a forum for intellectuals and a mediator of scientific results. On the one hand, it is a blend of Transylvanism and Europeanism – due to the discussion of global and local themes –, on the other hand, it also fulfils the function of a bridge between the segments of Transylvanian and universal Hungarian spiritual life.

The fragmentary corpus of this issue presents the virtual, longitudinal, or rather latitudinal, section of a textual archive, its horizontal and vertical approach. And, in this reading, it is also an attempt at a self-reflection of the *Korunk* at its jubilee.





TÁMOGATÓK



nka
Nemzeti Kulturális Alap



A lapszámot szerkesztette:
Kántor Lajos
Kovács Kiss Gyöngy

A folyóirat, ismereteim szerint, kiemelkedő szerepet töltött és tölt be az erdélyi, a magyar és az európai tudományos élet közötti hidak építésében és fenntartásában. E feladat a jövőben is megmarad, felelőssége növekedni fog. Külön öröm számomra, hogy a folyóirat rendszeres megjelentetésén túl előadás-sorozatokot szerveznek, képzőművészeti galériát tartanak fenn, és más módon is segítik az eredeti célok elérését.

2016. január 18.

Lovász László,
a Magyar Tudományos
Akadémia elnöke

„Az új szintézisnek tehát, amelynek jönnie kell, hogy Európában új, életerős kultúra fakadhasson, szüksége van a most lezáruló analitikus kor eredményeire, de szüksége van éppen úgy arra is, hogy az európai lélek kiszabaduljon a túlzottan egyoldalú analitikus beállítottságból s felébredjenek a szintézisre nélkülözhetetlen képességei.”
(Dienes László)

„A nemzedékek és teljesítményeik a történetiség jellegzetes megnyilvánulásai, éppen ezért tanulmányozásuknak is a historizmus követelményeihez kell igazodnia.”
(Gáll Ernő)

„Amiképpen őseink mondták, új kötetet szerzünk. Maibb szóhasználatlaltal – amit azonban a kereskedelem erősen devalvált – új szerződés-kötést ajánl olvasóinak a Korunk.”
(Kántor Lajos)

„A 20. század Eric Hobsbawm szerint »a szélsőségek százada« volt. Hogy mi lesz a 21.?
Köszönjük, egyelőre megvagyunk.”
(Kovács Kiss Gyöngy)

ISSN 1222 8338



9 771222 283304 1 6 0 0 2 5 LEJ 500 FT